

Az új parlament épület Bécsben.

KILENCZEDIK FEJEZET.

AUSZTRIA.

Az osztrák-magyar monarchia írásban és képen. Budapest. — Fr. *Umlauf*: Die oesterreich-ungarische Monarchie. 3. Aufl. Wien. — Die Völker Oesterreich-Ungarns. 12 Bände. Teschen, Prochaska. — *Asbóth János*: Bosznia és Hercegovina. 2 köt. Budapest, 1887. — Princess of Thurn and Taxis: Travels in unknown Austria. London, 1896. — *Jackson T. G.*: Dalmatien, the Quarnero and Istria. 3 vols. London, 1893. — Oesterreichisch-ungarische Revue. Wien. — *Petermans E. Richard*: Führer durch Dalmatien. Wien, 1899. — *Renner Henrik*: Durch Bosnien-Herzegovina kreuz und quer. Berlin, 1896.

AUSZTRIÁRÓL egységes képet alkotni bajos, szinte lehetetlen. Idom-
talan alakja is, mely Dalmátország déli pontjától Bukovina leg-
keletibb pontjáig több ezer kilométer hosszúságban tágas iv alakjában
nyulik el az északi szélesség 42 és 51-ik, meg a keleti hosszúság
27 és 44-ik fokai között. Jóformán természetes határa csak ott van,
a hol a Kárpát bérczek félkör alakban szegélyezik Magyarországot.
Galicziát és Bukovinát az állam főtestjével csak keskeny földszalag
köti össze, Dalmácia pedig egészen elkülönülten áll. Ép ily izoláltak
orografiai és vízrajzi viszonyai, valamint népeinek jelleme. Mindez
aztán eléggé megmagyarázza azt a köztudomású tényt, hogy Ausztria
nem nemzeti állam, hanem egy uralkodóház fokozatosan szerzett
birtokaiból alakult politikai ország, melyet századokon át a törökök,

majd az oroszok hódításaitól származott félelem szilárdított meg és alakított át egy országgá, de a mely, mint napjainkban számos jel mutatja, újra, mint minden olyan állami szervezet, melyet geographiai határ és történeti tradíciók nem kötnek össze, újra erős vágyat érez és mutat arra, hogy alkatrészeire fölbomoljon.

Némileg négy nagyobb természet által kijelölt vidéket lehet Ausztriában megkülönböztetnünk. A legjelentékenyebb az Alpok keleti nyulványaival a Duna vízkörnyékébe esik, a délkeleti rész főképp a Balkánhoz tartozik (Dalmácia és Bosznianak, sőt a Karszt hegység nagyrésze is), északon Csehország és környéke a németországi vidék kiegészítője, míg a Kárpátok északi lejtőjén elterülő Galiczia és Bukovina Oroszország síkságai felé lejtősödik. Már a hatalmas Duna folyót sem lehet összetartó kapocsnak tekinteni, ellenkezőleg inkább határfal az Ausztria déli és északi része között, melyek, az érintkezési pontoktól eltekintve, rendkívül különböznek egymástól s egészen eltérő jellegű népek lakóhelyei.

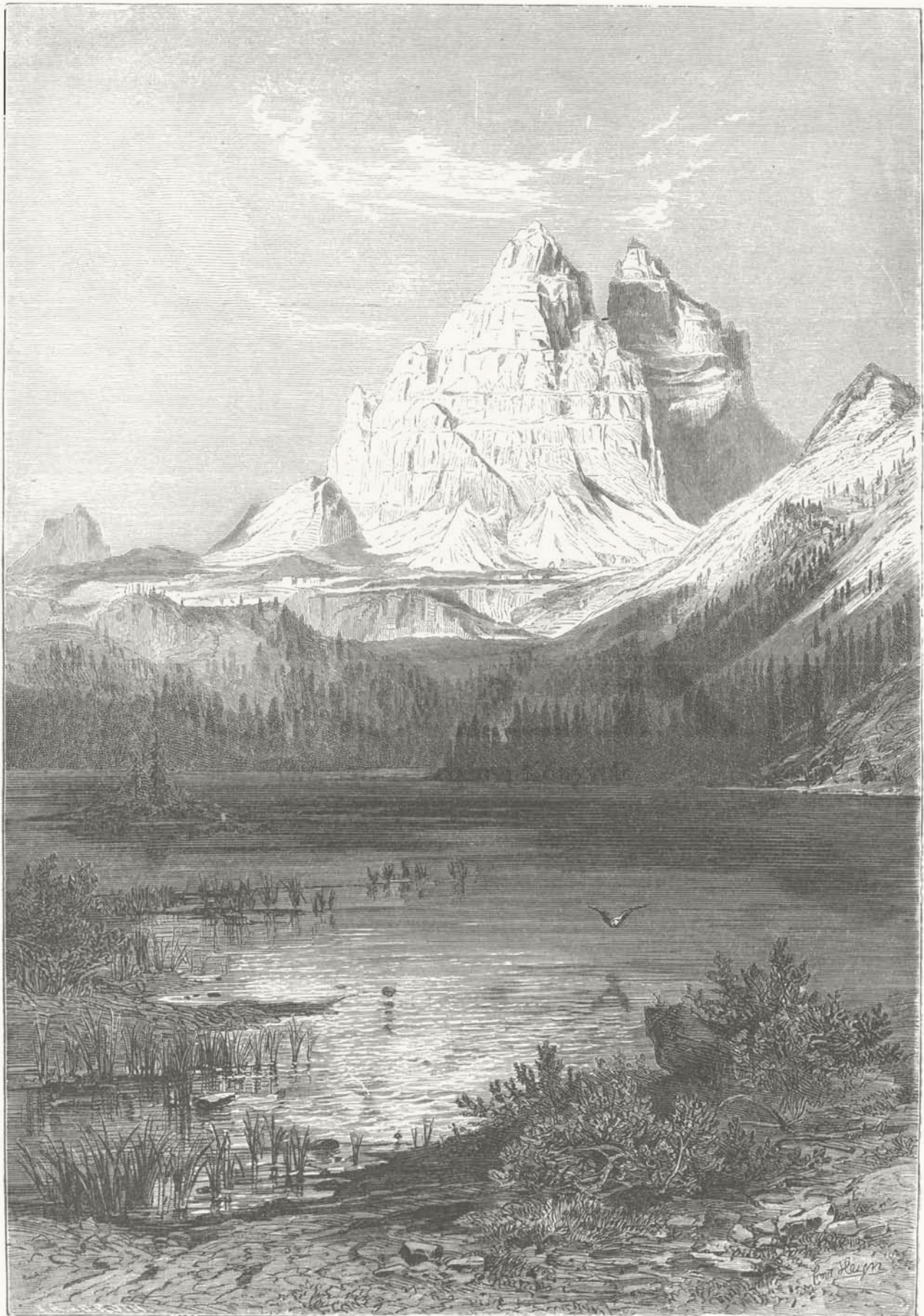
Az *Alpok* osztrák földön még 60,000 km²-nél nagyobb területet foglalnak el, nagyobbat, mint az egész Svájc, megragadó szépségük és egetostromló csúcsaik azonban itt már törpe másolatokban mutatkoznak, bár még mindig oly szépségben, mely egyaránt megragadja a művészek és turisták érdeklődését.

A Középalpok Graubündenből jönnek át Vorarlbergbe és Tirolba s több ágra oszolnak, melynek mindegyikében néhány hó- és jégmezőkkel fedett hegycsoport van. A legmagasabb vetz völgyi vagy tiroli Alpok közepes magassága 3240 méter, de Ausztria legmagasabb csúcsa, az *Ortler* (3905 méter), melynek tetejéről százezer km² területet lehet át tekinteni, más csoportba esik, mely Lombardia határán van s a kristályos palákon kívül mészkő és dolomitot is tartalmaz. A legvadabb és legveszélyesebb alakulatokat a dolomit és mészkő vidékén találjuk; szakadékos jégpártával koszoruzott és meredek omladékhalmazokkal szegélyezett sziklafalak, vékonyélű ormok, mély résekkel rovátkolt gerinczek, hol arányos, hol szeszélyes sziklacsúcsok váltakoznak egymással, köztük mély és meredek oldalú hegynyilások és szakadékok tátonganak. Ellenben a málékonyabb, porhanyósabb palák vidékein domboru ormok, széles fensíkforma hátaik, vaskos és tömeges hegykúpok vagy meredékes oldalú gúlák és szelid hajlású oldalágak vannak, melyek többnyire csak a végökön mutatnak meredek bástyafokokat. A völgynyilások nem mélyek s többnyire fokozatosan ereszkednek alá. Észak felé az algaui és bajor Alpok területnek sugárszerű völ-

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

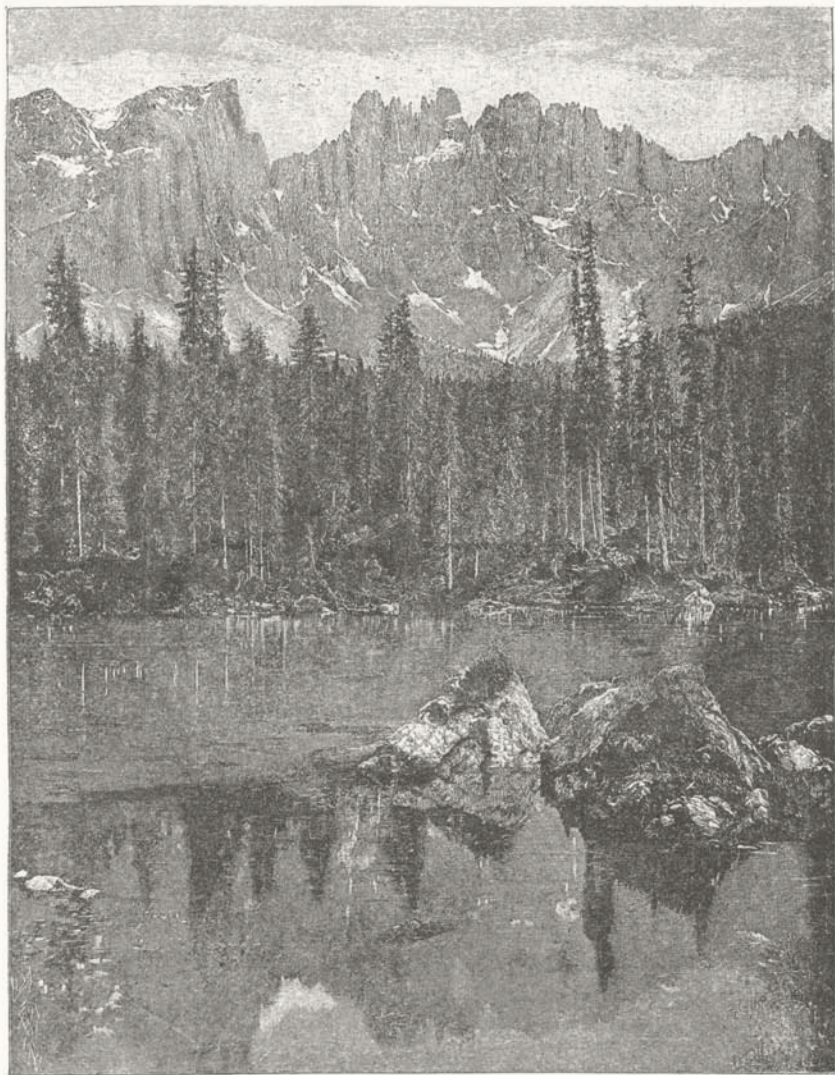

A tyrolai Ampezzo-völgy: Misurina-tó és a Lavaredo-csúcs (Drei-Zinnen).

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Alpesi tó, fenyvesoldal és sziklacsúcs (Karer-See a Rosengarten-csoportban).

gyeikkel. Kelet felé a „Magas Tauern“ csoport emelkedik fel hatalmasan több száz jégárral és vizeséssel. A legjelentékenyebb része e hatalmas heglánczatnak a Glockner csoport, melynek legfőbb csúcsa

a *Gross-Glockner* (3797 m.), gulaként emelkedik ki társai közül, tekintélyes külsejével csábítgatva a turistákat föl a tetejére. Igen érdekes hegyvidék még a salzburgi és berchtesgadeni Alpok kopár, idomtalan hegytömegekből álló csoportja, lenn a völgykatlanban a gyönyörű „Königsee“ tóval. Ily hegyi tavak Ausztriában meglehetősen számmal vannak, különösen a „Salzkammergut“ nevű vidéken, köztük szépek a Traunsee, Hallstatti s Atter tavak. Ezen a vidéken van a Schafberg is (1780 m.), melyet Ausztria Rigijének szoktak nevezni.

Sok tekintetben érdekesebb azonban az osztrák Alpoknál a tőlük keletre nyuló s az Alpokat a Balkán félsziget hegységeivel össze-

Alpesi tengerszem (Königs-See Bajorországban).

kötő *Karszthegység* (Júli alpok stb.). Az Alpok compact gránittömege helyett itt többé-kevésbé puhább kőzetet találunk, melynek összemorzolt s aláásott ölében barlangok, repedések s üregek tűnnek fel. Szikláik világos színéről s még inkább alakjukról, mely fogas, csipkés, gúlás, szarvas s más csodálatos jellegű, már messziről felismerhetők, felül hidalakuak, vagy lyukasak s a kék ég keresztül látszik nyílásaikon, közelről tekintve mindenütt szaggatottság, völgyek és szakadékok zürzavara. Nem a tengerhullám sima kerekded alakja tűnik itt fel, hanem az ormok, éles hegyű szirtek valóságos chaosa, melyben a hómezők adják meg a barátságosabb színezetet, enyhítik a ridegséget. Ezekhez hozzájárul még az, hogy e sziklatemetőben a közlekedés igen nehéz és a szép kilátás fölötté ritka. Nem látunk

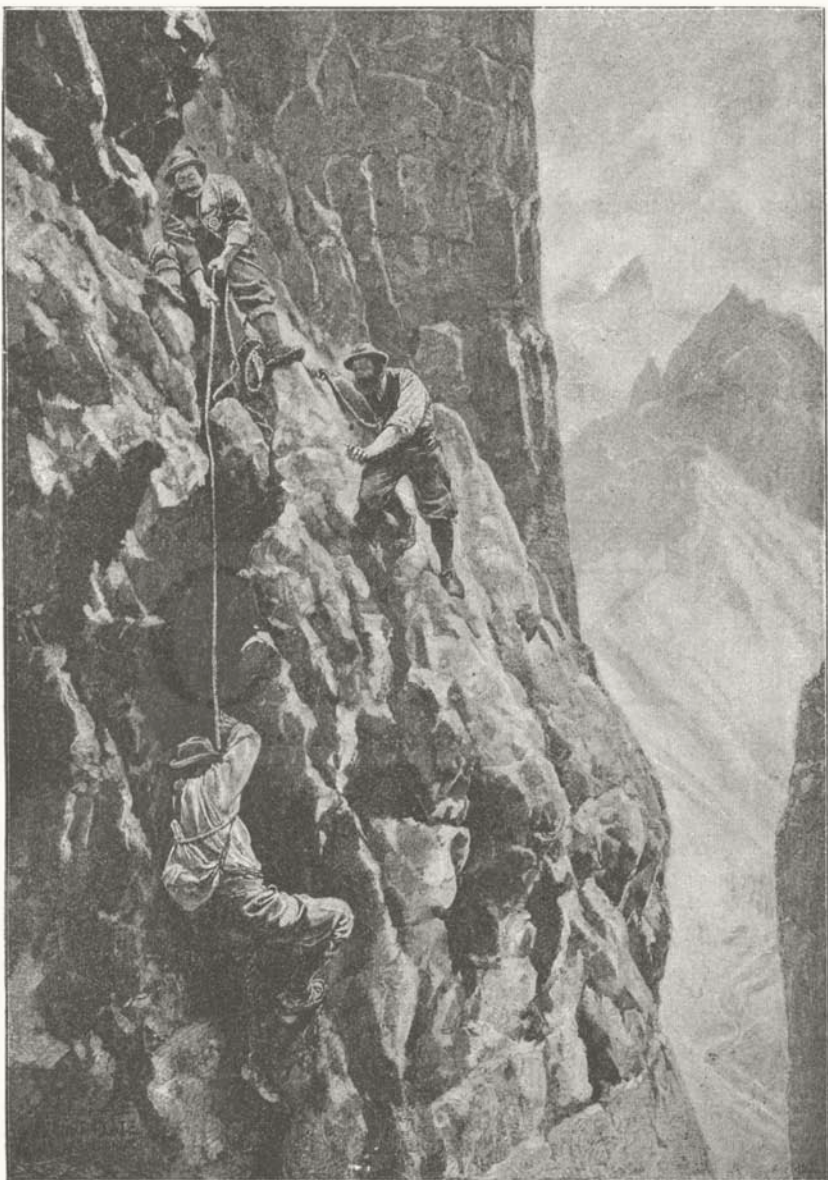

A „ROTHWAND” A „ROSENGARTEN” CSOPORTBAN.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A Vajolett-torony megmászása a Rosengarten-csoportban.

egyebet, mint sziklák sokaságát. Csak itt-ott nyílik egy kis kilátás távolabb fekvő hegysorokra. Ha leereszkedik a köd vagy esőcseppek hullanak alá, e kötengerben veszélyes is a barangolás s azért a járta helyeken az utat köhalmazokkal, úgynevezett „galambok“-kal szokták megjelölni. Olykor oly helyekre is akadunk, hogy napjára sincs a vegetáczióknak nyoma. És itt az állatvilág is gyéren van képviselve. A néma csendet, mely a madárdaltól soha sem visszhangzó vidéket oly kihalttá teszi, olykor a zerge füttye s egy-egy ragadozó madár sivitása zavarja meg.

A Karszt hegyei nem emelkednek magasra. A több mint 500 □ mértföldet elfoglaló területen csak a Dráva és Száva forrásánál vannak

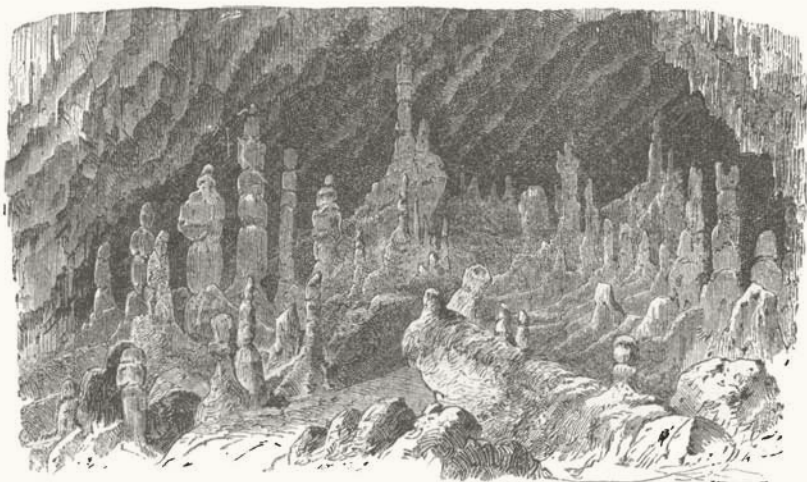
A Dráva eredete.

egyes csúcsok, melyek 1800 méternyire nyulnak. Az egész hegység rendetlenül hullámzó felülettel, inkább fensíknak látszik. A hegytömeg lábát főleg déli oldalon a tenger mossa. Valóságos folyó alig képződhetik a Karszt mészhegyjeiben, a mely a vizet nem nyeli el, hanem gyorsan levezeti; bensejében is csak ren-

detlen lefolyású patakok vannak, melyeknek vizét részben tavak vagy földalatti vízmedenczék fogják fel. A legkellemesebb vidék e sivár hegytömeg zömében kétségkívül a *Száva wocheini* ága, hol többek között a sajátosságosan alkotott „Alte Weiberzahn“, a hármás csúcsu Triglav hófedte tetője és a szép Veldes-tó látható.

Szó szerinti völgyek e hegységben ritkák, inkább csak mélyedések és üregek, melyek közt a patakok kigyóyszerűen haladnak előre. A mélyedésekbe és üregekbe, melyeket *dolinának* neveznek, vonultak vissza az emberek. Egy-egy tölcseralaku völgy, különben oly csekély terjedelmű, hogy igen kevesen lakhatnak benne s a tölcser külső szélei ezért rétekekkel, szántóföldekkel és ciszternákkal telvék.

De nem a tenyészet javára. Ha egyszer-egyszer megjelenik észak-keletről a pusztító *bóra*, a tölcser szélén levő fák halomra dőlnek, a bokrokat gyökerestől tépi szét a félelmes orkán s a virágmagokat s a kerti növények himporát magával ragadja a karsztlakók e rettegett ellensége a kopasz sziklaormokra, hol szinte lehetetlen a megtermékenyítés. Még a hegyek benseje is megérzi a bóra közeledtét. Üregeiben vérfagyasztó üvöltés hallatszik, mintegy megzendülnek a dolinák falai. Egyetlen szabadabb tér, a *Pusztervölgymek* nevezett nagy haránt-meder, mely keletről nyugatra húzodva, előbb mint a Dráva völgye, majd mint széles meder az Etsch partjaihoz vezet

Kalváriahegy az adelsbergi barlangban.

és melyen út őseink hajdan Olaszországba rontottak. A folyóvizek között legérdekesebb a *Laibach*, mely a Karszt hegység lejtőin fakadva, néhány mértföldnyi futás után, mint Poik (Pinka) az adelsbergi barlangba folyik és ott a föld alatt több vizet felvén, Unz névvel ismét felszínre jut, átmegy a Planina síkon, ismét eltűnik és végre Ober-Laibachnál, mint hajózható folyó hagyja el bujkáló útját, hogy Salognál Laibach alatt beszakadjon a Szávába.

A folyóvizek ez ideiglenes dajkáit, a *barlangokat*, rendesen mésztuff borítja, melynek változatos alakzataiban a képzelődés oltárok, várak, templomok hasonmását véli. A legnevezetesebb barlang az adelsbergi, nem mintha legszebb volna, hanem mivel legkönnyebben hozzáférhető. Főürege 900 ölnyi hosszú, de sok mellékága van. Az

egy cseppkő-csoportok mindnyájának külön nevük van: mumia, oroszlán, rák, fátyol stb. Igen szép az átlátszó függöny, mely 25 m. széles s 45 m. hosszú és a barlang végén levő Kalváriahegy, mely 130 mnyire emelkedik s egész oszlop-erdőt alkot, de távolsága miatt ezt kevesen nézik meg. Magát a barlangot különben sokan látogatják és a hatóság mintaszerűen gondozza; talaja egyenes és lehetőleg tiszta. Pünkösdkor itt a föld alatt külön ünnepet is rendeznek s a „tánczterem“-ben víg táncmulatság van. Vizeiben egy máig még kevésbé ismert, csodálatos állat, a vak barlangi göte (proteus angvinus) él.

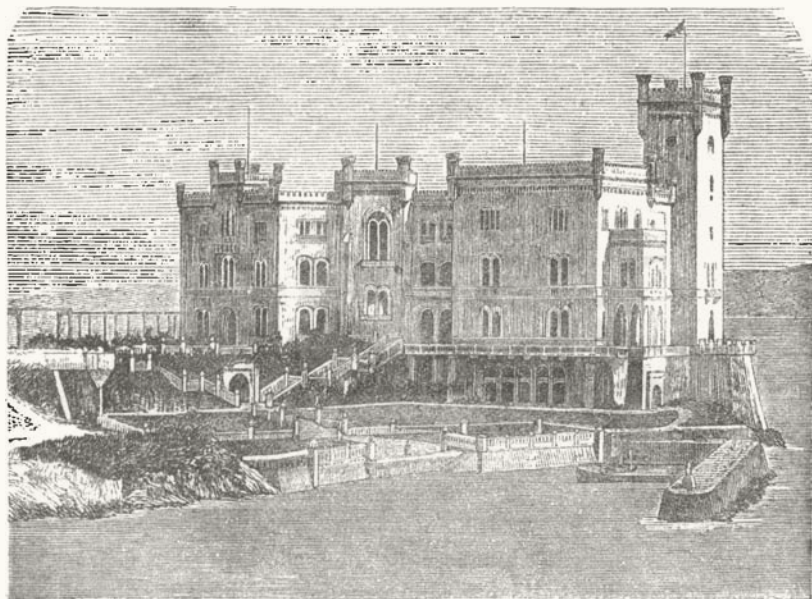
Nevezetes barlang még Krajnában a *lugi*, nemcsak azért, mivel itt egyetlen sziklafalban egymás mellett és egymás felett öt különböző barlangnyílás van, hanem azért is, mert egy regékben gazdag régi vár is van itt, részben a barlangba építve. A mai háromemeletes várpalota már nagyrészt elfedi a régi rablóvárat, mely a hegyoldalon levő barlangba lévén építve csak létrával állott összeköttetésben a völgygyel. A barlangok különben összeköttetésben állottak egymással, magába a rablóvárba külön folyosó vezetett. Ma csupán a nagybarlangban öt emelet van s a többi négy barlanggal együtt a hegy e helyén különböző magasságban kilencz helyen van átlukasztva.

Kiváló érdekességű a Karszthegységben, szintén Adelsberg közelében a *Zirknitzer* tó. E tó valósággal geológiai ritkaság, mely e mellett a Karszt szerkezetét legjobban magyarázza meg. Meglehető kopár és unalmas vidéken terül el a tó, $\frac{3}{4}$ mértföld hosszú és $\frac{1}{2}$ mértföld széles. Több apró sziget van benne, partja részben mocsáros. A tó feneké barlangokkal van tele, melyek a vizet időszakonként beszívják és ismét kibocsátják. Száraz időben a tó talaja igen csekély kivétellel egészen szabad, a víz az üregekbe tódulva, nagy hullámzásokat és örvényeket alkot. A galyak és kövek lesodrását rendszeren gátak építésével akadályozzák. Egyes üregekbe csónakkal is be lehet hatolni. A tó talaja rendszeren egész nyáron száraz; de vannak évek, midőn háromszor-négyszer megürül és megint megtelik, más alkalommal éveken át megmarad vize. Az üregekbe ömlött víz egy része az Unzot, a Laibach közép folyását táplálja.

Dél felé a Karszthegység még szaggatottabb és sziklásabb. Túalaku ormai a bóra erősebb fuvásakor öszetörve esnek a völgybe. Itt már valóságos déli forráság érezhető s a bokrok között vipera is akad. A nagy forráság és a kopár vidék miatt falut mértföldre se látni, sőt házat sem s valódi oázis egy vasuti ör kunyhójának veres cserépteteje. Csak a tengerparton sűrűbb a népesség, Trieszt, Pola hatal-

mas kikötőkkel, Miramare festői szép várkastélyával, Capo d'Istra sziklás szigete, az egykor híres Aquileja és számos kellemes hely vonul el szemünk előtt. De e helyek virágzását és szépségét nem talajuk, hanem a tenger okozza s még oly nagy helyek is, minő Trieszt, nem szerethetik a kopár Karszthegyet, hiszen e hegység oka, hogy drága vízművet kellett létesítenie.

A Száván túl levő tulajdonképi Karszthegységet *Vellebit* és *Kapella* névvel jelölik. Felső része teljesen hasonló az előbb leirt kopár és vízszegény mészkővidékhez, alsó része azonban attól eltérő.

Miramare.

A trieszti Karszt csekély hajlásu, széles derekát kevés csúcs és magaslat tetözi, párkánya rögtön és közvetlenül, egyszerű lejtőséggel sültyed a tenger felé. Az isztriai Karszt oldala északról délre három széles fokozattal lassan és enyhén ereszkedik a tengerbe; a dalmát Karszt pedig Novi és Zeng között nagy és szélesen domborodott lejtőségekkel döl a partra.

Itt alig is vannak valóságos cluse-ok, a folyók föld alatt és hosszú völgyekben futják pályájukat, alluvialis lerakódásokra nem akadunk. Ritkán fordul elő forrás is; egész vidékek nagy vízhiányban

szenvednek. Hozzá még éghajlatuk sem kedvező. A bóra és sirocco ellentétes hatású szelei egyaránt pusztítólag hatnak. A nyugati hegyes vidékeken átlag több eső van, mint keleten. A Kulpa vidékén az éghajlat száraz, a nap forrósága és esők gyorsan váltakoznak. A tél a Karszt hegyekben csaknem félévig tart; a nyár igen rövid, de a kopasz mészbérczek nagy viaszszagjárása miatt csaknem elviselhetlenül forró; a nedves, hideg tavasz és őszi inkább a télhez, mint a nyárhoz számítható. Némely tájon e bérczek közt bátran alkalmazható a gasteini közmondás, hogy ott „kilencz hónapig van tél és aztán három hónapig — hideg.“ Néhol a hó és jég egész éven át megmarad és apró lavinák is képződnek. Más helyeken azonban télen a meleg sirocco, nyáron a hűvös maestral, vagy a kellemes libeccio enyhítik az éghajlat szélsőségeit. Ehhez járul még a kellemes tengeri levegő. Innen van az, hogy Abbaziában ugyszólván örök tavasz uralkodik és déli növényzet van, míg a szomszéd vidékeken az aratás csak augusztus második felében, vagy olykor csak szeptember elején kezdődhetik. Ismét más helyeken, p. a különben rendkívül termékeny Plasky helység vidékén nyáron gyakran oly szárazság uralkodik, hogy minden vetés és gyepek elsül és a lakosok gyakorta inségre jutnak.

A Karszt hegység jó mélyen benyúlik a Balkán félszigetbe és különösen *Dalmatia* felső része határozottan e tömeghez tartozik. Azonban a mész-kő itt már nem annyira likacsos, mint inkább palás-szerkezetű s egyes rétegei oly vékonyak, hogy háztetők fedésére használják. Az űst és teknőalaku mélyedések helyett is fokosint rendszeresebb alakú völgykatlanokat látunk, majd párhuzamos hegy-sorok és közel 2000 méter magasságig emelkedő csúcsokat találhatunk. Azonban a talaj eme változott jelleg mellett is, egészen sivár. Termékeny, zöldülő vidék a tömör kő és kötőmélék között csak foltosint található.

Víz nagy területeken alig fordul elő és a lakosok az esővizet nagy fáradsággal gyűjtik össze. A hajdan gazdag erdők helyén most a cserjések is ritkák. Még a legelő is sivár s a tengerpartok mellett is megtörténik, hogy e szomorú vidék vándora azt képzelet, hogy végtelen romok közt jár. Mindent a legvadabb rendtelenségben kő és kötőmélék borít. A hollandi a tengertől, a dalmata pedig a sziklától hódít el művelhető területet s a földművelésre előkészített talajt terméskövekből, egyszerű módon alkotott kerítésekkel védi nemcsak az állatok, de a vihar ellen is. A területnek így is alig egy

tizedrészét tudták meghódítani. A nyomasztó sivárságból egyes oázisok emelkednek ki, p. Gravoza vidéke, hol a barna, töredezett és meztelen sziklafalak alatt délszaki fák, sugár pálmák és illatos déli növények nagy mennyiségben tenyésznek. Különösen regényesek a meredek sziklapartok, melyek előtt egyenlő délkeleti irányban hosszan nyuló, különbözőkép alakult és festői tengerszorosok vagy csatornák által elválasztott szigetek emelkednek néha egész 6—700 méter magasságra.

A tenger mélyen, kacsARINGÓSAN befurakodik a szárazföld közé, nagy öblöket alkotva. A parti hegységen túl emelkedik a Velebich

A dalmát partok, a Cattaroi-öböl nyílásával.

vagy morlakis hegyágak, melyekről a Zermanga, Kerka, Cettina, Narenta és más folyók kataraktákban ömlenek le. Barlangok is fordulnak elő, melyekbe a patakok rohannak; a kis tavak nagy része nyáron kiszárad és vízzel csak késő ősz idején telik meg ismét.

Montenegro s Bosznia karszt-vidékei szintén kopárak ugyan, de már nem tiszta mészkőtalajok. A 2400 métert meghaladó Dormitor ott a legnagyobb csúcs, melynek fekete, ma már részben pusztuló erdői adták e vidék nevét. A délen és keleten leginkább erdős vidékek terjednek el. A mészkőhegység szaggatott hegyoldalai sziklakkal és széthulló kődarabokkal telvék; ezek a talajt rendkívül kopárrá teszik itt is.

Általában az adriai tenger felső csúcsának partvidéke mindenfelé a terméketlen Karsztvidék jellegét tárja előnkbe, a tenyészet beljebb kezdődik. Az utóbbi időben mindazonáltal nagyot változott ez a vidék is, mert az osztrák kormányzat milliókat fordít a Karsztvidék tenyészetére.

A Dunától északra ismét más hegységet találunk. Ennek főtömege az úgynevezett cseh hegység, mely egyrészt a Kárpátokkal, másrészt a szászthüringiai felfölddel függ össze. Csehországon kívül több osztrák tartományt és a szász. királyságnak, Bajorországnak s porosz Siléziának egy részét foglalja magába, s a nagy szármát síkságtól egész a Duna völgyéig terjed.

A hegycsoport nyugati része a *cseherdő*. Hajdan rengeteg, lakatlan őserdő, ma a vasutak korában mindinkább pusztul és mezőknek, réteknek, virágzó városoknak ad helyet. Alsó lejtője jobbára 700 méter magasságig terjedő vidék, melynek nagyrésze már legelőknél használtatik, míg a középrészen még mindig nagy kiterjedésű fenyő és bükkerdők vannak. 45-55 méter magas, 1—1½ méter átmérőjű hatalmasan lombos oszlopalku törzsek gyakoriak és vannak helyek, ahol a fák átlag 2—300 évesek. A fenyőfa sűrűje között szerte széjjel a bükkfa lombjai teszik változatossá a végtelen erdőség egyhangú képét.

Akad még olyan őserdő is, melyet évtizedek óta emberi kéz nem bántott és melyben a vihardöntött vén fák fiatal sarjakkal együtt tenyésznek oly földben, melynek a humusrétege már oly hatalmas, hogy a mag nem juthat el a földbe és a növényzet egy része a ledőlt fák lassan korhadó törzsein ver gyökeret. Közben-közben gyönyörű rétek és nagy mocsárok terülnek el. Ez utóbbiakban is van vegetáció: harasztbokrocskák terülnek el rajtok és a ki reájok lép, nem ritkán több ölnyi mélységű mocsárba süllyed.

Ez ingoványok néha több száz hektár területre terjednek s a hegyi patakok nagy része innen ered. A felső rétegben, mely 1100 métert rendszeren meghalad, már csak itt-ott találunk egy kis oazist, hol a szegényes földmivelés burgonya- vagy zabtermelését kényszeríti ki a természettől jobb időkben, de mindez kevés az ott lakók élelmére. A zab megéréséhez egész év kell. A burgonya csak szeptember végén virágozik. A bükkfa itt teljesen eltűnik és a fenyőfák a hegyek magassága szerint eltörpülnek. Széles oldalain szürke és barna harasztok függnek.

Némely helyen olyan szoros csoportokban fordulnak elő, mintha a zord időjárás ellen akarnák magokat megvédeni. A legnagyobb csúcs a cseh és bajor határon az Osser (1239 m.). Felső-Ausztriában a fekete hegycsatorna túloldalán az erdő ismét síkká változik, de aztán újból 1124 méternyire emelkedik. A hegység különböző részeiben apróbb kis tavak láthatók, melyekbe a hó olvadásakor futott össze a víz.

E hegycsoportnak folytatása a *Fenyves hegység* (Fichtelgebirge), mely a Duna, Elbe s Rajna vízválasztója. Különösen vasban és antimonban igen gazdag. Az érdekes hegycsoport, melyet német geológok a többi német hegységek góczpontjául tekintenek, patkóalaku kiterjedésű. Egészben véve művelt vidék s egyes részein jelentékeny gyáripár fejlődött.

A Fenyves hegységből eredő két folyó, a Saale és Eger völgye közt kezdődik meg a hatalmas *Érczhegység*, mely Csehország felé meredek hegyfokot, északi oldalán azonban szelid lejtőket alkot, míg lassankint a síkságba olvad. Hosszúsága 150 kilométernyi, szélessége 60-75 kilométer közt váltakozik. Törzse sehol sem alacsonyabb 650 méternél és központi vidéke átlag 1116 méter magasságot ér el, úgy hogy az egész hegység átlagos magassága 810 méterre tehető. Már neve mutatja, hogy sok ércz van benne. Horganyt, rézkovát, vörös-, barnadelejesköt, továbbá különösen Freiberg környékén ezüst- és ólomérczeket bőven bányásznak. A hegységnek sok festői részlete van, különösen a Szászország felé vezető völgyek felső részeiben és az Eger folyó felé eső szűk keresztvölgyekben, melyekben meredek hegyszakadékok nyúlnak, olykor bazalt kúpokkal. A felső vidék éghajlata ennél fogva zord, csak zab és burgonya terem meg benne, de erdősegei nagyok.

Kevés vidék van Európában a hol a németajku lakosság annyira közelednék a félvad állapothoz, mint itt. A műveltebb részeken érdekes a háziipar nagy elterjedése. Csipkeveréssel, himzéssel és horgolással foglalkoznak minden házban; csak a csipkeverő iskolák száma meghaladja a 20-at. Ezenkívül hangszerek, szalmafonások, kesztyűk, játékszerek és fafaragványok készítésével is foglalkozik itt a német bányász szorgalmas családja.

Az érczhegységet a *Szudetek* más ágaival hatalmas homokkődombozat köti össze, mely a nagy síkság felé az Elbe partjain tovább is nyúlik és sajátságos alakulásával Középeurópa egyik legérdekesebb vidékét az úgynevezett „*Szászsvájcz*“-ot alkotja.

Csehország északnyugati részén vonul el a Szudetek leghatalmasabb hegyláncza, az úgynevezett *Óriás-hegység*. Kis terjedelmű gránit-sziklából álló hegyláncz. Ez is teljesen megfelel nevének, mert különösen a sziléziai oldalról, hol nincsenek előhegyei, az 1300-1625 méter magas tetők és kék sziklafalak óriásokként merednek az utas elé, nem ritkán méltó csodálkozással töltve el őt. Mintha az Alpok között lennének, csupasz csúcsok, meredek hegyoldalak és hegyormok mellett sötét völgyek, itt-ott még kis hófuvatagok is előfordulnak. Csakhogy mindez kicsinyített alakban, és azért az óriás-hegységben hasztalan keresnők

Részlet az Óriás-hegységből.

a jégárakat, a bámulatot keltő sziklakúpokat, a messze terjedő örök hómezőket, melyekre az Alpok közt szinte lépésről-lépésre találkozunk. Igaz, hogy a tél e hegyek közt szinte hónapig tart, az örök hó azonban ismeretlen. A nyári hónapok alatt hideg és nedves időjárás van. A nedvesség éltetőleg hat a hegyoldalak tenyészetére. Itt a gyönyörű havasi virágok egész sorozata található. De a tél is igen gyorsan következik be. Alig van szeptember hóban egy pár ködös nap, mint a tél előhírnöke, már is bekövetkezik a hideg és a viharos idő. A hegytetőket örökösen felhők borítják, ha a szél egy-egy rést szakít közöttük, már mindenütt meglátni a havat, mely május végeig ott is marad. Mikor aztán nyugati szelek korbácsolják

a fellegeket, akkor azok halvány fehér színe fokként sötétebbé válik s leszállanak a völgybe és a környékre termékenyítő esőt árasztanak.

E nedves hegyek oldalairól egész sereg patak ömlik le, köztük az Elbe sok forrása. A hegyoldalakon a fenyők és törpe bokrok már 1140 méter magasságban megszűnnek. De a nedves, esős időjárástól a kaszálók bőségesen adják a téli takarmányt, a hegyoldal dús füve kövér legelőt szolgáltat a jószágoknak.

Karlsbad vidékéről.

Délfelé a hegyek mindinkább dombokká szelidülnek, ha pedig a Dunához közeledünk a *Hanna* és még beljebb a *Morva* síkságra érünk, melyek termékenysükről ismeretesek. A *cseh-morvahégyek* e hegytömeg délkeleti csoportja Alsó-Ausztriában egészen lenyúlik a Dunáig.

E nagy hegycsoport termékeny medenczében az ipar és kereskedelem nagyon kifejlődött, minek következtében egyes vidékek túlnépesek is, néhol 8-11 ezer lakos esik egy négyszög mértföldre. Községei közt több világhírű fürdő van: Karlsbad, Marienbad, Franzensbad, Gräfenberg, de még több a nevezetes gyárváros, ezeknek

lakói nagyrészből hozzájárulnak ahhoz, hogy a természeti viszonyok s különösen a regényes őserdők arculata gyökeresen megváltozzék.

Ausztria többi hegységei a mi Kárpátainknak nyulványai.

A Beszkidékből jelentékeny ágak húzódnak át *Morvába*, hol azonban csakhamar domborozattá alakulnak. Azonban *Sziléziában* nemcsak sok ideig megtartják jellegüket, de sokkal tömegesebben és nagyobb magasságban lépnek fel, mint a magyarországi részen. A Visztula mentén egyes csúcsok 1000-1200 méter magasra is emelkednek, tehát magasabbra, mint akárhány német hegység. A völgyek és lapályok okozzák azt is, hogy a hegyeket innen egész nagyságukban látjuk, míg a magyar részről maga a *Babagura* is csekély előhegység gyanánt tűnik fel. Egész sereg apró csoportot szoktak itt megkülönböztetni. Nevezetes közöttük a *Lissahoru* (1340 m.), melynek legmagasabb csúcsai éles körvonalakkal emlékeztetnek a Tátra szaggatott sziklatetőire. Szilézia és Galiczia határán a *Rovnicza* és *Szkelke* csoport tetemes magasságu erdős hegyhátakkal emelkedik, melyek közt széles fensík alaku völgy és több nevezetes barlang van.

Túl rajtok *Galicziában* e hegyek meredek lejtőségű, mély völgyű, erdős csoportokat alkotnak. Egyik kiváló csúcsuk a *Babagurához* hasonló *Lubien* hegy (1320 m.), melyhez közel a *Myleniczétől* *Vadoviczéig* terjedő hullámos fensík északi szélén *Wielicska* és *Bochnia* gazdag sótelepei vannak. Az előbbi világhírű akna, noha a víz egy részét elöntötte, még ma is 250,000 □ öl területű és átlag 713 láb mélységig terjed. Ez óriási földalatti terület egész kis világ, öt főrészből áll. Van benne kápolna, táncsterem, 70 kisebb-nagyobb terem, több emlék, két obeliszk, két tó és egész sereg kunyhó. Sokan a bányászok közül heteken át itt a föld alatt laknak, s régebben voltak lovak benne, melyek napvilágot soha nem láttak. Az aknát 1250-ben fedezték fel s még ma is évenként közel egy millió mázsa só szolgáltat. A közelben levő *Bochnia* város területén négy kősóbánya van, melyekbe a vásártérről juthatunk. A bánya négy emeletes, 324 méter mély. Az évenkénti termelés felülhaladja az egy negyed millió mázsát.

A Magas-Tátrát Galiciától a *Dunajecz* partján, részben a *neu-markti* sík választja el, mely néha mértföldnyi szélességű, a jobbparton a Tátra felé folyton emelkedő hullámokkal duzzad fel. A fekete és fehér *Dunajecz* közt magas, majdnem egészen felszántott földhátak domborodnak, melyeket sok gránittöredék fed s a két völgy

felé meredeken ereszkednek le, úgy hogy Zakopana és Koszcieliszko felől megtekintvén, valóságos hegyeknek látszanak. A nagyobb és hosszú hegysorok azonban inkább kelet felé emelkednek a Wiszloka, és Wiszlók között; némelyik majdnem ezer méter magasra emelkedik. Legjelentékenyebb a *Ravkia* csoport, melyben a Szán és a Dneszter ered, s ugyanitt a Szán és Sztry között elvonuló *lengyel földhát* már annak a csoportnak nyitja meg sorozatát, mely Lengyelországon és Volhynián keresztül vonulván, az Oroszországban levő Valdaj nevű főnlápyhoz csatlakozik és ekkép Európának fővizválasztójául szolgál. E csoportban van, Ung megye határszélén, az 1030 méter magas *Halics* hegy, melytől Galiczia magyar neve ered. A hegylánc Bukovina felé folyvást nagyobbodik és pedig nemcsak magaslatai, hanem a vele párhuzamosan fekvő előhegyek is. Északi lejtőjük nyugat felé rendszeren meredek, míg keletre, a Dneszter felé, a hegység lassan dombokká alakul. E hegység homokkövekből és részben gránitból áll, melyen kréta ülepedett le. Keleti részén azonban maga a kréta is alkotórésze a talajnak, miért is a föld süllyedése itt fölöttébb gyakori. A süllyedések leginkább tölcséralakuak, azonban tó sohasem alakul e helyeken, sőt még felhőszakadás után sem marad meg bennük a víz. A homokkőrétegekben gazdag só-, kőszén s petroleumforrások vannak. A hegyeket óriási erdőségek borítják. Csak néha, de annál regényesebben tűnnek fel gyönyörű vizeséseikkel, a kopasz, meredek sziklák. A Sztry mellett itt igen sok, egész 30 méterig emelkedő és kőoszlopnak tetsző kopasz sziklák vannak, bokrokkal és mohokkal. A nagyobbakba a lakosok barlangokat vájtak, hova a tatárok betörésekor menekültek. Némelyik szikla mintha a levegőben lebegne! Talpa sokkal vékonyabb, mint a dereka.

A máramarosi határhegységhez csatlakozó, fokonkint ereszkedő galicziai dombsorok aránylag rövidek. A bükkfákkal borított *Bukovina* ellenben már valódi hegysziget. Egyes csúcsai, köztük a Preluki-Kereli s a Zapul csaknem 2000 méter magasságig emelkednek. Erdőségek borítanak el itt minden helyet. Gyakran megtörténik, hogy az üzemben levő erdők végén egyes községek határán túl, az utak is megszűnnek. A vándor a komor árnyas erdőben arra van utalva, hogy a folyók medrét kövesse, a hol aztán a gyakori felhőszakadás viharosodorta ledőlt fák torlaszként fekszenek, a mely akadály a kósza vándorok számát is megapasztja. Sok erdőben csak vadállatok élnek. Csak itt-ott lehet a tisztáson egy festői keleties jellegű kolostort látni, melyekbe furcsa felekezetek (lipovánok) vonultak el a világ zajától.

Még leginkább a Szeret és Pruth völgyei a legnépesebbek, az előbbi egyik mellékfolyója, a Suczava, ennek partján laknak a magyar települők. Bukovina földje szegény, a délnyugati részen fekvő bányákat rosszul művelik és csak a barom-tenyésztés virágzik. A meredek és csaknem havasi magasságra emelkedő *Pietrile-Domnei* csoport mintha őrt állana gúlaalaku csúcsaival Bukovina és *Moldva* között. Maga az átjáró nyereg közel másfélezer méter magas.

Ennek a változatosan tarka hegyvidéknek megfelelő Ausztria politikai helyzete is. A közös alkotmány, mely Magyarország újjá-éledésének következményeképp, 1867-ben keletkezett, az erős centralizáció ellenére nem forrasztotta össze az egyes tartományokat. Ellenkezőleg! Hiszen a csehek önállósági törekvése azóta lett nagyobbá s az olaszok és lengyelek is mind erőteljesebben követelik autonómiájukat. Hosszu évek óta a közös parlament (Reichsrath) jóformán tehetetlen a szétválni készülő elemekkel szemben, a kormányok nagyon gyorsan változnak s az alkotmány gunyjaként gyakran kell, jöllehet parlamentáris képviseleti rendszere van, törvényt helyettesítő rendeletekkel kormányozni. Többféle módot kíséreltek meg a választók reformja, a gyülekezési jog korlátozása s erőszak alkalmazása utján, hogy szanálják a nemzetiségi versengésből származó bajokat, de parlamenti élet Ausztriában ma még kevésbé van, mint régebben s e mellett az egyes tartományok politikai tanácskozásainak színvonala sem emelkedett.

Ez idő szerint — miután jogilag Magyarországhoz tartozó Dalmácia is osztrák kormányzás alatt áll — Ausztriának 14 tartománya van, melyeknek azonban nagysága és fontossága igen eltérő. A legutolsó népszámlálás (1890) szerint az egyes tartományokra vonatkozó főbb adatok a következők:

	Terület km ²	Népesség	Egy km ² -re jut lélek.
Alsó-Ausztria...	19,824	2.661,799	134
Felső-Ausztria	11,984	785,831	66
Salzburg	7,153	173,510	24
Stiria	22,426	1.282,708	57
Karintia	10,327	361,008	35
Krajna...	9,955	498,958	50
Tengermellék	7,968	695,384	87
Tirol és Vorarlberg	29,285	928,769	32

	Terület km ²	Népesség	Egy km ² -re jut lélek.
Csehország	51,948	5.843,094	113
Morvaország	22,222	2.276,870	102
Szilézia	5,147	605,649	118
Galiczia	78,496	6.607,816	84
Bukovina	10,441	646,591	62
Dalmácia	12,835	527,426	41
Összesen	300,011	23.895,413	80.

A belföldi nép közül német 36·1, cseh-morva 23·3, lengyel 15·8, ruthén 13·5 százalék, magyarul beszélőt csak 8139-et mutatnak ki Bukovinában, holott magában Bécsben több mint százezer magyarországi születésű ember él. A magyarokkal különben az osztrákok csaknem fegyveres békét tartanak fenn, közös ügyeiket 1867 óta 3 közös miniszter (külsőügy, hadügy, pénzügy) s az ezek ügykörét és adminisztrációját irányozni hivatott vegyes országos bizottság (delegatio) intézi. Külön bizottság állapítja meg a szövetségben álló két állam hozzájárulását a közös költségekhez, mely „quota“ jelenleg Magyarországra nézve valamivel több az egésznek egy harmadánál.

Az osztrák örökös tartományokban, melyeket a két állam sommás említésével Cislajthania névvel is neveznek, a lakosságnak túlnyomó része a szláv fajhoz tartozik, mindamellett kétségtelen, hogy az uralkodó elemet egész a legutóbbi időkig jogilag és külsőségekben is a *németek* képviselik. A monarchia fővárosa, Bécs, határozottan német város, melynek általános jellegében más nemzetek sajátosságai elvesznek. A birodalmi tanács, kormány és főbb intézmények közös hivatalos nyelve a német, és ezt a nyelvet igen csekély kivétellel a császárság minden részében az összes iskolákban tanítják, a művelt osztálynak és a kereskedelemnek minden tájon ez a rendes társalgási nyelve. A legtekintélyesebb lapok német nyelven jelennek meg, de ezek számra nézve is túlnyomók, 1899-ben 2673 hírlapból 1708 német volt. A németnek a szláv elemnél hasonlíthatatlanul magasabb fokú álló műveltsége van s nagy ereje e fajnak az, hogy különösen az utóbbi pár évtized alatt eltérő sajátosságaik lassankint eltűntek és ma az aleman eredetű osztrák és longobard vérrel vegyült tiroli között sincs többé nagy különbség. A pórnép nyelve ugyan sajátosságos, elannyira, hogy azt a művelt német sok helyen meg sem érti, de ez a nyelv már nagyrészt kiveszett, vagy egyszerű német tájszólássá

alakult át. Salzburg környékén és a Dunamentében lakó németek leginkább hasonlítanak a bajorhoz, a bécsi német több tekintetben önálló jelleget képvisel, mely élénk, kíváncsi, bár nem annyira, mint a párisi, több tekintetben kedélyesebb és szeretetreméltóbb, mint a berlini. Legérdekesebb faj az osztrák németek között a *tirol*i. Magas, széles vállu, erőteljes emberek. Férfiaik nagy csúcsos kalapot, piros hajtókájú szürke ruhát, veres mellényt hordanak, a mi fölött széles zöld nadrágtartójuk tűnik szembe. Ünnepi öltözeteik, melyeknek színe az egyes vidékek szerint változik, valóban festői; térdig érő csizmájok, bokrétázott kalapjaik és az elengedhetlen puska, melyhez már a gyermekek is hozzászoknak, első pillanatra mutatja, hogy Tirol lakossága hajdan vadász nép volt. Arczuk és hajuk felváltva szőke, vagy barna; a karcsu szép nők között a szőke jelleg gyakoribb. Egészben véve csendes, komoly nép, mely azonban a dalt és cziterázást kiválóan szereti. Népünnepeiket szigoru pontossággal s lelkiismeretességgel tartják meg s különösen a házasságot, szüretet s farsangi mulatságot fényesen megünnepelik. Erkölcsüket, szorgalmukat, különösen ama vidéken, melyeket az idegenek kevésbé látogatnak, nagyon dicsérik. Vakbuzgó vallásosságuk ismeretes.

A *szlávok* nagy csoportja, mint említettük, különböző törzsekre oszlik, melyek között ismét a Duna von határt. A délen lakó törzsek (vendek, szlovenek, horvátok stb.) kevésbé jelentékenyek mint az északon és északkeleten levő szláv törzsek: morvák, csehek, lengyelek, ruthenek stb.

A *cseheket* politikai s irodalmi tekintetben Ausztria népei között rögtön a németek után sorozzuk. A cseh nyelv, melyet Morvában és régebben a magyarországi tótok között is beszéltek, a többi szláv nyelveket felülmulja szógazdagsága, hajlékonysága, a gondolkifejezés szabatosságával; szóalkotása és szófűzése fejlett és rendszeres irodalmi művelés eredménye. Csehország népesség tekintetében is kiváló helyet foglal el, városainak száma 386, tehát a nemzetiségek között az osztrák császárságban nekik vannak legtöbb városuk. A német lakosság átlagvéve szorgalmasabb, mint a cseh; de az utóbbi elevenebb, tanulékonyabb, jóllehet a cseh a társadalmi érintkezésben nem mindig kellemes; udvarias, alázatos, ha kell meghunyászkodó, de az egyenes szókimondás nem szokása. Különösen emeli ezt a népfajt rendkívül kifejlett ipara.

Nála bizonyos tekintetben alantabb áll a *lengyel* törzs, mely egyuttal műveletlenebb is, azonban nagy száma és történeti multja

ezt a törzset is nevezetessé teszi. A szegény lengyel tisztátlan, nyomorult lakóházaiban, alig emlékeztet ma már régi őseire; óriási ür tátong a művelt osztály és pór nép közt. Különben Galiczia lakosságának egy jelentékeny részét a ruthenek — kis oroszok — teszik, kik a lengyellel, noha különben fajrokonok, állandó viszálykodásban élnek.

A román törzsek közt az oláhok és olaszok vannak nagyobb számmal s ezek jellege a velök rokon nemzetekével csaknem egyenlő. A többi fajok között kiváló helyet foglalnak el a *zsidók*, kiknek száma a császárságban az egy milliót meghaladja, (1890. végén 1.141,615). Legnagyobb tömegben Galicziát lakják, hol több városban

Királyi vár Krakkóban.

nagy többségben vannak. E galicziai zsidók (770,468) külső alakra és jellemre nézve is különböznek más vidékeken lakó hitsorsosaitól. Hosszu keleties felső ruhában (kaftán), prémes sapkákban járnak, hajukból elől két tekercset eresztenek le. Vakbuzgók, a nélkülözéseket, lealáztatásokat nyugodtan tűrik; de más fajok gyengéit ügyesen tudják saját hasznukra fordítani s a szegény népnek valódi megrontói. Piszkos lakásaikban a nők csaknem dologtalanul élnek, csakhamar elhíznak. A férfiak aránylag soványak, alacsonyok, testük, mely kézi munkához nem szokott, nagyon rosszul fejlődik ki, de azért hosszú életűek s a gyermekhalandóság sem nagy náluk. Csaknem kizárólag kereskedéssel foglalkoznak, Galicziában ipartűző is kevés van, föld-

műves meg épen nincs. Maguk közt romlott német nyelven (jargon) beszélnek, külön írásmódot használnak és az üzleti téren kívül a keresztenyekkel nem érintkeznek. Különösen sok köztük a korcsmáros és az uzsorás.

Ausztria *mezőgazdasági* viszonyai elég kedvezőeknek mondhatók, bár csak jobb termés esetén termel annyit, hogy belső fogyasztására elegendő; a legtöbbször bevitelre szorul. Némely helyeken a mezőgazdaság és a vele kapcsolatban álló ipar szépen felvirágzott. A nemesi birtokok száma itt is igen nagy és ez sok tekintetben kártékonyan hat. Délre a tenger felé eső terméketlen vidék, Csehországban a túlnépesedés gátolja a földművelés felvirágzását. A bányászat gyorsan emelkedik. A nemes fémeket ugyan kis mértékben, de kőszent, sőt, vasat s más érczetek bőven nyernek. Csehország, Tirol, Salzburg némely vidékei igen áldottak. Az összes bánya- és kohómunkások száma mintegy 154,000, az évi bányatermékek értéke 200 millió korona. Különösen jelentékeny a sóbányászat. A vielicskai sóbánya területe kimeríthetetlen és e bányában egymagában az évi sótermelés 17 millió korona értékben másfél millió vámmáza.

Az egyes *iparágakban* elfoglaltak száma (a nem önálló családtagok és a bányamunkások nélkül) mintegy három millió. Legfejlettebb tartományok e tekintetben Csehország, Morva, Alsó-Ausztria, Szilézia és Vorarlberg. Kiválóbb iparágak: a vászonszövés, gyapjuipar, fémárak gyártása, papirgyártás és az üvegyipar. Ez utóbbi téren Csehország termelése világhírű. A gépgyártás és vasárak készítése utóbbi időkben szépen emelkedett. A mezőgazdasági iparágak közül a szeszgyártás s répaczukorgyártás a legjelentékenyebbek. A német és cseh lakosság a házi iparral is foglalkozik, de nem oly nagy mértékben, mint a nyugoteurópai népek.

A *kereskedelmi* viszonyokat Ausztriában pontosan jellemezni alig lehet, mivel Magyarországgal közös vámterülete van. A kereskedelemnek egyik legjelentékenyebb közvetítője a *triesti Lloyd*, e világhírű intézet, mely 1833-ban alakult. Eleintén csupán hajóbiztosításokkal foglalkozott s csak 1836-ban lett tengerhajózási részvénytársasággá. Évtizedeken át a „Lloyd“ közvetítette az osztrák és a magyar tengeri kereskedelmet, de a mióta az „*Adria*“-társaság a magyar tengeri kereskedelem főtényezője, a Lloyd kizárólag osztrák társaság, mely csak mellékesen közvetíti a magyar kereskedelmet is. Hajói a kelet minden jelentősebb kikötőit érintik s nyugatfelé is fontos vonalakat tart fenn. Az osztrák kereskedelem központja Bécs, mely

együttal az iparnak is nagyfontosságú gőcpontja s hova a Dunán kívül tömérdek vasut is vezet. A kereskedés főiránya ez idő szerint kelet felé tart, a hol az osztrák iparnak igen nagy piacza van. Nagy ezenkívül a belföldi kereskedés is, (mivel egyes tartományok ipara igen jelentéktelen), továbbá az átviteli kereskedés Orosz- és Törökországba. Jellemző különben az osztrák kereskedelmi viszonyokra, hogy itt a vásároknak sokkal nagyobb jelentőségük van, mint nyugaton. A pénzintézetek száma folytonosan szaporodik, 1880-ban 241 takarékpénztár volt 1214 millió korona tőkével, 1897-ben már 515 több mint 5 milliárd betéttel. Börzéi közül a bécsi és trieszti igen

Az új börze Bécsben.

jelentékenyek, bár egyik sem világpiaczi fontosságú. Jellemző, hogy az északkeleti részekben még a cserekereskedés is virágzik.

Az egész osztrák császárságban a *római katolikus vallás* az uralkodó és jóformán az egyedüli hívőkben nagyobb vallásfelekezet is. Az osztrák szlávokat az oroszországiaktól részben a felekezeti jelleg különbözteti meg. A protestáns hívek száma kevesebb, mint a zsidóké, a görög katolikusoké ezeknél valamivel több. A mindkét szertartású kath. egyháznak közel 20 ezer egyházi személye (pap, szerzetes) van. Legtöbb a zárda Galicziában s Tirolban. Az egyház vagyona közel 300 millió, (Magyarországot kivéve), sokkal nagyobb, mint a szomszéd országokban. Az egyháznak ezenkívül sok előjogai is vannak, általában talán egész Európában az egyházak itt a leg-

hatalmasabbak. Különösen híres e tekintetben Tirol, hol az egyházi vezetők feltétlenül rendelkeznek a néppel. Egyébként Tirolban a népnevelés sem oly fejlett. Ausztriában is vannak apró rajongó felekezetek, noha csekélyebb számmal, mint Angliában, vagy Németországban. Nevezetesen köztük a csaknem puritán jellegű lippovánok s mennoniták Galicziában és Bukovinában. Ujabb időkben a nazarusok száma is szaporodott.

Műveltség tekintetében legönállóbbak a csehek, kiknek régi irodalmuk és jelentékenyen kifejlődött zenei életük van. A német és lengyel törzsek irodalma a szomszéd-rokon nemzetekével összeolvadt és bár irodalmuk nagy, önálló jelentőségük nincs. Bécs tudományos és művészeti téren különben igen jelentékeny város. A tanintézetek az osztrák tartományokban — Galiczia s Bukovina kivételével — igen virágzóak, jóllehet az elméleti képzés túlnyomó és a gymnasiumok túlságosan nagy száma miatt már maguk panaszkodnak.

Roppant erőfeszítéseket tettek ujabbban a *hadügy* terén, versenyezve a poroszokkal és oroszokkal. Az általános hadkötelezettség behozatala óta a hadsereg a honvédekkel együtt közel két millióra emelkedhetik. Vadászai és huszárai híres katonák. Jelentékeny tengeri hadereje is van, 143 hadi hajó 9500 matrózzal. A katonaság egészen német szellemben van vezetve s az uralkodó család részéről különös kedvezményekben részesül. Hadi gyakorlatokra igen sok pénzt költenek és a kaszárnyák száma is rohamosan emelkedik. A katonatisztek képzettsége azonban más nemzetekéhez képest hiányos. Nagy hátránya e seregnek az alkotó elemek nagy különfélesége, a hazafias érzület hiánya és a közkatona nagy részének csekély műveltsége.

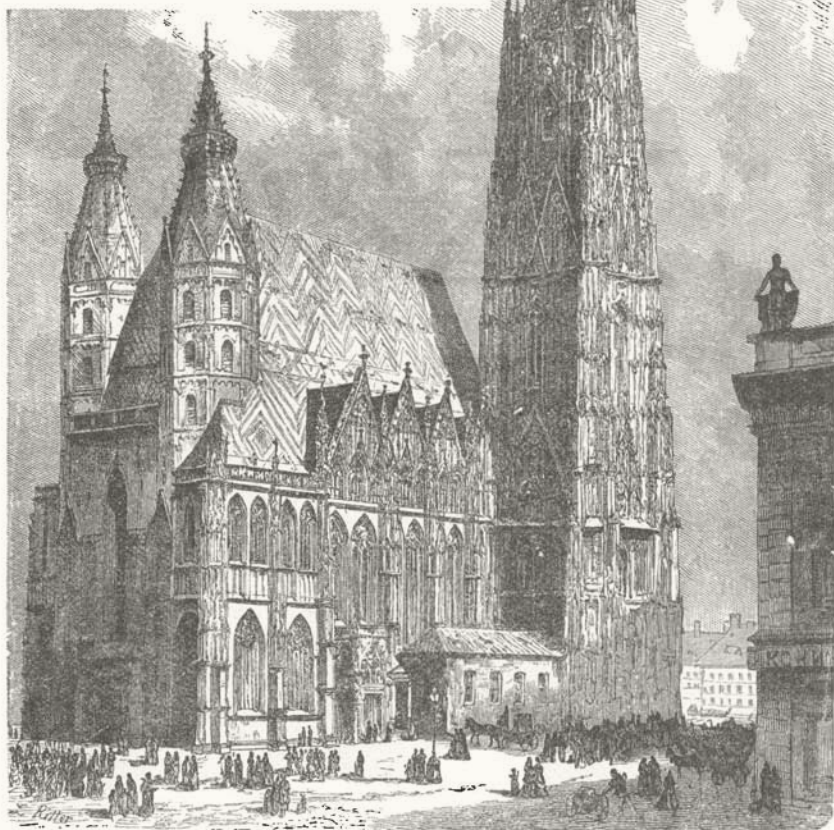
Ausztria kormányának székhelye és minden tekintetben legnevezetesebb városa *Bécs*, közel a Dunának Magyarország felé eső részéhez. Az ősrégi és történetileg nevezetes város hegyek aljában síkságon terül el, hol a rómaiak és a népvándorlás kora óta egész I. Napoleon idejéig számos, történelmileg nagy nevezetességű harcot folytattak. A régi város folyton emelkedőben van és noha lakosainak száma nem gyarapodik is oly rohamosan, mint Berliné vagy Londoné, világvárosias jelentőségét folyvást megőrzi. A legutóbbi népszámlálás szerint lakosainak száma 1.364,548 (1870-ben 607,514). Egész területe 18 ezer hektár. 1890-ben 51 falut csatoltak a város területéhez.

Maga a tulajdonképeni város 19 kerületre oszlik, melyeknek a belvárost kivéve, valamennyinek külön nevük van (Wieden, Mariahilf, Alsergrund stb.) s ezeket az építkezési modor és a lakosok társa-

Burgring Béciben.

dalmi állása is egymástól élesen megkülönbözteti. Az első kerület, a voltaképpen belváros, minden tekintetben a legjelentékenyebb. A császári nagy terjedelmű várpalotán kívül itt van a születési és pénzaristokratia, a hivatalok, az üzletek és az idegenek forgalmának főhelye, lerombolt régi körfalai és várarkai helyén hatalmas körut (*Ring*) vonul el, mely palotáinak szépsége és nagy számával, Európa bármely nagy városának legdiszesebb helyeivel vete-

A bécsi Szent-István templom.

A bécsi fogadalmi templom.

kedik. A körut szélessége 57 méter és 5 km. hosszú. Középen kocsit van, majd a lóvasut két utvonallával, mindkét oldalon fasorok, közben lovagló utak, ezek mellett ismét két kisebb ut a kocsiközleke-

désre, majd a járdákra. A belső utcák óriási magas házaikkal nem tetszetősek, egy-egy utcájok meg éppen zeg-zugos, a hol a gyalogosok is boltozatok alatt járnak. A tereknek nevezett apró kis zugok is nagyobb részt jelentéktelenek, noha újabban sokat áldoztak szépitésükre.

Ugy a belvárosnak, mint egész Bécsnek kétségkívül a legjelentősebb épülete a *szent István temploma*, az osztrák főváros méltó büszkesége. A 4-5 emeletes paloták sorából a 138 méter magas torony messze kiemelkedik és távolról is jól látható. A hatalmas templom alapját 1144-ben vetették meg, azóta folyvást javítgatnak rajta. Magas

Az új operaház.

toronyában 326 métermázsza súlyu harang van, melyet a múlt század elején török ágyukból öntöttek. Különböző stýlben készült részletei, a benne idők folyamán összehalmozott számos műemlék és az alatta levő terjedelmes katakombák külön tanulmányt igényelnek.

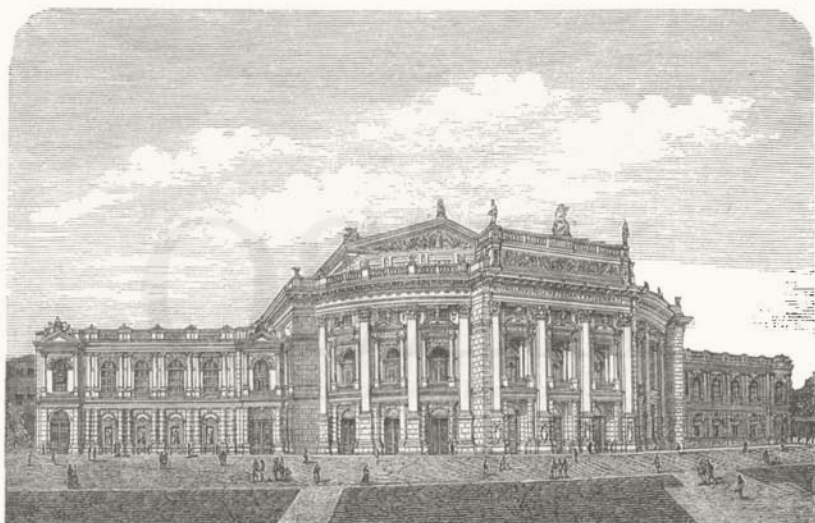
A főváros többi temploma közül kiválóan nevezetes még a korunkban épített *foadalmi templom* (1855-1880), melynek remek

stýljében Ferstel, ki e templomot építette, a legjobb góth mintákat vette alapul; belső feldisítésében is mintaszerű, az egész mintegy tíz millióba került. A *Sz. Ágostonról* címzett udvari plebánia templom Canova szép szobráról, a *kapuczinusok* temploma a Habsburgok sirloltjáról, a wieneni plebánia templom szép tojásdad kupolájáról, a larchenfeldi újabb művészeti kincseiről, a *lipótvárosi zsinagoga* szép mórstýljéről és mozaik építményeiről nevezetesek.

A világi jellegű épületek közt nevezetes az Operaköruton az *udvari operaszínház*, mely kívülről egyszerű masszív kőépületnek látszik, de tágas belseje (3000 személyre) oly izlésesen és czélszerűen van

berendezve, hogy sok ideig mintaszerű épületnek tartották. Van der Null és Siccardsburg építették, 1869-ben fejezték be és összes költségei mintegy 6 millió forintra tehetők. A többi színházak is bizonyos tekintetben jelentékenyek, különösen az udvari színház, mely a maga nemében a legelsőek közé tartozik.

A *császári várpalota* (Hofburg) nagyterjedelmű épület-halmaz, mely azonban épen nem mondható szépnek, mert nem nyújt egységes képet és nagyobb része határozottan izléstelen tömeg. A vártér és népkert felől lévő oszlopcsarnok, mely előtt két hatalmas lovagszobor tűnik szembe, a legjelentékenyebb. A Sz. István templom felől való

Az új udvari színház.

főbejárása a környező házak tömegében ellenben csaknem egészen elvész. Ujabbán a várpalotát sok millióra menő költséggel átalakítják és környékén már is számos igen nevezetes műépület van, melyeknek nagyrésze az udvar bőkezűségének köszönhető. Első rangú ezek között a természettudományi és művészeti muzeum két óriási palotája, melyek 21 millió koronába kerültek, közöttük van Zumbusch világhírű Mária Terézia szobra, mely a modern képzőművészet egyik remeke. Nevezetes továbbá a Schotten köruton az új *tőzsde* épület tágas előcsarnokkal és bazilikaalakú nagy tőzsde-termével. A hatalmas új egyetemi épület, a *császári istállók* szemben a Hofburggal nagy lovagló iskolával,

vadász- és nyeregkamrával, a *képviselők háza*, az alsergrundi nagy kórházépület, stb. emlithető még. Igen sok jelentékeny császári épület van a külvárosokban is, legfontosabb közöttök a *Belvedere* kastély a III. kerületben rococo stylben, gyönyörű kerttel, melynek alsó végén hasonló épület áll igen gazdag régészeti gyűjteménnyel.

Magánpaloták és másnemű középületek is nagy számmal vannak Bécsben. Különösen az utóbbi években a köruton a paloták egész sora emelkedett. A főhercegek és mágnások mind külön palotákat emeltek. A régibb paloták mellett parkok is vannak, mint Lichtensteiné, a magyar testőrségé, Metternich hercegéé stb. A bérházak általában több emeletesek. A legterjedelmesebbek az egyházi alapítványok és

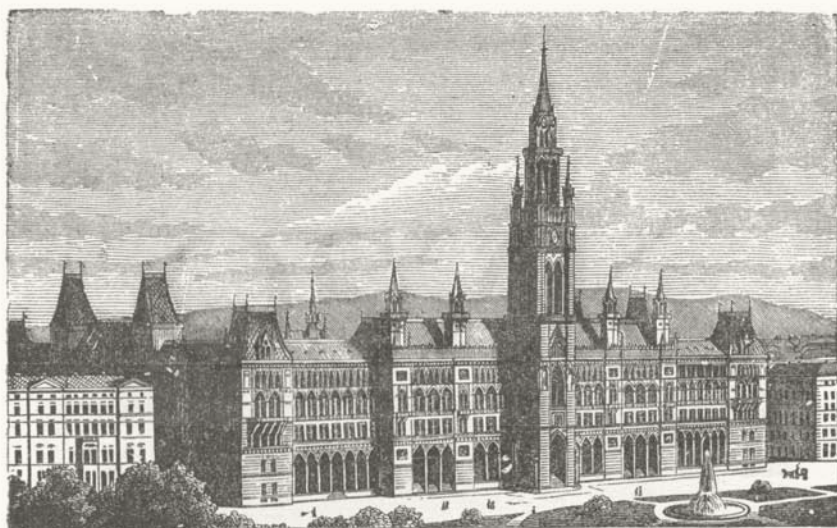
A régi császári palota homlokzata.

zárdák nagy házcsoportjai (Schottenhof, Mülkerhof, Zwettelhof, Heiligen-Kreutzhof). A legújabb épületek közül különösen az *új városháza* nevezetes, melyet 1872-ben kezdtek alapozni. Ez 156 méter hosszú 124 méter széles hatalmas öt emeletes épület. Maga a nagy ülésterem 345 □ méter térfogatú. Ugyancsak a városháztér jobb oldalán van az *új egyetemi épület*, mely Ferstel terve szerint renaissance stylben készült. Összes területe 23,634 □ méter. Van benne 3 nagy díszterem, nagy könyvtárhelyiség és ivsorokkal körülvelt udvar. Vele szemben van az új udvari színház, szintén renaissance stylben.

Nyilvános emlékek tekintetében Bécs eléggé gazdag, noha nagyobb részük az újabb korból eredt. A régiek között nevezetes

a Józseftéren II. Józsefnek császár lovagszobra, a külső Burg-téren a Fernkorn tervezte Károly főherczeg és Savoyai Eugen egymással szemben álló óriási lovagszobrai.

Jelentékeny (több mint száz) a hidak száma, melyek a belváros körül nagyobb részt vasból épültek. A legszebbek közé tartozik az *Erzsébet hid* három nyílással és 8 szoborral ékítve, az *Aspern hid*, mely a Praterutra vezet és fontos közlekedési vonal. A vasuti hidakat mérnöki remekmunkáknak tartják és nagyobb részük több millió költséggel jött létre. Hatalmas technikai alkotás az 1874-ben készült

A bécsi új városháza.

vizvezeték-berendezés, melynek költségei 48 millió koronára rugtak. A mű a Schneeberg forrásvizzeit a Payerbachi medenczéből, 80 Km. távolságból, részben aquaeduktokon vezet a városba. Bécsnek épületekben való kiterjedését világosan tanúsítja az a körülmény, hogy a mióta a közel eső temetőket megszüntették, 1870-ben a városon kívül, körülbelül 10 Km. távol, egy nagy központi temetőt kellett felállítani.

A város szép épületei közvetlen szomszédságában vonul el a meglehetősen ronda Wien patak, melyet a beleömlő csatornák még napjainkban is büzhödtté tesznek. Ezidőszerint beboltozzák.

A nagy Duna messzebb van a várostól, melyhez még most alig számítható, jóllehet Bécs városát egész odáig akarják kiépíteni. A belső forgalmat különösen a lóvonatu kocsik közvetítik, melyek pályája rendkívül hosszú és forgalma igen élénk. Az omnibusz közlekedés főtanyája a Sz. István templom mellett van.

A bécsi nép ez olcsó közlekedési eszközöket nagy számmal használja, mert általában véve igen élénk és mulatni szerető faj. Kedvelik a zenét és tánczot, a nyilvános helyiségek mindenütt telve vannak, különösen vasárnap délutánokon valósággal ostrom alá veszik őket. Maga a város telve van ily gyakran kétes hírű mulató helyek-

Az új egyetemi épület Bécsben.

kel, melyek között első helyen áll a nagy liget (Prater) telve fogadókkal, látványosságokkal, mulatóhelyekkel. A várpalotában, valamint a nagyobb téreken gyakran nyilvános katonai hangversenyek vannak. Utczai élete Bécs specialis alakjaival, a kíváncsi inasokkal, mindenütt élénk. A lakosság egészben véve kozmopolita jellegű, ámbár túlnyomó a német elem, mely rendkívül büszke városára („s gibt nur a Kaiserstadt, 's gibt nur a Wien“), e mellett azonban sok tekintetben hasonlít a hír- s élvhajászó párisi köznéphez is, tőle lényegesen abban különbözik, hogy nincs oly közszelleme, aztán a társadalmi rétegek között élénk válaszfal van, hozzá a bécsi a látványosságok

mellett a természet szépségeiért is tud lelkesedni, a mi a könnyűvérű párisi előtt lehetetlen hangulat.

De gondoskodott is a természet pazar módon, hogy könnyűszerrel föltalálja e szépségeket a város közvetlen környékében, a mely igazán festői. Legelől áll a két császári nyaraló: *Schönbrunn* a császári kastélylyal és gazdag állatkerttel, továbbá *Laxenburg*, hol a császári palotán kívül óriási park és nagy tó van. Ezeken kívül vagy félszáz kiránduló-hely hegyek közt, erdőkben, mint például a *Kahlenberg*, melyre fogaskerekű vasut visz. Általában környezetének különösen délre fekvő része nyáron át folytonosan telve van

Az Erzsébet-híd.

kiránduló bécsiekkel, kik szabad idejüket leginkább azzal töltik, hogy a természet e szép pontjaihoz rándulnak ki. Payerbachnál kezdődik a híres szemmeringi vasut.

A németrészi Ausztriában, részint a Duna partján, részint attól délfelé fekszenek a felemlítést érdemlő helyek. A Duna mellett van *Krems* élénk kereskedő város, *Dürrenstein*, hol a rege szerint oroszlánszivű Richard angol király fogva volt, közelében régi rablóvárak romjai máig is fönmaradtak. Passau bajor várostól, hol a Duna nagyobb hajók közlekedésére is eléggé alkalmas már, egész Bécsig a legnevezetesebb város *Linz*, Felső-Ausztria székhelye (47,560 l.) csinos utcákkal és igen kellemes környékkel. Élénk ipara daczára

meglehetősen csendes hely, hol azonban közintézetek és humanistikus czélu épületek igen nagy számmal vannak.

A legregényesebb hely a természeti szépségéről híres *Salzkammergut*, melyet valamire való turista programjából máig sem enged el. Magas hegyei, és ezek között különösen a Dachsteinsoport általánosan ismert tavai, vizzuhatai és fürdői kedves látni valók, jóllehet a svájciakkal nem versenyezhetnek, az osztrákoknak mégis kiváló büszkeségei. Itt van *Ischl* csinos fekvésű városa, melynek fürdőjét fejedelmek is látogatják. *Hallstadt*, kis város hasonnevű tó mellett sóbányáiról nevezetes. *Halleinban* a sót a szomszéd hegy üregeiből csöveken vezetik a szűrő- és főzőinté-

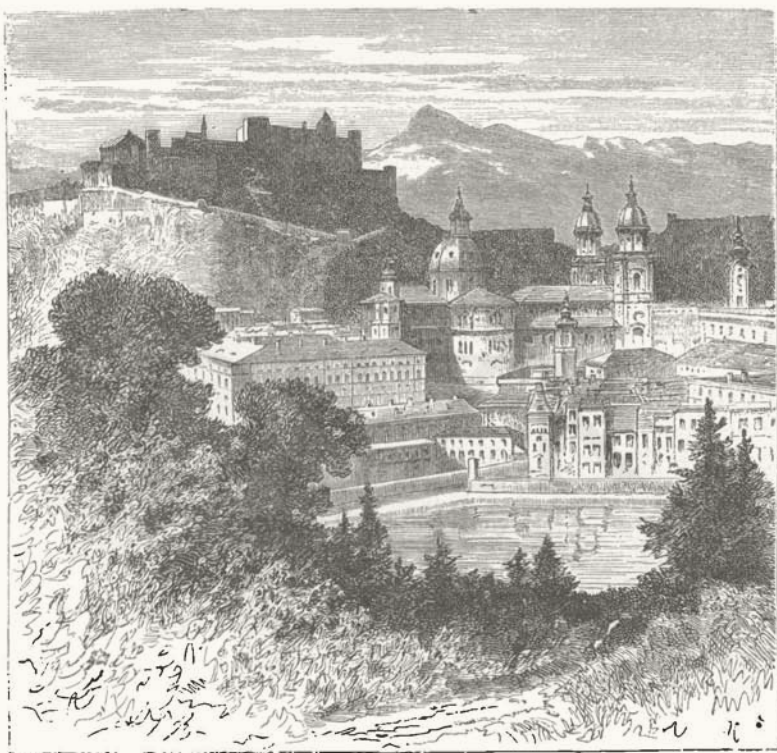

Schönbrunn.

zetbe. Sok só terem még *Gmunden* környékén, mely csinos és népes város, a Traun-tó északi csúcsánál fekszik. A fürdőhelyei között legnevezetesebb *Gastein*, mely közel ezer méter magasságban, vadregényes vidéken fekszik. a festők többszörösen megörökítették vizzuhatait. Ez a fürdő is újabban európai hírnévre tett szert, s mióta fejedelmek is fölkeresik, vendégeinek száma a 3000-et meghaladja. Meleg forrásaiból naponként 43,000 hectoliter víz jó ki, melynek melegsége 28-38' R. közt váltakozik. E víz rendkívül tiszta, s gyógyhatását bámulatosnak mondják hatásában elaggottakra.

Közel e szép vidékhez s hasonlóan regényes környezetben van *Salzburg* városa (27,741 l.). A római „Juvavum“ a kereszténység fölülkerekedésével önálló papi fejedelemség székhelye lett és maradt

1802-ig. Palotái, várromjai a hegységből kilépő Salzach mindkét partján festői csoportokat alkotnak. Különösen nevezetesek a római Sz. Péter templom mintájára épült székesegyház, a Residenzplatz nagyszerű fehér márványból épült szökőkúttal. Itt született Mozart, kinek emlékére a Mozarteumot alapították. A városnak számos tornya, házai olaszos lapos tetőikkel, és a szép hidak, bájos, megragadó képet

Salzburg.

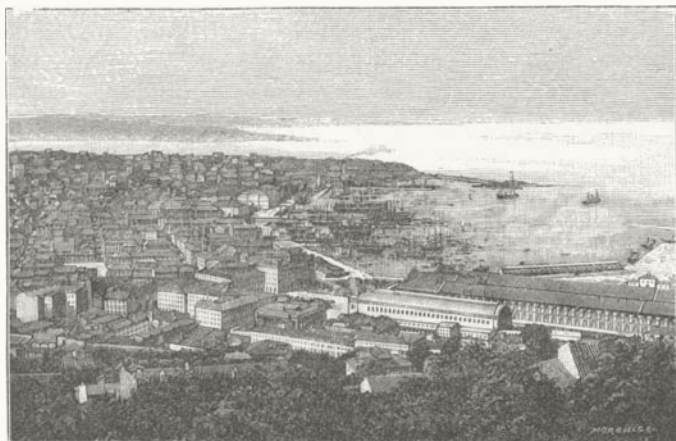
nyújtanak. A Salzach balpartján emelkedik a Mönchsberg, melyen át hosszú alagut vezet. Keleti magaslátán van a Hohensalzburg nevű vár, a salzburgi érsekek ősi fészke, gyönyörű termekkel, ezekben félezredévre visszanyúló történelmi emlékekkel. A Salzach jobbpartján kolostorral, kastélylyal és parkkal, emelkedik a Kapuzinerberg. E várost sok templomáról „német Rómá“-nak is nevezik s az itt lakó érseket még ma is „Németország primásá“-nak hívják. A szép város környéke

csaknem egészen hegyes, festői. Lakói szarvasmarha tenyésztésből s sótermelésből élnek.

Salzburgban s környékén ma csaknem kizárólag németajku lakosság él, noha egyes régi helynevek azt mutatják, hogy egykor itt is szlávok laktak. Minél tovább megyünk azonban délfelé, annál inkább erősödik a szláv és más elem. Már a jelentékeny terjedelmű Stiriában a lakosságnak közel fele szloven és vend, bár e lakosság inkább falvakban fordul elő. Szép vidékét művelt és szorgalmas nép lakja. Városai sok tekintetben igen nevezetesek. Híresek különösen fürdőhelyei, első sorban *Gleichenberg*, melyet már a rómaiak is ismertek és melynek rendkívül kellemes éghajlatu vidékén különösen tüdőbetegnek keresnek gyógyulást, köztük a magyarok csaknem feleszámban. Rohits, Tobelbad, Klausenbrunnen szintén nagyon látogatott helyek. E tartományban fekszik *Mariazell*, híres bucsújáró hely, hova évenként 100,000-nél többen vándorolnak, kiknek számára közel félszáz szálloda épült. Nagyszerű góthizlésű templomában a tölgyfából faragott csodakép ezüstrácozattal elkülönített kápolnában ezüst oltáron a bucsújárók patronája. Innen tovább *Cilli*, a magyar történelemben oly szomorú nevezetességű Czilleiek származási helye, *Judenburg*, a Mura folyó mellett régi várral, kőszénbányákkal és löpormalmokkal. *Marburg* élénk iparos hely, *Drachenburg* szép várromokkal. *Admontban* még most is fennáll a benézések régi apátsága 300 szobával, számos nevezetességgel. *Eisenerz* gazdag vasbányáiról és élénk iparáról nevezetes stb. A legjelentékenyebb hely *Grätz*, a tartomány székvárosa (113,530 l.) a Mura mindkét oldalán. Gyorsan emelkedő hely, melyet a sok itt élő nyugdíjasról tréfásan Pensiopolisnak is szoktak nevezni, különösen külvárosai csinosoknak mondhatók. Számos temploma, vára, tudományos intézetei és gyárjai eléggé jelentékenyek. A város közvetlen szomszédságában emelkedik az ugynevezett *Schlossberg*, hol a régi vár helyén csinos szép kilátású sétahelyek vannak. A város nevezetességei között van a díszes siremlékekben gazdag temető, a magános sziklán épült kalvária és a szép vasúti pályaudvar.

Karinthia hegyeinek nagy része terméketlen mészkőből áll. E mészkövek szeszélyes alkatu csúcsaikkal délfelé még inkább szaporodnak, a turisták öröme, azonban a lakosok kevesebb mivelhető talajt találva, szegényebbek s műveletlenebbek. A szétszórt falukban itt-ott egészen vadjellegű társadalmi viszonyokat találunk. Csak egy pár nagyobb város van még, hol élénk ipar s kereskedelem található. Ilyen *Klagenfurt* szabályosan épült utcákkal, szép köztérrel

és nyilvános épületekkel, melyek közt sok humanistikus intézet található. Ólomfém-gyára és gyűjteményekben gazdag püspöki palotája híres. *Bleiberg* mellett vannak a birodalom leggazdagabb ólombányái. *Laibach* (30,691 l.) szintén nevezetes gyáripar központja és élénk kereskedő hely. *Wippach* déli gyümölcsöket termel. *Idria* környékén a bányákban különösen sok higanyt termelnek. A hegyi tavak és barlangok egyes helyeknek (*Zirknitz*, *Adelsberg*) nagy jelentőséget kölcsönöznek, mások, mint bucsujáró helyek, jelentékenyek. Ez utóbbiak közé tartozik a *Grossglockner* alján fekvő *Heiligenblut* falu, mely nevét onnan vette, hogy templomában egy üvegedényben állítólag az Üdvözítő véréből őriznek néhány cseppet; vidékének regé-

Trieszt.

nyességét több közelben levő vízesés s a *Pasterze* jégmezői emelik. Messze földön ismert hely még *Gottschee*, melynek lakosai (kucséber) apró árukkal és déli gyümölcsökkel kereskedve hazánkat is összeköborolják.

A tengerpartnak, mely különben eléggé kopár, egy pár nevezetes városa van s ezek között legnagyobb *Trieszt* (158,344 l.), mely különösen a suezai csatorna megnyitása óta Európának egyik fontosabb tengerparti városa lett. Az osztrák *Lloyd* hatalmas intézete és számos pénzügyintézet fölöttébb emelik e helyet, hol ez ideig is egész sereg közintézet van. A város a tengerpart kanyarulatában a szárazföld felé lépcsőzetesen emelkedőleg félkör alakban fekszik. A régi

magasabban fekvő rész szűk és szabálytalan utcák halmaza, a mélyebben fekvő újváros azonban igen szépen épült. A tengertől 1200 lábnyi messzeségre nagy csatorna nyulik be a kereskedők raktáráig, kikötője gondosan fel van szerelve. Ivóvizét messziről a Karszthegység barlangjaiból nyeri. Környékén számos gyönyörű villa van, melyek közt a legnevezetesebb *Miramare*, Miksa volt mexicói császár egykori gyönyörű fekvésű várlaka. A rómaiak korában Triest helyén „Ter-geste“ város állott és e korból gyakran találunk e helyen régiségeket.

Jelentékeny helyek még, a sziklás szigeten épült *Capo d' Istria*, hova hidakon át juthatni. *Pola*, (39,273 l.) az adriai tenger mellett emelkedő hegyen fekvő régi város, mely egykor híres kereskedő hely volt, majelentékeny hajógyár s a haditengerészet megerősített székhelye. Székesegyházában érdekes régi szobrok, számos római emléke közt egy még majdnem ép amphitheatrum és az úgynevezett „aranykapu“ látható. A római korban híres *Aquileja* városból már csak székesegyháza maradt fenn és az egykor 200,000 lakossággal bíró helyen ma alig 2000 ember él. Mocsáros vidéke nem biztat újabb emelkedéssel. Kissé távolabb van a tengerparttól *Görz*, hol a régi várkastély és székesegyház érdemelnek figyelmet, a Flava folyó mellett meredek sziklavaráival *Mitterburg* érdemel említést.

A tengerpart nagy részén olaszok laknak, de a lakosság zöme szláv. Az itteni szláv törzs zömét a *szlovenek* képezik, egy kis, alig másfél millióra terjedő néptörzs ez, mely a germán, olasz, sőt magyar elemmel is érintkező, a többi szlávoktól sok tekintetben különbözik. A férfiak rendszeren magas sugár termetűek, a nők sem alacsonyak és általában szépeknek mondhatók. Termetüket izléses népviseletük is emeli, mely különben az egyes vidékeken igen változó és néha nagyon is tarka. E faj szorgalmas, iparúzó, büszke s értelmes; önálló irodalmuk és művészetök is van. Krajnában a bortermelő szloven vidám, néha könnyelmű és a dalt mindenekfelett kiválóan szereti. A vakbuzgó vallásosság mellett a szenvedélyesség és bosszuállás is gyakran felbuzog bennük. A szláv népesség egyik része már a szerbhorvát törzshöz tartozik. Ilyenek a dalmát morlakok és az Isztria északi részén, a „csicsek-földjén“ és a Quarnero mentén élő szegény csicsek. Meg kell itt emlékeznünk a Quarnero osztrák partjának ma kétségkívül legjelentősebb pontjáról, *Abbazia* fürdőről, mely ma az Adria első tengeri fürdője és európai híru klimatikus gyógyhely.

A hegyes-völgyes és regényes szépségű *Tirolban* az olasz és német népesség csaknem egészen háttérbe szorította a szláv fajokat.

Az Aranykapu Pólában.

E tartomány északi részét németnek, a délit csaknem kizárólag olasz-
nak lehet tartanunk. Részben ez utóbbi fajhoz számítható a mintegy
20,000 főre menő és a svájci rhaetorománokkal rokon ladini törzs,
mely Tirol délkeleti részében több községben él. A két nagy nem-
zetiség határvonala különben folytonosan változik. Az olaszok, a kik
a szomszédjukban lakó véreikkel élénk összeköttetésben állanak (Tren-
tino s Italia irredenta) lépésről-lépésre előhaladnak, miben élénk
munkás természetük s a tiroli német lakókét nagyon felülhaladó
szellemi műveltségük s értelmi tehetségük nagy segítségükre van.
Vallásos vakbuzgóságban azonban egyformák. Tirol még jelenleg is

Tengermelléki szlávok.

az ultramontán irány egyik főszke, a hol az idegeneket is tisztán
felekezeti különbség miatt képesek gyűlölni és hol a papi uralom
teljes hatalmában fentartotta magát, sokkal inkább, mint a félvad
keleti népeknél. Mintegy 3000 világi pap, 1200 szerzetes és ugyan-
annyi apácza lakik itt 94 zárdában, átlag tehát Tirolban 170 lakosra
egy egyházi egyén esik.

A németajku országgrész főhelye *Innsbruck*, az Inn folyó mellett.
Egyetemén s Ferdinandeum nevű nagy muzeumán kívül több jeles
közintézete van. Épületei közt nevezetes várkastélya, hol hajdan ural-

kodók laktak, ebben méltán híres a diadaliv jeles márványszobraival, Hofer András szobra s I. Miksa császár nagyszabású mauzoleuma, melyen viselt dolgai szobrászatiilag vannak föltüntetve. A város közelében áll az *Ambras* nevű hegyi vár, melynek nagybecsű ó- és középkori gyűjteményét e század elején Bécsbe vitték. A bajor határszélen van *Kufstein* megerősített város, melynek Geroldseck nevű állambörtönül használt erős hegyi vára a legujabb magyar történetben szomorú nevezetességre jutott. A svájci terület felé eső egykor önálló vidéken, melyet még ma Vorarlbergnek is neveznek, van a bodeni tó

Innsbruck.

mellett *Bregenz*, élénk kereskedelemmel, *Feldkirch* az Ill-völgyben, régi templom-mal, fellegvárral és számos nevezetes épülettel stb.

A németajku lakosság által elfoglalt terület általában zord, és ott, a hol élénkebb ipar és kereskedelem nem fejlődhetett ki, a nép nagy szegénységgel küzd, egyedül a marhatenyésztés főbb megélhetési forrásuk. A déli részben azonban itt-ott már olaszországi éghajlat is tapasztalható, a szőlő bőven terem, déli gyümölcsök is tenyésztetnek, sőt némely helyeken a szelid éghajlatot, mint gyógyeszközt is felhasználják. Legnevezetesebb e helyek közt *Meran*, ez a túlnyomólag német város, az *Etsch* mellett, magas tornyú szép templomokkal, melyet idegenek, különösen ősszel, szőlő-curára egészen előzőnlenek. Közeliében van *Tyrol* vára, a hajdani fejedelmek székhelye,

jelentékeny emlékekkel. Merannál kellemesebb, habár kevésbé híres vidéke van a Garda tó mellett fekvő szép *Riva* kikötővárosnak, hol különösen a citromok igen szépen tenyésznek. Gyönyörű vidéke, örökké daloló népe és buja növényzete változatos képeket nyujtanak. Szépség tekintetében versenyzik vele az Ampezzo-völgy. Egy pár kis tó partján fekvő apró faluk és várromok kivételével e szép vidék meglehetősen lakatlan. A forgalom a Brenner vasut megnyitása óta

Ambras vára Tirolban.

e vidékre került. A német és olasz lakosság közt itt *Botzen* a határhely, melyet meredek, de teljesen művelés alatt álló hegyek vesznek körül s rajtuk várromok és más épületeket találunk. A szűk utcájú, de szép épületekben gazdag város a vidék legjelentékenyebb kereskedő helye. Festői környékén különösen Sigmundskron sziklavárának romjai nevezetesek. E környéken azonban a leghíresebb hely *Trient*, hol a 16-ik században híres zsinatot tartottak, melynek emléke számos templomában még most is feltalálható. *Rovereto* várost különösen a gyümölcs és selyemtenyésztés teszi nevezetessé, *Klausen* mellett

élénk bányaipar van. Mind az olasz, mind a német vidékek Tirolban telve vannak várromokkal, kiváló csúcsokra épült kápolnákkal és zárdákkal és különösen a német részen, alpesi kunyhókkal, melyek a tájképet még vonzóbbá teszik.

Visszatérve a Duna baloldalára, azt tapasztaljuk, hogy a népesség szláv eleme itt is abban a mértékben növekedik, a hogy a Dunától távolodunk. Morva- és

Csehországban, továbbá Sziléziában még meg lehetős nagy a német lakosság száma, de azon túl kelet felé már ritkul a német szó és Bukovina felé valódi német gyarmatok alig vannak. Helyükbe a szláv elem mellé a románok lépnek. A szlávok azonban a nyugati és déli részeken is folyvást szaporodnak és különösen a csehek fölébredt nemzetiségi érzülete hatalmas hódító fegyver, mely Cseh és Morvaországban egyes német telepeket lassan-lassan elpusztítással fenyeget. Pár évtized előtt e vidéken „a német szóval” mindenütt meg lehetett élni, ma már Németország határszélein is föllép a cseh nyelv és az ifjabb nemzedék egyáltalán hazafiasnak tartja, hogy németül ne tanuljon. Ez a felfogás az újabb időkben az e tartományokban mesterségesen tenyésztett germanisatióknak gyökerét támadta meg. Morvaországban a nemzetiségi mozgalom még kevésbé élénk, mint a cseheknél, azonban a szláv elem itt is igen hatalmas. A legnagyobb része a lakosságnak cseh, azonkívül apróbb

Tyrol vár Merán mellett.

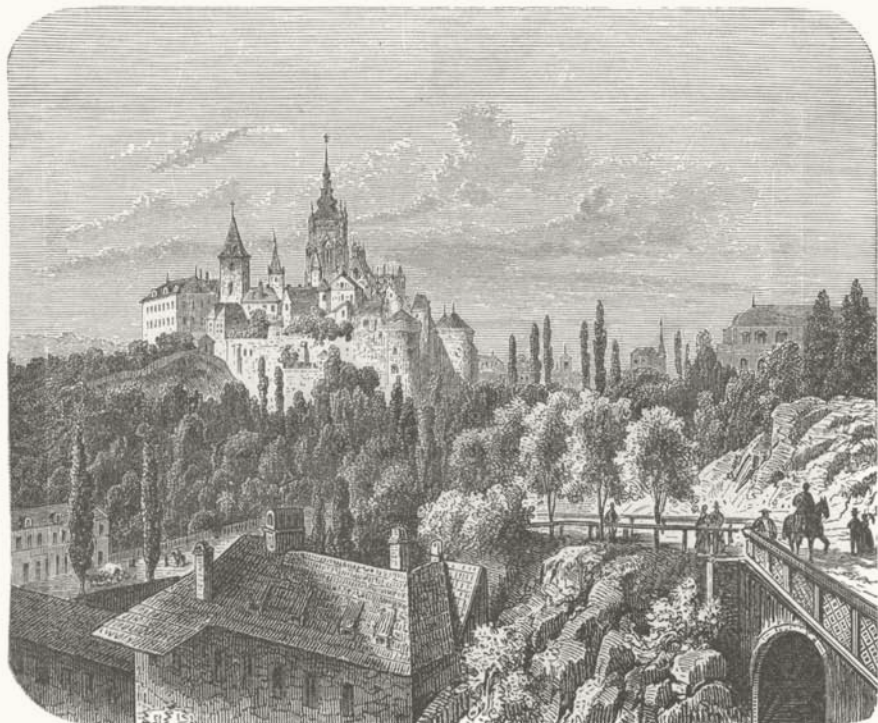
szláv törzsek vannak: hanákok, korákok, podhorákok, lechek, horvátok stb. A cseh-szlávokat és rokantörzseket jelenleg az oroszok után a legműveltebb szlávoknak tekintik. Szorgalmas és takarékos nép; e mellett igen gyorsan szaporodik, egyes csoportokat messze vidéken is lehet közülök találni, mint államhivatalnokokat, gyárak tisztviselőit művezetőket, kedvelt, ügyes iparosokat, vagy zenészeket. Az osztrák

Prágából.

császárságban jelenleg e tartomány a legvagyonosabb és legvirágzóbb és szellemi műveltsége is igen előhaladott fokon áll. A prágai egyetem (1348-ból) a legrégebb iskolák közé tartozik, mellette újabban egészen önálló, a német egyetemtől elkülönített cseh egyetem keletkezett. A többi tanintézetek között különösen a gazdasági iskolák és humanistikus intézetek vannak nagy számmal.

Az ország fővárosa *Prága* már csak lakosainak számánál fogva is (184,109 l.) Bécs után a legjelentékenyebb hely. Nagyon emeli, hogy a tartománynak csaknem középpontján, a legfontosabb folyó mellett és a közlekedési eszközök gyújtóján fekszik. A Moldvavölgy csak e helyen oly széles, hogy helyet adhatott egy jelentékeny városnak. A völgy felett, melyben a város nagy része elterül, két magaslat emelkedik. Egyiken a királyi vár fekszik, mely már a középkorban igen

A Hradschin.

jelentékeny volt. A Moldva folyó a várost derékon hasítja és a többek közt egy ősrégi, még ma is kapukkal és szobrokkal ellátott kőhíd visz rajta keresztül, mely történeti emlékeiért s mivel a rege szerint innen vetették vízbe a csehek védszentjét, Nepomuk Jánost, nagy tiszteletben részesül. E hídról 195 lépcsőn út vezet fel a várpalotába, az úgynevezett *Hradschinba*. Több tekintetben nevezetes középkori épület ez. A hozzácsatolt dómban a Wenzel-kápolna arany-

nyal és hazai drágakövekkel van megrakva. A Hradschintól a városra igen szép kilátás esik, fekvése kicsinyben Budavárára emlékeztet. Ősrégi jellegű még a városban a *zsidó-városrész*, mely a piszkos olasz ghettkra emlékeztet s a gót stílű, ma részben betemetett régi zsinagógája s közel hozzá keleti jellegű temetője a legérdekesebb. A városnak számos szép palotákkal és templomokkal megrakott utcája van. A

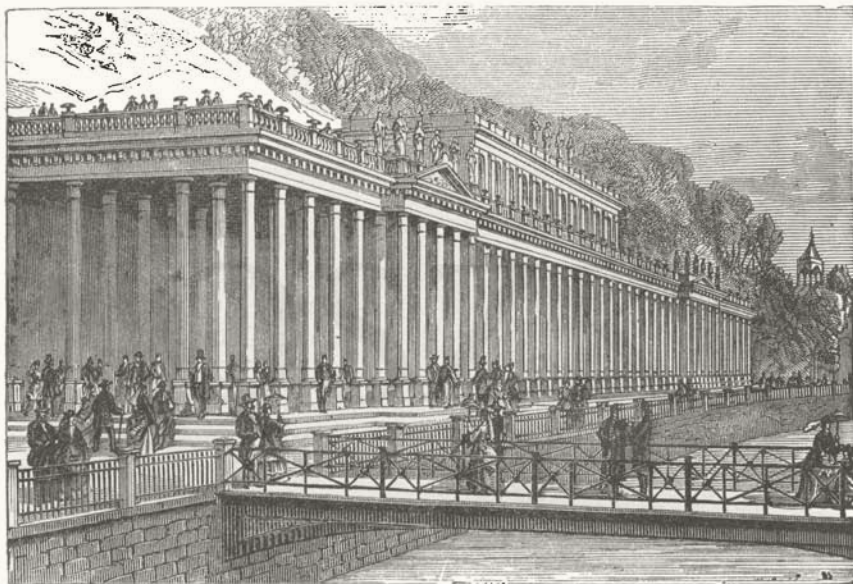
A Kolozsvár-testvérek Szent-György-szobra Prágában.

régi emlékek mellett a modern virágzó ipar gazdag telepei, szobrai, parkjai és műemlékei a megtekintést egyaránt megérdemlik. A magyar szobrászat legrégebbi fönmaradt jelentősebb alkotása, a Kolozsvár-testvérek Szent-György-szobra is Prágában áll.

A főváros mellett legnevezetesebbek Csehországban a világ-hírű fürdőhelyek: Karlsbad, Marienbad, Franzensbad és Teplitz.

Különösen *Karlsbad*, hova évenként mintegy 35,000 vendég látogat el, tekintélyes várossá nőtte ki magát, telve villákkal és igen szép parkkal. — Gyárípar tekintetében jelentékeny hely *Reichenberg*, hol egykor Wallenstein vára volt s most posztókereskedéséről híres. *Königrätz*, régi váráról s az Ausztria történetében forduló pontot jelentő 1866-iki csatáról nevezetes. *Égernek* régi vára és élénk kereskedelme van. Általában e tartományban igen sok a város s különösen a bányavidékeken számos jelentékeny hely van.

A szomszéd *Morvaország* főhelye *Brünn* (95,342 l.), Ausztria

A karlsbadi ivócsarnok (Collonade).

legnagyobb gyárvárosa. Maga a város a jómódú nagyiparos székhely benyomását teszi, melyet köröskörül a gyári külvárosok egész sora környez, tisztán munkás lakossággal. Posztógyártása, mely évenként mintegy 16 millió értéket képvisel, világhírű. A tartomány másik kiváló helye *Olmütz*, mely mint első rangu erősség, nagyfontosságú hely. Kiválóan szép és érdekes helyek még *Iglau*, s a régi templomairól nevezetes *Znaim*. Morvaország mint szomszédunk reánk nézve történelmi tekintetben is érdekes. Városai közt van Nikolsburg, hol a nevezetes békekötés volt, MagyarBrod, melyet I. Endrétől foglaltak el stb.

A kis *Sziléziában*, a Mária Terézia által elvesztett nagy osztrák tartomány eme megmaradt kis töredékében, ugyancsak az ipar a legfontosabb termelő ág, különösen a szövő ipar (kék posztó és vászon). Fővárosa *Troppau*, mely mint gyárváros nagyjelentőségű és középkori zárdái nevezetessé teszik. *Teschenben* régi vár s több nagy gyártelep van. *Bielitz* sókereskedéséről és kékposztógyártásáról nevezetes, szintűgy *Jägerndorf* is. E kis tartományban van *Gräfenberg* és *Lindewiese* híres hidegvízgyógyhelyek és egynehány bányatelep.

A Flórián-kapu Krakóban.

Minél távolabb haladunk azonban Kelet felé, annál inkább előtérbe lép a falusi elem. A csehszlávok, lengyelek és a ruthenek között az utazó óriási különbséget talál, mintha nem egy törzshöz tartoznának. Az ipartízés megszűnik, a mezőgazdasági ipart és a primitív kézműipart kivéve, minden jóformán az idegenek kezében van, a kereskedelem csaknem kizárólag a zsidókéban, kik nagyobb üzletekre nem vállalkoznak itt és inkább csak uzsorás gazdaságot folytatnak. E faj sok helyen sűrűn fordul elő, de nem földművelők, iparűzők. Mindenik boltot, korcsmát, esetleg mézárszéket tart.

Nagyon szeretik az állatbőr, gabona, faggyu, toll s más tárgyakkal való kalmároskodást. Igen élelmes, mozgékony és összetartó faj, mely a szlávokkal folytonos hadilábon áll; de uzsorája és ügyességével uralkodik. A nehezebb munkákat szláv szolgálkival végeztetik, maguk sokat nélkülöznek, de családjukat, különösen nejeiket nagy kényelemben tartják s ezek rendszerint elhíznak s csillogó ékszereket raknak föl túlon túl magukra.

A határszélen fekszik egy 1846-ig önálló köztársaságnak szék-

helye *Krakó* (76,025 l.), mely a nyugati vidékről keletre átmenetet képez. Külső alakja 40 templomával, nagy terjedelmű erős várával a középkori német városokra emlékeztet. Sok nevezetes épülete van, köztük a királyi palota és mellette a Stanislaus székesegyház a lengyel történelem nagyjainak sírboltjaival, Kosciusko hatalmas gránitszobra, nevezetes egyeteme, művészeti akadémiaja stb.; de a Krakó és környéke már egészen idegen elemet képvisel. Még inkább feltűnő e

Krakó főtere.

jelleg Galiczia valódi fővárosában *Lembergben*, mely noha népesebb (128,419 l.), sok tekintetben jelentéktelenebb, mint Krakó. Hét külvárosa messze elterül, lakosainak nagyrésze keleti öltözetű zsidó, gyárai és kereskedelme a patriarchalis viszonyokhoz sokkal közelebb állanak. Templomai és más középületei közt azonban több nevezetes van.

E két nagy városon kívül alig van még olyan város Galicziában, mely az idegent bármiképp érdekelhetné, jóllehet sok olyan van köztük,

hol a tömegesen lakó zsidók kereskedelmétől megélénkült. A legjellemzőbb e tekintetben *Bródy*, az orosz határszélen s *Tarnopol* meg *Kolomea* (30.160 l.), a zsidóság főszékhelyei. Ugy e nagy városok, mint a többi jelentékeny helyek, valósággal csak nagy faluk, hol a lakosság keresztyén része földműveléssel s állattenyésztéssel foglalkozik. A nagykiterjedésű és népes helyekben nem épen szegény Galicziában az említettek kivül még csak kettőnek van ismeretes neve a messze földön, *Bochniának* és *Wieliczknának*, mindkettő, de különösen az utóbbi óriási kiterjedésű sóbányáiról híres. A wieliczikai bánya, bár a víz egy részét előtötte, évenként közel egy millió mázsa só szolgáltat. A föld alatt kápolna, 70 kisebb-nagyobb terem, több emlék, két

Krakói egyetem.

obelisk, két tó s más nevezetességek vannak. Bár megrongálva, még most is páratlan a világon.

A *ruthének* a galicziai népességnek kiváló jelentőségű csoportja, mely törzs az oroszoknak közel rokona. Számuk mintegy harmadfél millióra tehető és a tartomány keleti részében e nemzetiség a túlnyomó. A Kárpátok alján öltözetben és szokásokban még leginkább megőrizték a régi hagyományokat, míg a távolabb Podoliában az orosz műveltség hatását látni. Míg a lengyelek túlnyomólag római katolikusok, a ruthenek közt a görög katolikus felekezet az uralkodó. A lengyel faj élénkebb felfogású, izgatottabb kedélyállapotú, mint a ruthen, mindkettőnél azonban nagy a műveletlenség, a papok

és a zsidók hatalma csaknem korlátlan. A ruthenek közt uri osztály tényleg nincs, a földbirtokosok idegen eredetűek, de a nép nyelvének és jellemének átalakítására befolyásuk semmi sincs és a ruthen alázatos magaviselete ellenére önállóságát bizonyos fokig fentartotta.

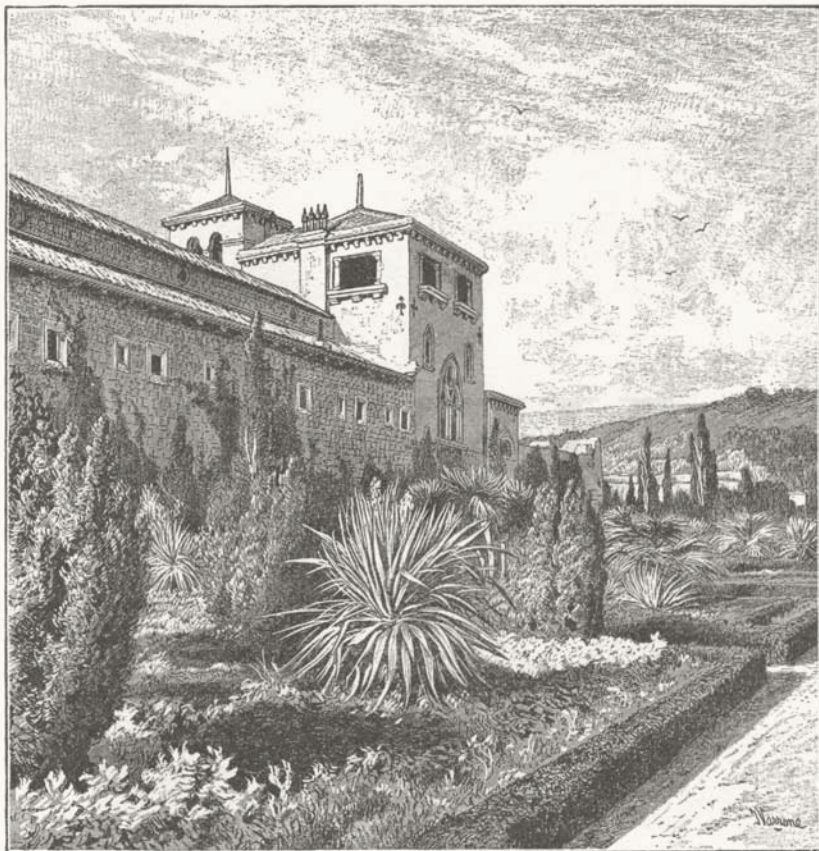
Galicziától délkeletre fekszik *Bukovina* tartomány. E kis 10,451 □ km-re terjedő és teljesen hegyes tartomány az osztrák császár-

Bukovinai magyarok.

ságban is ethnographiailag a legtarkább terület. Ruthenek és románok alkotják a lakosság $\frac{3}{4}$ részét, van itt azonkívül sok német, lengyel, magyar, zsidó, örmény és cseh, nem is számítva az egyes más eredetű telepeket. Így a zsidókon kívül 8 ker. felekezet van. Uralkodó vallás a görög nemegyesült. A germanizáció erősen hódít. A fővárosban *Czernovitzban* (57.463 l.) német nyelvű egyetem áll fenn és a

törvénykezés és közlekedés hivatalos nyelve német. Városai közül nevezetes még *Szuczava*, a régi főváros, hol, mint a tartomány több más helyein is, számos régi kolostor van. A magyar telepek között Hadikfalva és Istensegits a legnevezetesebbek. E telepek lakói a múlt század végén vándoroltak ki a székelőföldről, számuk jelenleg

Lacroma.

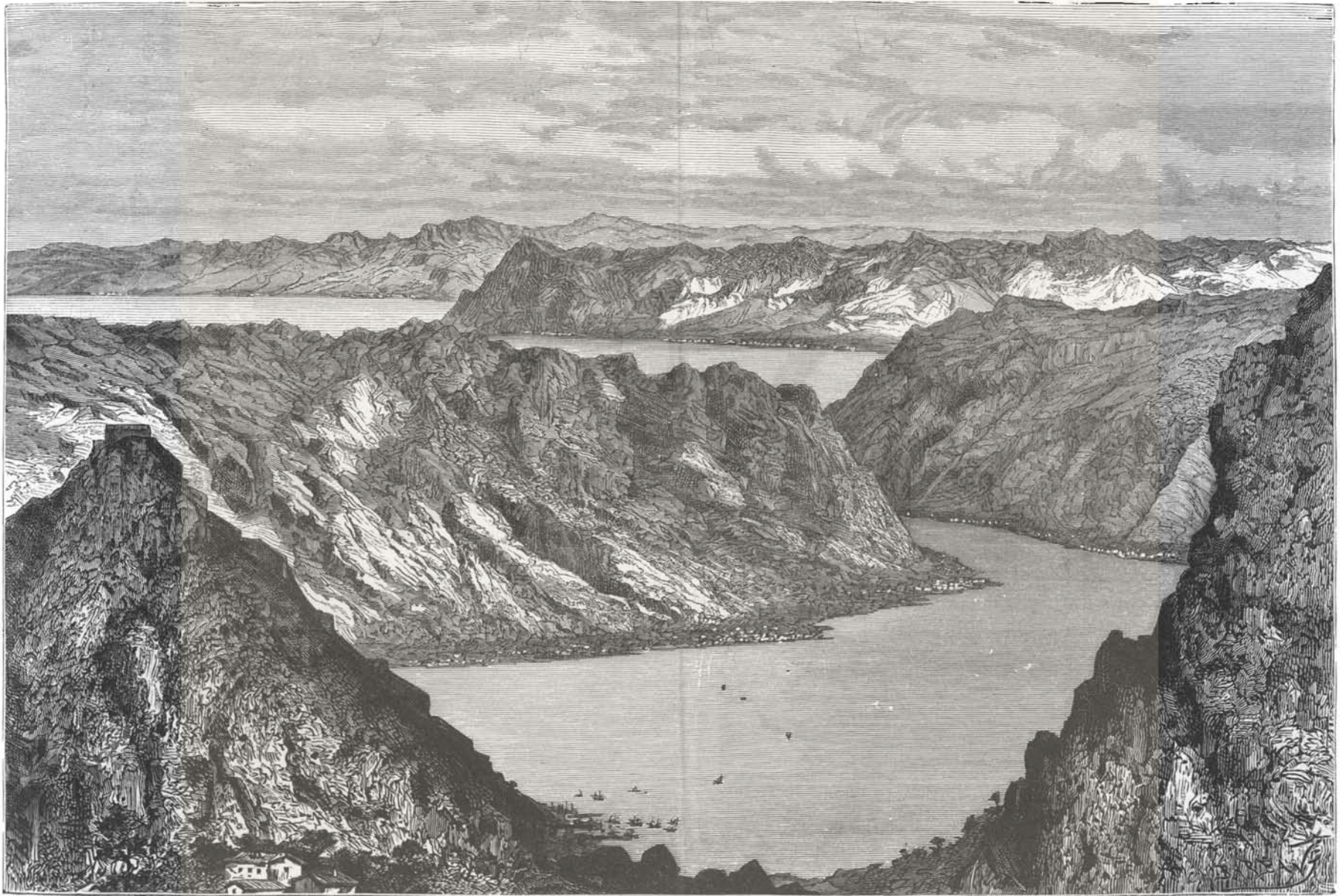
10-12,000 s bár az anyaország nagyon kevés gondot fordít reájok, neizetiségüket hiven megörzik.

Ausztria többi részétől földrajzilag teljesen el van különítve Dalmácia, a magyar korona eme kapcsolt része és az 1878-ban

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Cattaro vidéke.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

occupált, s bár jogilag nem is, de tényleg Ausztria-Magyarországhoz tartozó két török provincia: Bosznia és Hercegovina.

A „három egységes királyság“-nak még mindig elszakadt része, *Dalmácia*, Horvátországtól sok tekintetben különbözik, bár Magyarországra vonatkozó emlékeket lépten-nyomon lehet itt találni. Az ország hosszant elnyúló partvidék, melyhez sok sziget tartozik, s

Dalmát polgári leány.

melyet Horvátországtól a Velebit hegység, Bosznia-Hercegovinától a dinári alpesekek láncolata választ el. Legszélesebb felső része is alig 10 mértföldnyi s aztán egyre keskenyebb lesz, úgy, hogy végül a határt is alig lehet már megjelölni. A rómaiak idejében igen tekintélyes tartomány volt, ma nagyon alárendelt helyzetű, több és részben kitűnő kikötője csak a helyi forgalom közvetítésére szolgál és való-

színüleg messze még az idő, midőn ez az ország a háta mögött levő tartományokkal szorosabb összeköttetésbe lépve, ismét fellendülhet. Nagy hátrányára van a gyorsan változó éghajlat és a kopár terméketlen vidék nagy kiterjedése, de a szebbnél szebb tájképek azzal biztatnak, hogy Dalmácia a jövőben az utazók által előszeretettel látogatott ország lesz. Lacroma szigetét és a Kerka vizesését már ma is messze földön ismerik.

Spalatói dalmát nő.

Az egyedüli művelt elem a nagyobb kikötő városokban és a szigeteken lakó *olasz* nép (16,000), mely az egész lakosságnak alig egy tizedrésze, de hatalmuk régebben annyira nyomatókos volt, hogy a tartományi gyűléseken s a kereskedelmi közlekedésekben máig ezt a nyelvet használták. Azok, kik Dalmáciának csak parti városait ismerik, alig tudják az olasz törzs műveltségi viszonyaiból a tömérdek forrongást, rablást és vizsás társadalmi helyzeteket megmagyarázni, melyekről oly gyakran hallunk. Mindazonáltal az olasz városok nagy része is eléggé emlékeztet középkori és olaszországi viszonyokra s csak az utczákon ácsorgó vagy járó-kelő rongyos szláv

nép emlékeztet, hogy nem vagyunk Olaszországban.

Az olaszokat és mintegy négyezer külföldit, másfélezer albánt és zsidót kivéve, Dalmácia lakosságának többi része szláv, a kik dalmát, morlák, raguzai s bokhez név alatt ismeretesek. Mind a négy név törzskülönbségeket jelent, a melyek nem csekélyek. A dalmata általában jól megtermett, izmos és edzett, azzal a különbséggel, hogy az éjszakiak (morlák) középterműek, szőkék, nem ritkán szalmaszínű

hajjal és kerekded arczczal; a közép vidékiek már szálásabbak, barnák, hosszas arczuak és daczos tartásuak, végre a déliek (bokhézek) legbarnábbak és a legnyersebbek. Valamenynyit a pizok és a vad modor rutítja el. Legtöbben keleti öltözetben járnak, a veres fez s a piros burnusz mindenütt feltalálhatók, ugyszintén az övben az éles handzsár s az elmaradhatlan pisztolyok az övükben a rendes népviselet kiegészítője. A női öltözet barna és bő durva vászon ing,

fajta kihimzett mell és váll, ezenfelül egy tág mellény vagy hátrakötött tarkakendő, a derekon bőrtüsző, mely alól köröskörül tarka csíkos durva gyapju kötő fut le majdnem a bocskorral födött lábakig. Fején a nő is veres fezt hord, melyről a vállakra, valamint a nyakból a mellre üveggyöngyből, korall- és pénzdarabokból álló fűzér csüng alá. Szappant, mint „szépitő szert“, mosdásnál csak a hajadonoknak illik használni. Több helyen pedig a férfiak az egy ágba font hosszú haját tartják a férfiaság jelének. A társadalmi és családi élet alantas fokon áll. A dalmata, kit az osztrák kormányzat is elhanyagolt, máig sem érti mi az a közügy, avagy közérdek. A csa-

Spalatói dalmát férfi.

ádi élet a barbársáig patriarchális. A férfi nemcsak feje, hanem ura is a maga háznépének. Épen ezért alig dolgozik valamit, bár szükségei sem nagyok. A gyermeket 10-12 éves koráig meztelenül járatják és fegyveren kívül másra nincs szüksége. A női nem a lenezésig csekély figyelemben részesül. Minden terhesebb dolog reáháramlik és e mellett asszonyná is úgy lesz, hogy előbb választottjával próbaképpen együtt él, s csak azután kelnek egybe. A személy- és vagyonbiztonság rendkívül rossz lábon áll. A nagy számmal baran-

goló rablók oly vakmerőek, hogy gyakran sarczot vetnek ki, hol egyesekre, hol egész községekre, sőt a csendőrökkel és vámosokkal valóssággal háborut folytatnak, mely háboruban a nép is segítségükre jön. Különösen vadak a bokhézek, kik mint tengeri kalózok és kegyetlen rablók is ismeretesek és kiknek nagy része kóborló életet folytat a hegyek között, fegyverével szerevezve eleségét.

A műveletlen morlák rendkívül babonás nép, a hol a papok és boszorkányoknak tartott vén asszonyoknak igen jó hirnevők van.

Dalmaták a „Bocche“-ból.

Jellemző, hogy még a papok is terjesztik a bűbajos dolgokat. Mint a vad népeknél, náluk is ki van fejlődve a gyakran megszentelt barátság és a vérboszú. Az előbbi abban áll, hogy két vagy több ember egymással örök barátságra lép és annak jeléül gyűrűt cserél, melyet erre a czélra készítenek.

A szövetséget pap áldja meg. Az ily barátságot oly közeli viszonyoknak tekintik, hogy az illetők egymás családjából épen úgy nem nősülhetnek, mint a legközelebbi vérrokonok. A *vérboszú* (vendetta) pedig abban áll, hogy az orozva, vagy másként meggyilkolt embernek a családja és rokonai szintén pap előtt megesküsznek, hogy sem testük, sem lelküknek nyugalmat nem engednek addig, míg a gyilkoson és családján teljes

boszut nem állanak. Az eskü után elkezdik a gyujtogatást, rablást és gyilkolást egymás ellen, folytatják néha a kölcsönös kiirtásig vagy legalább addig, míg a megtorlást a boszulók meg nem elégeleik. Ekkor, ha még van köztük, a kikkel le nem „számoltak“, azok között a pusztítás fölöslegét (leginkább birkákkal) megtérítik és az ellenfelek ünnepélyesen kibékülnek. A kisebb sérelmeket rendesen azzal torolják meg, hogy egymás ültetvényeit, vetéseit elpusztítják. Nemzetiségi érzelem náluk igen kevés van, régebben a városi dalmátok még neveiket is románizálták, csak hogy kikerüljék azt a gyanut, hogy

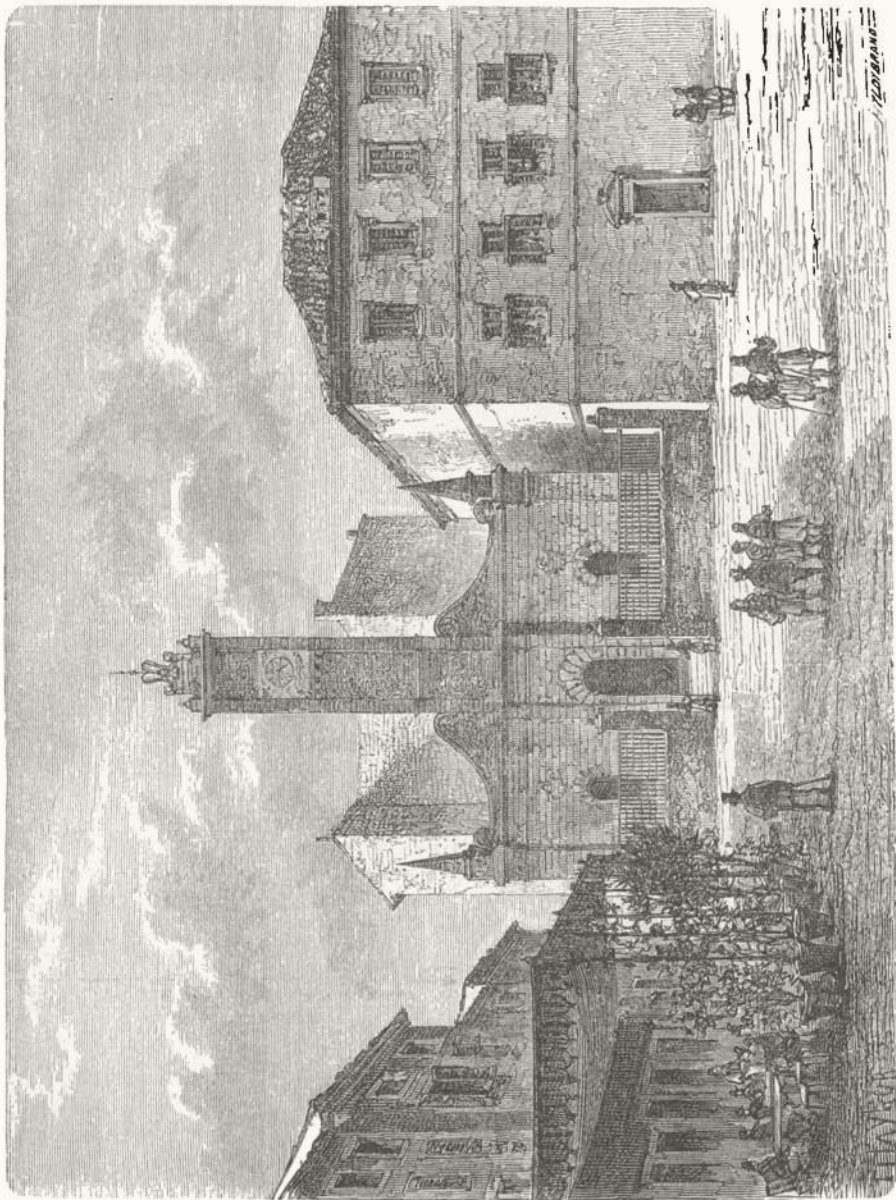

A szárazföldi kapu Zarában.

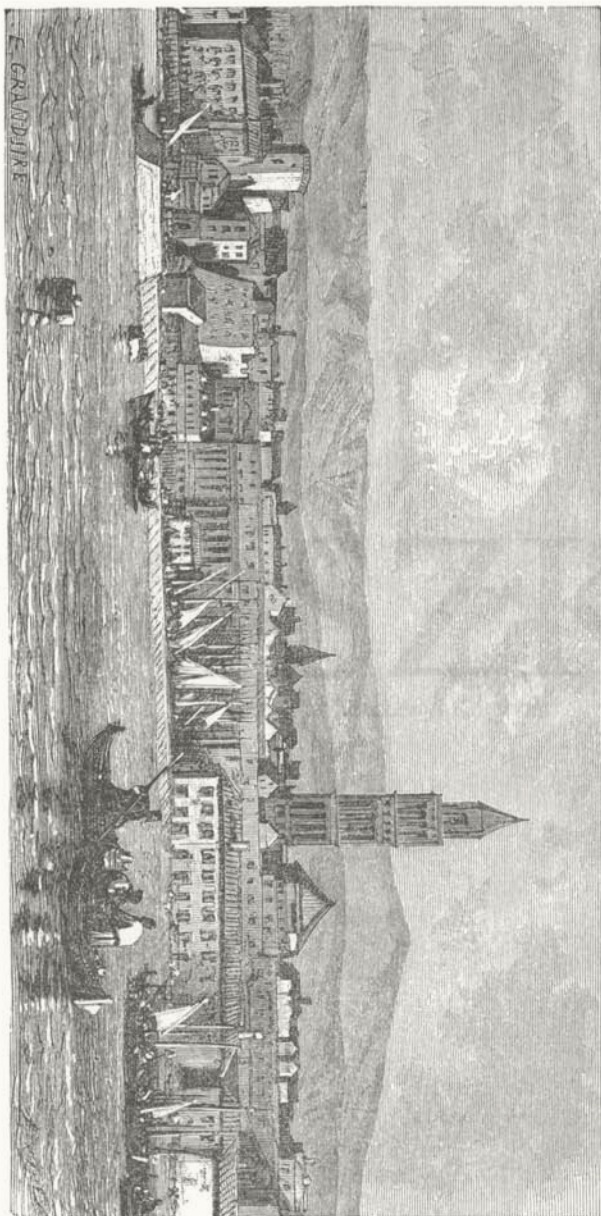
a parasztokkal rokonságban állanak. Ujabb időben azonban a délszlávok közt feltámadt nemzetiségi versengés reájok is kihatott, noha a felkelők nagy része nem az eszmeért, hanem a pénzért s a rablási vágyból küzd s legfelebb a zsandárok iránt táplált eltenszenve lelkesíti.

Ily szomorú viszonyok között főként a falvakban a reformok nehezen haladnak előre, mivel azok egymástól messze elszórva vannak s az egész ország keskeny lévén, egymással jóformán kevesebbet érintkeznek, mint idegen nemzetűekkel. Vannak községek, melyek gyűjtő név alá foglalása egyes szétszórt kunyhók egyesítésére jóformán jogi fogalom. Valóságos kunyhók ezek. Még a legjobb épületeken sem látható faluhelyen vakolat, a meszelés meg épenséggel ismeretlen. Az ablak s a kémény is igen ritka. A ki látni akar, ki megy a ház elé, a füst pedig keressen magának utat, a merre tud. A házakban egy vagy két üreg van, némely helyen emberek és állatok közösen laknak. Butor féle nem igen látható. Asztaluk egy nagy, olykor faragatlan deszkával borított kőtuskó, egy másik kő, vagy esetleg egy darab gerenda az ülőhely; a nyoszolya még ismeretlenebb portéka, fekhelyül e helyett egy-egy durva pokróczdarab vagy szalmaalom szolgál. A mi netalán kimélendő vagy eltenni való, arra a mestergerenda, meg a falból kiálló néhány szög visel gondot. A konyha egész butora egy pár fazék, vagy kupa féle edény. Egyébre nincs szükség. Padlás ritkán van és udvar sincs mindig, de ha van, akkor is csak dudva s trágyadomb ékeskedik rajta. Némely vidéken már emeletre is építenek, de nem maguknak, hanem barmaiknak, melyeket az emeletről, jóllehet a földtől így sem igen messze vannak, nem lehet oly könnyen lelopni, mint a földszintről. Hogy könyveik nincsenek, az természetes. Még pár évvel előbb is a dalmát falusiak közt az írástudó a legritkább tünemények közé tartozott.

Közigazgatási tekintetben Dalmácia 13 kerületi kapitányságra van osztva, melyhez mintegy száz kisebb-nagyobb sziget tartozik, melyek a partok mellett lánczolatosan sorakoznak s ezekkel hasonló képződésűek, mert régebben valószínűleg össze is függöttek. Ezek néha igen kicsinyek, lakatlan legelők, sőt olykor inkább kiálló, tenyészet nélkül való zátonyok, melyek a dagály alkalmával esetleg el is tűnnek. A szigetek és a száraz között legtöbbsnyire igen csekély a távolság, úgy, hogy néhol két hajó is csak vigyázva haladhat egymás mellett. De e természeti csatorna mintegy 100 mértföldnyi

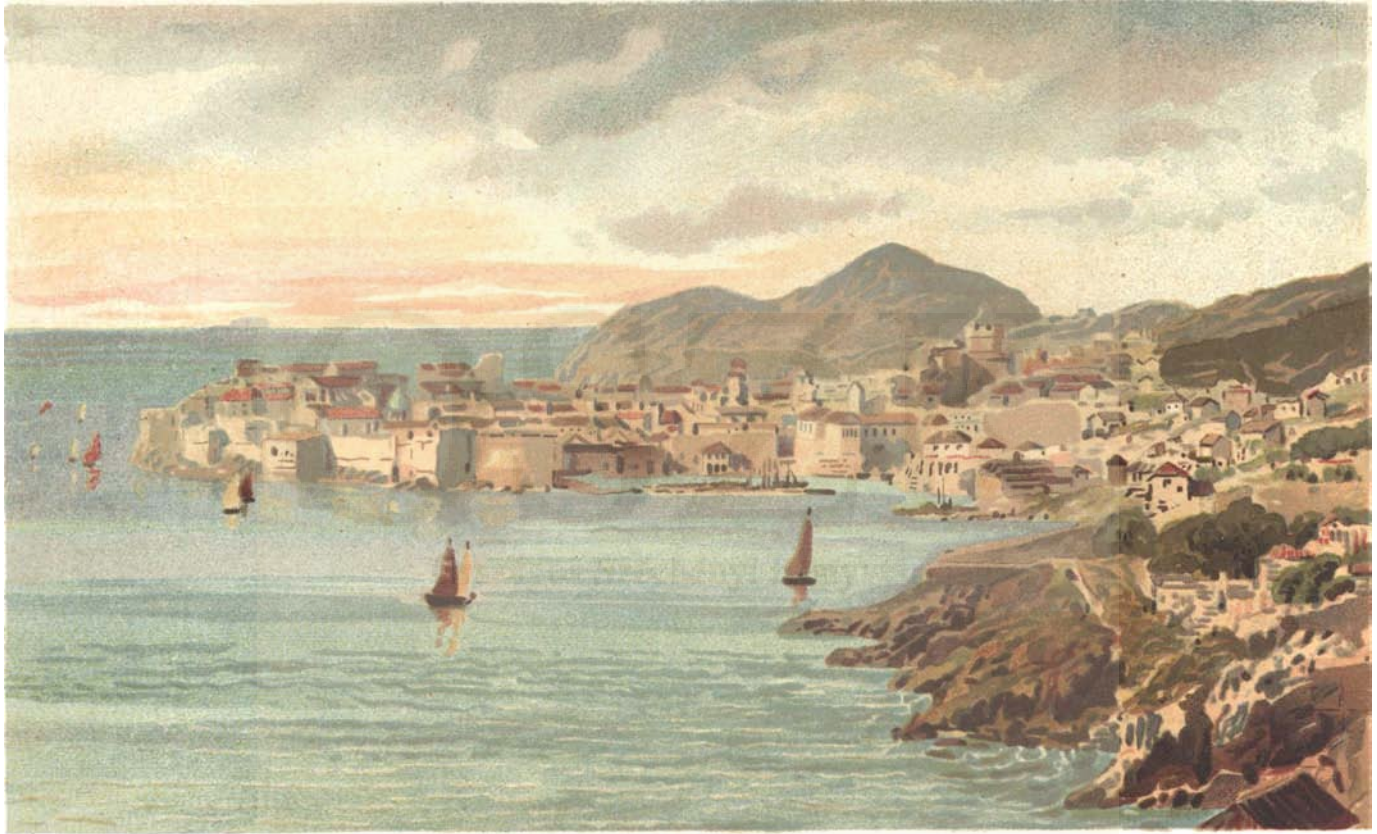
Zára főtere.

Spalato.

hosszuságig terjed Fiumétól elkezdvé és mivel mindenütt elég mély s a viharok ellen is védve van, a hajózásra igen alkalmas.

A tartomány székhelye az adriai tengernek egy hasonló nevű öble mellett *Zára* (28,000 l.), mely bár nem tartozik a legelőkelőbb városok közé, azonban elég csinos, olaszos kinézésű. Egyik kapuján doriai oszlopok állanak, a másikat pedig egy diadalívnek beléfalazott maradványai teszik nevezetessé. Szép vízvezetéke, byzanci stílusú székesegyháza, számos középülete van és eléggé jelentékeny. A záraiak kedvelt mulató helye a keleti bástyán alakított csinos népkert. Leggyakoribb kiránduló hely a városon

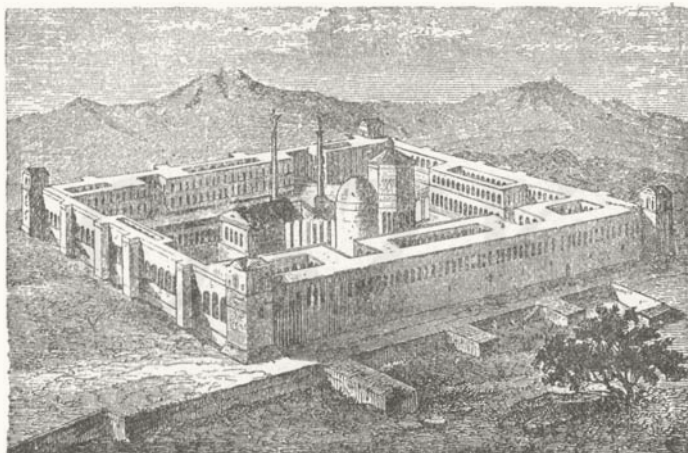
RAGUSA.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

kivül Erizzo kis albán falu, meg a katonai lövőtér. A kikötő városok között jelentékeny a tartományban *Spalato* (22,750 l.), a legelső kereskedő város. Diocletian egykori roppant palotájának helyén épült, ennek óriási külső falából még ma is meg van egy 2400' hosszú darab, tornyaival és gránát oszlopszatu porticusával együtt. Ebből a korból van még egy pár templom, melyeket keresztyén templomokká alakítottak át. Általában a város nevezetességei, még a kikötő is pompás modern világító tornyával, templomokra emlékeztetnek. Tájéképileg Spalato egyike Dalmácia legszebb pontjainak és vasutja élénk forgalmi központtá tette. A harmadik főhely *Raguza* (11,177 l.), régi nevezetes város kis félszigeten a Sergio hegy aljában bástyákkal s

Diocletian palotája.

tornyokkal körülvéve. A tenger felé a falak toronymagasságu sziklákön állnak, melyek csaknem egészen függélyesen ereszkednek a tengerbe és mellette is több erőd van, melyek egyrészt bevehetetlennek tartják. Régi épületei közül sok nevezetes van. A középkorban Raguza önálló köztársaság volt és fontos szerepet játszott. Gazdag volt kereskedelme által s versengett Venecziával. Afrika körülhajózhatóságának fölfedezése azonban tönkretette kereskedelmét s a földrengések is gyakran megrongálták falait, melyekben ma csendes és lomha keleti nép lakik, turbános férfiak és csecsebecsékben gyönyörködő nők. Legujabban mint téli klimatikus gyógyhely jött divatba, s ez úgy látszik, új jólétre fogja emelni az aláhanyatlott várost.

Nevezetes város még *Cattaro*, a montenegrói határ mellett, hova innen kigyózó hegyi ut vezet fel. Nagyszerű, festői en szép elágazó öblét minden oldalról óriási sziklafalak védik és a város háta megett jelentékeny erőd emelkedik. Raguza Herczegovinával, Cattaro Montenegroval áll szoros összeköttetésben, általában e hosszan elnyúló keskeny tartomány minden része a keleti vidékekre támaszkodik. Talán ez az összeköttetés is hatással volt arra, hogy az olasz műveltség e tartományban nagyobb hódítást nem tehetett, úgy hogy a már elősorolt helyeken kívül nagyon kevés dalmát város érdemli meg a felemlítést.

Dalmácián túl keletfelé két, újabb időkben gyakran emlegetett tartomány van, melyek egykor szintén a magyar korona országai közé tartoztak, míg jelenleg, bár tényleges fejük az osztrák-magyar monarchia, Magyarországtól teljesen függetlenek és idekapcsoltatásuk egyhamar aligha történik meg. *Bosznia* és *Herczegovina* e tartományok neve. Az occupatio egyidejűsége, szomszéd fekvésük és bizonyos tekintetben együttes történelmük a köztudatban e két tartományt egygyéolvasztotta, a minthogy közigazgatásilag a közelmúltban és jelenben is összetartoztak. Ismeretes, hogy e két tartomány 1878-ban a török birodalomból kiszakítva, az osztrák-magyar monarchia hatósága alá jutott és noha bekebelezésük kimondva még nincs, ez csak idő kérdése.

Területük Dalmáciáéhoz hasonló hegyes vidék. Még legnagyobb folyóik (Boszna, Narenta) mentén is alig van tágasabb völgy és a községek nagyrésze, különben védelmi szempontból is, hegyoldalokon fekszik. Az itt-ott előforduló fensíkok kis terjedelműek.

Bosznia s Herczegovina területe 51.028 km², melyből Herczegovinára 9,119 esik. Bosznia lakosainak számát közel másfél millióra, Herczegovináét pedig mintegy 200,000-re tehetjük. 1895-ben 1.568,092 lelket irtak össze. A letelepedett idegenek száma ma már közel száz-ezer és különösen a vasúti vonalak mentén levő városokban ezek a mozgató erők.

Az uralkodó elem a legutóbbi időkig a *mohamedán* volt. A török eredetű mohamedánok száma igen csekély s azok nagyrésze csak ideiglenesen tartózkodott e tartományban, mint az előző kormány tisztjei, ellenben az állandóan itt tartózkodó mohamedánok a szláv népesség utódai, kiknek nagyrésze még ősi családi nevét is megtartotta. Vallásukhoz azonban nemcsak buzgóan ragaszkodnak, de valóban fanatikusak is és mivel a török kormány folyton kedvezésben

részesítette őket s így vagyonra és tekintélyre tettek szert, keresztyén vérrokonokat lenézték. A mohamedánok nagy része, mielőtt azzá lett, Bosznia régi keresztyén nemessége, a „Bogumilek“ volt, a kik mint eretnekek a pápa- és a magyar királyoktól üldözve, a törökök hívták segítségül s inkább mohamedánok lettek, semhogy a katolikus vallásra visszatértek volna. A többi lakóktól még ma napság is előnyösen különböznek. Arczuk férfias önérzetet és méltóságot árul el, műveltség tekintetében felül állanak többi társaikon, a meny-nyire ezt hitük és elszigetelt életmódjuk megengedte. A mohamedán

Mohamedán szláv.

a mosakodást, imádkozást, böjtölést igen szigoruan megtartja, csak oly fanatikus és oly szigoruan hisz a predestinatióban, mint más hit-rokonai; a háreméletmód náluk is megvan, de erkölceik általában tiszták és e mellett az egyszerűséget igen szeretik. Tömegesen csak a várak és nagyobb városok területén laknak. A vagyonos földbirtokosokon kívül a kereskedői osztály és papság száma jelentékeny, de az utóbbi időkben ezek is elszegényedtek. Az egyháznak, mint ilyennek, rendkívül nagy vagyona van, ez a vakuf, mely adakozások és végrendeletek által folyton szaporodott. A vagyont az egyes köz-

ségek kezelik és mivel a korán az uzorát szigorúan tiltja, a vagyon egy részét a vakuf kezelőnek névleg tulajdonul adják. A közvagyon jövedelmeiből fedezik kulturális és humanisztikus közszükségleteiket. E vallás hiveinek kezében volt ezelőtt a közigazgatás minden ága s azt nagyban felhasználták vagyonszerzésre. A hivatalnokok megvesztegetése ismert dolog volt, bár ebben inkább a Konstantinápolyból ide küldött effendik jártak elől. A családi élet patriarchális szervezetű, az apákat és öregeket nagy tiszteletben tartják. A bosnyák mohamedánok a ruházatban nagy fényűzést folytattak s különösen

Bosnyák család.

fegyvereik szépsége közismert. A közönséges nép nyáron, tekintet nélkül a nemre, fehér vászon ruhát hord övvel e fölött, rendszeren bőrből s barna posztó felöltőket. A földműves legtöbb esetben óriási nagyságu tarka turbánt tesz fejére s bokáig erő ránczos bugyogót s lábán topánkát vagy szattyán bőrczipőt hord. Utra kávébarna vagy világos kék bő köpenyt, harisnyát hűz és hosszucsövű puskát visz. A nők öltözete a szegényeknél rendkívül egyszerű, mintha csak zsákba volnának bújtatva. Az előkelőbbek ékszerekkel és hímezett ruhákkal

diszítik magukat s e mellett általában testöknek minden részét és pedig a lehető leghitványabb szerekkel festik be.

A keresztyén népességnek nagyobb része *görögkeleti* (673,000), de nagy számuk daczára, ez egyuttal a népesség legalsóbb és leg-

Bosnyák kecsketolvaj.

inkább elhagyatott osztálya. Teljesen tudatlan és haszonleső papok e szegény népnek vezetői, kik nagyobbbrészt vásárlás utján jutván hivatalukba, nem ritkán mint előbb a papok szolgálai, állásukat csak pénzszerzésre használják fel. A mohamedán hatóság is sok tekintetben

elnyomta őket. Fegyvert hordaniok nem volt szabad és öltözetükben, mely különben lényegileg a mohamedánok divatjának utánezata, sokféle megszorításnak voltak alávetve. Lakásuk rendszeren nyomorult viskó, hol télen ember s állat együtt vonja meg magát. A férfiak rendszeren tunyák és közönyösek minden iránt, lehetőleg a nő vállára raknak minden munkát, ki az összes házi dolgokat végzi, míg a férfi kalandokat keres, vagy rabol. Részegeseknek nem mondhatók, de ünnepnapokon a szeszes italokat nagy mértékben fogyasztják és ily esetben a verekedések is napirenden vannak. Mint minden művelet-

Herczegovini leányok.

len nép, ők is rendkívül vallásosak s babonások, különösen a boszorkányok igen nagy szerepet játszanak életök kedvező avagy kellemetlen körülményei között. A rengeteg erdők között levő kolostorok mellett nagy bucsúkat rendeztek, melyek idővel népnéppé változtak. A mohamedánok üldözése alázatossá, de egyuttal ravaszszá tette a népet, mely ezért némely helyeken még a papokat is gyűlöli. A görög-keleti bosnyák szereti a tánczot, a mulatságot s azért családi s társadalmi ünnepeinek száma igen nagy. Az év legnagyobb része nagy ünnepi lakomákkal vagy böjtölésekkel telik el és még vannak pogány eredetű

ünnepeik is, valamint népdalaik és mondáikban a pogány eredet világosan visszatükröződik.

Kisebbszámmal vannak a *római katolikusok* (alig 200,000). A minorita-rend s a régi magyar királyok buzgalma folytán számuk a középkorban jelentékenyen szaporodott és újabban a francziskánusok igen áldásosan működnek. Iskoláik aránylag a legjobbak s a hitfelekezet tagjai szorosán összetartanak. Különösen dicsérik a nők házias és szorgalmas jellemét, melynek köszönhető az, hogy a római katolikus felekezethez tartozó bosnyákok háza

Mohamedán ház Hercegovinában.

és udvara legalább belől eléggé tiszta. E felekezet hívei csaknem tisztán földműveléssel foglalkoznak, míg a görög-keletiek között a kereskedés is virágzik. Iparos-munkákban azonban nem ügyetlenek. Templomaik és házaik feldiszipítése is arra mutat, hogy művészet iránt is van érzékük. Már a női ruha szabása s ékítése bizonyos, a byzanci stylhoz hasonló ízlésre mutat s gyakorta lehet látni egyszerű, tudatlan bosnyák fiuktól igen ügyesen készített faragványokat.

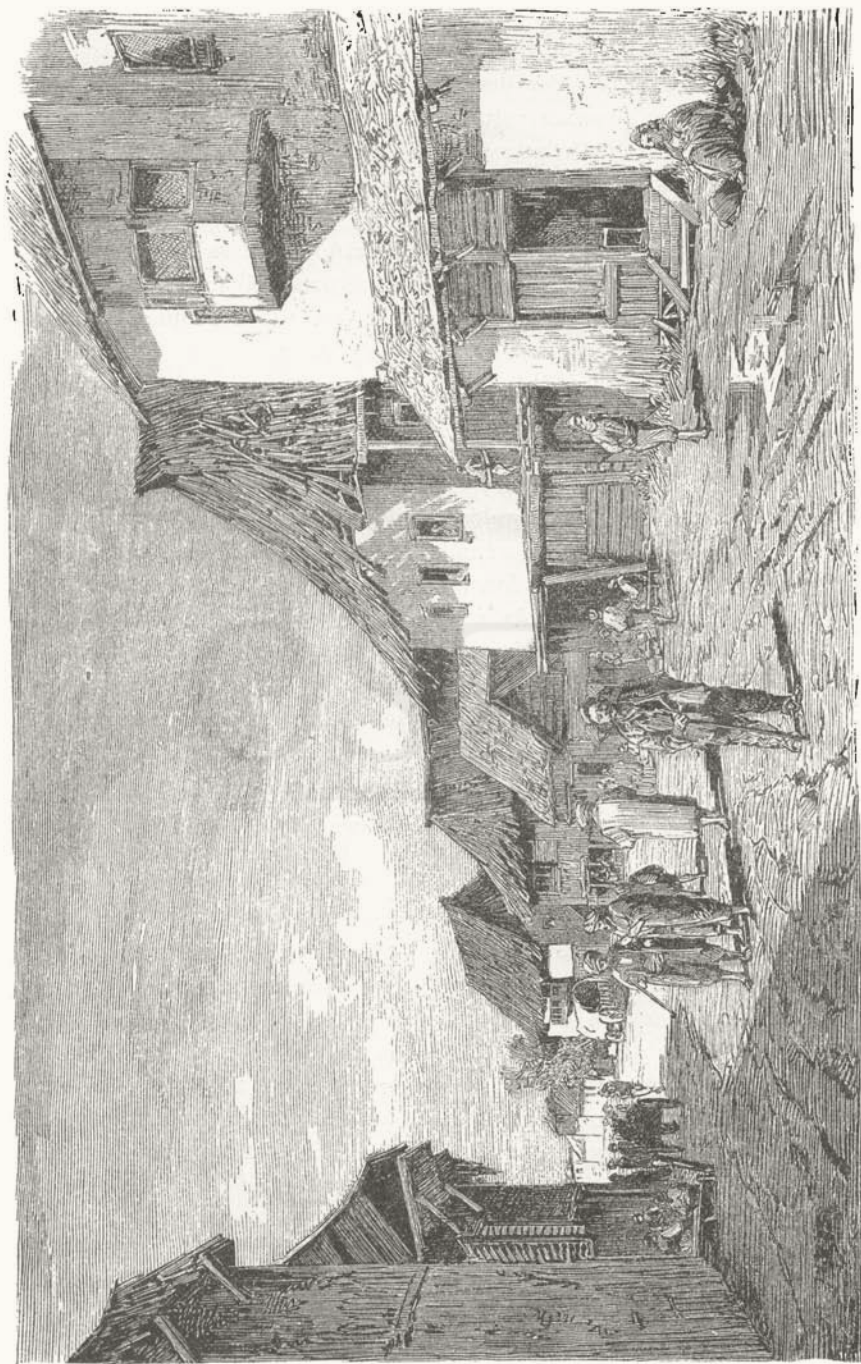
A bosnyák *zsidók* ősei még a középkor végén jöttek ide Spanyolországból. Öltözeteik és szokásaik a mohamedán lakosokéhoz hasonló.

A turbánt is nagyon szeretik és igen kevesen használják az európai öltözetet. Általános műveltségről szó sincs náluk, bár az iskolákban írni és imádkozni megtanulnak. Spanyol és bosnyák nyelven beszélnek; de több közülök gazdag nyelvismerettel bir. Mint más vidéken lakó hitsorsosaik, ők is kizárólag kereskedők, összetartóak, piszkosak, vallásos szertartásaikban szigorúak, de e mellett gyávák, alattomosak s nejeik a cziczomát nagyon szeretik. A meggazdagodott zsidók nagy kényelemben élnek, fürdőkre vagy Palestinába járnak.

A kisebb nemzetiségek közül nevezetesek az *arnauták* (skipe-tárok), kik a velük rokon albánokkal jellem tekintetében teljesen megegyeznek, továbbá a *zinzárok*, Bosznia legszorgalmasabb lakói, mint aranyművesek és kereskedők, igen nagy tekintélynek örvendenek s noha kevés számmal vannak, szorgalmuk, vagyonukkal a társadalmi életben jelentékeny helyet foglalnak el. A *czigányok* e tartományban, kevés kivétellel, teljesen nomád-életet folytatnak, a többségben levő mohamedán vallásuak leginkább tolvajok és csalók, ebből élnek, ellenben a keresztyén czigányok részben muzsikálással, részben koldulással tengetik napjaikat, a nők kuruzslók vagy kártyavetők.

E különböző vallás-felekezetek és törzsek viszonyát, számarányát már külsőleg is eléggé világosan lehet felismerni. A mohamedánok rendesen díszesebb és nem ritkán emeletes házakban laknak, melyeknek utczára nyíló ablakai rostélylyal kerítettek. Öltözeteik, a hasonlóság ellenére, különböznek némelyekben és ebben nemcsak a termet, de a kor is határozó. Temetőik is nagyon eltérők. A mohamedánok temetőjében tarka színű és arab mondásokkal ellátott kőből faragott turbános sirkövek láthatók; a keresztyének temetőjének ezelőtt kerítése sem volt, a halottak sírjait alacsony és lehetőleg egyszerű fakesztecsekkel látták el. A zsidók temetőjében a sirkövek három darab kőből állottak minden irás vagy jel nélkül, sőt tiltva volt azokat egymáshoz erősíteni is. A mohamedánok halottaik iránt nagy kegyelettel viseltettek; de a keresztyén s zsidó-temetőkben barmaikat legeltették, úgy, hogy még a rokonok sem ismerték meg a helyet, hol övéik nyugosznak.

Mint már említettük is, a *közoktatásügy* az egész tartományban igen gyarló lábon állott. A mohamedánoknak sok helyen voltak ugyan iskoláik, sőt a kaimakámságok (járások) székhelyein medresze (főbbiskola) is állott fenn, de ezekben csak a leendő tanítókat, papokat és bírakat nevelték. A kisebb iskolákban főtárgy az imádságok tanítása volt. A görög-keleti szertartásu papok működése jóformán semmi.

Bosnyák mezőváros utcája (Bród).

Az occupatio előtt az egész országban mindössze 28 elemi iskola volt s ezek közt csak a mosztári volt némileg figyelemre érdemes. Ujabban az osztrák-magyar közös pénzügyminiszterium állított fel több tanintézetet, melyek között a német tannyelvű szerajevói reálgymnasium kitűnő tanerőkkel rendelkezik.

Az új kormányzatnak, rövid ideig tartó fennállása daczára, kiváló érdeme van a *közlekedési viszonyok* megváltoztatásában, vagyis inkább megteremtésében. Ez országban ugyanis, hol egykor rómaiak laktak és a hol folytonosan oly sok háborút folytattak, valódi utak mindaddig alig voltak. A legtöbb helyen csak gyalogosok és lóháton járók számára volt valami nyom, kocsik pedig csak a folyók mentén jártak. Az élénkebb közlekedési helyeken, a rakoncátlan nép rablótámadásai miatt, a török kormány egymástól egy pár kilométernyi távolságra útvédő házakat állított föl, valósággal csendőrségi lakótanyákat. E csendőrök voltak egyúttal a vámolók s a rablók üldözői. Innen eredt, hogy az őket gyűlölő nép forradalmait rendszeren ez útvédő házak megtámadásával és a csendőrök legyilkolásával kezdte. Már 1878-ban, az occupatio idejében, a Szávától lefelé Szerajevóig vasutat építettek, ma már 775 km. vasutja van s pár év óta pedig kőút hálózat épült posta és táviró szolgálattal, melyek azelőtt szintén hiányoztak.

Épp olyan nagy változás történt a *közigazgatás* tekintetében. Jóllehet a török közigazgatás, legalább elméletben, nem volt oly nyomorult, mint azt Európaszerte hirdették és különösen 1856. óta, midőn az ugynevezett hattí humajum egész sereg reform-eszmét létesített, ezt az állapotot a keleti viszonyok között türhetőnek is lehetett mondani; de kétségtelen, hogy sokkal alantabb fokon állott, mint Európa szomszéd tartományaiban és némely tekintetben valóban nagy hibái voltak. Egyik ezek közt a keresztyének vagy az úgynevezett ráják elnyomása volt. A keresztyéneket általában úgy tekintették, mintha az általuk művelt földnek csak haszonélvezői volnának s így e felfogás mellett, még ha vagyona vagy tekintélyre tettek is szert, általában a mohamedánoknak alatta állottak. A rája kénytelen volt — hogy csak egypár példát említsünk fel — utközben a legrongyosabb mohamedán előtt is kitérni és midőn az előtte elvonult, lováról leszállani, mohamedán uraknak (aga, beg) kezet csókolt; tisztviselői állást ritkán szerezhetett és tanuság tételét szemben a mohamedánokkal fontosnak nem tekintették. De még sulyosabb volt az *adózás*, mivel ezt a török kormány bérbeadta vállalkozóknak, kik abból minél nagyobb hasznot akartak húzni és számos esetben vesz-

Vásár Banjalukában.

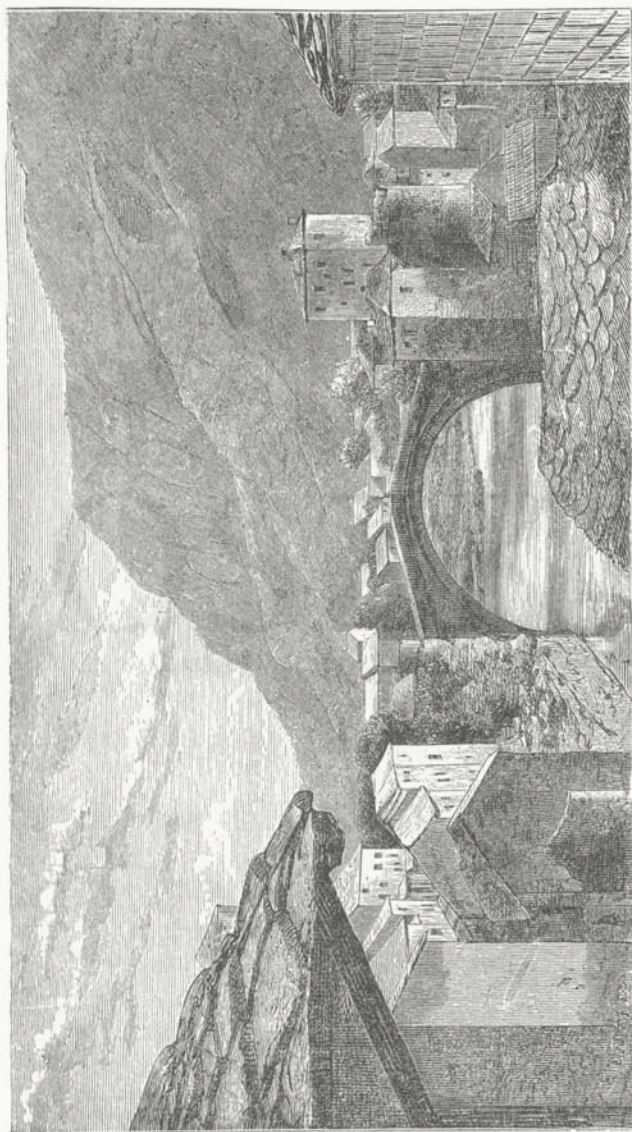
tegettették meg magukat. A közigazgatás különben a községekben bizonyos mértékig ösgyűlések által kezeltetett, az igazságszolgáltatás gyors és szóbeli volt. Ma a helyzet minden tekintetben javult, de abban változott lényegesen, hogy a közigazgatás kezelését nem bennszülöttekre, hanem a helyi viszonyokkal ismeretlen egyénekre bízta. A polgári ügyeket az osztrák kormány is igyekezett a mohamedán szokások szerint vezetni, de a büntető-eljárásban csaknem mereven ragaszkodnak az osztrák szokáshoz s e mellett a katonai biráskodásnak is tágabb tere van, mint másutt. Sokat tett e tartományok felvirágoztatására, hogy sok belföldit küldöttek osztrák iskolákba s a katonaság egyrésze állandóan a monarchiában tartózkodik, Budapesten is külön kaszányájuk van.

A két tartomány *vagyoni helyzete* még most sem mondható kedvezőnek. Híres szilváján kívül az ország terményei nagyobbrészt a belforgalomra szorítkoznak, ipara jelentéktelen. A legnevezetesebb forgalmi cikkek háziállatok, kőszén, fegyverek, csibukok s némi posztóipartárgyak és mindenek felett a szilva s az ebből készült pálinka voltak. Ez utóbbi a tartomány határán belül is nagy keletnek örvendett, úgy, hogy minden lélekre, a nőket, kis gyermekeket is ide számítva, évenként 135 liter jutott. Ujabban keletkezett egy pár nagyobb gyár, melyekben papírt, dohányt, sört és szőnyeget készítenek.

Bosznia székhelye és jelenleg is központi városa *Szerajewo* vagy Bosna-Seralj, a Mitiaska patak mellett fekszik. Lakosainak száma 38,000 ; azonban mint város még sem jelentékeny. Néhány kormányzói lakon, városházán, muzeumon és iskolán kívül házainak nagyrésze igen egyszerű és tekintélyes külsőt inkább a sok (közel 300) mecset és a csinos fekvés adnak. Számos iskolája, jelentékeny gyárai vannak és pár év óta már kávéházai és fogadói is említésre méltók. Közelében elég jelentékeny vasbányák vannak és a gyorsan felvirágozott Plicze fürdő. A régi Bosznia egy másik fővárosa *Sutiska*, hol a ferencziek zárdájában több bosnyák- király van eltemetve, ma már jelentéktelen hely. Fontosabbak még, mint erősségek: *Jajcza* a Pliva vizeséséről, régi romokról és katakombákról híres hely, Travnik, Visegrád, Novi, Magláj, Zvornik és Bihác, továbbá Banjaluka (15,000 l.) hol sok római régiség is található.

A kis Hercegovina egykori fővárosa *Mostar* a Narenta folyó mellett (14,000 l.) leginkább erős bolthajtásu, szép köhídjáról nevezetes, mely állítólag még a rómaiak idejéből való. A város e köhíd

körül fekszik; utcái a folyóval párhuzamosan futnak. A baloldalon van a régi citadella s a kormányzó palotája. A házak kőből épültek

Narenta-híd Mostárban.

s tetejükön lapos kőfedő van. A tarka épületek között itt-ott gyümölcsösök, szőlőkertek vannak, úgy, hogy a város meglehetősen nagy

területet foglal el. E városon kívül nevezetes hely még a kitünő szőlő és dohánytermelő *Trebinje*, melynek szűk s czikk-czakkos utczái a dalmátvárosokra emlékeztetnek, noha forgalma nem oly nagy, mint azoké. *Stolacz* község inkább erős váráról ismeretes.

Herczegovina, Szerbia és Montenegro közt terül el *Novibazar* szandsak, melyet a Lim folyó két részre oszt. Az innensőben biztonsági okokból osztrák-magyar helyőrség fekszik, de a közigazgatás török. Főhelye *Plevlje*.

Bosnyák bég.

A Duna bolgár partjáról.

TIZEDIK FEJEZET.

A BALKÁN ÁLLAMOK.

Lareley Emile dr.: The Balkan peninsula. London, 1887. — *Miller* W.: The Balkans. London, 1896. — *Kanitz* F.: Durch Bulgarien und der Balkan I-III. Leipzig, 1875-79. — *Benger* R.: Rumänien, ein Land der Zukunft. Stuttgart, 1896. — *Bergner* R.: Rumänien. Breslau, 1887. — *Krausz* H.: Bucarest und Rumänien. Leipzig, 1896. — *Richard* A.: Le Rumanie à vol d'oiseau. Bucarest, 1895. — *Coquelle* P.: La royaume de Serbie. Paris, 1894. — *Gubernatis* A.: Le Serbie et les Serbes. Paris, 1898. — *Vivian* H.: Servia, the poor man's paradise. London, 1897. — *Hassert* C.: Reise durch Montenegro. Wien, 1893. — *Schwarz* B.: Montenegro. Leipzig, 1883. — *Dacey* E.: The present state: an account of Galgarie. London, 1894. — *Strauss* Adolf: A Balkán félsziget néprajzi és gazdasági leírása. Budapest, 1888.

DÉL-EURÓPA félszigeteinek annál nagyobb a tagozata, minél inkább keletre esők. A pirenei félsziget meglehetősen tagozatlan földtömeg, Olaszország már szebbnek látszik, leginkább tagozott azonban a keleti félsziget, melyet *illyr, török-görög s Balkán félszigetnek* is szoktak nevezni. A nagy szárazfölddel sokkal szélesebb öv köti össze, mint a nyugati félszigeteket; határát északról tulajdonképpen a *Duna* alsó mente s egyik mellékfolyója, a *Száva* alkotja. E két folyó iránya általában nyugatéjszakfelé tartva, meglehetősen egyenes, körülbelül az Adria éjszaki csúcsától vont vonal a Fekete tengerig, melybe a Duna, Európa legfontosabb folyója, messze szétágazó deltával ömlik. A Duna baloldalán, az éjszaki parton a Kárpátok alján termékeny síkság terül el, melyen Románia nagyobb része van.

A Kazán szoros.

A Duna (a keltáknál Iszter, a rómaiaknál Danubius) tudvalevőleg a Feketeerdőben, mely az Alpok másodrendű hegyszárnyának tekinthető, ered. Hosszu folyása alatt Európának egy folyama sem

érint annyi különböző országot, nemzetet és népfajt, de egy irányban sem volt oly élénk a közlekedés, kereskedés és a hajójáratok, mint a Dunán, mely az emberiségnek évszázadok óta legnagyobb közlekedési útja. Természetes az elmondottak után, hogy világtörténelmi események egy folyamhoz sincsenek oly nagy számmal kötve, mint a Dunához.

A Duna hazánk határszéléhez közeledvén, vadregényes sziklapartok közt folytatja útját. Majd a mederbe nyomuló sziklaormok, majd sebes áramlású folyamszorulatok, majd a sziklazátonyokon és szirtgerinczeken áthabzó sellők és keringő örvények lepik meg a szemlélőt. Ismeretes itt a galambóczi szorulat és a Drenkovánál kezdődő s Orsovánál végződő *Klisszura*-szoros, mely 70 km. hosszú, szélességében pedig 2041 és 151 m. közt változik. Legszebb része

Részlet a dunai Vaskapuból.

Kazán-szoros, az a nagyszerű ős vulkáni hegyrepedés, melyen a geológok nézete szerint a történelem előtti korban a magyar alföld tengere lefolyt. Itt szorul össze a helyenkint 2000 méternél szélesebb Duna 151 méternyire, medre azonban oly mély, mint a tengerekéi; legalább nincs oly hely, hol 30 m. mély ne volna. Orsován alul, a magyar határon kívül a Dunának utolsó szirtes esését és a hajózásnak egyik legnagyobb akadályát: a *Vaskaput* találjuk, hasonló ez a Tachtaliákhoz, csakhogy itt a mederben keresztülvonuló két csúcsos hegygerincz igen közel esik egymáshoz s a szerb oldalról óriási sziklatömbök merednek ki a vízből, mintha a szikláról görgették volna őket oda.

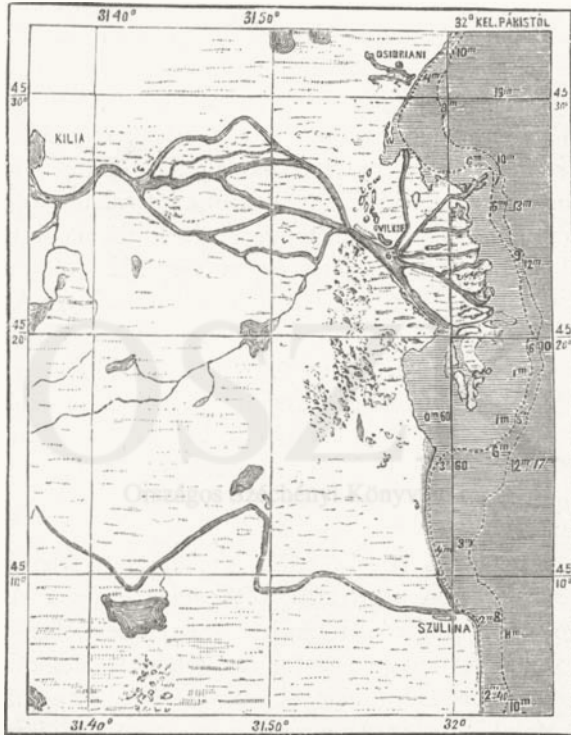
Orsovától Viddinig a Duna két jókora nagy kanyarulattal déli irányt vesz. Ez útjában nyugati oldalát még hegyek kísérik, a Berza Palanka szerb hegység. Felső medréből még számos szikla-

sziget emelkedik, de a balpartja kelet felé mindinkább lejtősödik. Két nagy szigetet alkot ez útjában, a Felső-Osztrovot és az Alsó-Osztrovot. Viddintől a folyam hosszú, mintegy 80 mértföldnyi pályán keletnek tart s a havasalföldi síkságon hömpölyög át. Azon sajátságokat veszi fel ismét, mint a nagy magyar síkságon: medre elterül, néhol negyedmértföldre is, folyása lassu, partjai iszaposak, omlékony áradások. Vidéke kietlen, bozotos és nádas; partjától éjszakra csak nagyobb távolságra épültek városok. Valószínű, hogy a régi sarmat tenger egyik nagy öble volt e helyen. A jobboldalon azonban a *bolgár parton*, többé-kevésbé meredek fensík emelkedik, közbe-közbe egy folyam medrét képező mély völgygyel, melyek mellett jelentékeny helyek fekszenek.

A Fekete tengertől mintegy 7 mértföld távolban az ott emelkedő Dobrutsa halomláncza miatt a Duna egyszerre éjszoknak fordul és hasonló lanyha, mocsáros és iszapszigeteket alkotó folyással megtartja ez irányt egész Galatzig. Innét ismét keletnek fordul és Tulcsánál áttörvén a Dobrutsa halomlánczát, mintegy kimerülve megoszlik és buja vad növényzetű nagy *deltát* alkot, melyen át számos kisebb és három nagyobb áramlású folyamággal özönlik be a Fekete tengerbe; hol ámbár beömlése lassu, mégis több mértföldnyire sárgászökvévé teszi a tenger sötétzöld színét. A delta, — e 2850 kilom. hosszú óriási folyónak 2600 □ kilom. nagyságu mocsáros szigetháromszöge. — aránylag új geológiai képzet és lassan fejlődik tovább. Tulcsa és Ismail között a folyam két ágra szakad, melyek közt az éjszaki vagy kiliai ág vízben dúsabb s most van szabályozás alatt. A délibb. Szulina-ágot már régebben szabályozták (1858) s ez idő szerint rajta hajók közlekednek. Belőle szakad ki a legdélibb, a Szt.-György ág, mely azonban sekélyei és homokzátonyai miatt nem igen hajózható. Az egész deltának mocsáros és álló vizeiben különféle sajátságokra akadunk. Vannak oly medrek, melyek mélyen benyomulnak a szárazföldbe; apró patakokat bocsátanak a folyóba; a torkolathoz közelebb tavak vannak, melyeket felhalmozódva homokgátak zárnak el a tengertől, vagy mocsárok, melyeken a folyó egyik vagy másik ága keresztül fut. E mocsárok időről-időre ugy elhatalmasodnak, hogy nagy költséggel külön csatornákat kell készíttetni, melyeken a hajók a tengerbe juthatnak.

Ha a Dunától délre fekvő illyr félszigetet általános körvonalaiban tekintjük, rögtön szemünkbe tűnik az a hasonlat, mely e félsziget és Északamerika közt van. Ez a földrész is két tenger közt fekszik.

nyugaton van a kék Adria, keleten a csöndes, és regényes partvonalakban szegény Fekete tenger, és mint az Egyesült-Államok területének déli része, úgy a Balkán-félsziget is keletfelé keskenyebb lesz, hogy helyet adjon egy nagy tengeröblnek; amott a mexikói, itt az aegai tengernek. Az Antillák helyét itt a cycladok s sporadok sziget-csoportja foglalja el, melyek szintén a földtömegtől erőszakosan s már az újabb időben elválasztott részek. Mint az Antillák Észak- s Délamerika

A Duna deltája.

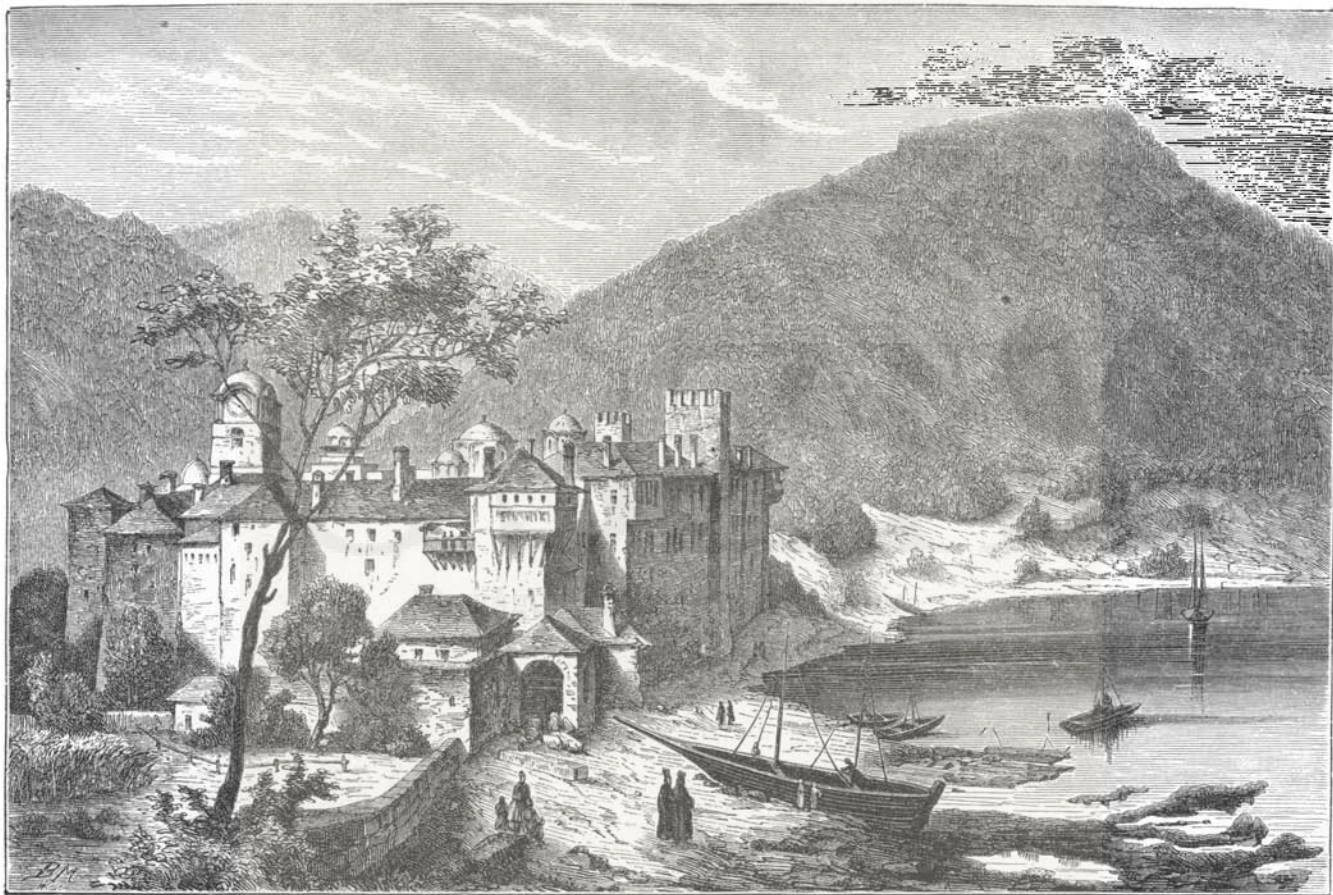
között, ép úgy a görög tengeren levő szigetek is Európa és Ázsia között fekszenek épen azon a helyen, hol legközelebb jutnak egymáshoz. De feltalálhatjuk a hasonlóságot az illyr nyugati partok és Észak-amerika partvidéke között is, természetesen azzal a különbséggel, hogy a Balkán-félsziget nyugati partján számos sziget van: a dalmát és jon szigetek, míg Amerikában sokkal kevesebb. Keleten és délen

a hasonlatosság már kevés, jöllehet az Egyesült-Államok területén lévő Florida-félszigethez hasonló földrészt találhatunk itt is abban a saját-ságos, ki nem fejlődött földszorosban, mely mintha Ázsiát Európával kötné össze s melyet a keskeny Bosporus, a kissé szélesebb Dardanellák és a köztük tóalakulag fekvő Márvány tenger mintha kettészakítanának.

Lényegileg megegyezik az illyr félsziget tagolása Ázsia szemközt fekvő részének, az ugynevezett Kisázsianak földrajzi helyzetével. Két hegycsoport, mely egykor egyesülve volt, vagy talán egyesülve lehetett, sülyedt itt a tenger alá. Két nagy félsziget nyomul itt ismét előre délkelet felé, egyik a *gallipoli*, mely a hasonló nevű öböl mellett nyulik ki és rajta hatalmas megerősített város fekszik; második az érdekes hármás *chalcidi félsziget* a rendinai és saloniki öblök között. Három keskeny földnyelv nyomul ki itt a tengerbe, mint valamely óriási kéznek kinyújtott ujjai, köztük két kis tengeröböl. A három félsziget neve: *Kassandra*, *Longos* s *Hagion Oros* (szent hegy). Ez utóbbinak csúcsán van az *Orphano-öböl* előtt, mint hatalmas előfok, a híres *Athos* hegye. E hegyről, kivált tiszta időben, igen jól lehet látni Kisázsia partjait és már a trójai háboruban tűzjeleket gyújtottak föl, melynek föllobbanó fénye idő szerint más-más üzenetet jelentett és azokat, mint a táviró jeleit a hozzáértők, a hadviselő katonák, szabatosan tudták megérteni. Ma telve van e hegy híresebbnél híresebb régi görög zárdákkal, melyeknek gazdag könyvtárait a tudósok nagy szorgalommal tanulmányozzák.

Ennek a hatalmas, közel félmillió km² területű félszigetnek felső szélesebb része egészen hegyvidék, sőt heglánczainak elágazása oly bonyolult, hogy leírása Európa földrajzának egyik legnehezebb fejezete. Általában azonban két nagy heglánczot lehet itt megkülönböztetni, melyeken kívül a többi már csekélyebb jelentőségű. Az egyik, a nyugati az Alpoknak folytatása, az Apenninek irányát követi éjszaknyugatról délkelet felé, egyrészt az adriai, joniai és aegaei tengerek közt alkot vizválasztékot, másrészt a félsziget körvonalát adja meg. A másik nagy hegláncz a *Balkán*, mely török névvel ma a régiek Haemusának egész lánczolatát értik és mely a szerb hegyekhez csatlakozva, lehetőleg folyvást a Dunával párhuzamosan halad nyugat felé a Fekete tengerig, utjában több ízben kiágazva.

A nyugati hegláncz tulajdonképen a *Juli alpok* és a *Krajnai Karszt* hegységgel kezdődik. Folytatása a horvátországi *Kapella* és *Vellebit* s ezeken túl a rokon *Dinari* hegyek (melyeket némelyek

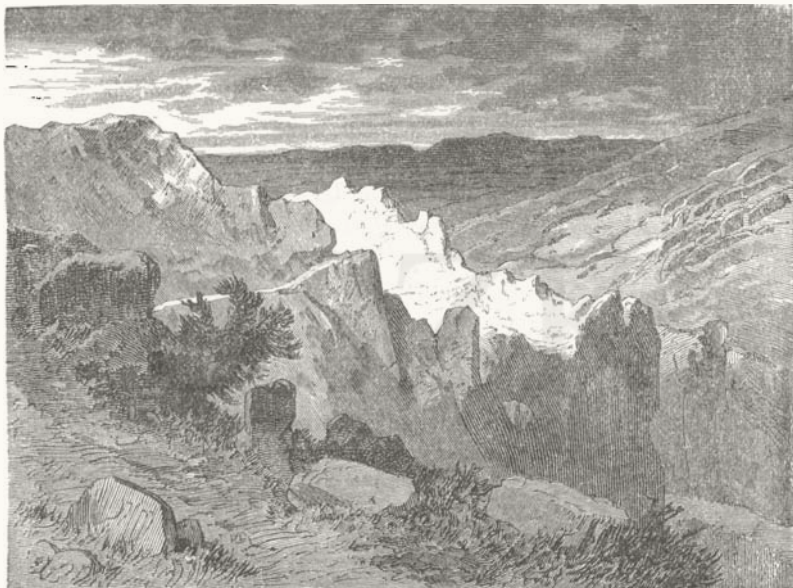
Athos-hegyi zárda.

hibásan dinari alpoknak is neveznek). Ezek a félsziget éjszaknyugati részén terülnek el, betöltik — leginkább kelet-nyugati irányban — az Adriai tengerbe futó folyók völgyeit és Boszniát s Hercegovinát a szomszéd vidékekkel, majd az albaniai s maczedoniai hegyekkel találkoznak.

E hegységeknek legmagasabb csúcsa a horvát-dalmát határsarokban elterülő, 1811 méter magas *Dinara*, mely egészen kopasz, vakító fehér mészkőből áll; a hegy felé nyuló előhegyek eocean-képződésűek. A Dinarától délre s az itt kezdődő délkeletre nyuló Marino hegység nyugati részén ered a *Cetina*, melynek tengermélységű medre van. Eredete felett híres cseppkő-barlang és közel hozzá a vizesésekben gazdag Kerka folyó van. Bosznia és Hercegovina területét a Dinara hegytömeg elágazásai hálózzák be vadregényes, néhol zord és éktelenül széthasogatott szikla-csúcsokkal. Előbb keleti, majd délkeleti főirányban, kelet felé csekély kanyarulattal, haladnak a Kom hegy felé, mely Montenegróból indul ki és összekapcsolja a Dinara hegyláncot a *Sar-Daggal*, mely utóbbi vizválasztó a Duna és aegaei szigettenger közt s a Balkán-félsziget legmagasabb emelkedése (Lubatin, 3050 m.) Az egyes hegyeknek nincs közös nevük, belsejükben terül el a tengerparthoz közel a *Skutari* tó, mely a félszigetnek legnagyobb álló vize, ebbe ömlik be a Morakka is, Montenegrónak legnagyobb folyója. A Dinara déli lejtőin számos fennsík van, melyek legnagyobb része azonban karsztképződményü jellegénél fogva kevésbé termékeny, jóllehet itt-ott igen népesek. Legjelentékenyebb a *Grahovo polje* a Dinara keleti lejtőjén és a Jadovnik és Szatorhegy nyugati lejtője, a *Bilaj* és *Petrovacpolje* a Germeč és Szrnaticza hegyek közt, a Glamocskopolje és végül a Serajevszkopolje, a hol Bosznia fővárosa fekszik. Novibazar és Szjenicza között is vannak kisebb terjedelmű fennsíkok, melyek szintén karsztképződésűek. A Radusa hegytől a Kom hegyig az uralkodó mész- és krétaképződményből hatalmas dolomitok emelkednek, melyek a magas alpes-regióba csapnak át.

Szerbiában szintén jelentékeny síkok vannak, ezek közt legnagyobb a kruseváci alföld, vagyis a *Morava* folyó termékeny völgye; a Morava délről éjszakra tart és Szendrőnél a Dunába ömlik. Szerbország kisebb folyói részben belé ömlenek. Másik jelentékeny síksága a Kolubara folyó völgye a Koparnick (1840 méter) és Plosa Planina hegyláncok mellett. Nevezetes hegység még a *Rudnik Planina*, mely Boszniából jő. Csúcsai, melyek 1200 mt ritkán haladják meg, több-

nyire domborúak, sűrűn állanak egymás mellett, erdőkkel földvék; e hegyláncz alkotja párkányzatát a Szerbia közepén elterülő főnlapálnak s összefüggésben áll a Julihavasokkal s a Jastrebisza Planinával (596 m.) a Balkánnal. Érdekes hegysége Szerbiának az ország keleti részében a *Berza Planina*. E hegyláncz mind földtanilag, mind föld-iratilag kétségtelenül az erdélyi Kárpátoknak része, melyek Orsova környékén áthatolnak a Dunán; aztán átlépve a bolgár határt, lánczolatokba szorulva Sophia városánál a Balkán mellékágával, az Egrisu-Daggal egyesülnek.

Az Iszker hegyszoros.

A másik hegységnek, a Balkán vagy Haemusnak, fekvését leg-helyesebben úgy jelezzük, ha azt mondjuk, hogy főgerincze Viddin közelében indul ki, s előbb délkeleti, aztán keleti irányban, a Dunával párhuzamosan haladva, az Eminé sziklás hegyfokkal (780 m.) szökik ki a Fekete tengerbe. A Balkán három részre osztható: 1. *Nyugati Balkán*, Viddintől az Iszker völgyig (182 km. hosszúságban. Leg-magasabb csúcs a Midsur, 2166 m.). 2. *Magas Balkán*, az Iszker völgytől Demir-(vas-)Kapu szorosig (260 km. hosszúságban. Leg-magasabb csúcs a Gyumrukcsál, 2374 m.). 3. *Kis Balkán*, Demir-

Kaputól a Fekete tengerig (155 km. hosszúságban, 1000 m. magasságig emelkedik). A Duna jobb partjától lassudan kopasz, monoton lösz-fensík emelkedik a Balkán aljáig s itt számos folyó fut végig. Legnevezetesebbek ezek közt: a *Timok*, mely Szerbia és Bolgárország közt határt von, a Lom, Iszkar, Vid, Osmá, Jandra.

A Balkán is nagyjából kréta hegység, de gránit, gnájsz és kristályos palakő is gyakran fordul elő benne.

A Nyugati Balkán sok helyen kopár karszt. Éjszaki részén a barátságos Arčer völgy emelkedik, mellette a magas, alul igen erdős, fenn szélesen elnyult, kopasz, terrasse alaku *Stolovi* hegység van, melynek átjárójáról ezt a gyönyörű tájat egészen áttekinthetjük. Az átjáró közelében van a *Belogradčik* erőd is, melynek alakzata és sajátos csoportosulása megkapó, külseje oxidált, a részletek pedig fantasztikus jellegűek s mindez harmonikus egészbe olvad össze, alig tud a sziklák tömege ennél maradandóbb hatást tenni, ámbár hozzá kell tenni, hogy a világítás derűje is érdekesen emeli a képet. Hasonlóan nevezetes alakulása van az *Iszker hegyszoros*nak is, mely az egyetlen hely, hol a hatszélességi fokra nyúló Balkán hegylánczon folyó tör keresztül. E festői sziklakapu hatalmas s nagy kiterjedésű eruptivkőzetek közt fekszik. A veres conglomeratot pala, diorit, porphyr s világos sárga gránit váltja föl, valamennyi meglepő magasságban. A Cerepis zárdától kezdve több órán keresztül haladunk e vadregényes szoroson át, melynek egyes, valóban festői részletei vannak, mint pl. Slidolnál, hol szép vizesés hull a gránitsziklára. Néha ugyan mész is mutatkozik, de tömegesebben csak a szoros legdélibb részén fordul elő.

Az Iszker hegyszorostól keleti irányban, a sűrű erdőkkel borított Magas Balkán húzódik, az egész hegység legmagasabb csúcsaival és hágóival (Baba Konak 988 m. Hankiői (949 m.). Ide tartozik a *Kocsa* vagy Oeliki Balkán, mely Slivno vagy Islimie vidékeig terjed és Karlovától éjszakra Traján Balkánnak, Kazanliktól éjszakra pedig *Sipkabalkánnak* is nevezetik. Ez utóbbi Gabrovától délkeletre valamennyi erdőháton túlemelkedő fehér, teljesen kopár kőtömeg. Az itt keresztül vezető szorosút (1308 m.) legközelebb az 1876-77-ki orosz-török hadjáratok alkalmával nagy szerepet játszott. Ez alkalommal rendkívül nagy kárt szenvedett a híres *kazanliki* medence (Kazanlik tekneszi), mely rózsa-olaj iparáról világszerte ismeretes. Ezt az óriási medencét a Sipka hegység déli részén gyöngébben hullámnzó dombok védik a délnyugatról jövő viharok ellen, minden talpalatnyi földje fel

van használva, telve dús gazdag gabonával és gyönyörű rózsakertekkel, közbe pedig csillogó patakok, hatalmas diófaligetek között számos

Hainkői szoros a Balkánban.

török falu látszik piros téglatetővel és fehér minaretekkel. Mintegy 150 rumeliai helység lakossága foglalkozik rózsaoil gyártással, mivel Európa rózsaoil-szükségletét nagyrészt innét szerzi. A Balkán déli

lejtőjén lakó nép nagy részének majdnem ez az egyedüli keresetforrása. Az összes rózsaoaj termelést évenként 2400-2500 kilogrammra becsüljük; egy kilogramm olajra 3-4000 kilogramm rózsza szükséges.

Néhány órányi távolságban Kazanliktól, mely szintugy 340 méter magasban fekszik, ered a Tundzsa, a Maricza legnagyobb mellékfolyója, melylyel Adrinapol mellett egyesül. Kazanliktól a keletre fekvő Travnaszoroson lehet átjutni a hasonló nevű iparúzó városig, továbbá éjszak felé Bolgárország régi fővárosába *Tirnovába*, mely a Jandra mellett terül. Valóban elragadó e városnak fekvése s különösen meglepő a sziklák alakja. A Balkán hegyláncz további folytatásában az Eminé fok felé még van egy pár szoros, köztük a Magas-Balkán választó-

Tirnova.

hágója, a *Demirkapu* (1098 m.), mely Szlivenből Tirnovába vezet, továbbá a Szliwno-szoros s a Dobrolut (650 méter). Magas átjáró a Rosalita szoros a Mara-Gedüknél (2330 m.), mely általában a legmagasabb pontok közé tartozik az Adria és Pontus közt. A Demirkapu-szorostól éjszakra nyulik el a *Kücsükbalkan* (kis hegy) a Kamcsyk folyó partjain, mely a Feketetengerbe ömlik. E hegy csak 715 méter magasra emelkedik.

A Balkántól éjszakra a tengerig nyuló bolgár vidék nagyon különbözik a nyugati résztől. Főfolyója *Ruscuknál* a Dunába ömlő Lom. Ruscuknál már megkezdődik a vízszegény és kietlen Dobrudzsa, melynek dombos talaján a tenyészet igen szegényes, a fáknak teljes híjjával van. De azért elég népes és fekvésénél fogva politikailag és helyrajzilag igen nevezetes.

A Balkán félsziget ezen részének éghajlata teljesen megfelel a középeurópainak. Még Szófiában is csak — 2·7° C. a téli középhőmérséklet s egyes részeiben, különösen a dombos vidékeken jelentékeny a nagy nyári meleg. Mivel pedig az esőzések május és június hónapokban a legnagyobbak, a Karsztvidékek kivételével a talaj csaknem mindenütt termékeny. Románia síksága híres gabonatermő hely. A műveltség hiánya miatt azonban még nem aknázzák ki a természet kedvező viszonyait és igen sok helyen valóságos vadonok vannak, melyekben nagyobb vadállatok, mint medve és farkas is sokkal nagyobb számmal tenyésznek, mint Európa más részeiben. A nép még csak most kezd kiemelkedni abból a századokig terjedő álomból, mely a XIX-ik századig tartott ozmán uralom alatt a társadalmi és közgazdasági életet lenyűgözte. Jellemző erre az uralomra, hogy inkább bénítólag, mint rombolólag hatott. A Balkán népei, hasonlóan a Vezuv hamuja alá takart Pompéji romjaihoz, századok alatt is hiven megőrizték egyéniségüket, mely most a rabszolgaság megszűnte után sajátságosan, de mindenütt erőteljesen kezd érvényesülni.

Négy önálló állam keletkezett a múlt században e területen, egyik közülök a török birodalomtól még jogi függésben is áll. A következő táblázat mutatja kiterjedésüket és lakosságukat.

	Terület km ²	Lakosság a legújabb becslés szerint
Románia	131.020	5,800.000
Szerbia	48.110	2,400.000
Bulgária és Keletrumélia	96.660	3,500.000
Montenegro	9.085	240.000.

ROMÁNIA (OLÁHORSZÁG).

A régi török birodalom önállóvá lett tartományai közül egyik sem mutat oly nagy átalakulást, mint Oláhország. És ez egészen természetes, hiszen előbb is a birodalom többi részével jóformán csak politikailag tartozott össze. Földrajzi fekvése és természetes viszonyai nem a Balkán félsziget, hanem a Kárpáthegység sajátosságaira emlékeztetnek, mintha annak kiegészítő része lenne. Egyfelől a Kárpátok s a Duna vonnak természetes határt és felületének nagy része oly síkság, minőhöz hasonló a Balkán félszigeten nincs. Ma, mikor a török uralom végleges megszűnése összeköttetését a kelettel

lazábbá tette, napról-napra élénkebben mutatkozik az ellentét közte s a Balkán félsziget tartományai között; önállósága is folyton nagyob-

Az oláh határon.

bodik. Kiválóan elősegíti még ezt az a körülmény is, hogy a délszlávok és oroszok közelében e népet latin eredetű nyelve s jó-hiszeműleg táplált azon nemzeti hite, hogy ők a hódító rómaiaknak utódai, idegenné, elhagyottá tesszik szomszédai között, de egyúttal eredetére büszkévé is és azt a reményt élteti benne, hogy a mintegy 4 millió főre menő idegen országokban lakó oláhokkal egykor egyesülve, hatal-

mas és nagy nemzeti államot létesítnék. Ennek a reménynek ma semmi pozitív alapja sincs, ha csak a közös vallás és nyelv

kötélékeit nem becsüljük az aspiráció számbavehető tényezőjének. Egyébként e kis ország népének nemzeti büszkesége is csorbát szenvedett, a mennyiben előkelő tudósok, köztük Rössler s a mi Hunfalvy Pálunk, világosan bebizonyították, hogy ők sem nem a rómaiak utódai, sem az ősidőkön itt lakó ellatinosodott dákoké, hanem a középkorban a Balkán-félsziget délibb Görögországgal határos részeiről költöztek be.

Vagyonosabb oláh férfi.

Lakosságának mintegy háromnegyedrésze oláh. Van aztán még több százezer zsidó, cigány, bolgár és magyar, ez utóbbiak leginkább a fővárosban és a Székelyföld mellett levő területeken. Ezenkívül számos orosz, örmény s egy pár ezer német és francia lakja az országot. Az oláhok száma különben évről-évre jelentékenyen gyarapodik s az idegen nemzetségek absorbeálására nagy képességet mutat.

Oláhország lakóinak szokásai, viszonyai, legalább a köznépéi, nagyon kevésé különböznek a magyarországi oláhokétól s egy részük még műveltség tekintetében sem áll feljebb, noha a nagy oláh síkság, mely természeti viszonyaira nézve a mi alföldünkhöz hasonlít, rendkívül termékeny s így a megélhetési feltételek s ezzel együtt a civilizáció alapja inkább feltalálható náluk, mint a mi nyomorúságosan

Oláh nő.

élő oláhainknál. Külsőleg az oláh a szebb emberfajok közé tartozik s megjelenésük, ha a piszok s az egyes öltözetdarabok izléstelensége nem rontaná a hatást, meglepő volna. Széles és összhangzatos termetűek. Sötét arcuk hosszas tojásdad, nemes vonásu. Szemeik kifejezőek, majd vad szenvedélyben égők, majd néma, megadó bánattal telvők. Ajkaik csinosak, fehérek, fölötte formás bajuszszal, de szakálluk rendszeren csak a pópáknak van. A hajukat a vállig leeresztik s erre nagyon büszkék. A nők fiatal korukban általában szépek, de mivel a 14-15 éves leány már teljesen kifejlett és csakhamar férjhez is megy, korán elhervad. Öltözetük a mindennapi életben igen egyszerű, de ünnepeken tarka és cziczomás. A férfiak öltözetét elmaradhatatlanul kiegészíti a széles tüssző, mely egyuttal tarisznya gyanánt szolgál s minden kigondolható tárgyat ebbe raknak; a mi nem fér ide, az a kalap széles karimájára jut. A szegényebb nép lakása igen egyszerű és sajátságos. Síkságon, hol nincs elegendő fa, a kunyhókat félig a földbe vájják, ellenben a folyók partjain az árvizek miatt való félelmökben czölöpökre rakják fel. A kéményt valósággal luxusnak tartják s ezért a kitoluló füst a szalmafedelelet, sőt a ház benső részét is egészen feketére festi. Szobáik butorzata nem áll egyébből, mint a kemence, asztal s néhány padból, ezen

élő oláhainknál. Külsőleg az oláh a szebb emberfajok közé tartozik s megjelenésük, ha a piszok s az egyes öltözetdarabok izléstelensége nem rontaná a hatást, meglepő volna. Széles és összhangzatos termetűek. Sötét arcuk hosszas tojásdad, nemes vonásu. Szemeik kifejezőek, majd vad szenvedélyben égők, majd néma, megadó bánattal telvők. Ajkaik csinosak, fehérek, fölötte formás bajuszszal, de szakálluk rendszeren csak a pópáknak van. A hajukat a vállig leeresztik s erre nagyon büszkék. A nők fiatal korukban általában szépek, de mivel a 14-15 éves leány már teljesen kifejlett és csakhamar férjhez is megy, korán elhervad. Öltözetük a mindennapi életben igen egyszerű, de ünnepeken tarka és cziczomás. A

kivül valami primitív szövöszék van az asszonyok számára. Lakásuk környéke az udvaron szabadon kószáló háziállatok miatt rendkívül ronda. A tisztaság általában nem tartozik erényeik közé. Életszükségletük kevés. Főeledelük a tengeri, melyből a kedvelt mamaligát készítik, ezenkívül a sajtot s hagymát fogyasztják nagy mértékben. Iparszükségeik

Oláh paraszt és pópája.

nagy részét házalók s vándorcigányok közvetítik. Szellemi szükségletüknek elég egy szent kép s némi babonás eszközök. Általában a babona kevés európai népnél terjedt el annyira, mint az oláhoknál, életük minden mozzanata összeköttetésben áll azzal, olykor egészen durva alakban mutatkozik; de igen gyakran az egyházi szertartásokkal van

összekapcsolva, melyeknek sem nagyobb, sem kisebb jelentőséget nem tulajdonítanak a durva babonánál. Ez az általános jellemvonás még a műveltebb osztályoknál, sőt a papoknál is felfedezhető, kik szívesen és legtöbb esetben naiv hittel igyekeznek a babonát az egyházi szertartásokba belevinni. A varázslók, boszorkányok, jóvendőmondók és garabonciások náluk még mindig nagy hitelre találnak. Különböző kedélyvilágukat a zene és tánc is foglalkoztatja s ezekben bizonyos nemzeti sajátosságos jelleg mutatkozik.

Névszerint való arisztokrácia az oláhok közt nincs, azonban a régi főhivatalnokok utódai s a vagyonosabb családok külön, *bojárok* neve alatt ismeretes kasztot alkotnak. Tudatlanság s babonáság tekintetében olykor ezek sem különbek, mint szegényebb honfitársaik: de a társadalmi életben nagy kényelemmel és pompával élnek s a mennyiben anyagilag tönkre nem jutottak, egyes családok pazarlásairól még külföldön is híresek. Magyarországon több nagy fürdő (Borszék, Előpatak, Mehádia) az oláh bojárok tanyájá, Párizsban, de a saját hazájuk nagyobb városaikban is mindig akad egy pár család, mely eszeveszett pazarlásával és nagy háztartásával feltűnést kelt. Az ifjúság közt a nemzetiségi érzet most már erősen terjed, de azért a régi idők óta uralkodó francia máz a családok benső életében nem szűnt meg s általában a francia divat majmolása egy országban se tűnik föl annyira, mint itt.

Az ország idegen nemzetiségei közt (az utóbbi években hevesen kitört üldözés ellenére) még mindig legnagyobb számmal, mintegy 300.000-en, vannak a *zsidók*. A kereskedés, meg a korcsma kezükben van, itt-ott a földbirtok is. Az uzsoráskodást kiválóan szeretik s ezért a nép nemzedékeken keresztül ki nem oltható gyűlölettel viseltetik irántuk. Nagyon sok köztük a spanyol eredetű, kik még most is spanyolul beszélnek, a többi pedig részint Németországból, részint Galicziából származott oda.

A zsidók után legtöbb a *czigány* vagy, mint magát nevezi, rom. Megvetett faj ez, mely még egy pár évtizeddel ezelőtt is a bojárok rabszolgája volt; most szabad, de állandóan szolga vagy kóborló nép. Egyes czigánytelepek is vannak az országban, rendesen azonban, mint nálunk, falu végén tartózkodnak, zenével, üstfoltozással, személyes szolgálattal stb. keresik kenyerüket. Ügyes és ravasz, de rest faj s kivált könnyelmű. Vagyonos czigány a ritkaságok közé tartozik.

Jobb módjuk van Oláhországban a *csángóknak*, kik részint még az itt uralkodott magyarok, részint a szomszéd vidékről bevándorlott

székelyek utódai. Kalvinista vagy római katolikus hitvallásuk, a kik szigoruan ragaszkodnak vallásukhoz és ez tartotta fenn főkép a sok oldalról megtámadott nemzeti jellegüket. Öltözetük s szokásaik a székelyekéhez hasonlít. Bakó vidékén egész magyar falvak vannak

Oláh cigány muzsikuskok.

(Sóspatak, Boldogfalva stb.), melyek lakói ügyes földmívelők. A nagyobb városokban a magyarok mint iparosok és házi szolgák élnek. Papjaik nagyrésze olasz, de egyes magyar egyházak is vannak, melyek évről-évre gyarapodnak.

A kisebb nemzetiségek közt a bolgárok mint kertészek, az oroszok kereskedők és fuvarosok, az örmények, kiknek divatos hosszú prémes kaftánja feltűnő külsőt ad, mint nagykereskedők, vagy házalók keresik kenyerüket. Van még, különösen a Dobrudzsában egy rakás török, cserkesz és tatár is, s ezek oly elegyesen laknak, hogy nemzetiségük felől eligazodni valósággal egy kis ethnographiai rébusz; csendesek s visszavonultak és így az ország népességének általános jellemvonására változtató hatást nem gyakorolnak. Sokkal nagyobb számmal vannak a nagyobb városokban s a kikötő helyeken tartózkodó nyugateurópaiak, kik e félművelt államban rendesen hamar meggazdagodnak és azután mint nagyiparosok, nagykereskedők s tanítézet-tulajdonosok a társadalomban is nagy szerepet játszanak. Mert érdekes tünet, hogy jóllehet nemzetiségére féltékeny az oláh, mégis nagy figyelemmel van a külföldiek iránt s azokat jobban becsüli, mint saját honfitársait.

Oláhország alkotmányos monarchia. A régi Romania és Moldva külön jogi állásának némi jogai az alkotmányban még megmaradtak, de egyébként egészen modern szellemű s talán idealisabb is, mint a hogyan e nagyrészt műveletlen népet a kifejlett népképviseleti rendszer megilletné. Lelkiismereti és sajtószabadság, a személy, lakás s levéltitok sértetlensége s más nagy elvi kérdések elméletben s a törvény által szentesítve fennállanak, de a gyakorlatban éppen a nép éretlensége miatt alig érvényesülnek.

A *hadsereget* a poroszok rendszere szerint osztották be s vezetik, a békeállomány 60 ezer főre tehető. A legutóbbi háboruban némi eredményt mutattak fel, de mivel a hadseregnek ezen reformja még jóformán napjainkból való, igen hézagos és sok fejlesztést kíván.

Uralkodó *egyház* a görög-keleti, melynek közel 5 millió hive van. Az oláhokon kívül, legalább külsőleg, a cigányok is ide tartoznak. Nagy előnyük, hogy külön nemzeti, mástól független egyházat tudtak létesíteni. Külön főnökeik a bukaresti és jászvárosi metropoliták. Mint a keleti egyház nagyrésztében, itt is a szerzetesek töltik be a nagyobb hivatalokat s a világi papság jóformán tőlük függ és mindenestre sokkal szomorubb anyagi viszonyok között él, mint a kalugyerek. Az oláh különben papjait s a szerzeteseket kiváló tiszteletben részesíti.

Az alkotmány értelmében a *közközlésügy* kötelezett és az államiskolákban ingyenes, de mivel e törvényt nem hajtják végre s az iskolák száma aránylag csekély, a lakosság nagy része, különösen

a nők, elemi ismeretek megszerzése nélkül nőnek fel. A városokban igen sok magániskola van, melyekben, különösen az idegen nyelvek tanítására súlyt fektetnek, a minthogy a nyelvtudásban a városi rumunok (a mint az oláh magát nevezni szereti) a keleti népek között kiválóan ki is tűnnek. Vagyonos szülők gyermekeiket külföldön tanítatják, vagy legalább francia nevelőket tartanak számukra. Mivel az egész oktatás jóformán külsőségekre szorítkozik, a *tudományok* gyökeret nem verhettek. Ujabban azonban már elég jelentékeny irodalom keletkezett. A hírlapok száma, a sajtószabadság s az esküdtszéki intézmény behozatala óta, megszaporodott s ezenkívül a francia folyóira-

Oláh katonaság.

tokat sok példányban olvassák. A bukaresti egyetem 1868. óta áll fenn, vannak ezenkívül is tudományos intézeteik.

Oláhország túlnyomólag *földművelő* ország. A Kárpát hegyek bensejében sok sót, petroléumot, szént, sőt aranyat, higanyt, rezet és vasat is bányásznak s az ország egy hatodrészt nagy tölgy- és fenyőerdőségek borítják, de a nép e természetes kincseket még nem tudja értékesíteni s csaknem kizárólag a földművelésre s baromtenyésztésre szorítkozik. Leginkább tengerit termelnek, átlag 10 millió hectoliterrel évenként, azután következik a buza és rozs. Gabonaműekből évenként 2-300 millió frank értékűt visznek ki. Dohányt és szőlőt is nagy mennyiségben termesztenek. Mindamellert a földművelés' igen alantas fokon áll, sok a latifundium is, melyeken szintén extensive gazdálkodnak. A talaj rendkívüli termékenységé megen-

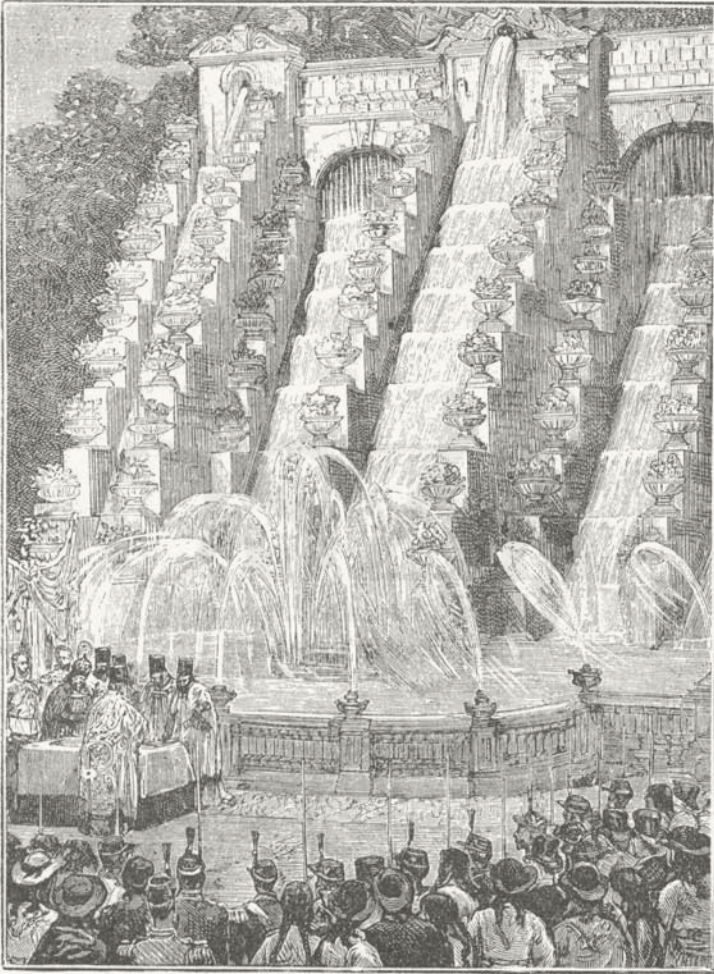
gedi, hogy 3-4 évben egyszer pihentetve, trágyázás nélkül is hasz-
veljék s az oláhok e rablógazdálkodást a legnagyobb mértékben
üzik is. Mióta (1856.) a jobbágyság eltöröltetett s ennek következ-
tében a kis gazdák száma jelentékenyen megszorodott, a termelés
mennyisége is emelkedik, de még távolról sem oly nagy mérték-
ben, mint a hogyan okszerű gazdálkodással e rendkívül termékeny
talajon lehetne. Tizenkét millió hectárból négy millió alkalmas föld
még műveletlen. Állattenyésztésük is igen nagy. Szarvasmarha 3,
juh 5, sertés 1 millió s ló $\frac{1}{2}$ millió van az országban s ezek egy-
részét kivitelre tenyésztik. Az erdészetet igen elhanyagolják, bár az
állami erdőség maga egy millió hectár területű. A bányászat azonban
emelkedőben van.

Még kezdetlegesebb az *ipar*. A honi ipar jóformán csak a
mindennapi fogyasztás tárgyairól gondoskodik és ezt sem az oláhok,
hanem a bevándorlott székelyek és németek állítják elő, míg a
magasabb élvezeti s fogyasztási czikkeket Oláhország a külföldről
szerzi. 1897-ben 336 millió frank értékű volt a behozatal és 224 millió
a kivitel. A *kereskedést* is nagyobb részét idegenek közvetítik, sőt a
házalás sincs az oláhok kezében. Hazánkra nézve Románia e tekin-
tetben rendkívüli fontosságu, különösen mióta a vasuti összeköttetés
kiépült, kivitelünk mindinkább jelentékenyebbé válik s czélszerű
intézkedésekkel még a külföldi versenyt is ellensúlyozni lehetne. Már
is a ruházat, butorzat s más ipartárgyak magyar kézből kerülnek ki.
Románia két legnagyobb vasutja Orsován s Brassón át egyenesen
Magyarországgal áll összeköttetésben s e két vonalt a kevésbé hajóz-
ható Pruth s a többi vasutak nem bírják ellensúlyozni, még kevésbé
a belföldi közlekedés, mely ökörszekereken és nagyobb részét az év több
szakában járhatatlan mezei utakon valóban miserabilis.

Jelenleg így áll e kis ország. Népeinek nagyrésze műveletlen, a
vezérférfiakat ábrándos politika foglalja el, az ország anyagi viszonyai
pedig még mindig szomorúak s idegenek zsákmányául szolgálnak. De
mindamellet a vezetők nagyrésze makacsul ragaszkodik a nagy állami
eszmékhez s az 1867. óta fennálló bukaresti akadémia a nyelv s iro-
dalom fejlesztésének ürügye alatt idegen országokban igyekszik e
merész eszmének propagandát csinálni.

Az ország fővárosa *Bukarest* (Bukuresci), lakosságának számát
tekintve, jelenleg már Európa nagy városai közé tartozik. Ugyanis a leg-
utóbbi népszámlálás szerint 232,000 lakosa van. De e nagy szám s a
városnak aránytalanul is nagyobb területe nem mondható még sem ked-

vezőnek, jóllehet távolról mintegy száz, nagyrészt fénylő bádoggal fedett, temploma s a háztömegek közt feltűnő facsoportok igen kedvező képet nyújtanak a városról; benn annál több visszariasztót találunk.

Bukaresti vízmű a cismegui kertekben.

Utczái keskenyek, görbék, piszkosak, sok helyen feneketlen sár van, gyakoriak a zsákutczák, némely részekben a főváros közepe táján is elhagyatott helyek s gazdasági telepek fordulnak elő s még a kikö-

vezett utczákon sem ritkaság elhullott állatokat látni. Vannak ugyan nagy bojárpaloták, de rendkívül ritka közöttük a szép, az izléssel épült. Középületei évről-évre szaporodnak s már is több jelentékeny van közöttük. Sétahelyei is csinosak. Igen sok a kávéház s mulatóhely. A belső utczákon tömérdek urasági kocsi s elegans lovas fordul meg naponkint, az urinők itt mutogatják be új ruháikat s járdái a délutáni órákon zsufolva vannak. Igen jelentékenyek marhavásárai. A városon keresztül futó Dimbovicza folyó jelentéktelen, de az oláhok fölötté büszkék reá s van egy gyakorta emlegetett népdaluk, mely szerint a ki e folyó vizéből iszik, nem távozzhat el örökre. A nagy kiterjedésű városnak, mely a Dunától 60 kilométer távolságra hullámsík-síkságon fekszik, környéke jelentéktelen, legérdekesebb a szép Cotroceni kolostor, a fejedelem nyári lakóhelye. A Dunával külön vasut köti össze s ezért az itt fekvő *Giurgevo* várost Bukarest kikötő helyének tekintik. E történelmileg igen nevezetes város ma mint kereskedelmi pont igen kiváló, különféle nemzetiségek képviselői laknak itt, s az idegeneken kívül mintegy 22,000 lakosa van. A város közepén levő nagy térről az utcák sugáralakulag és szélesen terjednek szét. A Dunapartról a szemközt fekvő Ruscsuk felé gyönyörű kilátás nyílik.

Az ország másik fővárosa *Jászvásár*, vagy ismertebb nevén Jassy (66,000 l.) a Pruthtól nem messze az ország északi része vasut-csomózatának központján fekszik. Sok tekintetben hasonlít Bukaresthez, bár rendezettebb, mindenütt aszfaltjárdája van, de egyuttal unalmasabb annál. A gazdag bojárrok e városban igen nagy fényt fejtenek ki, gyakran 16 lovas kocsival s még ezenkívül lóhátas csillogó díszbe öltöztetett szolgakísérettel jelennek meg, de kevés idegen van, a gyári élet csaknem semmi és mivel a vagyonosok gyalog jární szegyenlenek, az utcai élet sem változatos. Papokat mindenütt nagy számmal lehet látni. Mulatóhelyeik szintén számosak, de szolidabbak, mint a szerencsésebb versenytársuké, Bukaresté. Az előkelő társaság nyári estéken a városon kívül fekvő parkba kocsizik. Népes egyeteme van.

A két fővároson kívül az ország többi jelentékeny helyei a Duna partjain vannak. Oláh nemzeti jelleget az élénk Dunai gőzhajózás hatása következtében nem lehet találni, többé-kevésbbé mind nemzetközi jelentőségű, de mint ilyenek, eléggé fontosak. Sorozatukat közvetlenül a Vaskapu után következő *Szörénytorony* (Turn-Severin), egy ma még csak 10,000 lakosu, de gyorsan emelkedő hely nyitja meg. E városka lakosainak csinos nemzeti öltözetét feltűnő képét

is mutatunk be. Régi római emlékein kívül kellemes fekvése is figyelemre méltó. Az utána következő, régebben eléggé nevezetes kikötő helyek Kalafat, Turnu Magurelli (az Olt torkolatánál), Zimnicza kevésbé jelentékenyek. Giurgevon túl azonban a mocsáros part mellett elhaladva, a Pruth torkolata mellett, a Duna gőzhajózás egyik legtekintélyesebb helyére, *Brailára* akadunk (57,000 l.) Hajdan tekintélyes erősség volt, most szabad kikötő, mely rendkívül gyorsan emelkedik és csinos keleti város. Még nála is jelentékenyebb hely

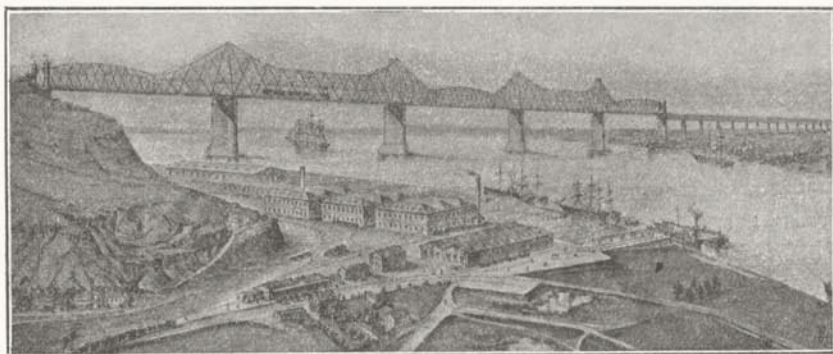
Oláh leányok Turn-Severinből.

Galacz, melynek lakossága az ötvenes évek óta megkétszereződött, ma 58 ezer. E város a Szereth torkolatánál kis magaslaton fekszik. Pizkosabb s rendtlenebb is, mint Braila, de fogadói és mulató helyei egészen európai berendezésűek. Szép kikötőjében számtalan hajó fordul meg, melyek árbozcai egész erdőt képeznek. Különösen Konstantinápolylyal, Bécscesel és Odeszszával van nagy összeköttetése.

A Duna Galaczon túl, Tulcsa környékén megoszlik, s mint már fentebb említettük volt, három ágban ömlik bele a Fekete-

tengerbe. Torkolatától délre fekszik Románia tengeri kikötője Constanza, melyért az ország nagy áldozatokat hoz. Legújabbán közte és a főváros közt vasuti összeköttetést létesítettek. E célra a Dunát Csernavodánál áthidalták. Ez a vashíd kiváló építészeti alkotás, mert a Duna főágán átvezető részének magának öt 190 méteres nyílása van, s magassága a víz színe fölött 37 méter, úgy hogy a legnagyobb vitorlások is átsiklanak alatta. A híd 35 millió frankba került, s az építés egyik fő vezérembere magyar mérnök (Enyedi Béni) volt.

A hatalmas híd kiépítése óta gyorsan emelkedik Constanza, melyből angol vállalkozók egyúttal fényes tengerifürdőt alkottak, a

A csernavodai dunahíd.

hol főleg angolok és Konstantinápoly, valamint Bukarest előkelőségei találkoznak.

Oláhország néhány többé-kevésbé érdekes belföldi városát nem említve, minő többek közt az eléggé ismert Pitest és Ploest s a Brassóhoz közel gyönyörű völgyben fekvő Sinaia, melyet Erzsébet királyné (Carmen Sylva) európai hírűvé tett, különösen érdemes egy pár szót szólnunk az 1878-ki berlini szerződéssel ide csatolt *Dobrudzsáról*, mely 13,270 □ kilométerre terjedő terület a Dunának Szilisztria környékén alakult íve s a Fekete tenger közt fekszik. Vízben nagy hiányt szenvedő, a Duna mentén pedig mocsáros vidék. Belsejében elvétve egy-két tó is akad. Hepe-hupás, buczkás dombosvidék, bozotos tenyészettel, s a mocsarak táján fűzfákkal. Nyáron a Duna mentén a kigőzölgés egészségtelen, beljebb pedig

csaknem kiállhatatlan a forróság. Mindamellett e vidék meglehetősen népes. Az orosz hódítások folytán hazájuktól megfosztott tatárok és cserkeszek igen nagy számmal telepedtek itt le s utódaik a földművelésben és baromtenyésztésben nem kis ügyességet fejtenek ki. Kivülök azonban még sok különféle nemzetiség van itt: törökök, oláhok, bolgárok, kozákok, oroszok s igen sok európai kalandor. A deltavidéken, ott a hol mocsárok nincsenek, igen termékeny a föld, s nagyon valószínű, hogy a mocsárok kiszáritásával s a nádasok elégetésével igen sokat lendülne. Jelenleg azonban ilyen messzemenő gazdasági szándékokról szó sincs. Közigazgatási tekintetben e vidék igen elhanyagolt, leginkább menekülőkből és üldözött vallásfelekezetek hiveiből álló lakosait kormányozni is alig lehet. Jelentékenyebb helyek csak a Dunától Constanzába s a tengerpartra vezető vasut mentén alakultak. A terület különben hadászati szempontból igen nevezetes és megnyerésével Oláhország jelentékenyen gyarapodott.

A SZERB KIRÁLYSÁG.

Szerbország a 14-ik század közepe táján hatalmas birodalom volt, határai a Dunától az aegai tengerig s az Adriától a Fekete tengerig terjedtek s rövid ideig úgy látszott, mintha ez ország népe hivatalra lett volna magába olvasztani a görög császárságot. Kicsinyes viszálykodások s a törökök tulnyomó hatalma megsemmisítették e reményeket. A rigómezei ütközet óta (1389) egész napjainkig a szerbek a törökök alattvalói voltak. Egy részük elmenekült, más részük áttért az izlamra, de akadt egy kis töredék, mely a szabadság iránt soha sem vesztette el érzékét s a törökök hanyatlása óta, de különösen a XIX-ik században, több és több önállóságot vívott ki magának. Előbb a montenegróiak, azután a szerbek lettek önállóakká. Ez utóbbiak országa tulajdonkép csak napjainkban, az 1878-iki berlini békével nyerte meg teljes önállóságát s 1882-ben lett királysággá. Jelenleg a többi európai államokkal lényegileg egyenlő alkotmánya van: népképviselési alapon nyugvó örökös monarchia. A törvényhozó hatalmat a király az országgyűléssel (skupstina) együtt gyakorolja s az országgyűlés tagjait részben általános szavazatjog alapján választják, részben a király nevezi ki. A senatus jelenleg mint államtanács

működik és a törvényjavaslatok előkészítésével foglalkozik. A végrehajtó hatalmat ez országban a fejedelem felelős miniszterek által gyakorolja.

Lakosai között több mint két millió főre tehető a szerb, de oláh, bolgár, cigány s albán is van jelentékeny számmal. A lakosság az utóbbi években igen gyarapodott; a városi elem az összes népességnek egy tizedrésze. Egy négyszög kilométerre mintegy 50 lakos esik s ez a szám a termékenyebb völgyekben még jelentékenyen szaporodik is. A népesség valódi zöme szerb, a délszláv tör-

Szerb parasztek Belgrád környékéről.

zsek egyik legkiválóbb nemzete. Nagyrészt magas s karcsu termetűek, erőteljes testalkattal s élesen jellegző arcvonalakkal. A fej arányos, felső része azonban kissé hegyes s a pofacsontok előreállók. Hajuk többnyire gesztenyeszínű, ritkán fekete. A férfiak rendszeren rövid hajat viselnek, régebben le is borotválták, egyedül a papoknak van hosszú hajuk s dús szakálluk. A nők a fekete hajat kiváló ékességnek tartják s ezért ha nem fekete a hajuk, ilyenre festik. A szerb nő nem rendkívüli szép, de kellemes. Öltözetük jóformán minden vidéken változó, ám a cifraságnak, tarkaságnak szeretete általános. A férfiak általában

egyszerűen öltözködnek. Fez, bokáig érő gatya és pitykés mellény nyári öltözetük: csaknem elmaradhatlan e mellett az öv, melyből pisztolyok és török fogantyúja látszik. Ha hosszabb utra kelnek, a férfiak köpenyt és puskát visznek magukkal. Lábukra bakkancsot és tarka harisnyát huznak. Legsajátságosabban öltöznek a városi lakók, feltűnően sujtásos a ruhájok, arany paszomántos piros mellényük s csinosan himzett az ingük. De e szép nemzeti öltözetet az európai divat már meglehetősen kiszorította.

A szerbek lakóhelye kis községekben (1290 van ilyen a kis országban) rendkívül egyszerű. Kőalapon fagerendákból rakják össze s föléje fa- vagy szalma-tetőt tesznek. Benseje két, legfeljebb 3 szobára oszlik. Közepén van a konyha, mely fűdetlen. A lakószobákban ágyak helyett szőnyegek s párnák vannak, az üveablakok és a szekrények ritkák, a ruhákat Magyarországból hozott tulipános ládákból őrzik. Azonban legalább egy szent kép elengedhetlen butor, mely előtt állandóan lámpa ég. Más

Előkelő szerb nő.

képek s üvegek már csak kivételesen fordulnak elő parasztházakban. Legérdekesebb, hogy a családfő (starjesina) lakása körül a család többi nős tagjainak lakásai vannak. Ezek nagyrészt egyszerű hálószobák, mivel az étkezést közösen végzik s udvarukat is közös kerítés veszi körül.

A családi közösség általában az ország nagy részében még patriarchalis egyszerűségében meg van. Minden anyagi és szellemi

kérdésben a családfő csaknem korlátlanul intézkedik és halála után nem örökösödés, hanem választás útján a legalkalmasabbat teszi a család fejévé, ki a kormányzás és rendelkezés jogát ekként a családban megnyerte. A nőknek helyzete aránylag kedvező, jóllehet a férfinál alábbrendelt lényeknek tekintik. Költői felfogásra és a vérségi kapcsok

Szerb kanász Nis vidékéről.

tiszteletére mutat, hogy a fivér mindenkor nővérének természetes gyámja és oltalmazója. E költői viszonyhoz hasonló a szövetségtestvérek vagy nővérek (pobratimstvo, prosestrimstvo) barátsága, melyet a vérrokonságnál is fontosabbnak tartanak. Minden ifju lehetőleg husvétkor, vagy családi ünnepek alkalmával keresi ki e barátot és templomban esküsznek egymásnak örök szövetséget, melyet rendesen szigoruan megtartanak. A szerbek költői érzékét különben nemcsak e társadalmi viszonyok tanúsítják. A zenét és dalt kiválóan szeretik és népköltészetük már évtizedekkel ezelőtt is egész Európában ismer-

retes volt és a tudósok nagy gonddal gyűjtötték össze termékeiket. A sok egyházi ünnep, a pedans lelkiismeretességgel megtartott családi és községi évfordulók a mulatásvágynak gyakorta ismétlődő alkalmai. A mulatásvággyal együtt jár a komoly munka kerülése is. A földművelést a szerb csak szükségből s egészen régi egyszerű módon folytatja, az iparos foglalkozását kerüli, szolgálatba nem lép s leg-

nagyobb előszeretettel viseltetik a pásztorkodás, katonáskodás és kereskedés iránt, melyek nem oly terhesek. A tisztán szerbek által lakott vidékeken ennél fogva a baromtenyésztés s különösen a disznókereskedés virágzik. Egy millió disznó és 3 millió juh van Szerbiában. Az állatbőrökkel és más nyersterményekkel kereskedő szerbek messze földre elvándorolnak. Minden felnőtt szerb e mellett katona is s nagyrészt saját fegyverével megy a hadgyakorlatra. A harci kedv azonban társas együttlétükben nem nyilatkozik. A szerb paraszt türelmes és békés, a vérboszu náluk ismeretlen. Makacssága ellenben elég nagy és szeret perlekedni.

Sokkal szorgalmasabbak a többi Szerbiában lakó népfajok, különösen a *bolgárok*. Igen jelentékeny helyet foglalnak el Szerbiában is, de azonkívül a nyári hónapokban ezrenként vándorolnak ide, hogy a szerbek mezei munkájában segítségül legyenek. Különösen a hagymát és a paprikát nagyban s igen gondosan tenyésztik és szépen is gyarapodnak. Kevésbé ügyesek, noha a szerbeknél szorgalmasabbak, az *oláhok*. Hires e

Szerb főpap.

faj szívósságának példája. Szerbiában az iskolákban kivétel nélkül szerb a tanyelv s a szerbiai oláhok gyermekei szorgalmasan járnak iskolába, mindamelllett nemzetiségét elvesztett oláhot találni nem lehet, ellenkezőleg viseletük, szokásaik első pillanatra megkülönböztetik őket a többi lakóktól s oly helyeken, hol összevegyülnek, rendszeren a szerb oláhosodik el. Rokonságban vannak velük a *czinczárók*, kik azonban nem lagnak tömegesen együtt, hanem inkább az iparos s kereskedő elemet képviselik. A *czigányok* már mind letelepedtek s vannak egyes tisztán czigány, habár nyomorult faluk is. Főfoglalkozásuk a téglavetés. A *zsidók* száma igen csekély, nagyrészt spanyol eredetűek (maguk közt spanyolul még beszélnek is),

azonban minden téren nagy befolyásra tesznek szert, jóllehet a népgyűlöli őket.

Az európai kis államok között kevés van, mely államiságát és közös nemzeti érdekeit nagyobb gondnal ápolná, mint ez a kis ország. Ugy szellemi, mint anyagi tekintetben minden téren jelentős haladást találunk náluk, noha önállóságuk jóformán mai keletű s a haladásra legalkalmasabb időket ez ország fegyver zaja közben élte. A haladás külsőleg is észrevehető. A tanyaszerű apró falvak most is többségben vannak ugyan, de nagyobb községek s egyes már-már európai színvételű városok alakultak, melyeket a keleten csaknem ismer-

Egyetem Belgrádban.

retlen jó utak s távirók kötnek össze. A községekben mindenütt fordulnak elő középületek s nevezetes, hogy ez épületek között az iskolának kiváló helye van.

Iskolaügye általában gyenge ugyan, de a keleti fogalmakhoz képest igen jó. A néptanítók nagyrésze hazai képzőintézetekben nyerte ismereteit s a felsőbb iskolák közül egy pár a fővárosban európai színvonalon áll. A nagyobb iskolák mellett könyvtárak és nyilvános gyűjtemények, a fővárosban egyetem, muzeum s irodalmi társaság is van. Fejlettebb e kis országban a közoktatásügy, mint az egyházi élet. Papi seminarium régóta van ugyan, de a papok nagy részének

képzettsége igen csekély, jóformán csak az egyházi szertartásokra szorítkozik s vannak sokan, kiket a köznéptől csak öltözetük s szakálluk különböztet meg. A szerzetesek sem műveltebbek, de tekintélyük nagyobb, a metropolita és a püspökök az ő körükből kerülnek ki. Szerbiában névleges vallás-szabadság van, de az állam-egyházból kitérni nem szabad.

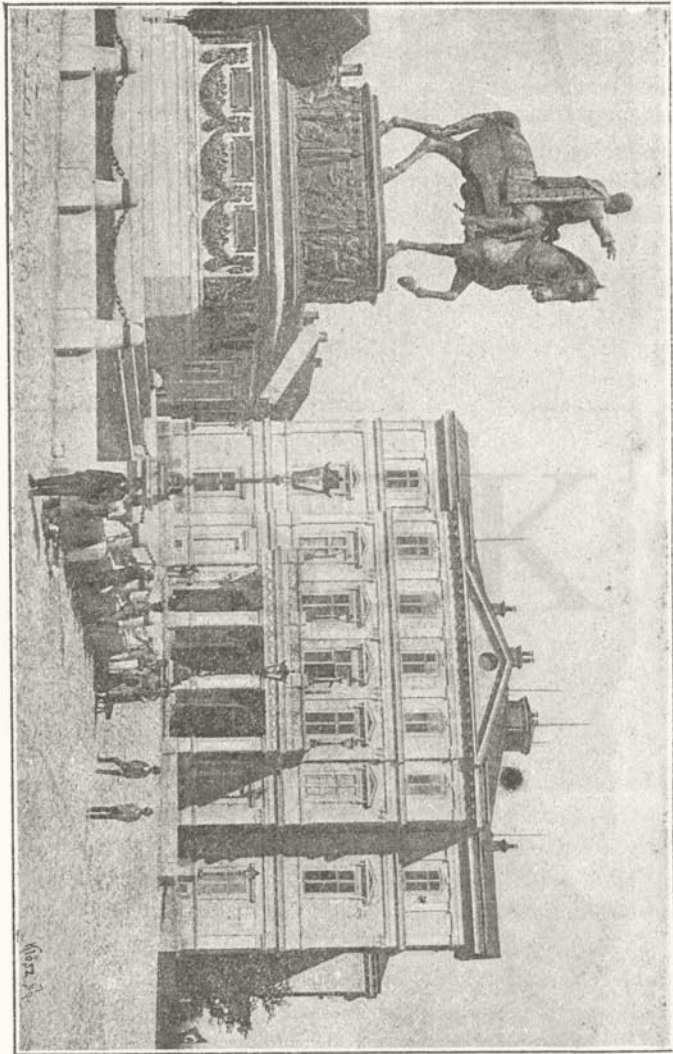
Mint már említettük is, a földművelés és iparüzés nagyon kezdetleges fokon áll. Jóformán az állattenyésztés a nép fő élelmi forrása. Mágnsók és nagybirtokosok nincsenek. A kisbirtokosok nem igyekeznek az okszerű földművelést meghonosítani. A művelhető föld nagy-

Székesegyház Belgrádban.

része parlagon hever, de azért a gabonaneműek s gyümölcsök oly nagy bőségben teremnek, hogy még kivitelre is marad. Általában gazdag, áldott földje van az országnak. A hegyeket sűrű erdők borítják, melyek az esztelen pusztítás ellenére is nagy kincset képviselnek; a hegységekben ércz és barnaszén található s egyes völgyei rendkívül termékenyek. Az ipar fejletlensége folytán a legtöbb iparcikket külföldről hozzák s az egész országban alig egy tucat jelentékenyebb gyár van. A kereskedelem azonban igen élénk. Magyarországból gazdasági eszközöket, kocsikat, porcellán- s faárukat igen nagy mennyiségben szállítanak s az átmeneti forgalom Törökországba nagy.

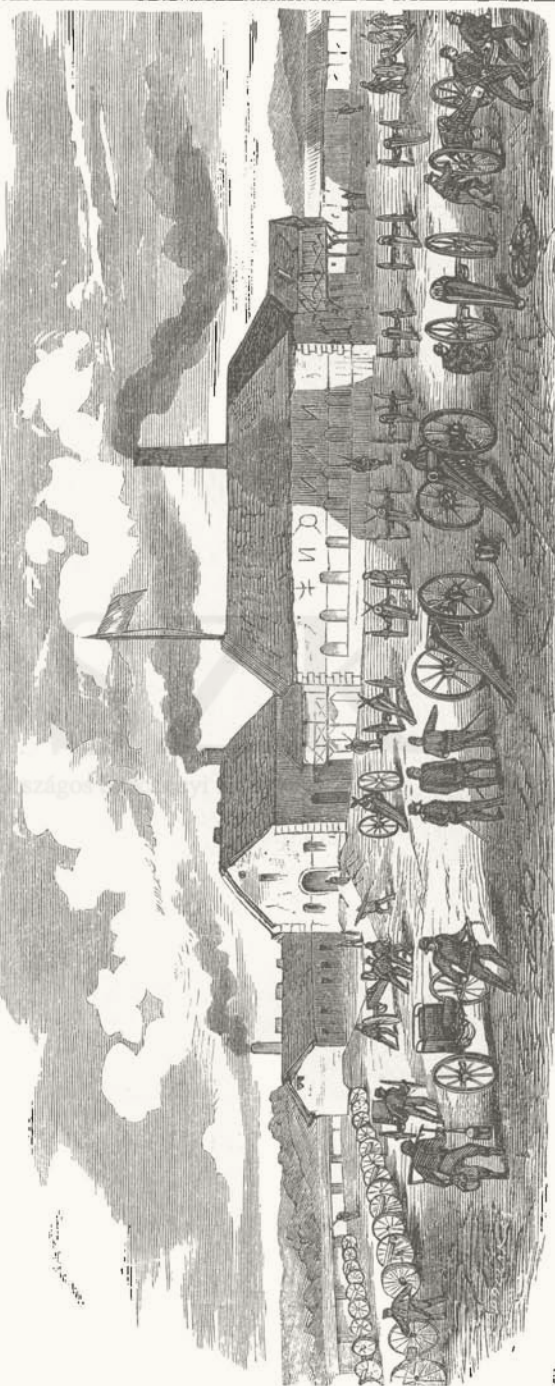
1897-ben 56 millió frank értékű árut vittek ki Szerbiából s az átmeneti forgalom értéke 14 millió volt, az egész fele részben Magyarország felé.

Mihály fejedelem érezszobra és a színház.

Az országnak nemcsak fővárosa, de kétségtelenül legjelentéke-
nyebb helye *Belgrád* (Nándorfehérvár, vagy szerb nyelven Beográd =
Fehérvár). Kevés város van, melynek földrajzi fekvése oly kedvező

lenne, mint a szerb fővárosé, s hogy itt eleddig, a Duna, Tisza és Száva összefolyásánál csak mintegy 60,000 főnyi lakosság telepedett le, kétségkívül a kedvezőtlen politikai viszonyokban leli magyarázatát. De [az új viszonyok között az emelkedése elég gyors és teljesen átalakító. Azok az utazók, kik e várost néhány év alatt többször látogatták meg, valamennyien megjegyeznek abban, hogy a régi városra alig lehet ismerni. Különösen a török uralomnak még egy évtized előtt csaknem sértetlenül állott emlékei egészen eltűntek. A leginkább állami intézetek befo gadására szolgáló vár és a város között igen szép park alakult s a Doocsal régi török város helyén széles, egyenes utcákban, előkelő paloták épültek. A régi török mecsetek közül rövid idő mulva egyet is alig hogy lehet látni.

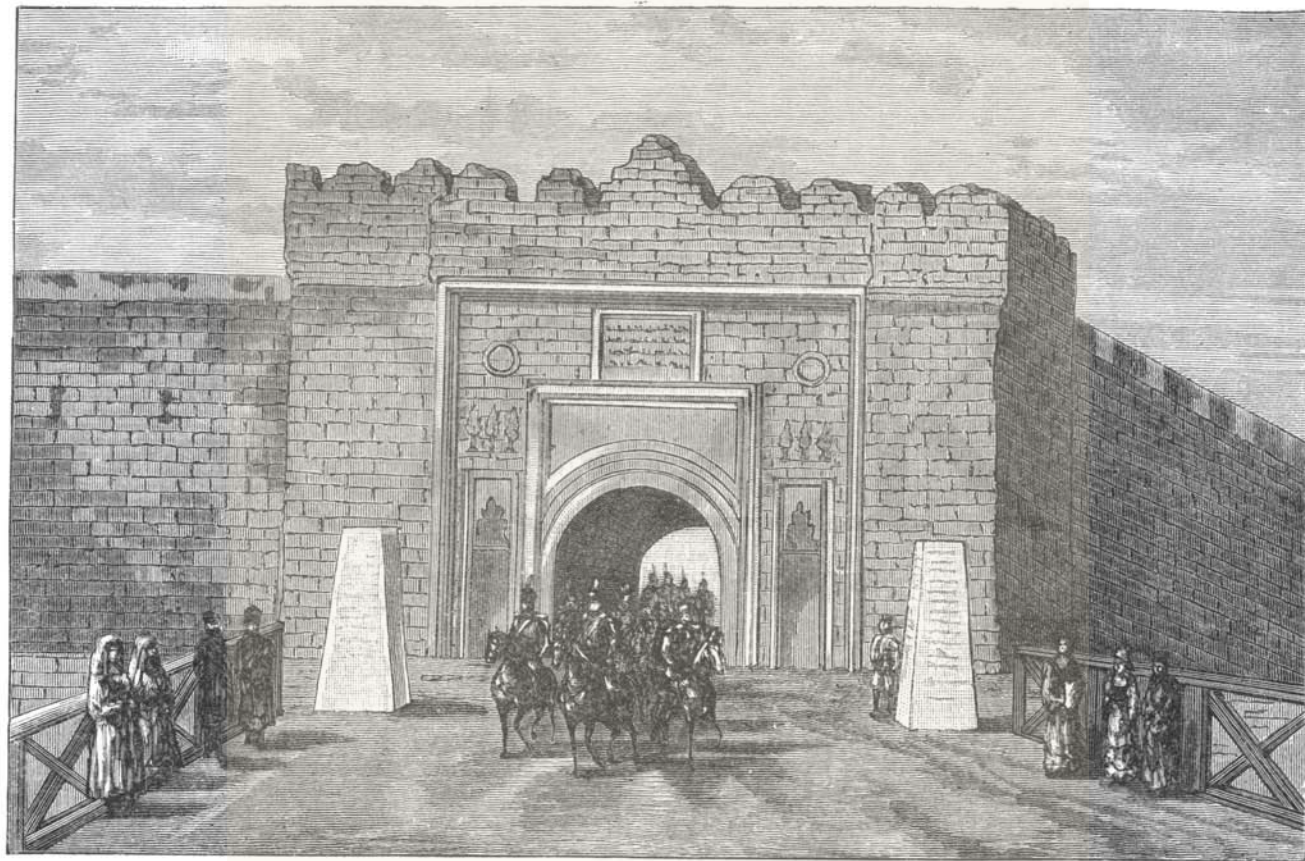
A kragujeváci fegyvergyár.

Közintézetei közt kivált egyeteme nevezetes, melyhez a nemzeti könyvtár és a rendkívül gazdag éremgyűjtemény is tartozik. Bankjai s kereskedőházai nagy számmal vannak. Vasár- és ünnepnapokon a lakosság a várostól 6 kilométernyire fekvő kellemes Top-

Nis török negyedéből.

csider nevű kies helyre rándul, melynek szép parkjában Obrenovics Mihályt megölték. A környéken nevezetes kirándulási hely még a középkori várossal díszített Avala hegycsúcs. Belgrádot ma már keleti városnak szoros értelemben alig lehet nevezni, bár tagadhatlan,

Nisi várkapu.

hogy idegenszerű jellegűvé teszik a vár körül amphitheatralis alakban való szétterülése és piszkos utcái is.

Az országnak legnevezetesebb helye a fővároson kívül a csaknem középpontját képező *Kragujevacz* (14,000 l.), mely város főképp mint az új ország székhelye nagy tekintélyben áll a népnél s e mellett egy ideig hatalmas katonai erősség is volt. Nagy kiterjedésű hely, de régi nevezetes épületei a mai korban már igen egyszerű s jelentéktelen emlékek s különben a város kevéssé haladt.

Nagyobb haladást lehet észrevenni a Duna partján fekvő városokban, melyek a szomszéd magyar vidékekkel elég élénk kereskedelmet folytatnak. Ezek közé tartozik a magyar történelemben nevezetes *Szendrő* (Semendria, vagy szerbül Smederevo) s a jelentékenyebb *Milanovác*. Jelentékenyebb városok még az ország más részeiben *Krusevacz*, *Alexinacz* és különösen keleti vasuti összeköttetésénél fogva fontos *Nis* (22,000 l.), az ókori Naissus. Nagy Konstantin szülőhelye és dédelgetett városa, melyet később Attila feldúlt. Mindig fontos csomópont volt Konstantinapoly és Szaloniki felé. Ma nagyságra Szerbia második városa, melyben a modern fejlődés mellett még mindig ott találjuk mecseteivel a „török negyed“-et. A többi szerb városokban is gyarapodik az európai elem; de nagyrésze azért még igen fejletlen viszonyok közt van s a szerteszéjjel sűrűn emelkedő várak és erődítések a legközelebbi mult középkorias viszonyaira emlékeztetnek. Legbűszkébb a szerb a kis vidéki városok közül *Sabác*ra, melyet „szerb Páris“-nak neveznek s hol csinos széles utcák és nagykereskedések vannak, de e hely is Nyugateurópa lakosaira jelentéktelen benyomást tesz.

A városoknál sok tekintetben méltóságosabbak a *zárda-telepek*, melyek közt itt ez alkalommal a gomjakit említjük fel. Igen szép regényes sziklavölgyben van a szent Száva nagy barlangja, melynek bejárata csúcsíves kőfala templommal áll összeköttetésben. A rege szerint a szent e helyen a fecsegő Mlava pataknak csendességet parancsolt, hogy a szentiratok olvasásában ne zavarja a zárda atyáit s a patak vize máig sima és csendes. A patak mellett van a zárda, melyet Lázár csár alapított.

MONTENEGRÓ (Czernagora).

A Fekete hegyek országa a berlini béke előtt csak 4300 □ kilométer területű volt 186,000 lakossal, ma már területe 9400 □ kilométerre nőtt s lakossága is megnagyobbodott s a mi ennél is jelentékenyebb, az ujonnan szerzett terület sokkal termékenyebb, mint az előbbeni és a kis országnak most már tengerpartja is van. Harcias népe, mely földjéből megélni nem tudván, nemzedékeken keresztül rablással foglalkozott, a változással máig nincsen megelégedve s ujabban is kísérleteket tesz területének nagyobbítására s sokan vannak, kik ez igyekezeteért e kis országot a Balkán-félsziget Piemontjának tartják.

Az ország nagy része kopár mészsziklából álló karsztvidék. Az erdő kevés, s a sovány csenevész kecskelegelők is a mindenfelé ezrével heverő erraticus sziklatömbök közé szorulnak. Egy

montenegrói rege szerint isten angyala a teremtés után a földön levő köveket osztotta szét. Ott jártában zsákja kiszakadt s a maradék kő a zsákból mind Montenegrón hullott ki. Patakok is csekély számmal vannak, de mint minden karsztvidéken, itt is a mészhegységben meggyült víz a hegyek alján gyakran alkot medenczét s egyes patakok föld alatt folytatják utjukat. Síkságai aránylag kicsinyek. A folyó völgyben itt-ott buja növényzet van s ily helyeken a gabona,

Előkelő montenegrói nő.

szőlő és dohány is megterem; de tényleg az egész területnek csak egy tizedrésze termékeny s némely vidékeken fát sem lehet találni.

A lakosság régebben kizárólag a dél-szláv törzshöz tartozott, az új területtel sok albanit nyertek, kikkel azonban meggyűlt a bajuk, mivel a montenegróiak fenhatóságát elismerni vonakodnak s mint idegen s szintén harcias törzs, lázongásra igen hajlandók. Maguk a montenegróiak a szerbekkel rokonoknak tartják magukat és kétségtelen, hogy a törököktől kiűzött szerbek egy része ez ország hegyei között keresett menedéket; de azóta sok idegen vér vegyült hozzájuk, mert ez a föld az üldözötteknek állandó menedékhelye volt. Valóságos typusról tehát szólni sem lehet. Nagyjában erőteljes, magas és széles vállu alakok, de alacsony és gyenge természetűek is számosan vannak. A barna s fekete szem és haj túlnyomó. A férfiak rendszeren csak bajuszt vagy pofaszakállt viselnek s egyedül a papok hagyják meg teljesen szakállukat. Nők közt igen kevés a szép, de a matrona-alak sem tartozik a ritkaságok közé. Az öltözet mindkét nemnél festői. Csillaggal díszített fezalaku kalapjuk, aranyozott piros mellényök s a fölött hosszú redőzött fehér ruha, fegyverekkel megrakott öv, redős, kék, térdig érő gatyva és bocskor a férfiak viselete, e mellett még shawl, melyet köpenyül s este terítőül használnak. A nők az ing fölött nyitott s gazdagon himzett mellényt, övet, selyemkötényt és fekete kendőt hordanak, néha sapkát, diszitve csillaggal s a szabadságot jelképező szivárvánnyal.

Minden montenegrói született katona, ki béke idején csak vadászik s hever, a munkát a nőkre s idegenekre bizza. Hivatása küzdés, hadviselés. Az iparos foglalkozások nagy részét még most is megálázónak tartják, legalább otthon, mert külföldön s még Konstantinápolyban is sok montenegrói nehéz munkával keresi kenyerét. De ha otthon háboru van, mindannyi hazasiet és csak rendkívüli nyomor kényszerítheti őket arra, hogy állandóan idegen földön telepedjenek meg. Otthon igen becsületes nép, vendégszerető, tiszta családi életet folytat és mértékletes, de a mellett hirtelen haragú, boszuálló és esetleg kegyetlen is. Tudása igen csekély, az öregek előtt az írás és olvasás mestersége még most is ismeretlen, noha az iskolák száma szépen szaporodik s ezekben ingyenes, kötelező oktatás van. A tudásvágy és a haladási ösztön nincs bennük egészen kihalva, de megnyűgözi a haladást a nép conservativismusa és tradíciói, a mit féltékenyen őriznek. Népköltészetükben sok becses gyöngy van, szónoki tehetségük dicséretet érdemel. Mindannyian vallásos s vakbuzgó görög

nem-egyesültek, és a papoknak nagy tekintélyük van. A nőket lenézik, valóságos teherhordónak tekintik és a férj nejével együtt nyilvánosan soha sem jelenik meg. De a leigázott nő azért nem buta, sőt bizonyos tekintetben gyöngédség jellemzi őket.

Ez érzelmet a patriarchalis életmód teremtette meg. A vérrokonok a családfő vezetése alatt mind együtt laknak és tulajdonkép minden község csak egy család; egyes nagyobb helyek kivételével a mi faluinkhoz hasonló köz-

ségek a montenegróiak közt nem is találhatók. Az egyes házakat rendszeren sziklatalajra vagy hegyoldalra építik, hol mintegy természetes oltalmat nyernek. A szegényebbek házai faragatlan kőhalmazok, vakolat nélkül, rendszeren szalmafedéllel és egyetlen lakosztálylyal, mely konyha, kamara, lakóház és istálló egyuttal. A konyhát a tetőről lánczon lógó üst és alatta kövekből kirakott kis emelvény helyettesíti. Tengeri, burgonya s káposzta a leggyakoribb eledeleik. Hus, különösen kecske és bárány, valamint bor csak ünnepies alkalmakkor tutnak asztalukra. A gazdagabbak háza emeletes, alul az istálló

Montenegrói őrszem.

van és az egész ház körül van kerítve. A szegényebbeknél ágyak, ablaküvegek, asztalok és más luxus-tárgyak hiányoznak, de meg van a szent kép s természetesen a fegyvergyűjtemény, mely a gazdagoknál rendkívül érdekes és nagyértékű. A fegyvereket rendszeren a falra akasztják s utra egész gyűjteményt visznek magukkal; még a nők kezében is gyakran van fegyver s a csatározásoknál fegyvertöltésre használják őket.

A katonaságnál csak ujabban hoztak be bizonyos rendszert és fegyelmet. Azelőtt minden törzs saját főnöke alatt önállólag működött, 40

ily törzs van külön kapitány (knez) vezetése alatt, ki békében fejük is. Háboruban ezek a főnökök tartottak a fejedelem elnöklete alatt közös tanácskozást. Toborzás nincs, a háboru hírére felszólítás nélkül sereglenek össze a férfiak s csak a beteg marad el. Most azonban már rendes hadtest is van, mely 16,700 főre rúg. De még a legutóbbi lázongásoknál is megtörtént, hogy nem a rendes katonák, hanem maga a köznép kezdi a háborut s jóformán saját szakállára folytatja azt. Kalandnak tekintik az egészszet s néhány barom elrablása a főczél előttük.

Uralkodó egyház a görög-nem-egyesült. Régebben a püspök (vladika) maga a fejedelem volt, most külön egyházi hatóságuk van, mely azonban a kis ország felve tisztelt patronusát, az orosz czárt, ismeri el fejének. Rangban legközelebb állanak a zárdák főnökei. A barátok tanítással foglalkoznak s az oláh kalugyerekhez hasonló öltözetet viselnek, veres sipkát s itt-ott övükben handzsárt. A világi papok öltözete olyan, mint a köznépé, csak a telt szakáll különbözteti meg őket, fegyvert hordanak s a háboruba is elmennek, bár nem harcolnak. Egyházi szabályaik szerint felszentelés előtt valamennyien meg-nősülnek, atyjuk rendesen már gyermekkorukban keres ki számukra menyasszonyt, ki leendő ipa házánál lakik. Az albanok római katolikusok s mintegy 13 ezer mohamedán is van köztük. Teljes vallásszabadságban élnek s a mohamedánok honfitársaikkal együtt gyűlölik a törököt.

A kis ország földje, mint már említettük, egészben véve terméketlen s ezért a lakosság nagy része csak állattenyésztéssel foglalkozik. Ércz van ugyan a hegyekben, de kiaknázására még most alig gondolnak. Némi házi ipar volt eddig az egyedüli nagyobb foglalkozás s csak a kovács- és lakatosüzletet folytató cigányok és néhány letelepedett dalmát és albáni gondoskodtak más szükségletekről. Ma az ujonnan nyert területen már iparosok is meglehetősen számmal vannak, de azért a kis országnak különben sem nagy igényeit ipar tekintetében a szomszéd tartományok s különösen Cattaro és más dalmát városok elégítik ki. Ennek fejében ők állati terményeket, beszózott halakat, sárga festőfát és más effélet szállítanak.

Az ország főszékhelye, sőt régebben egyedül jelentékeny helye *Cetinje*. Cattaroból egy magas mészsziklahegyen, még ma is legnagyobb részt csak lóháton, nem kis fáradsággal lehet ez 1140 méter magasságban fekvő helyre feljutni. Némely helyeken a lovakat is vezetni kell. Maga a város egy körülbelül 3000 lépés hosszú és ezer

lépés széles völgykatlanban fekszik, a kilátást mindenfelé magas hegyek zárják el. Még most kicsiny, 300 ház sincs benne, a házak a többi montenegrói községektől eltérőleg, cseréppel fedettek. 800 m. hosszú s 25 m. széles utcza s egy másik hasonló szolgáltnak a közlekedésre.

Antivari erődje.

A házak közt alig van tíz, mely nyugat-európai fogalmak szerint e nevet megérdemelné, azaz kéménye volna s benső része több osztályra oszlana. A legjelentékenyebb épületek a kolostor, a szenátus, azután jó a fejedelem háza, a kórház és porta. A két előbbi régebben védelmi eszközül is szolgált. A fejedelem laka egyszerű emeletes

épület, kőfállal körülvéve, mögötte „park“ vonul el, mely azonban csak rét. Közepén van egy pár fa és ez alatt néhány fapad, a fejedelmi család mulató helye. Ha a fejedelem európai kényelmet akar élvezni, Cattaro közelében osztrák területen levő villájába vonul.

Montenegrói martalócz.

E primitív fejedelmi székhely, mely különben évről-évre gyarapodik, hasonlíthatatlanul városiasabb kinézésű, mint a többi montenegrói községek. Az ország hivatalnokainak diszgyenyruhái, egy nagyobb vendégfogadó kávéházzal s a gyakran látható idegenek a

rendestől nagyon eltérő képet nyújtanak. Más községek, minő *Nyegus*, *Rjeka*, *Obod* valódi paraszt telepek egy pár tuczat házzal. Az új területen azonban, különösen a Skutari tó körül, több jelentékeny hely van. Legnagyobb ezek közt *Podgoritza*, mintegy 7000 lakossal és egy jelentékeny erőddel. Ilyen erődök az országban meglehetősen számmal fordulnak elő, *Sabljak* a Skutari partján, *Spus* az Ostrog-szorosnál eléggé nevezetesek. E szoroshoz közel, *Danilograd* városka mellett, hol gazdasági tanintézet is van, fekszik *Ostrog* hires zárda. A szikla alján torony van, néhány remetelakkal s fent egy barlang, részei a szent helynek. E barlangban van Vazul vladika sirja, ki mint barát és hadvezér, Montenegró függetlenségének kivívására igen sokat tett s mint szent, a délszlávok között nagy tiszteletben áll s ezért szentháromság napján igen sokan zárandokolnak sirjához. E barlangnál 1853-ban Mirko és Kreo Petrovics husz hű montengróival kilencz napon át védték magukat több ezer török ellen. A hajókázható Rjeka torkolatánál, a Skutari tó partján, meleg források vannak, melyekben a Scoranza nevű jóízű s nagy keresletnek örvendő sardella-halakat fogják. Az Adria partján *Antivari* és a kis *Dulcigno*, kikötővárosai Montenegrónak. Jelentőségük ma csekély, de a jövőben e most már haladásnak indult kis országnak bizonyára nagy szolgálatokat fognak tenni.

Montenegrónak jelenleg még vasutja nincs, kőutait nagy költséggel most építették s hajókázása a Skutari tavon fölöttébb kezdetleges. De a kis ország anyagi helyzete folyton jelentékenyen javul s a nép patriarchalis összetartása folytán valódi nyomor nincs köztük. A régi szokások és erkölcsök a terület megnagyobbodása következtében természetesen gyorsan változnak s rövid idő múlva ez ország állapota egészen más lesz, mint régente volt, mikor az útonállást és kecske-lopást természetes és megengedett kenyérkeresetnek tekintették.

BOLGÁRORSZÁG.

Európa legifjabb állama, mely a berlini szerződés óta áll fenn, noha alakilag még függésben a török birodalomtól. Egykor igen hatalmas birodalom központja volt s a világtörténelemben nem kis szerepet játszott, de később a török hódítás óta annyira elfeledték, hogy egészen ismeretlen lett s egy bécsi tudós, Kanitz, hosszabb részletes tanulmányozás után kiadott munkája „Donau-Bulgarien und der Balkan“ jóformán csak napjainkban fedezte fel ujólag. Az ország

politikai megalakulása óta azonban sokan meglátogatták s ma már a mi irodalmunkban is eleget olvashatni felőle.

A berlini kongresszus a bolgárok földjéből két külön tartományt szervezett. A tulajdonképeni Bolgárország határait nagyjában a Duna, Szerbia, a Balkánhegység és a Fekete-tenger alkotja. A Balkánon csak egy helyen, nyugat felé halad túl jelentékenyen, a hol a fontos Sophia város fekszik. A másik túlnyomólag bolgárok által lakott, valamivel kisebb terület *Kelet-Rumélia* név alatt a Balkántól délre szervezetett oly módon, hogy katonai és politikai tekintetben a törökök hatósága alatt marad, de külön keresztyén kormányzója és bizonyos autonómiaja van. Később kimondatott, hogy Kelet-Rumélia kormányzója mindig a bolgár fejedelem. Ez által két tartomány egyesítése tényleg megtörtént; közbjogi uniója valószínűleg csak idő kérdése.

Bolgárország nemcsak földrajzi fekvésénél s új alakításánál fogva érdekel minket, hanem azért is, mert törzslakossága, mely az országnak nevet adott, velünk magyarokkal rokon ural-altáji nép volt. Még a középkor kezdetén jöttek ide, a 6-ik században már hatalmas országot alapítottak, mely több viszontagság mellett Konstantinápoly elfoglalásáig fenállott, de maga a nép a görög-keleti hitvallás elfogadása után nyelvét és nemzeti jellegét egészen elvesztette s a délszlávokéval rokon nyelvet fogadott el, melyben a régi nyelv emlékei igen csekély számmal maradtak meg. A múlt század végén és ennek elején még egy új átalakulás látszott náluk kezdődni, a mennyiben az intelligentia körében a görög nyelv lett uralkodóvá, de a 40-es években a „nemzeti reactio“ újból felélesztette a szláv irányt s a mi különösen érdekes, e mozgalomnak vezetői magyarországi szlávok voltak, kik közt a beregmegeyi Venelin Ivanics György nevét ma is nagy tisztelettel emlegetik.

Különben az új államban a bolgárok ma még nincsenek nagy többségben. Vannak itt törökök s tatárok, cserkeszek, szerbek, oláhok, spanyol-zsidók, örmények, albanok és cigányok s ezek közt különösen az oláhok igen jelentékenyek, mert az itt letelepedett oláhok általában értelmesebbek s munkásabbak, mint a saját hazájukban lakó népek s bár életmódjuk és házi berendezésük a többi lakosokéval megegyezik, öltözetben s nyelvben megtartották nemzetiségüket és azokkal együtt politikai rokonszenvet tanúsítanak saját hazájuk iránt. Legártatlannabbak politikai tekintetben a czinczárok, görögök s örmények, kik mint kereskedők, csaknem minden városban feltalálhatók, de tömegesebben sehol sem lagnak. Czigányok már több helyen találhatók

együtt, de leginkább a spanyol-zsidók (27,531). Érdekes, hogy ez országban a zsidók aránylag már kevésbé foglalkoznak kereskedéssel, a sokkal ravaszabb bolgárok s még inkább a görögök egészen háttérbe szorítják őket. A törökök szétszórva, félmilliónyi számban laknak különösen a keleti részekben, igen hű s becsületes nép, mely az új kormányval is teljesen meg van elégedve.

Nálunk, hol bolgárok nagyobb számmal laknak s különösen a főváros környékére a nyári hónapokban tömegesebben jönnek földművelés és kertészkedés végett, mint szorgalmas, ügyes s különösen a zöldségek termesztésében nagy gyakorlattal bíró emberekről, általában jó vélemény uralkodik s kétségtelen, hogy a bolgárok zöme e dicséretet meg is érdemli. Ami e félig-meddig nomád vad országban, hol annyi vérengzés történik, meglepi az utazót, a földöntözés s oly mezei industriával kapcsolatos gazdálkodás, minőt csak Nyugat

Czigány nő Sophia környékéről.

Európa haladottabb népei között láthat. Általában a nép vagyonos, de a vagyonszerzés fukarsággal és önzéssel párosul nála. A bolgár rendszeren bizalmatlan, a zajos mulatságokat nem szereti, a felesleges pénzt nem iparvállalatokba és üzletekbe fekteti, hanem földbe ássa s maga úgy él, mintha koldus lenne, a mellett semmi humanismusa nincs, hogy az elesetteket támogassa. Mint a fősvények általában, a bolgár is igen gyáva és gyanakodó. Gyávaságból s nem erkölcsi meggyőződésből tartja meg a szabályokat aunyira, hogy nagyobb csalásokat

nem követ el s ennek következménye másrészt, hogy az előjárókat s papokat lehetőleg megvesztegetni törekszik. A városi és falusi lakosok közt még mindig nincs nagy különbség, bár a városiak jobban élnek, s a civilizációnak némi nyoma feltalálható náluk. Az ifjabb nemzedékben nem ritka a tudományszomjas egyén, különösen a kit jó sorsa külföldre is elvezetett. Haladási vágyuk igen élénk.

A bolgár többnyire alacsonyabb termetű, mint az oláh, vagy görög. Testalkata erőteljes, több köztük a sovány, mint a kövér. Arczuk szép tojásdad, homlokuk kissé előre hajlik, orruk inkább egyenes s szemöldeik közelebb érnek, mint a többi délszlávoknál, úgy, hogy

Bolgár férfi.

Bolgár nő.

Bolgár leány.

szemeik apróknak látszanak. Hajuk szöke, vagy legfeljebb gesztenye barna. A nők közt ifju korukban sok szép van, de festik magukat s e miatt elfonnyadnak, ezenkívül is hamar öregednek. Lakóházaik a hegyek között s a síkságon igen különböznek, bár mindenütt elég tágasak s — a pizsoktól eltekintve — kényelmesek is. Szobáikban szent képeken kívül korszók, tányérok, szőnyegek gyakran találhatók s az utóbbiak nagyrészt a nők munkája, kik általában ép oly szorgalmasak, mint a férfiak. A délszláv népek közt talán e fajnál van a nőknek legtöbb szabadságuk s bizonyos tekintetben egyenjogúak férjeikkel, bár a nőket csaknem formaliter megvásárolják s az eljegyzéseknél azok testi erejére, munka kedvére s szűzies életére egyenlő

RÓZSASZÜRET BULGÁRIÁBAN

OSZK

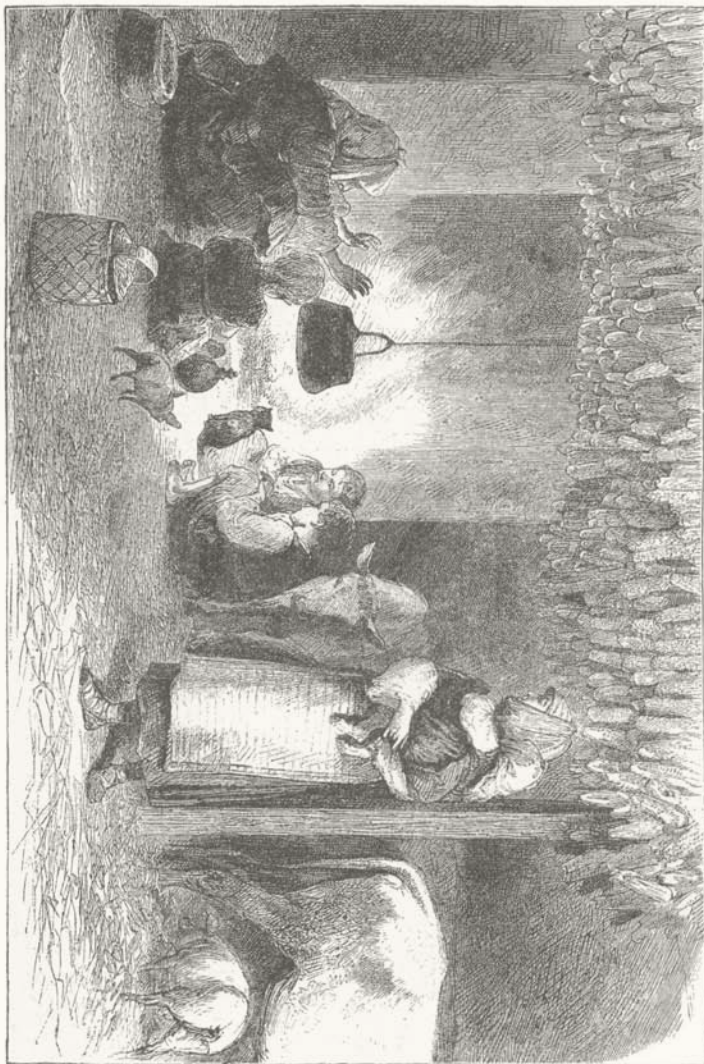

Országos Széchényi Könyvtár

Parasztasszonyok Sophia környékéről.

figyelmet fordítanak. A bolgár nők általában igen hű hitvesek s az özvegy asszony rendkívül ritkán megy újból férjhez. Ily viszonyok

Bolgár parasztház belseje.

között nem csoda, ha gyarapodnak s hogy előre láthatólag a béke áldásainak tartósabb megmaradása esetén e nép idővel ipar tekintetében is nagy szerepet fog játszani. Természeti tehetségük nem hiányzik

hozzá. Különösen feltűnő ügyességgel tudnak hidakat, épületeket s más munkákat készíteni s e készítményeiket nem ritkán tanult mérnökök is megcsodálják.

Az új kormány dicséretre méltó szorgalommal igyekszik a mű-

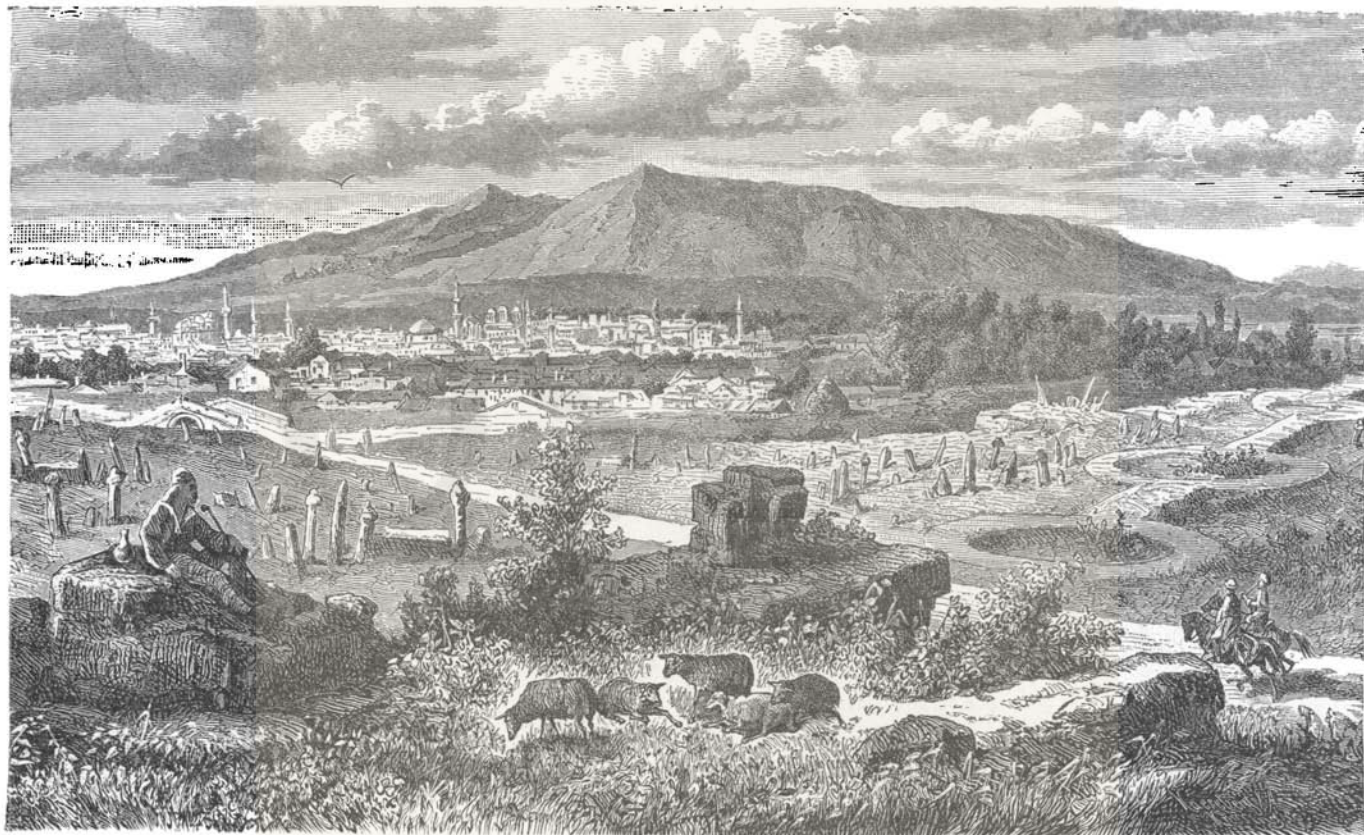
Búzanyomtatás a bolgároknál.

veltséget terjeszteni. *Népiskoláik* a Balkánfélszigeten talán a legjobbak, az állam nagy összegeket fordít gyarapításukra. A közép oktatás is jelentékenyen fejlődik, bár a tanárok közt még sok a cseh és német. A tanítás ingyenes s az állam csak saját iskoláival törődik. A fele-

kezeteknek teljes jogukban áll iskolák alapítása, fentartása, csak államellenes tanokat ne hirdessenek. Ilyeténkép a törökök és spanyolzsídók tanügye tisztán felekezeti belügygyé vált, de a törökök gyermekei tömegesen a bolgár iskolákba járnak. Sofiában egyetem is van, mindazonáltal igen sok ifju tanul Franciaországban, Németországban vagy Olaszországban. Sajtója gyarapodó, nagy számmal vannak lapjai s ezek szenvedélyesen, sokszor éretlenül politizálnak, ám az irodalom más ágai gyengén szaporodnak. A fővárosban nemzeti könyvtár, muzeum, katonai akadémia és más kulturális intézmények vannak.

A nép egykori vezetőinek, a *papoknak* a civilizációra vajmi csekély hatásuk van, noha azóta, hogy a törökök uralma alatt külön nemzeti bolgár egyház alakított, mely a konstantinápolyi patriarchától teljesen független, a papság szelleme is jelentékenyen emelkedett. A papság tekintélyének igen árt az emlékezés a régi bérrendszerre, a midőn a papi állást a szó szoros értelmében vásárolták s mindenki arra törekedett, hogy a vásárlási összeget a falusi néptől minél busásabban zsarolja ki. A falusi papok nagy része még olvasni is alig tud s jellemző, hogy az esketéseket és kereszteléseket több helyen nem anyakönyvbe, hanem rovásokra jegyzik. A főpapság nagy része nemzetietlen görög érzelmű, zsarnok és kegyetlen. Még most is igen nagy tekintélyük van és polgári dolgokba is beavatkoznak. Az első bolgár nemzeti főpapot (exarcha) 1872-ben választották meg s azóta a viszonyok kissé javulni kezdenek. Van egynehány katolikus bolgár is, de ezek a többiektől nagyon elkülönítik magukat s jóformán nem is tekintik őket egy nemzetiségnek.

Az alkotmány európai jellegű általános szavazatjoggal és sajtószabadsággal. Az ipar és kereskedés főkép a helyi szükségletre s forgalomra szorul. A Duna partján levő városokban sem oly élénk a forgalom, mint a szemközt fekvő oláh parton s jellemző, hogy a part mentében az oláh nyelv bizonyos diplomáciai szerepet játszik, kézművesek, kisebb kereskedők, sőt még az ügyvédek is e nyelven szoktak beszélni. A parttól lefelé folyvást emelkedő síkságon állatot tenyésztenek, e mellett jóformán csak búzát termelnek; nagy bajuk az, hogy kevés kivétellel az egész országban oly szűken van vizök, mely a fogyasztásra is alig elég. A szarvasmarhákból, juhokból s apró lovakból sokat visznek ki. A Balkán tövénél olajneműek és más iparnövényeket is tenyésztenek. Bányászatuk alig van, jóformán a tengeri só főzése és salétrom képezi az egyedüli ásványtermelést, szenet több helyen kutattak, de hiába. A kereskedés csaknem a szatócsboltokra

Sophia.

zsugorodik, valódi gyárak egyáltalán nincsenek; a lakosok azonban durva, kendernemű szöveteket, szőnyeget (különösen híres a pirot-sarkojing) és bőrárúkat készítenek; a nők ruháikat is maguk állítják elő. Magyar kereskedő s iparos ez országban csak igen kevés van, sőt a magyarok kereskedelmi tekintetben sem igyekeznek a nekik kínálkozó hálózatot elfoglalni; ipartárgyaikat nagyrészt idegenek közvetítik s közeleg az idő, midőn Magyarország ezen nagy jelentőségű kereskedelmi piacát, közönye miatt teljesen elvesztheti.

Sophiai székesegyház.

Nem az ország közepén, nem a főutvonlatot képező Duna mellett, nem is a történelmileg nevezetes Tirnovában, hanem az ország egyik félreeső zugában van a főváros, *Sophia* (47,000 l.). E hely különben, a régi Sardica romjain a Vitos hegy tövében s vonzó környék közép-pontján, eléggé jelentékeny s nincs talán keleti város, mely oly gyorsan emelkednék, mint ez. Ez idő szerint minden részében épül s görbe-görbe utcái mellett egy pár szebb ut alakul. Számos minarettje közül most már csak egy szolgál egyházi célokra. Annak a 3-400 töröknek, kik itt maradtak, ez az egy is elég. A változott viszonyokat jelzi, hogy

olvasókör, mulattató énekesek és cukrászbolt is van benne. A dorbézoló helyeket különben nem annyira a bennszülöttek, mint inkább az ily emelkedő helyeket ellepő kalandorok, Sophiában leginkább csehek és horvátok, keresik föl, nem csekély megbotránkozására a nép erkölcsi érzetének. Különösen a letelepedett oroszok gögősek és követelők. Sophia különben már hajdan igen híres volt, részint mint hadi erősség, részint mint nagy kereskedelmi piacz. Az utóbbi évtizedekben nagyon hanyatlott, míg most, különösen a Magyarországból Konstantinápolyba vivő vasut megnyitása után, újból emelkedik.

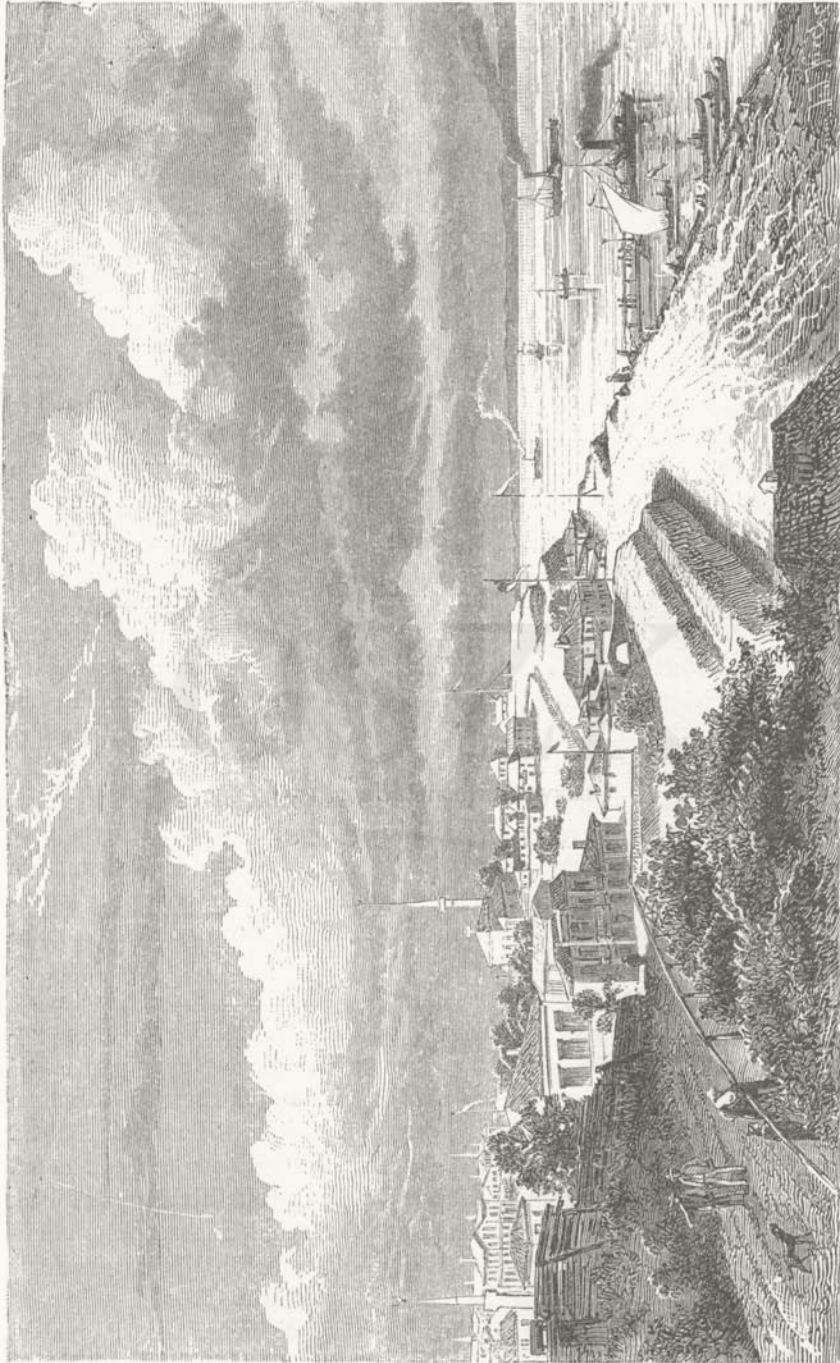

Fejedelmi kastély Sophiában.

Számos nevezetes városa van még ez új országnak, melyekről meg kell emlékeznünk, részint a Duna mentében, részint a Balkán-hegység alján. Csaknem közvetlenül az ország szélén fekszik *Widdin*, régi magyar nevén Bodony. Régi jelentékeny török város és erőd, mely most igen hanyatlak. A város közepén fekvő régi vár nagyon megrongált, a házak dűledeznek s az utcáin éhes kutyák tömegesen kóborolnak. Egy kis ipara van még s halászata elég élénk, de az egész város 20 ezer lakosával kihaltnak látszik. A Dunáról nézve számos karcsu minarettjével kedves benyomást tesz az idegenre. Sokkal

jelentékenyebb állomás már most is *Lompalánka* a Dunaparton, melynek buza- s bórkereskedése évről-évre növekedik s ezzel együtt a város európai alakja is. Nagy hatással volt erre a jó uti hálózat, mely még a törökök idejében épült innen Sófíába s más bolgár városokba. A következő jelentékenyebb dunaparti állomás *Nikápoly* (15,000 l.), mely a legutóbbi háborúban sokat szenvedett, de azóta jelentékenyen emelkedett. Az Olt torkolatának átellenében hadászati tekintetben is igen fontos. De ez irányban kétségkívül még nevezetesebb a különben is jelentékeny *Ruscsuk* (37,000 l.), a Lom torkolatánál kitünő szép helyen. Keleti jellegét egyes nagyvárosi sajátosságok mellett nehezen vetkezi le, legszebb az a széles utcája, mely a vasúthoz vezet. Szép kórháza s több jelentékeny középülete van s erődeiben több mint 6000 katona foglalhat helyet. Egykor a dunai török tartomány főkormányzójának s a görög érseknek székhelye volt, ma mint kereskedelmi hely nevezetes. Hadászati tekintetben fontos még *Silistria* (23,000 l.), a hol a halászat is sok embernek ad foglalkozást.

A legutóbbi háborúban az említett helyek igen nagy szerepet játszottak. Ezek sorában említsük meg a magyar történetben szomorú emlékü *Várnát* (28,000 l.), mely a Fekete-tenger partján Bolgárország legismertebb kikötője, azonban inkább csak átmeneti forgalma van a Fekete-tenger és a Duna között. *Sumla* (50,000 l.) a Balkán alján megerősített dombok között lévő völgyben, kitünő utakkal az egész ország nevezetes helyeivel össze van kötve. Legalább 60,000 katonát lehet itt csoportosítani s ezért régebben elsőrangú hadászati helynek, Bolgárország kulcsának tekintették. Még most is fontos, mert a Balkán két nevezetes átmenő útja itt egyesül. A hajdani főváros *Tirnova* (25,000 l.) ma már kevésbé jelentékeny s a többi községek közt *Sistova*, *Gabrovo*, *Plevna* stb. inkább történeti szempontból s szép fekvéseikről nevezetesebbek, mely utóbbi körülmény általában Bolgáriában nem tartozik a ritkaságok közé. E városok között egypár újabb időben még a benső részekben is emelkedett s különösen *Eski-Dzsuma* mint kereskedelmi hely kezd e téren fontosságra szert tenni. Mind e helyek azonban általában keleti jellegűek. Szétszórt házak vannak, hol ember s állat együtt él, az utca ismeretlen, egy kis tömkeleg az egész, melyet az út választ ketté, vagy némely helyen, hol már tömöttebben vannak, szűk és piszkos sikátorok közé jutunk. Az egyes kisebb községek közt a közlekedés lóháton vagy ökörszekéren történik és sok helyen e közlekedést rablók gátolják, bár ezek száma ma már

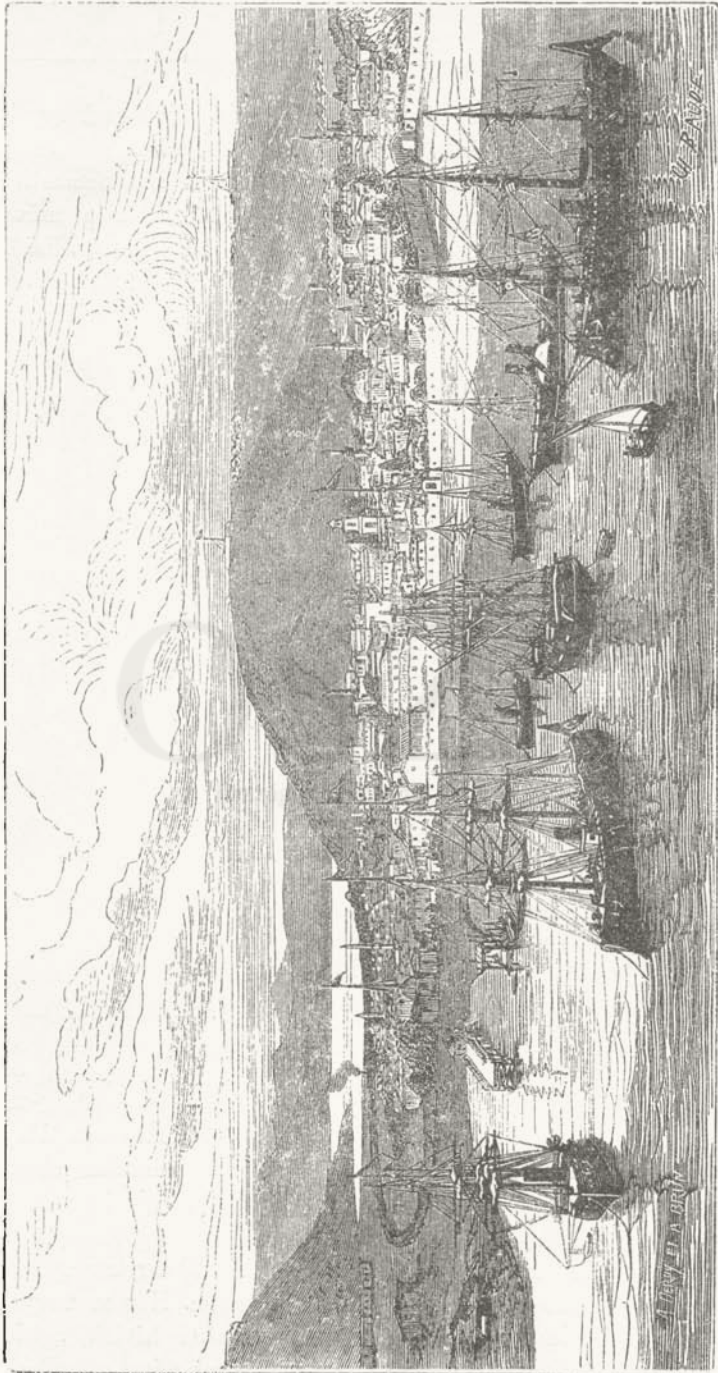
Ruscsuk.

folyton apad, míg a török korszakban részint nemzeti gyűlésekből, részint a katonaság elől szökve, számuk igen nagy volt s mintegy családokról családokra szállt és egyes vezéreiket a nép mint hősokeket ünnepelte.

A Bolgárországgal tényleges unióban lévő *Kelet-Rumélia* közjogilag török tartomány, de kormányzata át van adva a török hűbérállamnak, Bulgáriának.

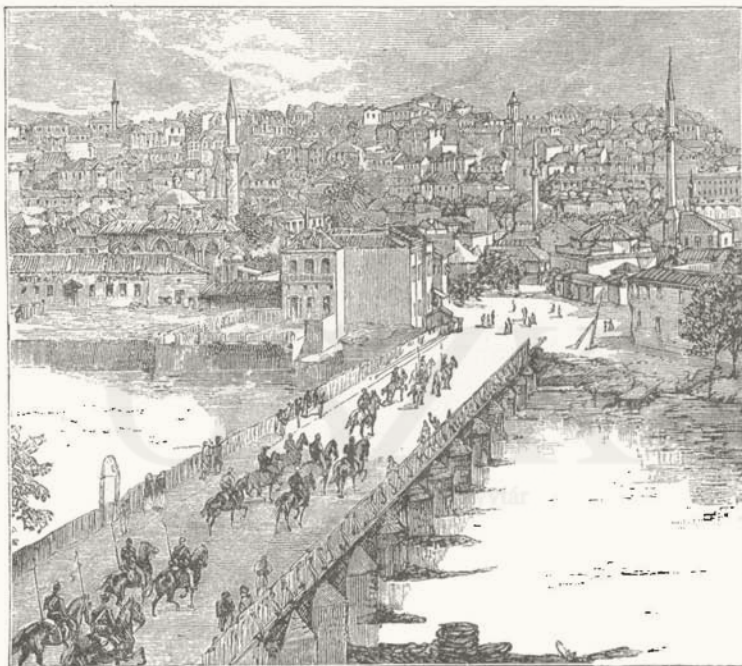
Kelet-Rumélia, melynek lakossága kerek egy millióra tehető, a régi drinápolyi, filippopoli s iszlimiei kerületek egyes részeiből alkotott össze s a Balkántól délre, a Maricza folyón is túl a Rhodope-, illetve Despoto-hegységig, másfelől a *Rilo-Daghtól* a nyugati Balkán félsziget egyik legnagyobb emelkedésétől (2930 m.) a Fekete-tengerig terjed. Közte s a görög tenger közt az ozmán birodalomnak széles török területe maradt. Földje termékeny, kereskedése élénk s népe is bizonyos tekintetben ügyesebb, mint Bulgáriáé, de maga a tartomány sokkal kisebb. A legutolsó nagy háboru emberben s vagyonban rendkívüli károkat okozott s azóta is sok török vándorolt ki, de a nép vagyonosodását elég jelentékenynek lehet mondani, mert általában szorgalmasak s ügyes kereskedők. E kereskedelmet jelentékenyen előmozdítja a tartomány nagy részén keresztülvezető vasut, a kellő karban tartott utak s továbbá Konstantinápoly közelsége s a Balkánon át való élénk forgalom, melynek legjobb átmenő helye a hadászati tekintetben is oly fontos Sipka-szoros. A tartományban sok mocsáros s erdős vidék van, s a hol a mivelhető föld nincs szűken, s a vidék népesebb, gondosan művelik; diófa s gesztenye-erdők nem tartoznak a ritkaságok közé s általában kellemes látványt nyújtanak a falvak, kertek s jól műveltszántóföldek közepén. Az olaj- s rózsatermelés messze földön ismeretes, de selyem- s bőrgyártással is eléggé foglalkoznak. Gépiparról természetesen alig lehet szó s általában e vidék mezőgazdasági s ipari viszonyait Nyugat-Európa népeivel nem hasonlíthatjuk össze, de a Balkán félszigeten, Bulgária egyes részeinek kivételével, mégis legvirágzóbbak.

Szellemi téren sem áll Kelet-Rumélia aránylag nagyon hátul. A görögöknek már régebben több jó iskolájuk volt; ujabban a többiek is állítanak fel népiskolákat. Magasabb intézeteik nincsenek s szakiskoláról alig van fogalmuk. A közigazgatást a törökök patriarchalis módja szerint kezelik, azok becsületessége nélkül. Még mindig sok náluk a rabló, kik nemcsak a hegyek közt, de néha a községekben is szervezett bandát alapítanak, forrongó nemzetiségi s vallási jel-

Várna.

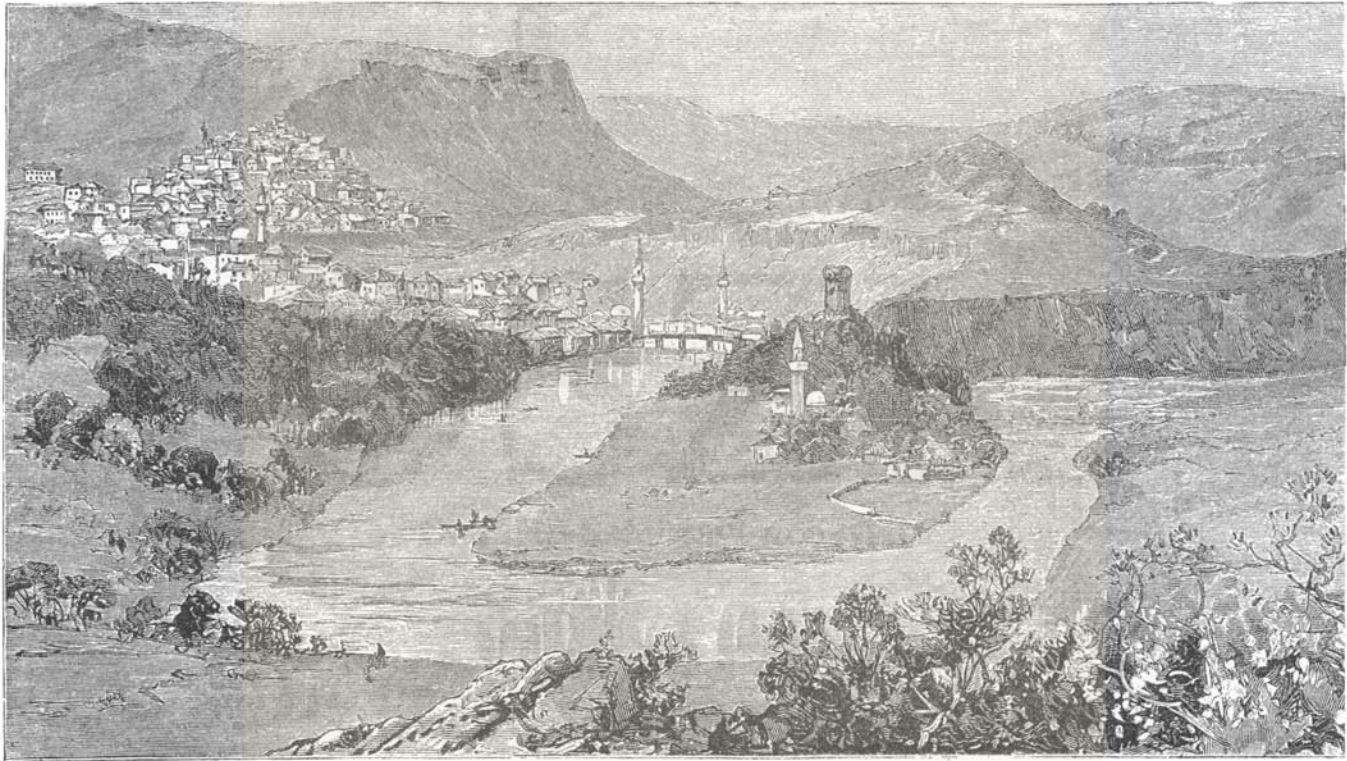
szavak oltalma s varázsereje alatt. A bolgár itt előbb csak úgy boldogulhatott, ha görögnek adta ki magát, most ellenben számos görög visszabolgárosodik s a bolgár rendkívül büszke lett nemzetiségére. A hivatalos nyelv még a honvédségnél is bolgár, bár a műveltebb osztályok törökül szeretnek otthon társalogni. A kelet-ruméliai bolgár nagyban és egészben csak két kiváló sajátosságával különbözik rokonaitól: egyik az, hogy papjai iránt nagy tisztelettel viseltetik s a

A Maricza-híd Filippopolban.

másik, hogy a kereskedelmi szelleme éber. Piszkos és félig-meddig tanyára emlékeztető lakása s ennek butorzata a vasut és az idegenek megszokása ellenére alig változott s a különbség inkább abban áll, hogy e tartomány lakosai a török szokásokat hivebben tükrözik vissza.

A tartomány székhelye *Philippopol* (Plowdi) egykorigen népes volt, most is mintegy 50 ezer lélek lakik benne. Három nagy syenit hegy (a római telepet e helyen Trimontiumnak is hívták) veszi körül a Maricza két partján fekvő várost. Nagyrésze mocsáros s áradásoknak

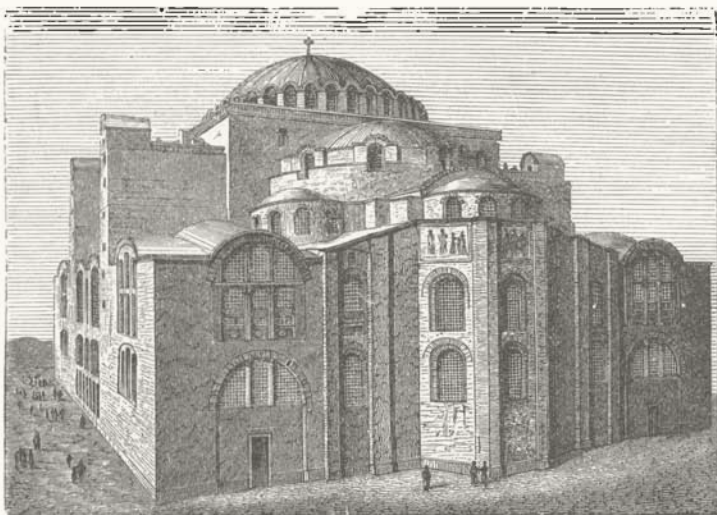
Tirnova.

kitett helyen terül el, de a hegyoldalakba felnyúló utcák s a vasúthoz vezető ut igen szép. Távolról a város karcsu minarettjeivel s európai alaku palotáival szépek látszik, belül sok helyütt piszkos és rendkívül lármás, jóllehet még mindig szebb s nagyvárosiasabb, mint a legtöbb keleti város. Utcái kövezettek s a paloták és nyári lakokban sok a feltűnő. Környéke is igen kellemes, számos falu van mindenfelé, melyek mind élénk ipart s kereskedelmet űznek.

E tartományban a székhelyen kívül legismertebb város *Kazanlik* a Tundzsa mellett, mintegy 20 ezer lakossal, kik igen szétszórva laknak. Számos templom s kolostor épült e helyen s nagy bazárjában igen élénk s zajos forgalom van. Különösen nevezetes e hely, mint a világ egyik kétségkívül legjelentékenyebb rózsatermelő piacza.

Bolgár pásztor.

Sophia templom.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

EURÓPAI TÖRÖKORSZÁG.

Boué: Die europäische Türkei. Bécs, 1889. — *Helle*: Die Völker des osmanischen Reichs. Bécs, 1876. — *Schweiger-Lerchenfeld*: Unter der Halbmond. — *Vámbéry Ármin*: A törökfaj. Budapest, 1885. — *Davey R.*: The sultan and his subjects. 2 vols. London, 1897. — *Spry W. J.*: Life on the Bosphorus. London, 1896. — *Amicis E.*: Constantinople. Milano, 1895. — *Clement C. E.*: Constantinople: the City of the Sultans. London, 1895. — *Fazy E.*: Les turcs d'aujourd'hui. Paris, 1898. — *Vámbéry Á.*: Keleti életképek. Budapest, 1876.

A mai Törökország csak romja a régi birodalomnak, mely egykor a XV-ik és XVI-ik században rettegésben tartotta az egész Európát s mely abban a korszakban a történelem legtöbbszor emlegetett országa volt. „Beteg ember“-t emleget a mai közvélemény, ha a török népről megemlékezik. Talán nincs egészen igaz. A nagy kiterjedésű s ma még a világforgalomtól meglehetősen elzárt Kisázsia népeinek életereje, bár a hódítást, ősei hírnevének okozóját, már elfeledni látszik, teljes épségben van; a török nép becsületességét és vitézségét általában elismerik s a romlottság csak a vezetőkben s a modern viszonyoknak meg nem felelő államszervezetben található: tény azonban, hogy maga a főváros Konstantinápoly, melyet a művelt közvélemény jóformán egyedül ismer a jelenlegi török birodalomból,

épen nem európai város s még inkább igaz az, hogy a török állam kormánya romlott, eszményi célokat nem szolgáló, az ország eladósodott s mindezek következtében politikai szereplésre képtelen.

A hajdani nagy török birodalom ma alig fele része annak, a mely valaha idetartozott. Ázsiában az oroszok egész tartományokat hódítottak el tőlök. Afrikában tényleg már alig van egy talpalatnyi tulajdonuk, bár a hatalmas kiterjedésű Egyptom és Tripolis névleg még mindig ide tartoznak. De legnagyobb a veszteségük Európában. Egykor a Balkán összes területein kívül a magyar korona tartományainak és a mai Oroszország déli részének jelentékenyebb része az övék volt. Bécs sikertelen ostroma és Budavár visszafoglalása óta nem szereztek többé, de vesztek állandóan és folytonosan. Névleg még most is jelentékeny nagy e birodalom nagyobb, mint Magyarország területe, tényleg azonban alig valamivel több annak felénél, 186,438 km² mintegy 5 millió lakossal, mivel egész tartományokat, minő Bosznia és Hercegovina, Bulgária és Keletrumélia, s több nagy szigetet, minők Kréta, Ciprus és Szamos, már alig lehet török tartományoknak nevezni. A legutolsó orosz háboruban már-már közel állott a birodalom összebomlásához. Konstantinápoly elfoglalása is csak időkérdésnek látszott s azóta a politikusok egyhangu nézete szerint a „beteg ember“-t az elpusztulástól nem saját maga, hanem a nagyhatalmak féltékenysége védi meg.

Köteteket irtak össze már a török birodalomról, de mindezekben igen ritkán van szó az ország természeti és közgazdasági viszonyairól, még az európai Törökország topográfiája is csak nagyjában ismeretes. Mindenki csak a nagyhirű Konstantinápolyról beszél s annak mohamedán lakóit ismerteti, azután a főváros lakosainak sajátosságát kivétel nélkül alkalmazza a vidék népére is s mindenekfelett a különösségeket, a feltűnő dolgokat tartja a legfontosabbaknak. Hárem, turbán, tánczó dervisek, csibukozó, tétlen s fanatizált nagyszakállú emberek s más efféle képzetek szerint alakul egy ország szociális képe, míg a minden országban s így itt is túlnyomó munkásosztályról alig van fogalmuk és e nemzet sajátképpen lelke, vágya, helyzete, a külső impressiók vonzó és felszínes hatása közben ismeretlen marad.

Voltaképen török Európában már alig van. Évszázadokon keresztül a török politika rendesen csak a muzulmánokat engedte be a rendes katonaságba s azoknak eredetileg sem nagy száma így rohamosan fogyott, azután a régóta divatozó rabszolganőkereskedés s a meghódított tartományok előkelőinek áttértése épen a kiválóbb osztályokban, nagy

vérkereszteztést okoztak. Ma már valósággal a mohamedánok jelentékeny része is megkülönbözteti magát a törököktől és a délszlávok s albánok közt igen sok mohamedán van, ki a Balkán-félszigeten újabban élénkké lett nemzetiségi mozgalom következtében a törököt egyenesen ellenségének tartja. Nagyjában azonban még mindig helyes a régi fogalom, mely ez ország mahomedán lakosait és a törököt azonosítja s kétségtelen az is, hogy, mint a délszlávok több törzsénél láttuk, a mohamedánok nemzetiségét is nagyrészt a vallásos sajátságok jellemzik. Minden töröknek büszkesége a vallás, a koránt tekintik az egyedül igaz és egyedül boldogító könyvnek s még a modern civilizáció által átalakított „ujtörök“ is ösztönszerűleg érzi, hogy vallása tartotta fenn nemzetiségét. Noha az idegen vallásuak iránt a régi gyűlölet és megvetés ma már kissé szelídült, ám végképpen épenséggel nem szűnt meg, sőt a köznép-nél s az orthodoxoknál egész a fanatizmusig növekedik.

Nagyon kevés érintkezési pont van a mohamedán s keresztényen hit és világnézet között, jóllehet mindkettő a közös semita törzsből származott és ámbár az európai török birodalomban soha sem volt hermetice egymástól elzárva. Mint nálunk a vegyes lakosságú községekben a zsidók és cigányok rendszeren külön válnak a többi lakosoktól, szintúgy, de még nagyobb és élesebb ellentét van keleten a mohamedánok és a keresztények között. A vallásos törvények ételben, italban s mindennapi teendőikben külön szabályokat alkotnak az igazhivők számára, a nők elkülönítése a családi életmódot önállóan fejt ki s ennek ezenfelül is még sok külső jellege is van pl. az utcai ablakok sűrű rostélyai; mindenekfelett pedig éles ellentétet alkot

Egy lap a Koránból.

köztök és a keresztyén nemzetiségek között a rendes körülmények között az a nyugodt, szenttelen modor, mely a mohamedán fatalismus hitének erős hatása alatt mintegy második természetökké lett. Szokássá lett ujabban azt a hitet terjeszteni, hogy a mohamedánismus általában ellensége a civilizációnak és főként e vallás az oka annak, hogy a törökök ma politikailag annyira jelentéktelenek. Ez azonban túlzás. Nem is említve azt a szép emléket, melyet a középkorban az arabok maguk után hagytak, elegendő arra a körülményre mutatni, hogy a töröknél szigorubb mozlim perzsák pl. az utóbbi években is nemcsak sok reformot létesítettek, de általában Japánt kivéve, Ázsia népei közt leginkább közeledtek az európai civilizációhoz. Kétségtelen, hogy a vallás egynemely dologban akadály, de a civilizációval nincs ellentétben. A képzőművészetek, sőt még a fényképezés is a korán parancsai szerint keleten nehezen vernek gyökeret, az iskoláztatás nagy részét a hitoktatás foglalja el és a vallásos könyvek megalázó nézetei a nőkről a családi élet egészséges fejlődését megnehezítik. De, hiszen ez és másnemű akadályok a keresztyénség első korában is meg voltak és azokat a fejlődő civilizáció, tisztulván a keresztyén religiónak homályos értelmezése, — le tudta győzni. Az ujtörökök is megkezdték a harczot és elég sikerrel, mert, hogy a vallás akadályai általában nem legyőzhetlenek, eléggé tanusítja az az egy adat is, hogy a soknejűség a mai Törökországban már csak kivétel és a pórnépnél a nő, bár az idegen világtól meglehetősen elzárattott, a családban majd csak olyan helyet foglal el, mint a keresztyén parasztnők.

Lehetetlen a török nép kiváló szellemi s erkölcsi tulajdonságai előtt szemet hunynunk. Könnyű s élénk felfogását, gyakorlati érzékét ellenségei is elismerik, becsületessége és jószívűsége főleg a körülötte lakó népek között nagyon szembeötlő. A kit a török megszeretett s kinek a jellemét becsülni tanulta, azért nagy áldozatokra is kész, saját hitsorsosai közt nem enged egyet sem elszegényedni s nyomorékul elveszni: az örültek, betegek iránt meglepő gyöngédséget tanusít, sőt még az állatokat is lehetőleg kiméli. Főhibája, az apathikus közöny, a keleti nembánomság, mely egyuttal egyik legjellemzőbb sajátsága is. A lelki nyugalom kedvéért sokáig béketűrő oly visszaélésekkel s apró bajokkal szemben is, melyek később nyakára nőnek. Ez a lelki nyugalom nem engedi, hogy a jövőről kellőkép gondoskodják, vagy hogy oly tevékenységet fejtsen ki működésében, melylyel a körülötte lakó népekkel is versenyezni tudna. De a török

szerencsétlensége nem annyira saját hibája, nem vallásából, s jelleméből folyó sajátság, hanem inkább annak eredménye, hogy régi harcziás életmódját sokkal tovább folytatta, mint Európa más népei és hogy vezetői nem gondoskodtak arról, hogy a ma már multhatatlanná vált változásokra előkészületek történjenek.

Általában nagyon meg kell különböztetnünk a konstantinápolyi népet s az ezzel összefüggésben álló hivatalnok sereget a török köznéptől. Az udvar s magasabb körök csak nem általában corumpáltak. A fejedelmek botrányos háztartása elősegítette ezt. Oly uralkodóház kebelében, hol a rokonok legyilkolása csaknem napjainkig szabályszerű dolog volt, hol a feleségek s odaliszkek mellett néha több ezerre menő ingyenélő s éppen ennek következtében főképp ármánykodásokkal foglalkozó cselédséget tartottak, hol az ország legfontosabb ügyei felett ez ármányok döntöttek s mindennekfelett a helyes közigazgatás hiányában önkény s megvesztegetés jutott előtérbe, nemcsak nem fogamzhattak meg a modern eszmék, de a corruptio lépésről-lépésre terjedt. Egyes jelentékeny államférfiak küzdelme megtört e bajokon,

melyek mintha napjainkban fokozódva mutatkoznának. Az udvarral összeköttetésben álló, csaknem állandóan ugyanazon családok tagjaiból alakult hivatalnok sereg a nagyvárosi felületes műveltségű „dandy“-ekkel egy kategorriába tartozik s egész lelkiismeretlenül igyekszik a reábizott hatalmat kizsákmányolni. Mindannyian „ajándékok“-ból s lopásból élnek s oly bőséggel, hogy fitogtatásból még a szerényebb is egész sereg cselédet tart. Talán sehol sincs oly sok cseléd, mint a török fővárosban s bizonynyal kevés állam van, melyben e léhűtő nép s gazdáik a becsületes és munkáját híven teljesítő köz-

Török asszony és leánya.

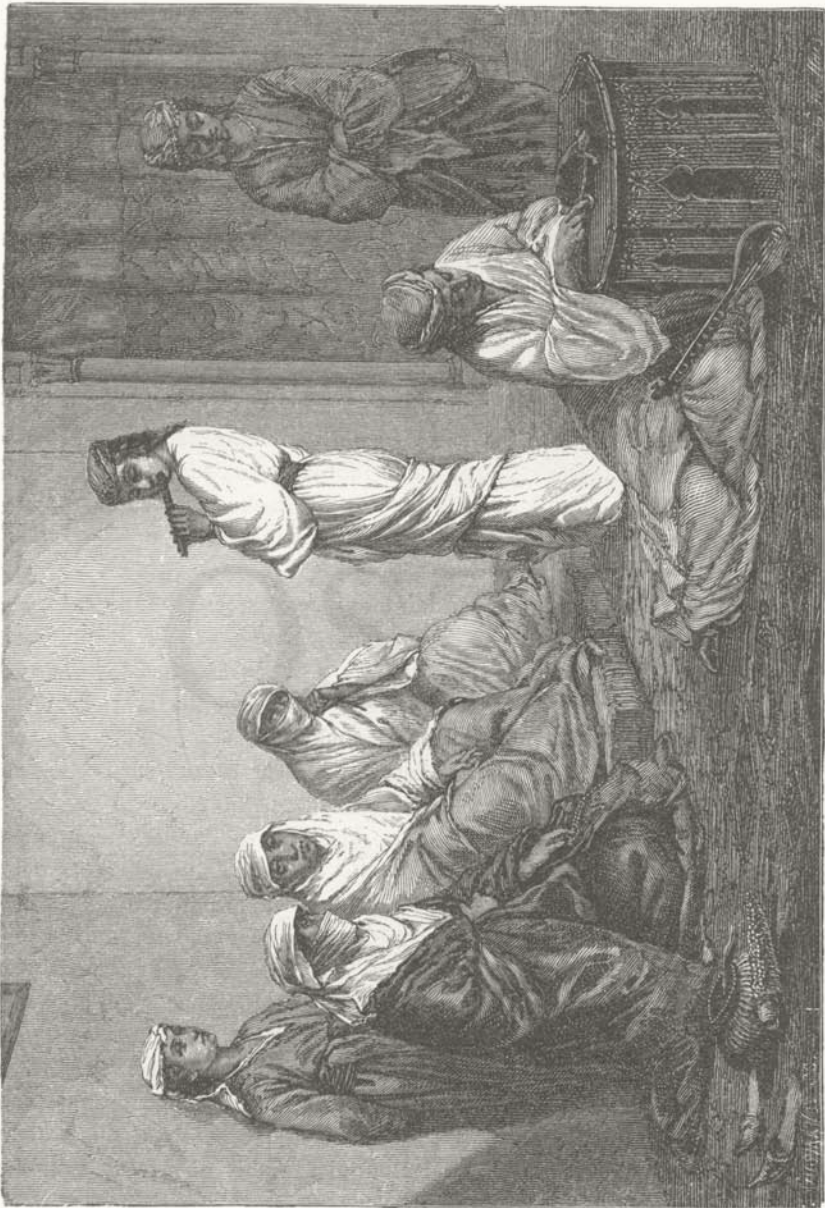
néptől annyira különböznek. Dologtalanul a köznép sorában a barátok élük napjaikat. Rendkívül nagy számmal vannak s az országot bekóborolva, mint tánczoló dervisek s más szerzetek tagjai, mutatványok által keresik kenyerüket. Némelyik Mekkába vagy Medinába vándorol és így henyeségét még vallásos czéllal is palástolja.

Háremholgy.

A török, a főrangukat kivéve, igen egyszerűen, sőt csaknem szegényesen él. Házai nagyobb részt fából készültek, melyek valódi háznak alig nevezhetők s belül a szobák csaknem egészen üresek, az összes butor benne csak a három oldalt végig futó diván, a kályhát, úgy a hogy, köszénnel telt üst helyettesíti. A nők számára külön szoba vagy legalább szőnyeggel elkülönített szobarész tartatik fenn, mely szintén egyszerű berendezésű, kivéven természetesen a főrangúakat, hol a háremnek külön lakosztálya és külön cselédsége is

van. Az étkezés is igen egyszerű, a leggyakoribb eledel a rizsből, sárgarépából, szárított szilvából és husból álló pilaf s az édességek. A szegények juhust is ritkán esznek. A köznép itala a víz, a részeskedés épp oly ritka náluk, mint a mily gyakori a gazdagoknál. A dohányt és kávét azonban mindenütt szerfelett szeretik s jóformán folyvást élvezik. A vagyonosabbak 2-3 dohánykezelőt (csibukcsi) tar-

Előkelő hárem belseje.

tanak s ezek befolyása sokszor rendkívül nagy. Hivatalokban, sőt az uton is csibukoznak és a nők legnagyobb élvezete abban áll, ha a

fürdőkben órákig elülve és dohányozva pletykálhatnak. A fürdők és kávéházak látogatói általában még kevésbé ismerik az idő becsét, mint a többi kényelemszerető törökök is készek hallgatva ülni és a dohányfüstön órahosszáig elmerengeni. Sietséget a kényelmes török jóformán csak a guggolva végzett evés alatt árul el, megszokásból s részben azért, mert evésközben beszélni illetlennek tartja. A nők különben rendszeren külön étkeznek.

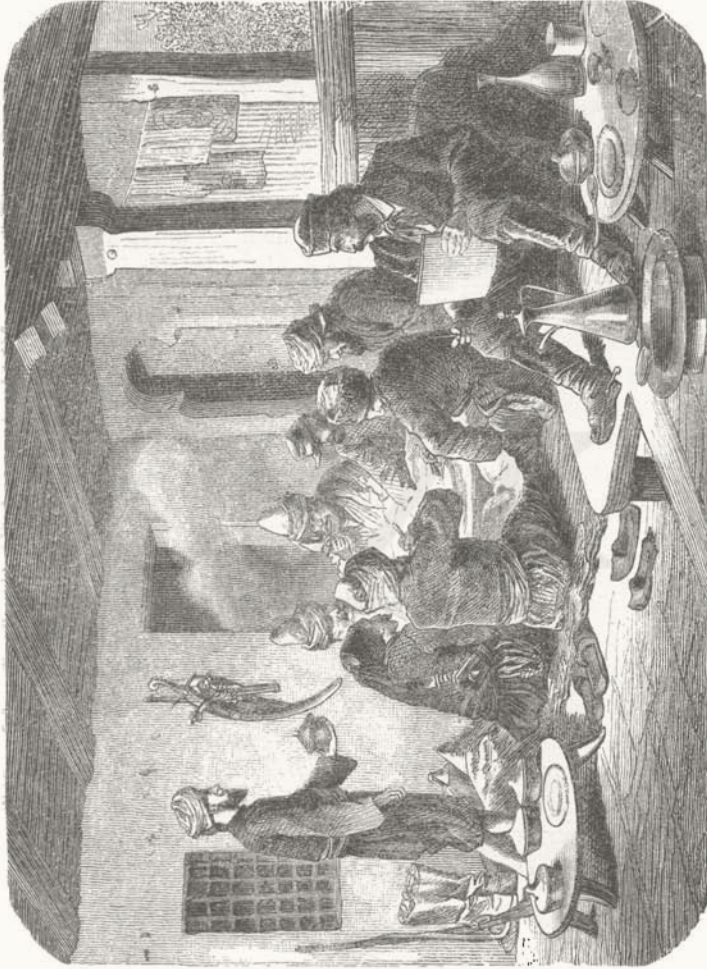
Minden kissé jelentékenyebb török községben van egy *bazár*, mely a színház és a kávéház helyét pótolja. Férfi és nő egyaránt itt tölti üres idejének nagy részét, nemcsak vásárlás, de társalgás kedvéért is. Kora hajnaltól egész estéig mindig tolongás van itt, csak a nagy melegben van csend. A lármát inkább csak az idegenek okozzák; maga a török kereskedő ebben is szenttelen; tolakodást sohasem mutat s alkudozni sem igen szeret. A különben kevés beszédű török itt mégis valamivel élénkebb és béke időben a nők pletykái, forrongó korszakokban komolyabb dolgok legelőször a bazár forumát megjárva kerülnek a közvélemény elé. A nők azonban itt is el vannak különítve a férfaktól.

A török *öltözet* ma már mindinkább vesz az európai divat terjedése következtében, de azért még most is gyakori és meglehetősen állandó, sőt némely keresztyén is ruházkodik így. A férfiak bugyogója, turbánja, feze s az egykor nálunk is meghonosodott hasított ujjú dolmány eléggé ismeretes. Mind a nők, mind a férfiak papucsot és otthon fezt hordanak. A nők, ha kimennek, arcuk nagy részét fehér kendővel s testük többi részét zsákalaku köpenynyel borítják. Nagyobb városokban a nők még ez izléstelen öltözetnek is tudnak kaczer jelleget adni.

Híres ékszeriek és drágaköveik most már nagyrészt a mult emlékei közé tartoznak. Az urinők rendszeren restek, léhák és kalandkedvelők, a szegényebb osztályoknál ellenben ők a háztartás vezetői s a háremekben kézimunkákkal foglalkoznak. A hirhedt regék az eunochok által örözt nőkről természetesen csak egy pár vagyonos családra vonatkoznak; a nők nagy többsége meglehetősen szabadságnak örvend s a papucskormány náluk sem szokatlan. Nagyszámu feleséget a legtöbb török már csak a költség miatt sem tarthat s az odaliszkek és rabszolganők rendszeren a cselédséghez tartoznak.

Vallásuknak tényleges feje a szultán, a mi az egyház és állam bizonyos egységét tanúsítja. Állam és vallás sokszor találkoznak még

a jogi életben is. A koránt még polgári ügyekben is törvénykönyvnek tekintik és az egyházi hatóság (Ulema) egyuttal bírósági testület is. Ezek feje a mufti, továbbá a Seik ül Izlam, a főpapok. Különb-

Török kávéház.

számos különféle papi kaszt van. A világi papságot főkép az imámok, a barátok rendét a szerzetesek képviselik. A Mekkába zarándokolt hadzsik és a próféta rokonai (emir) félig-meddig szintén a papok közé tartoznak, valamint a bírák is (mollah, kadi és naib). Valódi

papi kaszt azonban nincs, a minthogy általában a kasztszellem a törökök előtt ismeretlen és a képzett és ügyes emberek bármely állásból gyorsan emelkedhetnek. Arisztokratikus érzelem is ritka közöttök, a szolgálát rendszeren családtagoknak tekintik és az idegeket rangkülönség nélkül egyenlő vendégszeretettel fogadják. Az egyházi személyeket általában igen tisztelik s gyámolítják, bár azok főjövédelme jelenleg is a gazdag alapítványokból (vakuf) ered.

Csekély kivétellel egyháziak kezelése és felügyelete alatt állanak az *iskolák*. Számuk nem csekély s elég gonddal is vezetik őket, de a rendkívül nehéz írás- és olvasás-tanítása, valamint a bonyolult szerkezetű korán megismertetése jóformán minden időt igénybe vesz és a növendékek az elemi iskolákban mást nem is tanulnak. A felsőbb iskolákban (medresze) szintén a theologia a fő, szónoklat, mértan talán még az egyedüli állandó tantárgyak. Az idegen nyelvek közül ez iskolákban csak a perzsát és arabot tanulják. Az így nevelt ifju természetesen nem sokat tud, de állami berendezkedéseiket és a társadalmi követelést tekintve, ez is untig elég. A tanulókat (szofta) a felsőbb iskolákban ingyen ellátásban részesítik. Európai szervezetű szakiskolák csak a fővárosban vannak. Sok ifjut külföldön is taníttatnak és különösen a francia nyelv ismerete a vagyonosok körében meglehetősen elterjedt.

Hajdanában a török *irodalom* eléggé virágzó volt, különösen a költészet és történelem. Ujabbán ismét némi lendületnek indul és főkép hirlapirodalmuk eléggé tekintélyes, de azért sem az arab és sem a francia hatás alul nem tudták magukat felszabadítani. A törökök aránylag keveset olvasnak és nyomtatott könyveik száma igen csekély. A műveltséget náluk nem is tudományban, hanem bizonyos divatos magaviseletben keresik. E tekintetben a török, különösen a fővárosban és még inkább Ázsiában, roppant szertartásos. Beszédmodorukban és levelezéseikben a szertartásos édeskedés gyakran az undorodásig bőbeszédű és rendes egyszerű társalgásuknak épen ellentéte.

Törökország társadalmi és politikai viszonyainak fejtegetésében eddig kizárólag azokra a jellemvonásokra voltunk tekintettel, melyeket az uralkodó török nemzetiség jelleme és szokásai képviselnek. Mielőbb azonban tovább mennénk, meg kell emlékeznünk még két nemzetségről, melyek a letelepedett európaiakon, továbbá a zsidókon, örményeken és görögökön kívül ez országban némi szerepet játszanak: ezek az albánok és a maczedonoláhok.

Az *albánokat* a törökök arnautáknak nevezik, míg ők magukat Skypetakoroknak hívják. Kétségtelen, hogy nem szlávok, de eredetük nem egészen tisztázott, legvalószínűbb, hogy a régi illyrek utódai. Számuk kevéssel haladja meg az egy milliót és nagyobb részök mohamedán; a keresztyének ismét katolikusokra és görögkeletiekre oszlanak. Legnagyobb tömegben Montenegro közelében, délfelé laknak, de a bolgár és görög területig és részben azon belül is feltalálhatók.

A toszk és gege törzsek nyelvi különbsége oly nagy, hogy egymást alig értik meg. Az utóbbiak, kiket közönségesen északi albánoknak neveznek és kik Szerbiához közel a hegyek közt laknak, bizonyos tekintetben önállóak és a skutari pasa kevesebb tekintélyvel bír előttök, mint saját főnökeik, kik általában örökösödés útján nyerik hatalmukat. A vezérek és előkelők szava azonban nem egyéni önkény, mivel a nagyobb fontosságú ügyeket népgyűléseken intézik el, melyek, mivel a vita szabad ég alatt folyik, a fegy-

verekkel megjelent nép közt gyakran véres verekedéssé is fajulnak. Ez érdekes s sokszor leirt ösgyűlések intézik el legtöbbszörre a fegyelmi ügyeket, ha ugyan az ítéletet nem az albánoknál általában divatban levő vérbosszu hajtja végre. A szabad albánok egy része,

Albán.

köztük az ismert miriditák, külön monarchikus államszövetségben egyesültek, több törzsnek közös fejedelme (prink) van, ki Skanderbeg utódja. Azok az albánok, kik a török uralomnak közvetlenül alávetvék, nem mondhatók ethnographiailag érdekes csoportnak, de azért az idegenek közt általában kitűnnek. Európában az albánok a leg szebb emberfajok közé tartoznak. Magas erőteljes férfiak, kissé színészi magatartással, szemök kicsiny, nyakuk rendesen hosszú. Csak a bajuszt hagyják meg, sőt fejök egy részét is leborotváltják s a többi csokrokba fonva helyezik a turbán alá. Nemzeti öltözetük a fustanella nevű rövid ránczos szoknya, melyet a görögök is elfogadtak tőlük, továbbá a flokate nevű fehér bunda. Életmódjuk igen egyszerű, kőházaik emeletesek, ezek földszintjén a háziállatokat tartják. A nők teljes rabszolgaságban élnek, és ámbár vásárolják őket s a munka nagyrészét reájuk bizzák, igen sok hősiességű s harczvágó nő van közöttük, kik néha vezérszerepet is játszanak. A már említett vérbosszun kívül, mely különösen régebben nemcsak rendkívül sok emberáldozatot követelt meg, de egyuttal az egyes törzseket s családokat örökös versengésben tartotta, a szerbekéhez hasonló vérszövetség is fennáll. Általában tehát a háboru s az ezzel összefüggésben álló férfias mulatságok s a pásztorság képezik az albánok munkakörét: de e mellett, kiváló szellemi tehetségük bizonyítékául virágzó népköltészetük is van, mely egészen józan, realis irányu. Népmeséikben e nép egyik legalaposabb ismerője, Hahn, a régi görögök mythológiájának számos nyomára talált. Általában a nép régiségére nézve sok érdekes jellemző vonás maradt fenn. Elbassan városkában többek közt még divatos egy régi alphabetum, mely az ősgörög s phoeniciai írásmód egyeztetésének látszik. Valóban csodálatos a számos régi emlék fennmaradása s az a primitiv desorganizált társadalmi élet, mely e nép között fennáll. Európában az éjszaki albánoknál divatos hasonló viszonyokra már sehol sem találunk és igen hosszú s nehéz küzdelem eredménye lesz az, ha a természet ez egyszerű s harczias fiai a modern államszervezetbe beilleszteni lehet.

Kevésbé sajtáságos, de még mindig érdekes néptörzs a *maczedon oláhoké*, vagy *czinczároké*, kik a Dunapartján s Kárpátokban lakó oláhokkal kétségkívül közel rokonságban vannak, bár nyelvük a szláv és görög nyelvekkel vegyült. Nomád életre hajlandó faj, mint pásztorok s kereskedők keresik kenyerüket. E kereskedők nagyobbrészt görög nyelven társalognak és leveleznek s ezért sokszor görögöknek is tartják őket (Sina, Dumba stb.). Mint iparosok különösen a fegy-

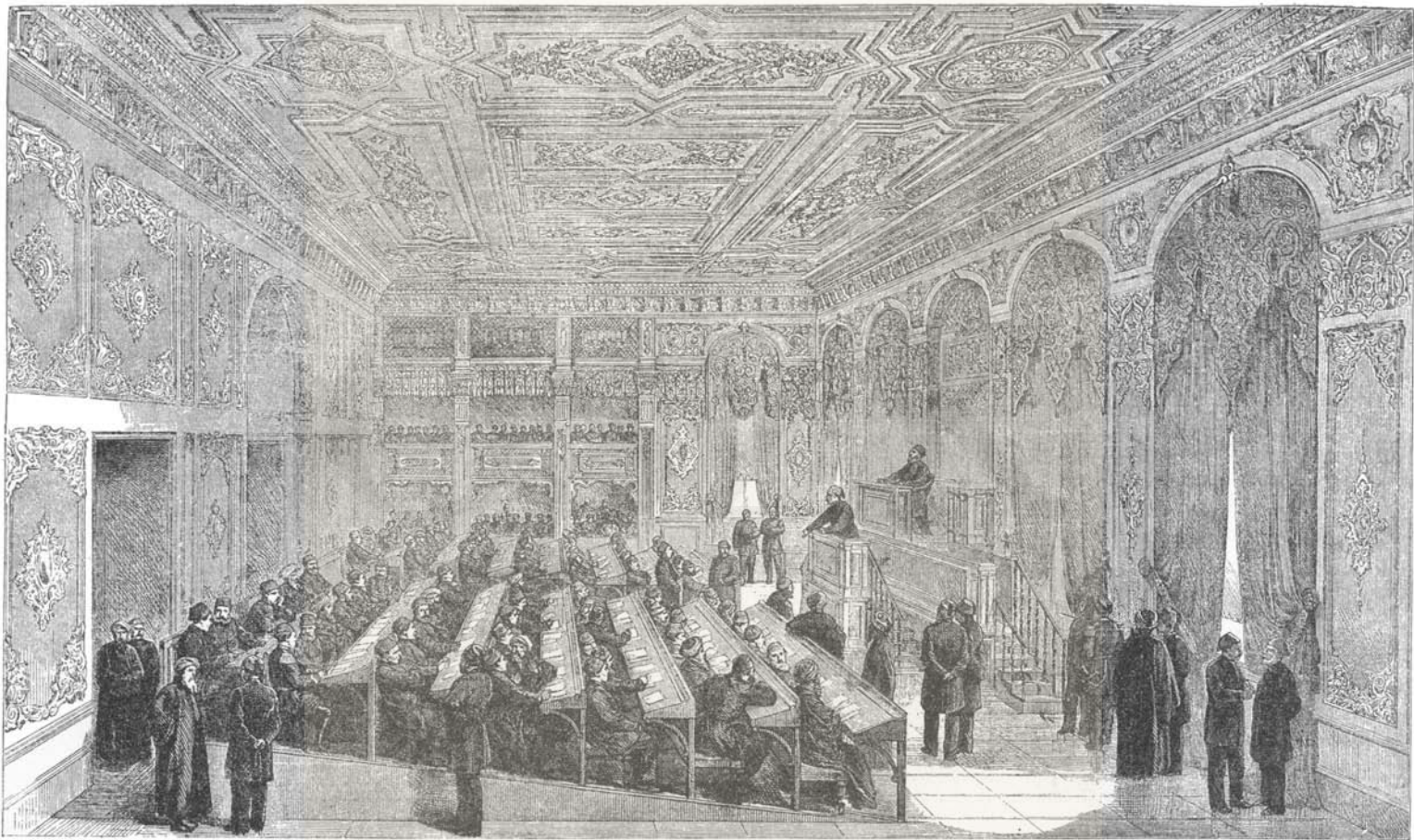

Albán hadi táncz.

verkovácsolásban, ötvösműiparban s építészetben igen ügyesek. A kiválóan szorgalmas és takarékos nép általában jelentékeny vagyont is szerzett. Számukat a Balkán-félsziget különböző részeiben közel félmillióra lehet tenni. Egyrésztük a görög nemzetbe hajlandó beolvadni, másrésztük azonban, mint oláh rokonaik, az apróbb szláv nemzetiségek rovására terjed. A köznép öltözete az albánokhoz hasonlít, a kereskedők félig törökösen, félig európaiag öltözködnek. A cizárók a görög-keleti hitvallás hívei, közvetlenül a konstantinápolyi patriarcha alatt állanak és a liturgiát oláh nyelven olvassák.

Mind e különböző nemzetiségeken kívül a fővárosban Európa minden nemzete, sőt Ázsia nagy része is képviselve van, úgy, hogy nagyobb ethnographiai változatosságot képzelni is alig lehet. A nemzetiségek között azonban nincs oly nagy separatistikus hajlam, mint a politikai események hosszú sora gyaníttatná, a legtöbben megnyugosznak a törökök különben sem nyomasztó és az egyéniségek érvényesülését nem gátló suprematiájában, csak az örmény és a nagy számban levő s itt-ott igen vagyonos görög igyekszik nyíltan és titokban elősegíteni az ozmánok európai uralkodásának bukását.

Ismeretes, hogy 1876. végén a törökök számára is alkotmányt szerveztek, melynek gyakorlati életbeléptetése azonban komolyan még csak meg sem kísértetett. Az alkotmány elméletileg igen szabadelvű, a kettős kamararendszerrel bíró parlament hatásköre nagy s az állampolgárok jogai vallás- és nemzetiségi különbség nélkül biztosíttatnak papíron, de tényleg a szultán, kinek magánjövödelme 30-40 millió korona, még most is csaknem teljhatalmu úr, ki a minisztereket is tetszése szerint száműzheti és a mozlím uralkodó vallás levén, a korán világi tekintélye is sokkal nagyobb, mint az az államalkotmány alapelveivel összefüggésben megengedhető volna. A politikai szervezetlenséghez hasonló zürzavar mutatkozik a *katonaság* kérdésében. A legutolsó orosz-török háboru előtt a török hadsereg igen jelentékeny volt, 752,000 főből állott, de ezután csaknem teljesen szétzúllott, úgy hogy közvetlen a háboru után alig volt 120,000 fő. 1880-ban újból szervezték a hadsereget. A rendes (nizam) katonákon kívül honvédfélék (redif), sőt felkelők (mustahafiz) is soroztattak és az általános hadkötelezettség 20 évre terjesztetett ki, de a szervezés munkájának még csak a kezdeténél vannak s az egész hadsereg alig 100,000 főből áll. Hajóhadjuk még gyarlóbb s e tekintetben a törökök még most is éilhetetlenek, tengereiken idegen nemzetek hajóhada és kereskedelmi hajói az uralkodók.

A török képviselőház első ülése.

A törökök pénzügyi helyzete s az ország anyagi viszonyai köztudomás szerint igen szomorúak. Ma ez az adósság mintegy 165 millió török lira (= à 4 kor. 18 fill.), mivel azonban az évi bevétel

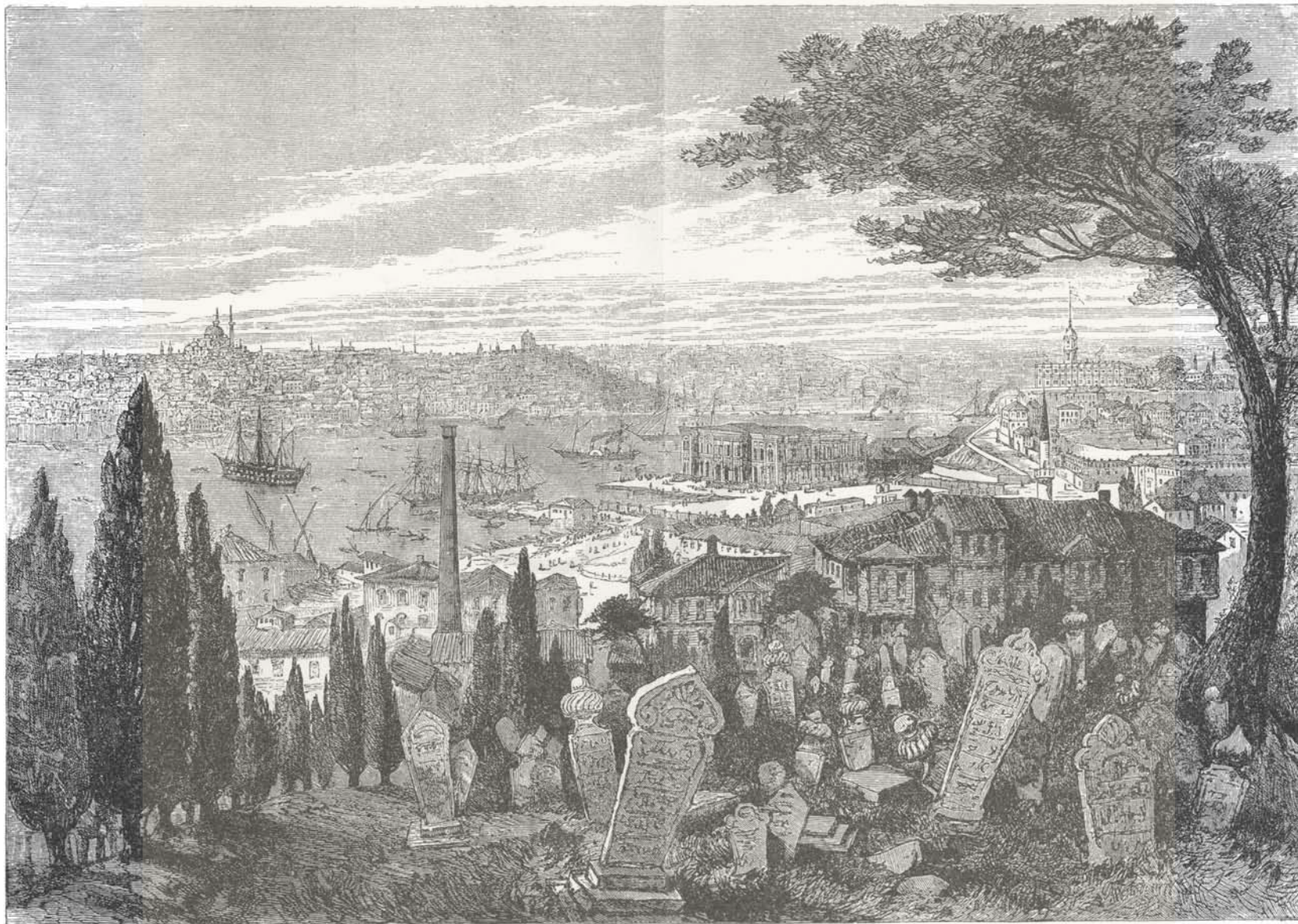
Nizam-csapat.

jelenleg csak 18-20 millió, ez is rendkívül súlyos teher. Különösen súlyos ez, ha a rossz kezelést (az adók nagyrésze bérbe adott) s az ország termékenységével arányban nem álló nemzetgazdasági viszonyokat tekintjük. A törökök s albánok általában rossz földművelők, a holtkézben levő birtokok száma igen nagy, bányászat jóformán semmi,

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Konstantinápoly, a perai temetőből tekintve.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

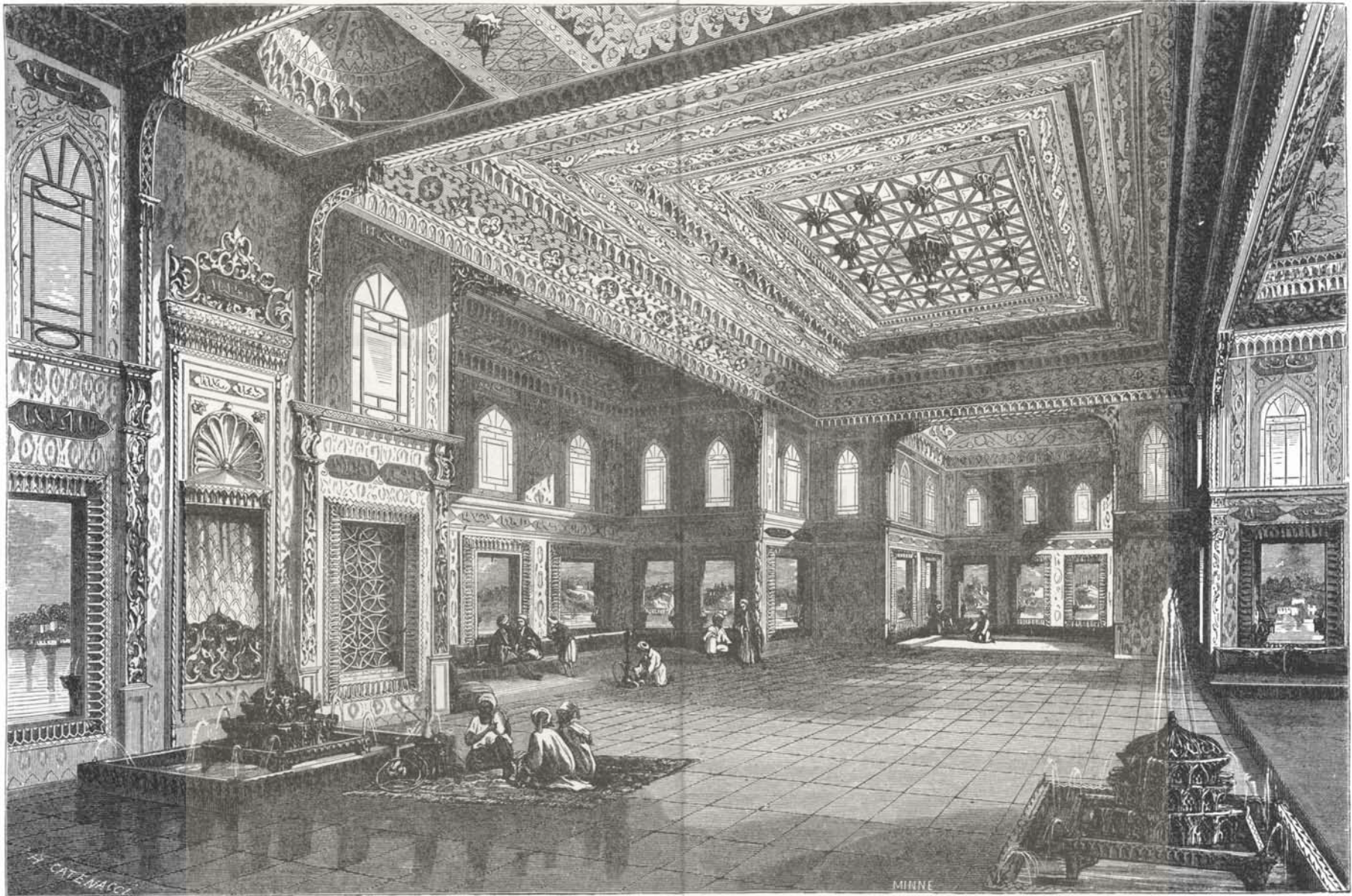
csak 78 gőzös és ezek nagyrésze is idegeneké, a vasutak összes hosszúsága 1047 kilométernyi. Bőr, néhány aczélmű, festék, dohány, szőlő, rózsaoaj, déligyümölcsök és buza a főkiviteli tárgyak. 1896-ban a bevétel 1763 millió koronát tett ki és a kivitelt 1845 milliót az egész birodalomban. A vizás politikai helyzet természetesen nagy akadály, hogy gyors javulás következék.

Ma ezek szerint az európai török birodalom annyira jelentéktelen, hogy a méltán nagyhirű fővároson kívül a többi nagyobb helyek inkább csak helyi érdekűek és igen csekély szerepet játszanak Európa sorsában. Annál ismertebb a főváros *Konstantinápoly* (Stambul, Czaro-grod vagy Cospoli). A földgömbön alig van 4-5 város, melynek neve ismertebb volna, holott népessége az újabb valószínű számítások szerint csak 873.565. Történeti és politikai fontosságán kívül e helynek nagy jelentőséget ad gyönyörű természeti fekvése és ethnografiai kiválósága. A Bosporus partján részben még Ázsiába is átnyulva szeliden emelkedő 7 halmon hosszas háromszög alakjában épült e város. Közepén 7 kilométer hosszú s 3-600 méter széles tengerág, az úgynevezett aranyszarv vágja ketté és osztja fel városrészekre, melyek közt a belváros (Stambul) kivételével Galata, Pera, Ejub a legnevezetesebbek. A tenger tulsó részén Skutari és más ázsiai községek és egész sereg nyárilak emelkedik s a mi mindennél szebb, a mecsetek és minaretek százai a hajóárboczokkal ellentétben, festői képet nyújtanak. Mindenesetre ritka, sok utazó szerint egyenesen páratlan látvány. Kevésbé érdekes azonban a száraz föld felé, hol hármaskőfal 26 kapuval van ellátva. A város sokszor a legélénkebb helyen sem szép, az utcák rendszeren igen piszkosak, szűkek, köveztük nyomorult és a házak nagyrésze ronda faépület. De érdekes az utcai élet, különösen ott, a hol az idegenek járnak. Teherhordó állatok és óriási erejű hordárok (hamal) tarkaöltözötű benszülöttekkel, lármázó házalókkal és minden nemzetiségű idegenekkel valóban meglepő nyüzsgő, változó kép. Különösen igen érdekes a törökök öltö-zete. A legegyszerűbb ruházatu is hord magán valami riktó színű ruhadarabot, sokan pipáznak, a nők beburkolva vagy zárt hordszé-keken tűnnek föl. Még tarkábbá teszik a látványt a kutyák ezrei, melyek itt elhagyatva szabadon élnek, de mindenik rendszeren csak egy pár utcára szorítkozik és ott minden lehető hulladékot felfal s ekként ők a közbiztonság őrei. A legutóbbi nagy tüzek óta ugy a belvárosban, mint az idegenek (frenki) által lakott Perában egy pár szép széles utca alakult palotákkal, az arany szarvon át vashid is

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Szerail-diszterem.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

vezet; Galatából Perába pedig fogaskerekű vasut visz át, ám ez megannyi kivétel és hamisítatlan keleti benyomásunk Konstantinápolyról ma is épen marad.

Legérdekesebb része kétségkívül a belváros. Legszélén van a régi szultánpalota, mely számos tornyával, kioszkjával és kertjével egész kis város. Egyik szárnyát a pénzügyminiszterium számára rendezték be. Közel fekszik hozzá a híres *Zsófia mecset* (Aja Sofia),

Utczai alakok Konstantinápolyban.

a világ egyik legremekebb, de ma már, fájdalom, romladozó épülete. Alacsony (55 méter magas) főkupolája művészi alkotás. Belsejében a 170 oszlop közül 8 porphyrból és 8 zöld jaspisból készült és még régi szent templomokból való. Híres a közelében levő 6 minarettel ellátott Achmet mecset is, a janicsárok egykori gyűlőhelye. Kissé távolabb van a „magas porta“, a kormányzáság székhelye, melynek külseje és belseje szinte puritán egyszerű. Szalmaszőnyegek futnak végig a folyosókon, az irodáknak nincsenek ajtói s azokat csupán szőnyegek

helyettesítik. Különös kis város maga a kőből készült *nagybazar*, mely kereskedőkkel, kíváncsiakkal és naplopókkal folyvást telve van. A város egyik szélén van a hajdan szomorú nevezetességű „héttorony“, ma elhagyatott állapotban. A zsidók külön városrészt népesítenek be s ez a piszkos helyek közt is a legpiszkosabb. Az egyes épületek közt különösen a külvárosban sok igen szép van; érdekesek a nyilvános kutak, vízvezetékek, a szálló helyek (karavan seraj) és a kikötő partok. Van e városban jelenleg 13 császári, 200 közép és 300 kis mecset, a legfényesebb a II. Solimané összekötve 15 kupolával, iskolákkal, kórházakkal és más közintézetekkel.

A főváros közvetlen környéke száraz és fanélküli, csupán az ugynevezett „édes vizek“ s a Bosporus partjai mosolygók. Ez utóbbi mellett számos várpalota (Dolma Bagcse, Bebek, Anadolü Hizsar stb.) és nyárilakok vannak. A diplomaták nyári palotájával megrakott Bujakdere völgy történeti nevezetességüvé lett. A számos falu (köi) és telep között az ázsiai parton fekvő, de még külvárosnak tekintett Skutari város ma is a legkedveltebb hely. A Feketetengertől a Hellespontusig különben mind a két part várakkal és erődítésekkel van megrakva, melyek ma már kevésbé nevezetesek. A főváros közvetlen környékében Gallipoli és a magyar történetben Rákóczyról nevezetes Rodosto, a legfontosabb helyek, újabban San-Stefano jutott még nevezetességre.

Az ország többi helyei közül első sorban kell említenünk *Drinápolyt* (Adrianopel mintegy 70,000 lakossal), mely egykor a szultánnak székhelye volt, ma szűk piszkos utcákból álló és óriási kiterjedésű város, melynek kereskedelme és ipara azonban igen fontos. Legérdekesebb épülete II. Szelim mecsetje, melynek kupolája még szélesebb, mint a Zsófia mecseté s magas minaretjeit, (erkélyeinek legmagasabbikára 377 lépcső vezet fel), többóra távolságra lehet látni. A kincsekkel és műipari termékekkel gazdagon ellátott templom felette nevezetes az izlam körében. A városban levő fürdők, szállodák (han) igen nevezetesek, — jó karban van a Tundsán átvivő és a görög császárok korából származó Mihály-híd is. Közeliében sok római emléket találnak és környékén kitünő bor terem.

Nevezetességben e két helylyel méltán vetekedik a szentnek tartott *Athoshegy*, melyet egykor Dinokrates Nagy Sándor óriási képsobrává akart faragni. Egy egész kis tengerbe nyúló baráttelep ez, mely annyira független a szultán kormányától, hogy az adószedő pasát

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

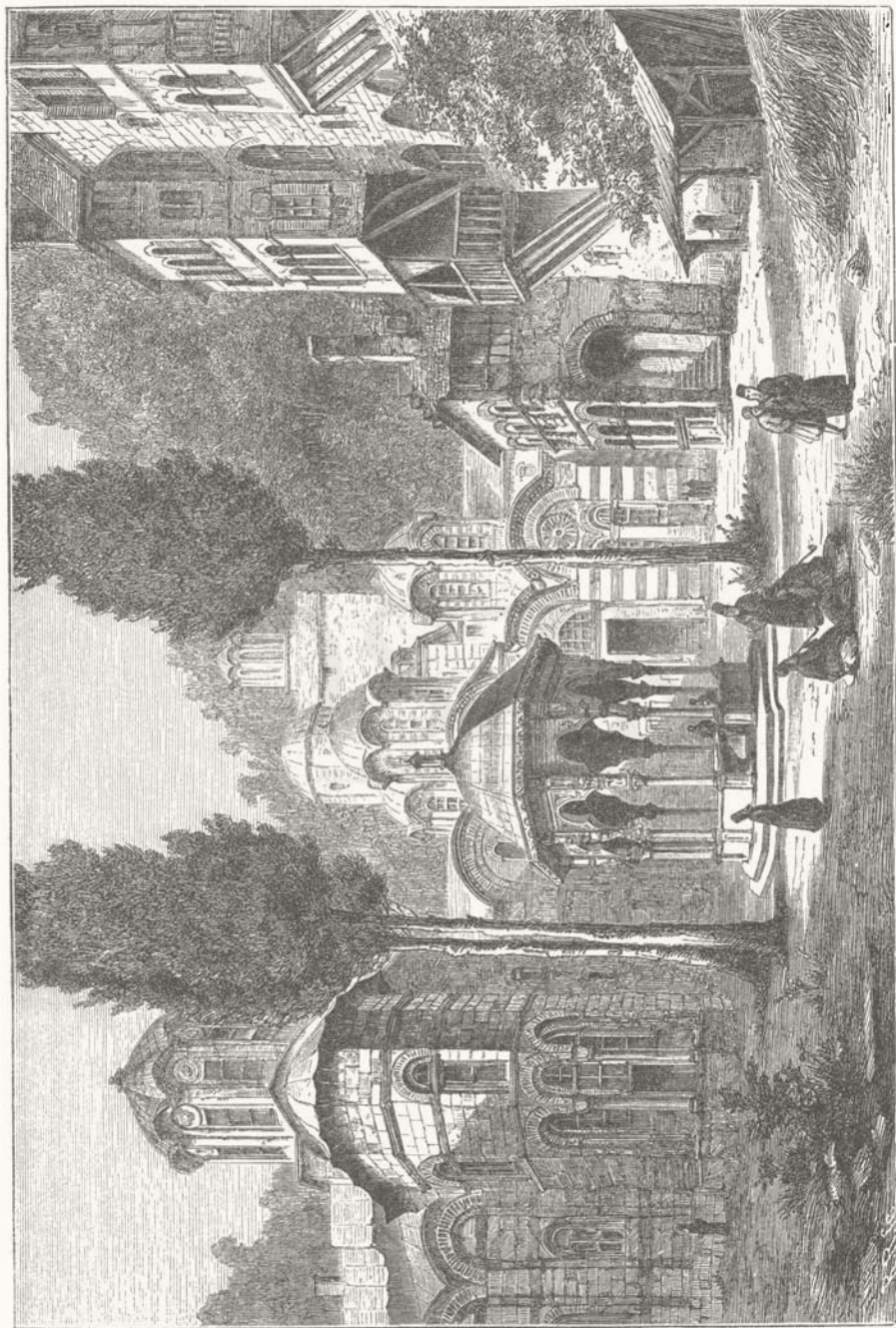

Dolma-Bagdsi.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Csilandari, Athosi zárda udvarai.

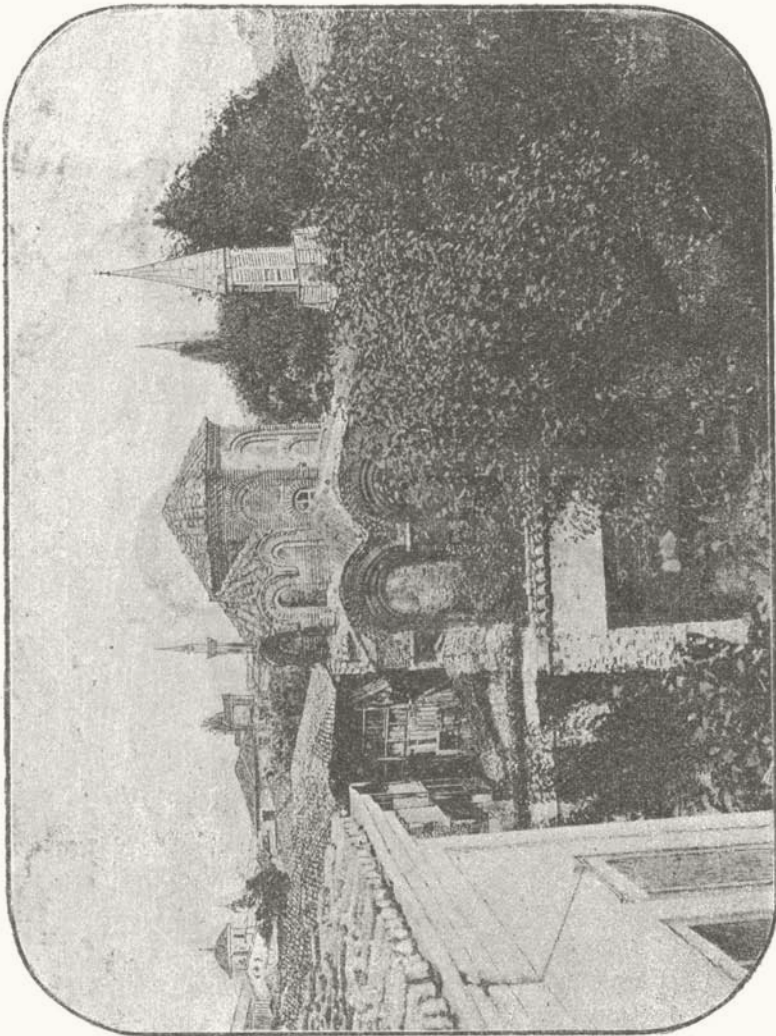
kivéve, mohamedánnak csak engedély mellett lehet bejutni. A szent helyen 935 kolostor, templom és remetelak van, köztük 21 nagyobb zárda. Az összes lakosok száma mintegy 5000, mind szerzetes, kik egyházi foglalkozásaik mellett bor- és olajtermelést, főleg méhtenyésztést űznek, szentképeket, fakanalakat stb. készítenek. Csaknem mindenik kolostort még a görög császárok alapították és nagy jószággal látták el. E félszigeten nőnek lakni egyáltalán nem szabad, még a nőtény állatokat sem tűrik. A kolostori könyvtárakban igen sok becses kézirat van, de maguk a barátok nagyon tudatlanok és műveletlenek. A hely nagy híre miatt ezek a kolostorok mintegy középpontjai az Arábiában, Syriában s az európai Törökországban levő görög kolostoroknak, azonban hatalmuk, legalább egyházi ügyekben, nincs fölöttök és mind a konstantinápolyi patriarcha alatt állanak.

A régi Kalkhis félsziget másik végén szintén jelentékeny hely van: *Szaloniki* (150,000 l.). Buja termésű vidéken, hatalmas kikötővel, e város az első kereskedő helyekhez tartozik. Meredek dombos amphitheatralis alakban emelkedik fel és számos kőfaltornya, akropolisa, diadalíves és régi templomai a tengerfelől gyönyörű látványt nyújtanak, de kissé szorosan van építve és utczái is piszkosak. A városi nép erkölestelensége régóta hirhedt. A spanyol eredetű zsidóknak hajdan itt egyetemük volt, most is igen nagy számmal laknak a városban.

Albánia főszékhelye *Skutari* (Skodra, 30,000 l.) a hasonló délkeleti csucsánál, csinos, kőfallal kerített kertek közepén terül el, oly hosszúra nyúlik, hogy nagy városnak képzelnők, holott tulajdonkép rendetlenül épült keleti város, két váracsalsal, néhány gyárral és nagy bazárépülettel. Kereskedelme nagy, noha közlekedési eszközeiben fogyatékos. Lakosai csaknem tisztán albánok, de ezek közt sok mohamedán van. A jezsuiták és az olasz eredetű francziskánusok nevelése irányította kitünő műveltségüket, most már egy kis irodalmi élet is van náluk. Igen nevezetes hely még *Janina* (26,000 l.) az egykori Epirus és ma Dél-Albánia székhelye. Szűk utczáju, de csinos hely, igen élénk kereskedelemmel és virágzó házi iparral. A mellette elterülő tóba benyuló földnyelven épült vár Tepeleni Ali pasa idején nagy szerepet játszott.

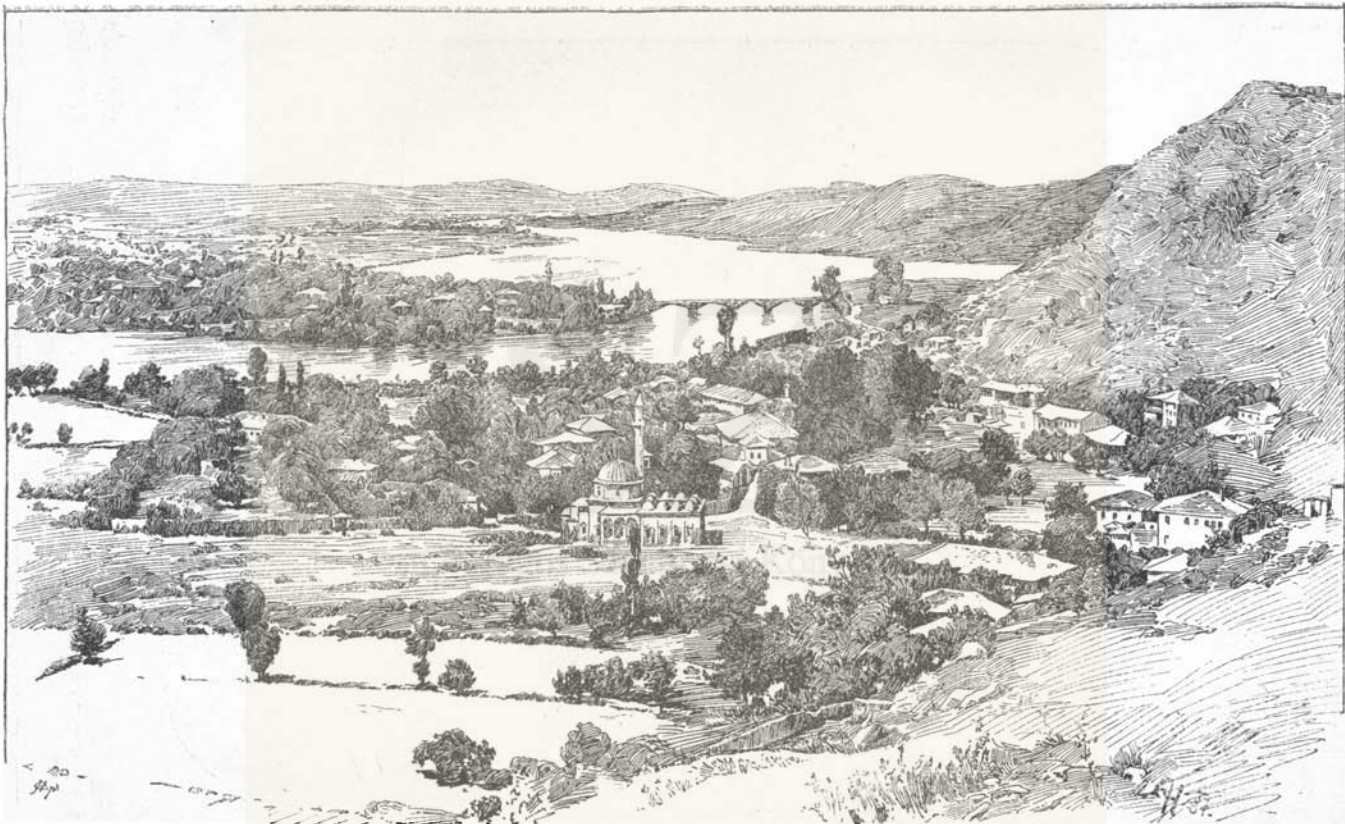
Nem említve a török birodalom apróbb városait, melyek — tulajdonképpen bármily nemzetiség legyen is bennök — mindig hasonlítanak egymáshoz, még a szigetekről egy pár szót szólunk. Ezek

legnagyobb része a görög földhöz van közelebb és lakossága is túlnyomóan görög. Legtekintélyesebb közöttük *Kandia*, hajdan Kréta,

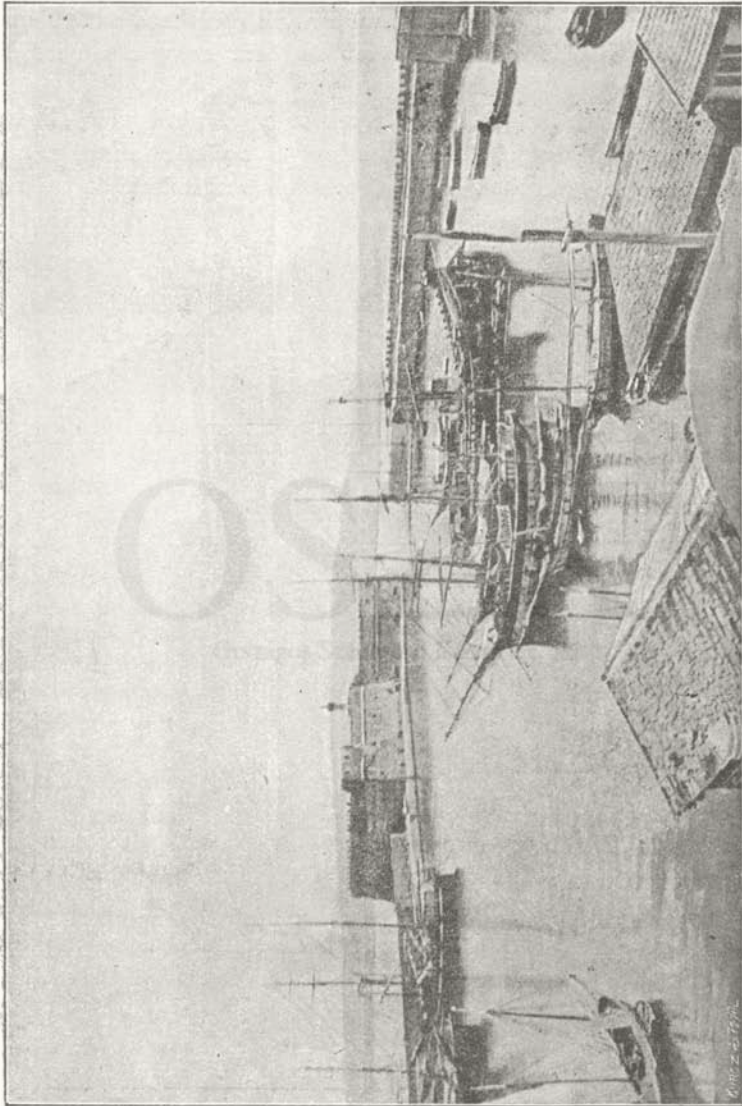
Részlet Szalomikiból.

melynek nagy területén alig $\frac{1}{4}$ millió ember lakik. Legérdekesebbek a sphakioták, a hegyes vidékek közt lakó ősrégi görögök utódai. A földművelést elhanyagolják, de azért a termékeny földön sok bor, olaj, selyem és déligyümölcs nő s úgy a főhelyen, Megalokasztro-

Skutari.

ban (Kandia), mint az éjszaki parton levő Kanea városban élénk kereskedés folyik. A görög és török lakók közt rég fennálló ellen-

Kandia kikötője.

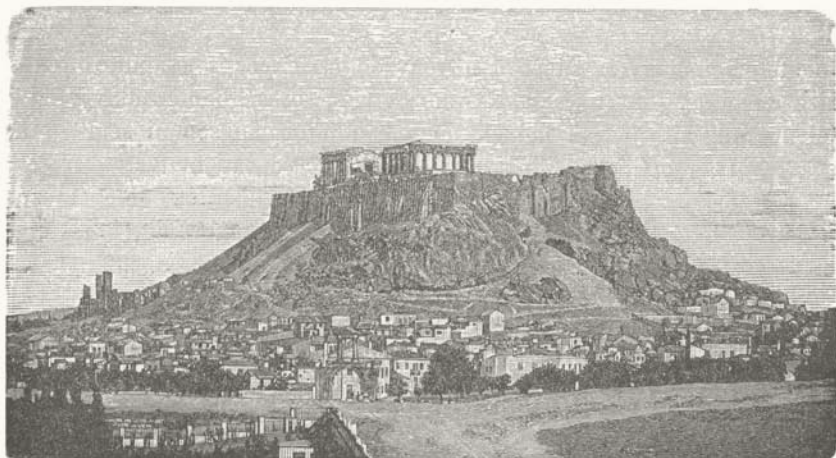
és kereskedés most, midőn a sziget tényleg, bár nem jogilag, Görögországhoz tartozik, a török lakosság nagy részének kivándorlására

vezetett. A szigeten, valamint a török föld sok más részein, számos régiség található, itt még a velencei uralom nyomai is. Jelentékeny nagy (469 km²), továbbá *Számos* sziget, melynek külön fejedelme s félmiliónál több tulnyomólag görög lakosa van. Termékeny sziget, mazsolát, olajat, bőröket és bort nagy mennyiségben szállit külföldre.

A többi török szigeteken, melyek nagy részéről már Kisázsia leírásánál megemlékeztünk, szintén tulnyomó a görög lakosság, mely határozottan görög érzelmű és Görögországhoz csatoltatását csaknem mindenik melegen óhajtja.

Török asszony Káneából.

A mai Athén és az Akropolis.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

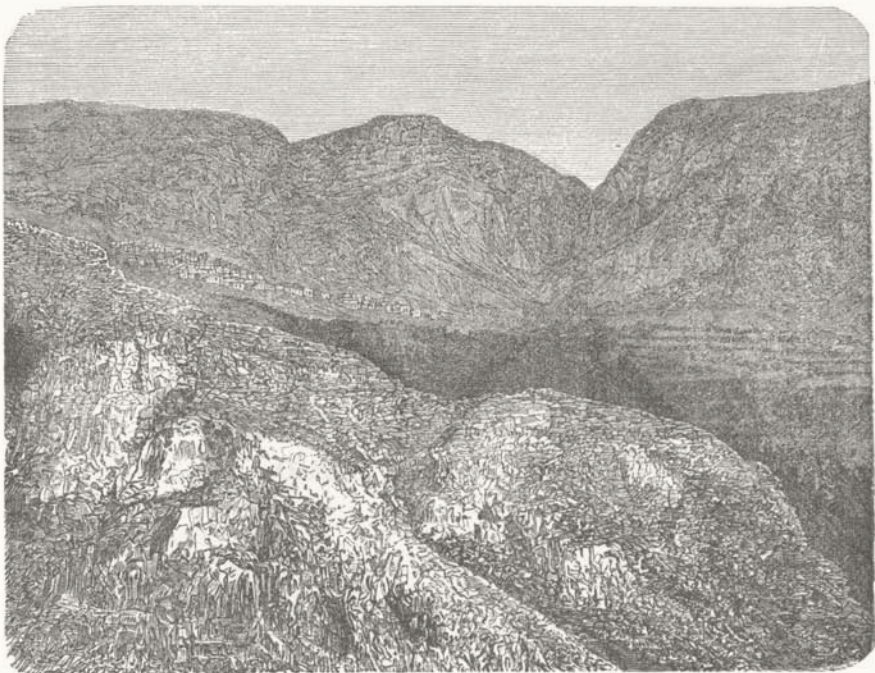
GÖRÖGORSZÁG.

Avelot H. Croquis de Grèce et de Turquie. Paris, 1897. — *Borrows* S. I. The isles and shires of Greece. London, 1898. — *Melingo* P. Griechenland in unseren Tagen. Wien, 1892. — *Philipsson* A. Thessalien und Epirus. Berlin, 1897. — *Tozar* H. F. The islands of the Aegean. Oxford, 1890. — *De Gerando* Ágostné gr. Teleki Emma: Uti levelek Görögországból. Budapest, 1873. — *Telfy*: Meine Erlebnisse in Athen. Bpest, 1890. — *Gerter* Béla: A korinthusi földszoros. Budapest, 1897.

MAR a régi görögök sokat foglalkoztak hazájuk csodálatos alakulásával, mely szigetek, félszigetek, öblök és zárt völgyek tömkelege, és egyes részleteiben oly annyira eltérő sajátságú, mintha minden egyes sziget és a szárazföldnek minden egyes része önálló egész lenne. Még az északi részek lakóinak sincs távolabb a tengerpart egy-két napi járásnál; a többiek pedig jóformán állandóan önmaguk előtt láthatják. Mindamellett a szárazföld benseje olykor egészen zord hegyvidék, s egyes völgyeinek éghajlata és termékenysége teljesen más, mint a másiké. Hat szélességi fok alatt oly nagy éghajlati különbségeket találunk, minő például a Kárpátok vidéke és Szicília között van, a partvidéken csaknem örök tavaszhoz hasonló enyhe idő van, a katlan módjára körülzárt völgyekben pedig 45—50° C-ra emelkedik fel a hőség s a hideg télen — 12° C-ra süllyed. Ennek

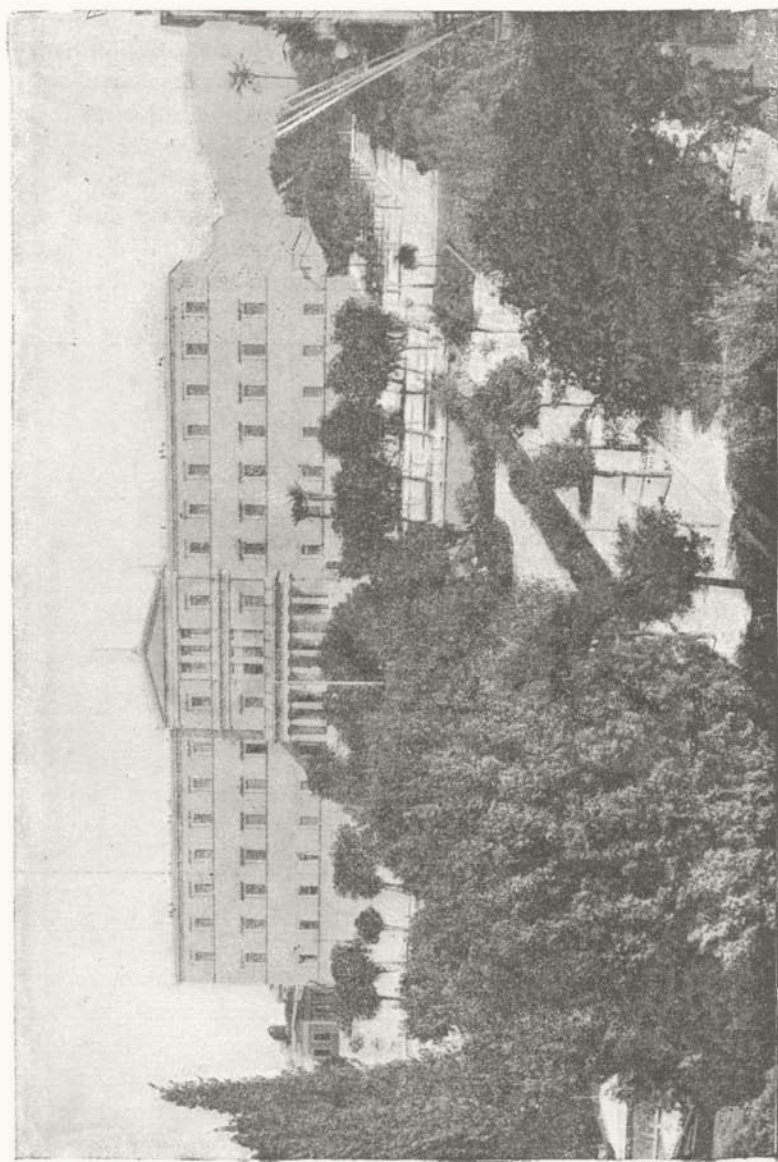
megfelelően nagyon eltérő a növényzet is, fenyő és gyapot, tölgy és rizs egyaránt jól tenyészik, de vannak a kis országban ezenkívül még jelentékeny kiterjedésű helyek, melyeken jóformán semmi sem terem s a lakosság egyenesen iparra és kereskedelemre van utalva.

Azonban leginkább a tenger tagolja tömérdek öblével szét e kis országot. A mérsékelt égöv alatt alig van ország, hol annyi öböl és sziget volna. A szigetek száma meghaladja a 600-at s az

A Parnassus völgykatlana Delphivel.

öblök nagy száma és mélye a tengerpart hosszát 2000 km-nél nagyobbra nyújtja. A hajdani Peloponesus (ma Morea) félsziget eperlevél alakja felett az Adriai tenger partjától csaknem egész a másik tengerig húzódó korinthisi öböllel s körülötte a szigetekkel már az iskolában bevésszük a gyermekek emlékezetébe. Nem csoda, hogy a földrajzírók s méginkább a történetírók egyrésze, Görögországnak e sajátos területi viszonyaiból igyekeznek megmagyarázni, természetesen nagy túlzásokkal, az ókor e leggenialisabb népének jellemét.

Királyi palota Athénben.

Tény annyi, hogy ennek a sajtóságos tagozatu országnak lakói még most is sok tekintetben hazájuknak természeti és éghajlati viszonyaitól függnek. És pedig a földművelés nem lehet fő kereset-

forrásuk a szabálytalan éghajlat és az itt-ott nagyon terméketlen talaj miatt. A görög nép lakosságában, más nemzetekétől nagyon eltérőleg, az iparral és kereskedelemmel foglalkozók száma nagyon megközelíti a földművelők számát. De a mai görög nem a régi genialis nép többé, kiemelkedő tulajdonságai még az amugy is elmaradott szomszédok között sem tűnnek fel.

Közel két nemzedék nőtt fel már, hogy az ország önállóságra tett szert s lakosai alkotmányt élveznek, mindazonáltal Görögországot semmi tekintetben sem lehet kiemelni a Balkán-félsziget más

A Parthenon.

tartományaival 'szemben s egyáltalában nem mondható, hogy az itt uralkodó félbarbár viszonyok Görögországban ismeretlenek lennének. Maguk a görögök is jóformán mint idegenekről beszélnek az európaiak felől s néhány a régi emlékért rajongó utazó kivételével, csaknem mindenki felismerte itt az ázsiai állapotokat, melyek megváltoztatása nagy nehézségekkel járna s modern európai színvonalra való emelésük még hosszú idők feladata lesz.

Alkotmánya első tekintetre igen czélszerűnek látszik. Kiváltságos osztály, nemesi czimek nincsenek, a törvényhozó testület (nemzetgyűlés) egy kamarából áll s tagjait általános szavazatjog alapján

választják, de a törvényhozási munkálatok szakszerű elkészíthetése céljából államtanács áll fenn. Vannak felelős miniszterek, esküdtzé-

Görög kávéház Piraeusban.

kek, korlátlan sajtó-, szólás s vallásszabadság, politikai jogegyenlőség s általában minden, mit az elmélet helyesnek itél. A gyakorlatban azonban sokkal szomorubbak a viszonyok. A demokracia helyett

csaknem minden téren demagogia uralkodik s az erkölcstelenség a vezérlő testületeknél igen nagy fokra jutott. A társadalmi s politikai helyzet ziláltságát az a körülmény tanusítja, hogy a görög miniszteri válságok, a parlamenti durvaságok s a püspökségeknek simonia utján való adogatása szinte napirenden van. Hogy e visszás állapotok közt a komoly és művelt elem s folytonosan erősebbé lesz, azt el kell ismerni, de még mindeddig a vezető szerep nem az övék és ez okozta, hogy Görögország független állami létének több mint félszázados fennállása óta aránylag igen keveset haladt előre.

Az ország területe 65,229 □ kilométer s az összes lakosok száma harmad fél milliónál valamivel több. Mai nagysága, egy pár szigetet ide nem értve és a gyarmatokat nem számítva, nagyjában az, a mi a hajdani Görögországgé volt. Szigoruan véve gyarmatosítás tekintetében sem áll a jelenlegi Görögország hátrább, mint az egykori anyaország. Olaszországban s a Földközi-tenger egyes távolabb eső partjain ugyan ma már ismeretlen a görög szó, de a szigetek, s kizsázsiai partok tele vannak görögökkel s magán a nagy félszigeten a Balkán hegységig szétszórva sokkal több görög lakik, mint hajdanta s élénk kereskedelmük, nemzeti érzelmük miatt igen sok helyen ők viszik a vezérszerepet. A görögök összes száma jóval fölülhaladja a 8 milliót.

Nagy előnye a görög területnek az is, hogy lakosai között a nem görög elem egészen jelentéktelen. A legújabb, habár nem teljesen megbízható adatok szerint, a lakosságból csak 31,969 az idegen s, a mi keleten jóformán még fontosabb, az államvallást képező görög keleti egyház kebelén kívül állók száma még kevesebb. 14,677 a más vallású keresztyének, 5792 az izraeliták s néhány ezer a mohamedanok száma. Az idegen nemzetiségű keresztyének közt az északi területen legtöbb az albán, de számuk csekély; vannak továbbá macedon-oláhok, bulgárok s olaszok is, de mindezek igen csekély számmal, úgy, hogy beolvadásuk a különben is hódítani tudó görög nemzetiségbe csak idő kérdése lehet.

Magáról a *görög nemzetiségről* hosszas ideig élénk vita folyt a tudósok között. Fallmerayer annak idején egész vihart költött fel azzal az állítással, hogy a régi görögök maradékai már kivesztek s a jelenlegi görögök a 6-ik század óta ide özönlött szlávok utódai. Kétségtelen, hogy a mai Görögországban, különösen a Peloponezusban a szlávok sokáig tartózkodtak s uralmuknak kétségtelen nyomait hagyták hátra, ám nemcsak a nyelv, de a szokások s népmondák is bizonyít-

Görögök nemzeti viseletben.

ják, hogy a hatás nem volt igen nagy. A görög jelleg, bár a vérkeresztelés folytán némileg módosult is, nem semmisült meg, sőt a nőknél s némely elkülönített szigeteken lakó görögöknél elég tisztán maradt fenn, sokkal tisztábban, mint azt oly hosszú idő múlva feltenni lehetne. De éppen e nagy ellenállási képesség tanuskodik arról is, hogy a görögök más nemzeteket assimilálni képesek voltak. Még a régi görög szellemnek is sok nyoma van. Művészetök s szépérzékök, a művelődéstörténelem egykori büszkeségei elvesztek, mielőtt a szlávok megjelentek volna s mégis ők a Balkán félszigeten a legügyesebb építészek, festők s kőfaragók. A hol csak e vidéken valami nyoma van a magasabb műiparnak, görögök kezének nyomát fedezhetjük fel. Albániában mint papok, orvosok, kereskedők, bankárok, Törökországban mint üzletemberek s tolmácsok a közélet minden ágában kiváló szerepet játszanak s nemzeti jellegüket sehol sem veszítették el.

Míg azonban a görög nemzetiség tehetsége s szívós nemzeti öntudatáról oly sok jót mondhatunk, jellemüket nem dicsérhetjük. Sok utazó a görögöt egyenesen csalónak s rablónak tünteti fel s önző könnyelműsége általában hirdetett dolog. Mások gyávasággal vádolják őket. Mind e vádakban lehet s bizonyosan van is túlzás: de kétségkívül alapja is van. Egy ismert keleti közmondás így szól: Egy európai megcsal két törököt, egy zsidó három európai, egy örmény két zsidót s egy görög három örményt. E közmondás legalább is a görögök élelmességéről tesz tanubizonyosságot s hogy ez élelmesség csakugyan nem mindig jár együtt a becsülettel, könnyen elhihetjük, ha tudjuk, hogy a görög kereskedő a Balkán félszigeten csaknem ugyanazt a szerepet játszsza, mint a mi felvidékünkön az úgynevezett lengyel zsidó. Már a régi görögök híresek voltak arról, hogy mézédes beszéddel igyekeztek megcsalni mindenkit, utódaik szintén ily hizelkedők s nyelvükben a becsületnek s értéknek ugyanazon egy szava van. Már a rablókra vonatkozó vádnak sokkal kevesebb alapja van. — Igaz ugyan, hogy a részben kopár vidéken lakó s közigazgatás tekintetében elhanyagolt nép között sok rabló van, de általán a polgárisult vidéken a lopás ritka s a valódi görög még koldulásra is ritkán adja a fejét. Jellemük árnyoldalával ellentétben különösen ki kell emelnünk a görögök tudásvágyát. Sehol a világon nincs az egyetemeken oly sok laikus hallgató, mint Athenben, mely különben is igen népes (1895-ben 2987 tanuló volt), utazni és olvasgatni minden görög szeret, s a parasztok is

kíváncsisággal állják körül az idegeneket. Az ujtásokat gyorsan sajátítják s vitatkozni rendkívül szeretnek. Egy közmondás azt tartja róluk: öt görög: hat vélemény. Az élénk forgalmi központoktól távol eső görögök családi élete patriarchalis élet; a régi patriarchalis erények teljesen épen maradtak.

A régi görög szépség nyomai ma inkább csak a szigeteken található fel, de a száraz földön is találhatunk szép szál legényeket klaszikus metszésű arcvonalakkal s csinos nőket szoborszerű természetel. A férfiakon jellemző nemzeti öltöny az ugynevezett fustanella, térdig érő sok ránczu szoknya. Ezenkívül szélén himzett szines mellényt, a fegyverek számára széles övet, hegyes orru papucsot, fezt vagy kecskebőr sipkát s köpenyt szoktak rendszeren viselni. A nők öltözete az egyes vidékek szerint különböző. Gyakran kék selyem, arannyal himzett ujjasuk van, bő fekete szoknyájuk elől több egymásra hulló szegélylyel s alatta hosszú fehér szoknya. A lábon török papucsot, derékon széles barna övet viselnek s finom szövetű ingujjuk csipkével van beszegve. Fejükön gyakori az aranybojtos fátyolkendő s a homlokon ezüst és aranypénzből fűzött hajék, de a fezt is hordják. Lakóhelyük

(Görög nő szfakióta öltözetben.

általában piszkos s kényelmetlen, de a butorokban szeretik a fényűzést s a parasztnál sem ritkaság, hogy a ház elé verandát, lugast vagy kis virágos kertet készítenek, noha üvegablak, szék s más nyugateurópai butor igen gyakran hiányzik. A természetet inkább szeretik, mint őseik, kiknek szokásait s részben kézi eszközeit (faekék, korsók, kerek kézitükrök, kézi malmok stb.) még most is hűségesen megőrizték. Nyelvük természetesen sokat változott, de az új görög még is közelebb áll az ó görög nyelvhez, mint az olasz a latinhoz s az írásmód egészen a régi, sőt még most is láthatni

falun, a mint egyes görögök őseik szokása szerint, térden hosszú papírszeletekre írnak, melyeket azután összegöngyölnek. A nők tisztelete náluk nagyobb, mint szomszédaiknál, bár a férfakkal társadalmilag itt sem egyenrangúak. A lármás mulatságokat szeretik, pásztorok s ifjak a zenét is; de költészetük már nem oly élénk, mint régente.

Egyes törzsek kiváló sajátosságainak jellemzését még nem kísérelték meg, holott e feladat a görög nép változatos, elűtő és érdekesen jellemző részletei miatt nagyon

Görög leány Korfuból.

hálás lenne. Törökök, olaszok, albánok által történt keresztetések s mindenek felett a különböző vidékek által feltételezett életmód sok egyéni különbséget hoztak létre. Általában bajos a kereskedő görögörről következtetést vonni a földműveléssel vagy halászattal foglalkozókra. Néha a régi görögök jellemvonásaival is találkozunk, mint pl. a Spárta környékén lakó mainotteknél, kik edzettségben s jellemszilárdságban többi társaikat felülmulják s kopár zord sziklák között némileg remete életet is folytatnak.

Államvallásuk, mint említettük is, a görögkeleti. Egykor a konstantinápolyi patriarcha alatt állottak, de függetlenségük

óta egyházukat is önállóvá tették. A klerus száma igen nagy, magában a régi ország területén 21 érsekség, 29 püspökség, 161 zárda s 5000-nél több pap van, köztük mintegy fele Vazul szerzetes. A papokat általában rosszul fizetik s azért az előkelőbbeknél nincs is tekintélyük, mihez hozzájárul még az igen elterjedt simonia. A papság maga a népoktatással keveset törődik, de az állam dicséretre méltó buzgalmat fejt ki s Athenben részben külföldi szakemberek meghívása folytán, egész sereg különböző s részben igen jól szervezett intézeteket tart fenn. Régebben a leányok oktatását igen elhanyagolták, most azokra is kellő gondot fordítanak. A nagyobb helyeken nyilvános könyvtárak s gyűj-

temények is vannak, ez utóbbiakban a klasszikus leletek is helyet foglalnak. Ezek kivitele az országból szigoruan tiltott dolog, bár a tilalmat maguk a pénzvagyó felügyelők s szolgák segitenek megszegni.

Anyagi tekintetben sem áll a görögök helyzete oly szomoruan, mint azt hiresztelni szokták. Az idegenek rendesen csak Athent látogatják meg s ennek kopár környéke után itélik meg az egész ország termelési képességét. Pedig e szép ország nagyobb része még most is termékeny s egyes helyein ugy a gabona s szőlő, mint

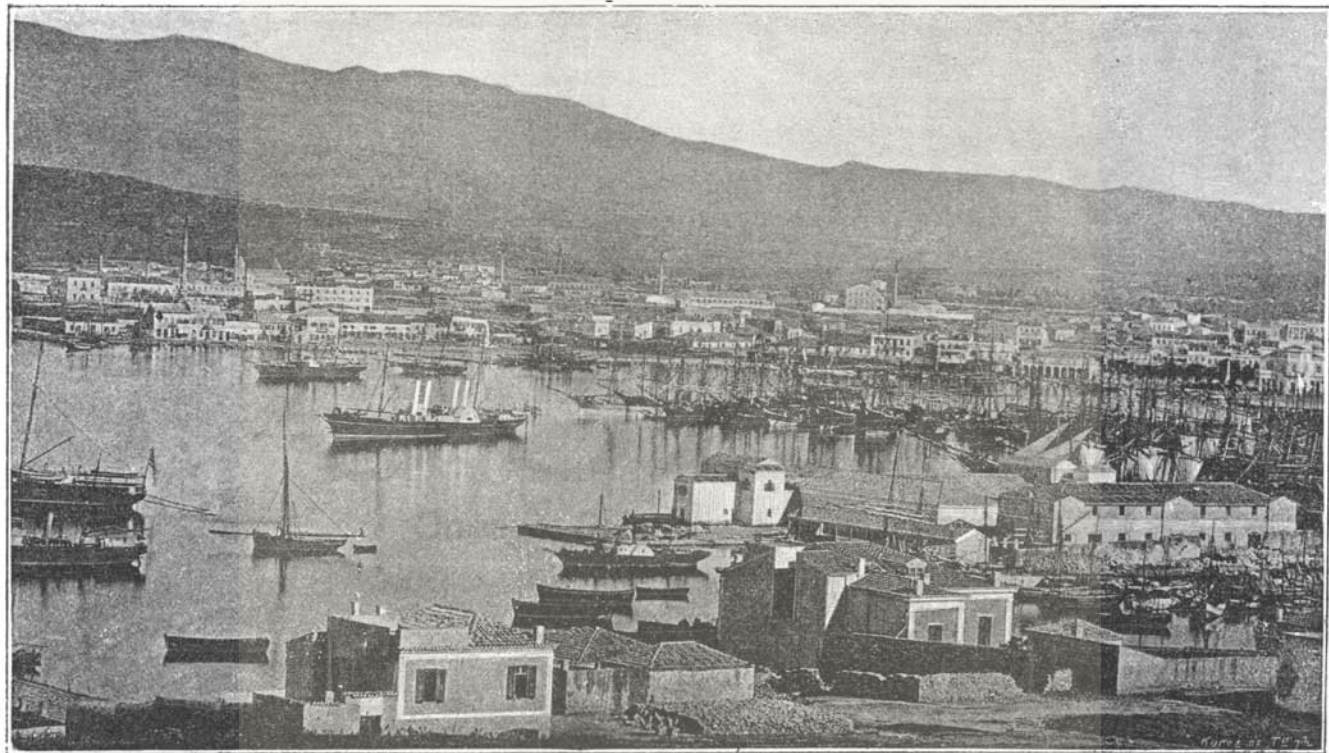
Az athéni akadémia.

a déli gyümölcsök gazdag aratást nyújtanak. Sajnos, a görögök e gazdagságot kiaknázni nem tudják. Gazdasági tudományuk igen csekély, a termőföld hasonlíthatlanul nagyobb része az állam s egyház kezében van; itt-ott az éghajlat nagy változatossága s a csekély nedvesség megnehezíti a földművelő munkáját s mindenek felett igen rossz a közlekedés, noha ujabban sok vasut épült. Ezidőszerint mintegy 5 millió hektár műveltetik. A termelés különösen buzában ennél-fogva nem is elegendő. Azonban olajfát, déli gyümölcsöket, különösen pedig bort s apró szőlőt nagymennyiségben visznek ki. A marha-

állomány aránylag elég nagy, különösen juhtenyésztése virágzó és a hegyi ösvényeken jó járásu lovai messze földön ismeretesek. Méhészete a Hymmettusban még ma is híres s halászata s szivacs kereskedése is elég nagy. A bányászat jelentéktelen, legfontosabb cikkek a fehémárvány és tajtkő. A gyári ipar az országban még csak most kezdődik, de a kis ipar elég jól van kifejlődve s különösen az arany- ezüst- s selyemhímzés, a cukrászat, ékszerek készítése, szalmafonás, maroquin-bőr s gyajutakarók készítése stb. Mindemellett a kereskedelmi mérleg szinte megdöbbenőleg kedvezőtlen. 1896-ban 72 millió drachma bevétel mellett 116 millió drachma kivétel volt. Az állami helyzet sem kedvező. Ma már a kis országnak több mint 600 millió drachma államadóssága van. Az ércpénzt Párisban öntetik ma is s az udvar háztartását is idegen hatalmak pótolják.

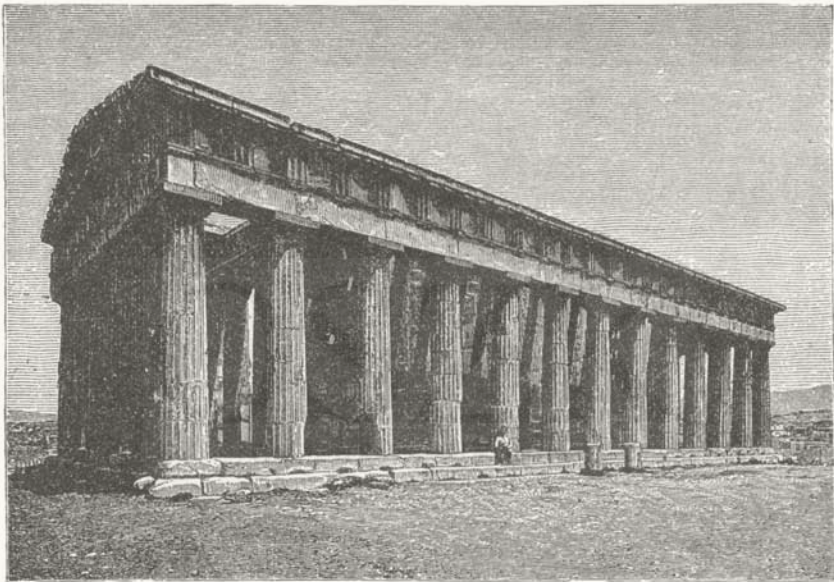
Pedig Görögország területéhez s fekvése sajátosságaihoz képest sem költ sokat a katonaságra. Hivatalosan a hadsereg létszámának 82,067-nek kellene ugyan lenni, de tényleg az 25,000-et is alig éri el. Hajóhada összesen 1480 matrózzal 15 hajóból áll. Általában az új görögök a hajózásban őseik mögött messze elmaradnak s országuk természetes fekvése daczára sem törődnek fejlesztésével. Vannak ugyan hajózási iskoláik, hajó iparuk virágzóknak is mondható, de azért nagyrésztük csak parti hajózással foglalkozik s tengeri hajóikkal nagyobb kiterjedésű kereskedést kevésbé folytatnak. Kereskedelmi hajójuk különben sok van Piraeusban.

Történeti emlékek s némileg a kedvező fekvés is az ország fővárosává *Athent* tette meg, azt a helyet, melyhez nemcsak kiváló emlékek fűződnek, de a hol az Akropolison s környékén egész napjainkig fenállott műemlékek hirdették a régi kor dicsőségét. Felsőszázad alatt az új főváros rendkívül gyorsan emelkedett, ma már 111,486 lakosa van s nemcsak teljesen elhomályosította maga mellett a többi városokat, de az egész ország társadalmi életének s művelődésének központja is lett. Kikötője, Piraeus, szintén népes hely (42,196 l.) s a folyton terjeszkedő főváros rövid idő alatt néhány közel eső falut is beolvaszt magába. A város különben eléggé piszkos, különösen piacjai kellemetlen hatásúak s csak a legkülső, boulevardokkal s középületekkel megrakott, városrész mutat európai kényelemre. Számos közintézetei s gyárjai, mindenek felett a csinos épületekben elhelyezett iskolák nagy figyelmet érdemelnek és keleten valódi ritkaságok. A régiségek közt a nagy fontosságú s részben még megőrzött Akropolison kívül nevezetesek a szelek tornya, Theseus temploma s

Piræus.

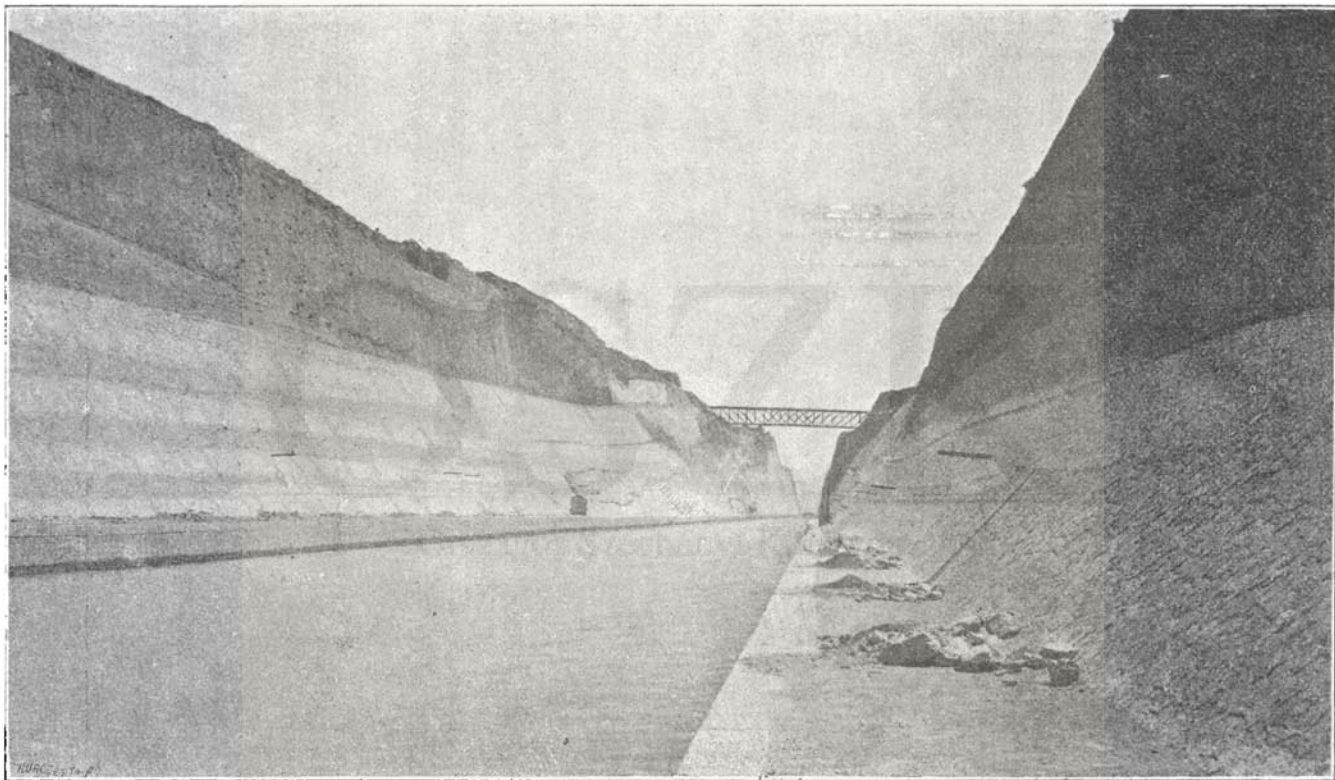
Hadrian templomának oszlopai. A tenger felől, a honnan az idegen először pillantja meg rendszeren e nagy nevezetességű várost, a romok s új város háttérben a hófedte Parnassussal s oldalt a dombok s kisebb hegyek összhangzatos csoportja, valóban festői hatásuak. A kikötőhöz közel kissé változik a kép. A Pentelikon és Parnassus nagyszerű ormai az elől levő dombok mögé vonulnak, csak a Hymettos látszik még. A királyi palota a város szélén, de a legszebb részek mellett park szomszédságában van. Nehány középületet külföldön

Theseus temploma.

élő dús gazdag görögök, köztük a magyarországi báró Sina Simon, pompás antik stílusban építtettek.

Azonban hasztalan keresnők a többi, egykor oly nagy nevezetességű görög városokban az Athénében levő és csak némileg is hasonló nagy közintézeteket vagy európai jellegű utcákat. Az ország újabb haladását csaknem kizárólag a fővárosban lehet tapasztalni. Közelében már meglehetősen kopár vidék s pusztaságok vannak. A száraz földön csak három régi nagynevű város, vagy annak helyén épült új város bír némi lokális jelentőséggel. *Spártának*, mely egészen új hely, *Korintnak*, *Thebének* csak egy pár ezer lakosa van s ezek közül csak Korinth emelkedik, mióta a földszorosát átmetsző csatorna, melyet a

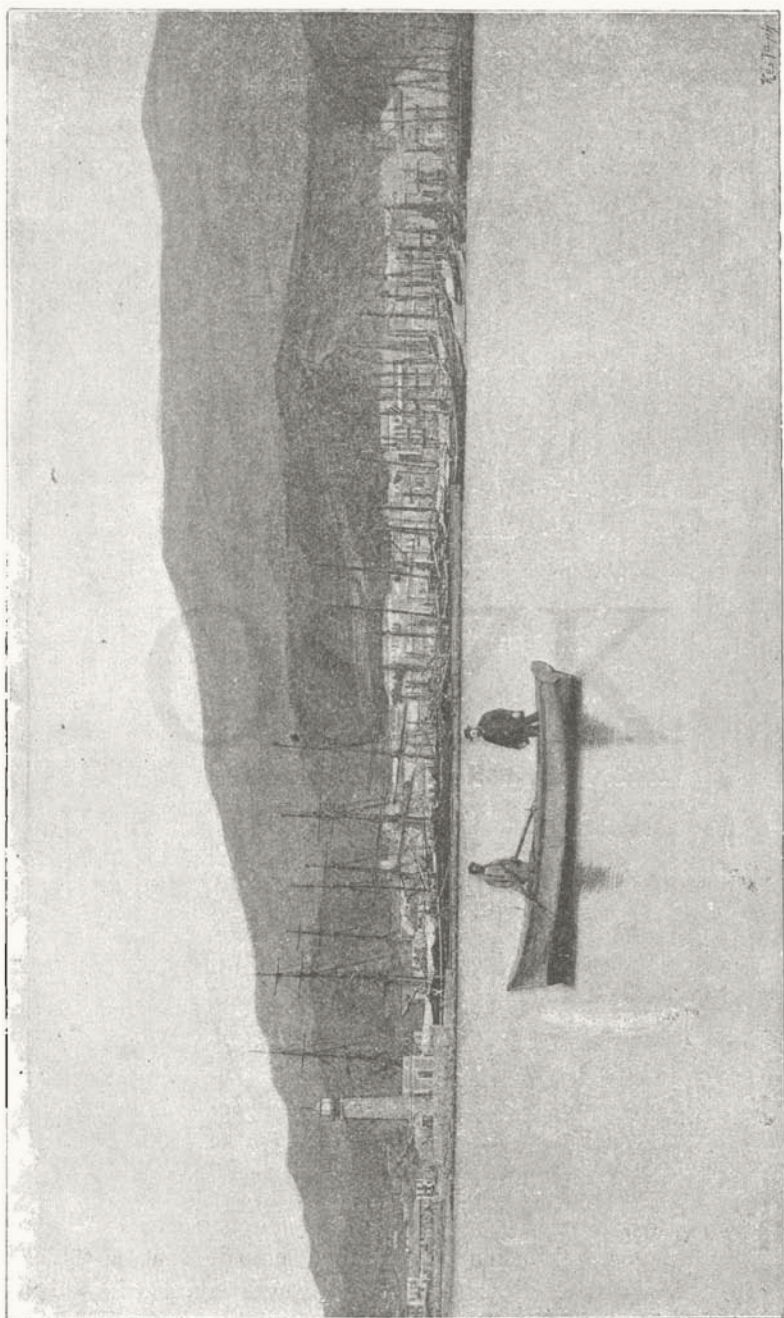

A korinthusi csatorna.

magyar Türr István kezdett építeni, 1893-ban megnyílt, bár ennek a csatornának is inkább a kikötő városok veszik a hasznát. Marathon mocsáros vidéken egy kis falu, Plataeaból csak romok látszanak s a dúsgazdag Delphi helyén most egy kis piszkos falu van, melyet Kastrinak kereszteltek el, valószínűleg azért, mivel a hely jelentőségét elfeledve egyszerű váromnak tartották. A thermopylaei szoros helyén felhasználatlanul gazdag kénforrások hevernek. A Peloponnesosban újabban emelkedett fel Spezzia élénk kikötőhely s *Patras*, a legnagyobb vidéki város (37,958 l.) a lepantoi öböl torkolatánál: de a régi nevezetes helyek vagy eltűntek, vagy mint Messene, falukká töpörültek, Mykaenet, Olympiát s más helyeket az újabb ásátások költötték ismét életre.

Az északi területen, mely nagyjában a régi Epirusnak s Thesaliának felel meg, a legjelentékenyebb hely *Larissa*, (15,373 l.) a régi pelasz főváros a mély Peneios partján óriási természetes amphitheatrum közepén, mely mellett van a hirneves Tempe völgy s a híres hegyek: Olymp, Ossa és Pelion. A föld egyik legszebb s legtermékenyebb vidéke ez, csaknem teljesen elhagyatva. A többi községek közt még Phersala (Pharsalos) s Volo (Demetrias) a legnevezetesebbek, az előbbi mellett egy régi akropolis romjai láthatók. A terület nagyobb részén már ez sincs meg, sőt, az egy Olympot kivéve, a régi helynevek is eltűntek vagy szláv alakban maradtak meg. A görög lakosok között itt sok az albán s az oláh. E vidék egyik kiváló nevezetessége Stagus város mellett az oszlopszerű kopár sziklákon álló zárdák, hova csak kötélletrán lehet feljutni, úgy hogy, méltán csodálkozhatunk azon, miként építkezettek e helyen. A legmagasabb szikla 160 méter s a legszélesebb tető is csak 130 méter kerületű. Az épületek igen régiiek, némelyikben igen becses könyvek találhatók s valószínű, hogy régebben menedékhelyekül szolgáltak. Az idő a sziklákat megrongálta s velük együtt több kolostor dőlt össze. Régebben mintegy 40 volt, ma alig 10 van lakható állapotban, melyekben negyven barát éldegél.

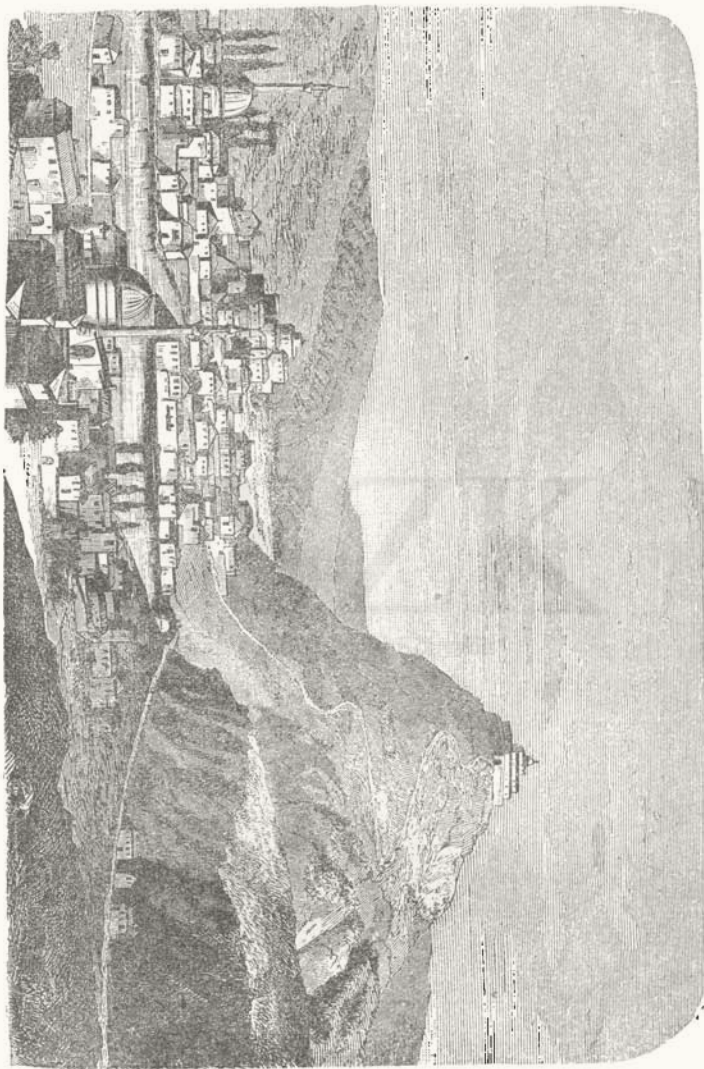
Görögország számos szigete közül, melyek csekély kivétellel a partokhoz mind közel esnek, kétségtelenül legjelentékenyebbek a régebben angol fennhatóság alatt állott *joniai szigetek*. Mindannyi sziklás, de talajuk nagyon termékeny s egy kis bányászaton kívül olaj-, bor-, méh- és selyemtenyésztés mindenütt feltalálható. Némelyik igen nevezetes kereskedő hely. A legfontosabb kétségkívül *Korfu* a homeroszi Scheria, ez a nagy és bájos narancs- és olajfaliget,

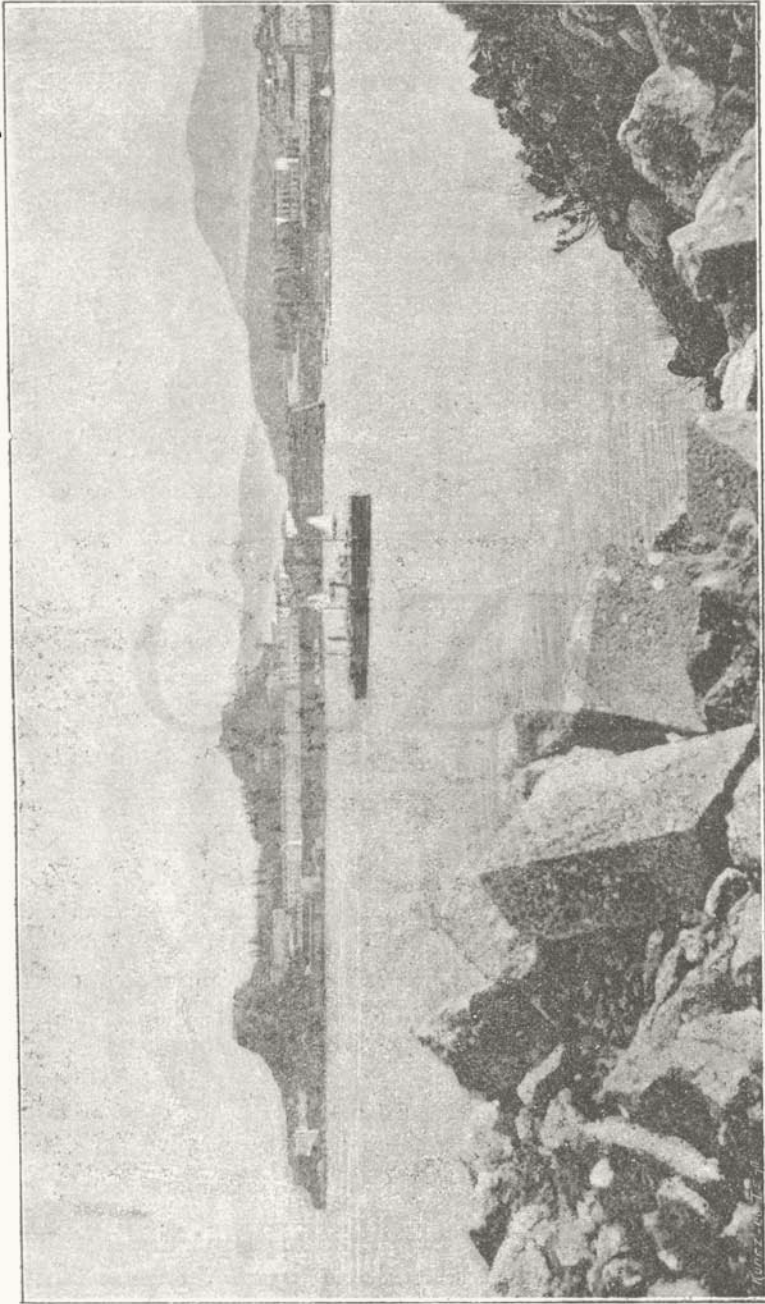
Patras.

melynek birtokáért ősidők óta versenyeztek görögök, rómaiak, bizan-
 cziak, olaszok, míg végre a törökök kezére került, kiktől az angolok

Larissa.

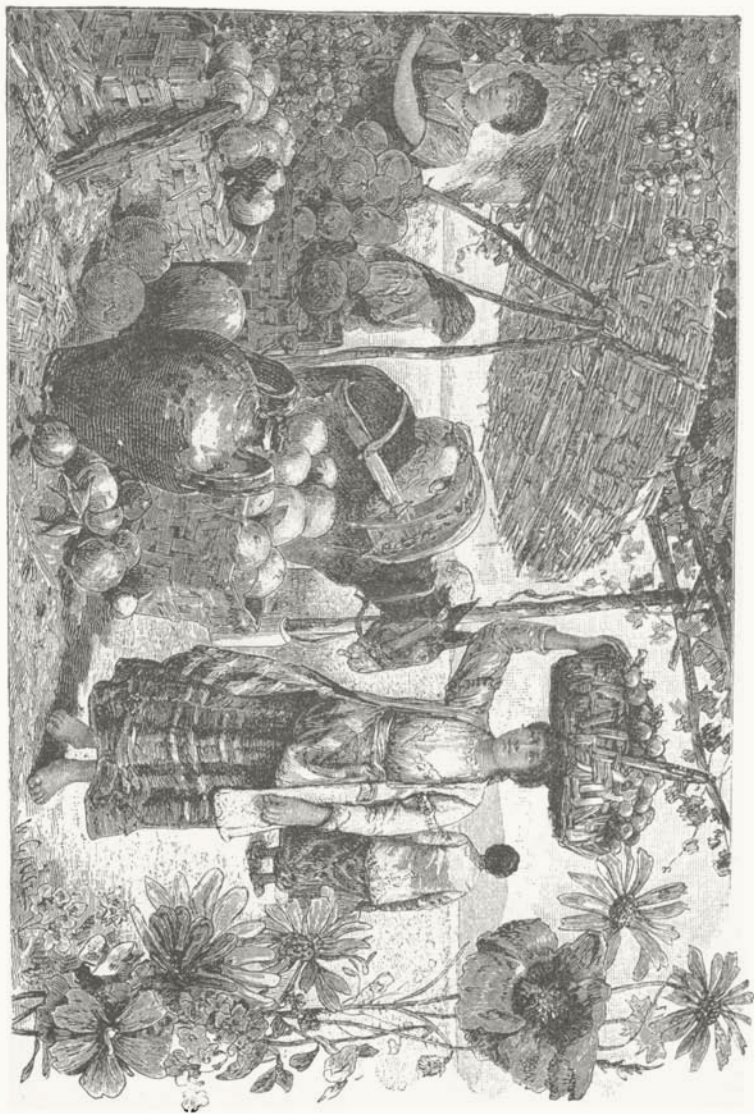

váltották meg. Ezek aztán nagylelkűen engedték át a többi ión
 szigetekkel együtt az ujjaszületett Görögországnak. A sziget fővárosa
Korfu, a hajdani Kerkyra, mintegy 20,000 lakossal, nemcsak igen

Korfu.

élénk kereskedéssel, de számos szép épülettel is. Mint gyarmatot 734-ben K. e. a Korinthusiak alapították, s ma Görögország leg-

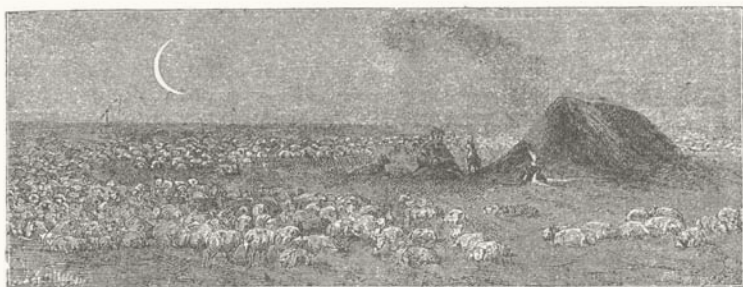

Vásárosok Korinthusban.

virágzóbb városainak egyike. Itt van tudvalevőleg az Erzsébet királyné által építtetett csodaszép Achilleon nevű nyaraló. Athénen kívül itt van az országban az egyetlen egyetem szép könyvtárral s növény-

kerttel, hajógyára s más középületei is hiresek. Nevezetes kereskedő helyek még Argostoli *Kephalonia* szigetén, melyen a Görögországért rajongó Byron lakott, és Zante, (14,650 l.) a hasonló nevű sziget fővárosa. E szigetcsoport 2750 □ kilométert tevő területén több mint negyedmillió ember lakik, kik nemcsak kereskedelmi viszonyaiknál, de az angol kormányzat hatása folytán is általában sokkal műveltebbek, mint a görög királyság sok más részén lakók. Több nemű természeti nevezetességeik közt kiváló érdekűek az Argostoli mellett levő tengeri malmok. A tenger ugyanis e városhoz közel két helyen a földbe omlik és pedig oly erővel, hogy számítások szerint naponként $5\frac{1}{2}$ millió köbláb víz tűnik el s e viz elég erős, hogy malmot is tud hajtani.

A fővároshoz közel fekvő s történelmi nevezetességű *Salamis* s *Aegina* szigeteken nincs már látni való s egyedüli nevezetességük, hogy Aeginában kitünő mandula terem. A nagy *Euboea* (ma Negroponte vagy Egribos) szigeten több nevezetesebb hely van, köztük *Chalkis* (Egribos), melyet Livadiával mozgó hid köt össze. Az aegeumi tengeren levő többi (mintegy 25) sziget közül egy pár márványáról s boráról híres. A nagyhirű *Delos* (ma Dili) sziget lakatlan. A legtermékenyebb *Naxos*, melynek fővárosa elég élénk kereskedést üz. A kisebb terjedelmű *Syra* kereskedése még nagyobb s fővárosa *Hermupolis*, a szigeteken a legnagyobb hely (21,000 l.) folyton emelkedik s már is nagyjelentőségű. Említésre méltó még e szigetek között a vulkanikus kitöréseiről világhírű *Santorin*, hol mint a vulkanikus helyeken általában, kitünő jó bor terem. Mindezen szigeteken rendszeren a zárdák a legjelentékenyebb épületek. Többnyire sziklatökre építik, aztán várják, hogy a vallásos hitbuzgóság szerelje föl. A szerzetesek nem is csalódnak, mert a sziget zárdái és kolostorai mind felette gazdagon vannak felszerelve. Ott, hol élénkebb kereskedés nincs, a nép földműveléssel s részben pásztorkodással foglalkozik. Primitív patriarchalis viszonyai közt a régi görög mythologia foszlányait hiven megőrzi.

Délorosz síkság.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

EURÓPAI OROSZORSZÁG.

Leroy-Beaulieu: L'empire des tsars et les Russes. 2 köt. Paris, 1882. — *Rokoschny*: Russland. Land und Leute. Leipzig, 1886. — *Stoddard*: Across Russia. London, 1892. — *Meyer v. Waldeck*: Russland, Einrichtungen, Sitten und Gebräuche. Leipzig, 1884-86. — *Stepniak*: Der russische Bauer. Stuttgart, 1892. — *Szemenov*: Az orosz birodalom földrajzi és statisztikai szótára (oroszul) 5 köt. Szentpétervár, 1863-84. The industries, manufactures and trade of Russia. 5 köt. Sz.-Pétervár, 1893. — *Mackenzie Wallace*: Russia, az orosz birodalom ismertetése. Ford. *Szentkirályi Mór*. 2 köt. Budapest, Franklin. 1878.

A NAGY orosz birodalomnak európai része a szó szoros értelmében róna, a Szármát-síkság, mely a germán síksággal szomszédos s földrajzilag attól alig választható el. A Visztula partjaitól s a Kárpátok tulsó lejtőitől keletfelé egész az Uralhegységig s a Káspitengerig terjed, északon a Jegestenger és mellékága, az úgynevezett Fehértenger, alkotja a határt, délen a Feketetenger s a Kaukázushegység. Az Uralhegység s a Káspitenger közt levő téren e síkság, mely kétségkívül egykor óriási tenger talaja volt, Szibiria és Közép-ázsia sivatagaival függ össze.

Ha e nagy területet egy pillantással, mintegy madártávlatból, áttekinthetnők, úgy találnók, hogy két részből áll, melyek közül az egyik a másiktól jellegére nézve lényegesen különbözik. Északi része erdős és mocsáros vidék, bőven ellátva álló és folyó vizekkel, valamint ingoványokkal, melyek szórványosan művelés alatt álló területeket öveznek. Déli része ezzel ellentétben termő és meg-

mérhetetlen kiterjedésű szántóföld, itt-ott néhány homokterülettel vegyítve. Azok a domborodások, melyek délen és a középén elterülnek, alig észrevehető emelkedések. Mindkét vidék azonban meglehetősen egyhangú s a gyepes síkságnak nincs oly gyönyörű magas hegysorokból álló kerete, mint a magyar alföldnek. A *Csornoszjom* (fekete földek) roppant területe, mely talajának a színétől vette nevét, még nagyrészen pázsittenger, melyet csak itt-ott szakasztanak meg egyes falvak, művelt földek és magas partjaik között lassan haladó folyók. A Csornoszjom, mely egy végtében a Dnieper, Don és a Volga medenczéire terjed ki, több 80 millió hectárnál, vagyis jó másfélszer akkora, mint Franciaország s e roppant területen a termőföldréteg mindenütt, igen jelentékeny mélységű, mert 1-5, sőt 10-20 méter között váltakozik. Sehol a felszínen tengeri főveny, sem porladozó gránit, a mit a vihar sodrott volna oda. Ellenben a korhadó tenyészet folytonosan kövéríti, habár erdő csak elvétve tenyészik rajta. Leginkább buzatermelésre alkalmas. Innen délre több helyen hasonló természetű „szigetek“ található, melyek szintén dús növényzetökkel tűnnek föl, de a legtöbb délvidéki füves újabb korszakban kiszáradt tengerfenék, s csak tavasszal zöldel. A nyári hőség szaporán leégeti rajtuk a gyepet s a nyájak, melyek ezeken a téres lapályokon legelnek, kénytelenek a folyók partjaira menekülni, hogy táplálékot találjanak. Csak azok a területek tekinthetők oázoknak, melyeknek talaját a forrásvizek öntözik.

Összehasonlítva az ázsiai síksággal, hol a talaj nagyrészt homokból s kötőmelékekből áll, e hatalmas síkság általában igen termékeny. Közel 5 $\frac{1}{2}$ millió □ kilométer területén csak néhol található egészen kopár vidék s jöllehet terjedelmes mocsárok vannak, mégis azok csak kis részét teszik e nagy síkságnak, mely különben nem áll egy részből, mert a Kárpátoktól a Dnyeperig a *délorosz földhát* húzódik, melytől északra a *Rokitno mocsarak* terülnek, elválasztva tőle a *nyugati orosz földhátat* s ennek északi nyúlványát, a *Valdai hegységet*, mely 325 méter magasra emelkedik s aztán tavakban gazdag lejtőségben hanyatlik le Németország felé. Délkeleti irányban ez a földhát a Dnyeper és Don közé küldi széles púpját, míg a Don és Volga közt a *Volgaparti dombhát* terül el. A Volga és Ural folyók közt az *Obscsij syrt* (általános emelkedés) húzódik. Ez a föld legnevezetesebb helyei közé tartozik, mert itt van a nagy *uralaspi mélyedés*, a földkéreg legnagyobb szárazföldi horpadása.

Ezen mélyedésnek síkságai sokkal kopárabb puszták, mint a kö-

zéporszországiak; határtalan térségek, melyeket futóhomok, kemény agyagpadok, vagy pedig oly sziklatelepek foglalnak el, melyek helylyel-közzel szakadékokkal vannak átszeldelve, hol egy kevés termőföld rakódott le. A káspi tó nyugati medenczéjének legnagyobb részét homok- vagy agyag-puszták foglalják körül. A sziklás puszták keleti irányban terülnek a Tatárföld felé. Nagy területet foglalnak el a Volga és Jajk folyók között, a sós lapályok, melyek kivirágásaikkal a tenger hajdani kiterjedéséről tanuskodnak. Ennek egyik része a Narin Sivtag is, melynek agyagos és kopár fölszínén egyes, füvel benőtt, homokos fensíkok és északtól dél felé huzódó buczkák vannak. Ez utóbbiaknak oltalma alatt mély fekvésű legelők rejtőznek, a melyeket a nomádok látogatnak. Különbözik a Káspi tó környékén majdnem az egész mélyedés kopár; nem látni ott oly tenyészetet, mint a Dnyeper, Don és Irtis pusztáin és a legelők csak igen keskeny övet foglalnak el, meglehetősen távolban a tó északi partjától. Ha sáskahad csap le rá, a mi gyakran megesik, egy fűszál sem marad rajta, sőt a mocsárok nádja is, egészen a víz színéig, martalékul esik a pusztító hadnak.

A mennyire kietlen az orosz pusztá télen, midőn mindent hó borít s a fagyos szél hullámokat és örvényeket hány a fehér hótenger vidékén; éppen oly visszariasztó még a legnagyobb évszakban is a fehér homok és vöröslő agyag borította roppant térség, melyen itt-ott csak üröm és komor színű fűtej tenyészik. Gyorsan gördülő szekereken haladván, olyannak tetszik ez a síkság, mint valami hosszú szürke csíkokkal sávolt, tűzszínű lepedő. Helylyel-közzel nagy nehezen, szakadásokon kapaszkodik át az ember, melyeket viharok, felhős szakadás vájtak a talajba, másutt valamely mocsárt kell kerülnie, melynek fehéres és pelyhes tükre a nádason átcsilámlik. A távolban a vöröses sósnövények szegélye sóstavat sejtet, a látóhatár szélén a hosszú rétegekben ülő felhők a tengerpartot jelzik. A talajból türehetetlen forróság sugároz ki, aztán a hűvös szél, mint valami tűzhely szívója a pusztaság izzó felszínén, porfogatagokat kerget maga előtt. A kocsni mellett ezernyi, milliónyi elszáradt növények törmelekei pattannak fel, ezeket a szél gombolyogokká sodorja és a pusztának ezen kengyelfutói gyorsaságban versenyezve nyargalnak tova s több méternyi szökésekkel dühösen kergetik egymást, mintha ördögi versenyt futna el szemünk előtt. Minden állomáson egy-egy nyomoruságos, félig a homokba temetett viskó előtt tart az utazó rövid pihenőt. Olykor elibénk áll egy-egy vadtekinetű, kuszált hajú

emberi alak, de komoran továbbhaladunk újra, hogy újra belemélyedjünk a sivatagba. Nagy ritkán látunk a távolban egy-egy kalmuk, vagy kirgiz nemez kibitkát, vagy pedig oly sirhalmot, melyet valamikor harcosok tetemei fölé emeltek: gyakran napi járóföldet halad az ember a nélkül, hogy egyéb nyomot látna, mint az itt-ott, a kemény anyagon megmaradt kerékvágásokat. A fák a pusztaságokon majdnem teljesen ismeretlenek s ha itt-ott mégis találkozik egy-egy fa, azt bizonyos tisztelettel tekintik, mint az istenség csodás ajándékát. A kirgizek gyakran több mértföldnyi kerülővel látogatják meg az ilyen csodát, hogy tiszteletük jeléül mindannyiszor felakaszthassanak annak ágára egy-egy ruharongyot.

Délorosz pusztaság.

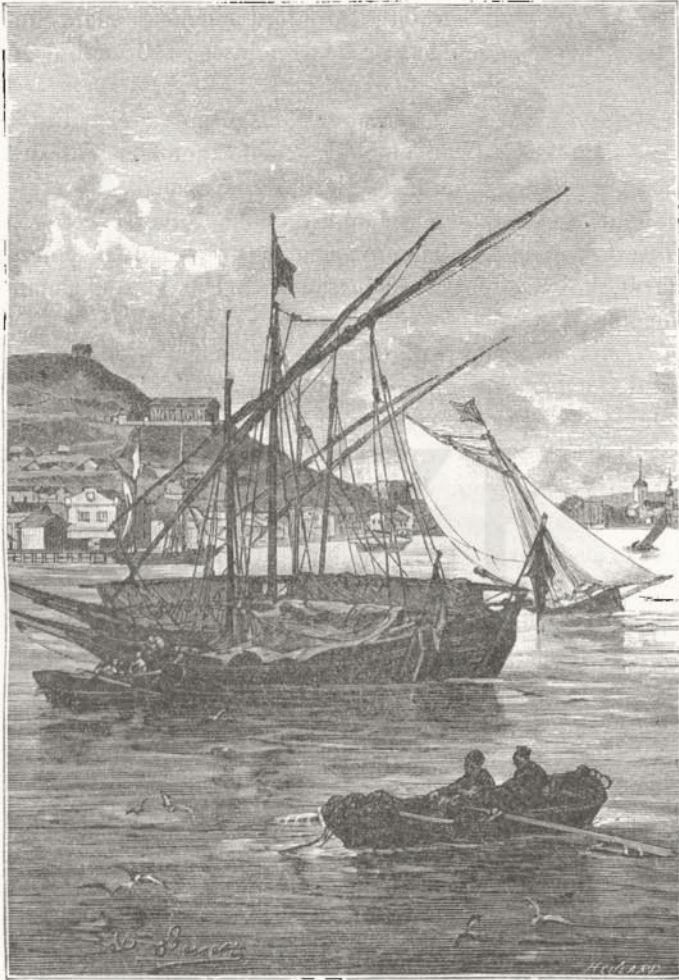
Állatokban a vidék meglepően gazdag. A sivatag füve (köztük a mértföldeket borító *Stipa pannata*) között csinos őrlök egész serege tenyész, valamint az ugró egér is. Kigyók és gyíkokon kívül a sósmocsárokban ragadozó s vízi madarak ezrei mutatkoznak, és a homokdombok között, melyeket tetszése szerint dobál a szél, csuszómászó bogarak százezreit látjuk.

E nagy mélyedés legmélyebb pontja a *Káspi tenger*, amely a legnagyobb (440,000 □ kilm.) bennföldi tenger. Középtengernek maradványa ez, mely egykor a Fekete tengertől az északi jegestengerig terjedt. A szibíriai s tatár talaj lassu emelkedése választotta

el lassankint a Káspi tengert az Ob öböltől s Araltótól s később a Bosporus áttörése következtében a Feketetenger színvonala is odább süllyedvén, a ponto-káspi földszoros, melyen jelenleg a Manics vize fut keresztül, szárazzá lett. De lett légyen bármilyen az alakulás folyamata, annyi bizonyos, hogy a Káspi tó, a szárazföld közepén elszigetelve maradt, elpárolgás által nagyobb vízmennyiséget veszített, mint a mennyivel a folyók növelték és így terjedelmében igen megfogyott, felszíne pedig közel 25 méterrel süllyedt a Feketetenger alá. Ha a földközi Káspitenger újból megtöltené régi medencéjét, úgy, hogy magassága megfelelné a nyílt tengerekének, akkor Szaravtovtól lefelé a Volga egész lapályát előntené s az ottani pusztát több százezer □ kilométernyi területen borítaná el. Jelenleg a tó három különböző részre oszlik. Éjszaki része, melynek feneké a pusztának alig észrevehető lejtősődését folytatja, nem egyéb, mint egy nagy mocsár, mely sehol se mélyebb 15—16 méternél és ez is folytonosan kisebb lesz a folyók iszaplerakása miatt. Legmélyebb (700-900 méter) a déli része, hol a partokat néhol magas hegyek környezik, melyek meredeken esnek alá a tó fenekéig. A tengervíz sója folytonosan csökken a folyóvizek beömlése miatt, a partokon aztán lagunák alakjában sós mocsarak vannak. Ezek legnagyobbja a keleti partmentén a *Karu Bugas*. A tenger vizének tartós apadása természetesen azt eredményezné, hogy e belföldi tenger nagy része idők múltán mocsárrá változnék át, mint ez északi partjain már most is mutatkozik. Ennek meggátlása végett az orosz kormány, elhatározta, hogy a Don vizének egy részét a Volgába vezeti s ezáltal a Káspi tenger vízmennyiségét gyarapítja. Ez egy alig 60 km. hosszú esatorna által volna elérhető Caricin városánál, mely azonfelül hajóutat teremtené a Káspi- és Fekete tenger közt.

Keleteurópa *folyóvizekben* rendkívül gazdag. Nem kevesebb, mint tíz tekintélyes folyórendszert lehet e nagy síkságon megszámolnunk. Legnagyobb folyó vize a *Volga* (3190 kilométer hosszú), Európa legtekintélyesebb folyója, melynek vidéke Keleteurópa egész felületének több, mint egy negyedrésze. A tatárok „gazdagság“-nak (idél) nevezik. A Valdai-fensíkből ered különböző források, mocsarak s tavak összefolyása folytán; majd kopár, mocsáros, erdős vidéken futván keresztül, apró folyók felvételével csakhamar tekintélyes víztömeggé lesz. Nisni-Nowgorodnál szélessége már egy verstnyi s ezután gyakran tó alakban terpeszkedik szét. Kazan alatt ömlik belé legtekintélyesebb mellékfolyója (636 km.) az Uralhegységéből eredő Kuma

s innen kezdve dél felé fordul s Caricinnál belépve a Káspi mélyedésbe délkeleti irányt vesz fel. Itt egyuttal több ágra oszlik s szétterjedő, folytonosan előbbre nyomuló deltát alkot, melynek mintegy

Kercs.

központja, Astrachan városa. A hatalmas folyó alsó részében rendszeren 7-8 verst széles, az áradások alkalmával olykor 15-20 verst is. A víz folytonosan új ágakat alkot magának, homok szigetei gyakori

változásoknak vannak alávetve s a tengernyi széles óriási folyó egyik-másik ága köztük néha úgy megszűkül, mintha csak patak volna. Nádas erdők, a felső részeken dombos vidék s a torkolathoz közel sósmocsárok ezrei borítják el a partot. Ez utóbbiak között legnagyobb a 47 verstnyi kerületű Eltontó, melynek eddig még ki-meríthetetlen sótömegéből évenként mintegy 10 millió pud sót nyernek.

A Volgán kívül a Káspitenger folyamrendszeréhez tartozik még a szintén jelentékeny *Ural*, melynek 2396 kilométer hosszú folyása nagy darabon egyik határvonala Európa s Ázsiának. Nevezetesebbek azonban ennél a Feketetengerbe ömlő hatalmas folyók: a *Don*, *Dnyeper*, *Bug*, *Dnyester*, melyek mindannyian a dél-oroszországi dombvidéken hatolnak át, hogy a tengerhez jussanak. A Don egy alkalommal csak 60 kilométernyi távolságban van már a Volgától, s miután jobb oldalt a *Donec*. baloldalt pedig a *Manycs* folyókat vette fel, a sekélyvizű Azovi tengerbe ömlik, melyet a Krim és Taman félszigetek választanak el a Feketetengertől. E parton részint a Krimfélszigeten, részint a Fekete- s Azovi tenger közt fekvő hasonló nevű tengerszoros mellett Taganrog, Berdjanszk és Kercs a legnevezetesebb városok.

A Don alsó folyása és Volga közt, valamint a Kaukazustól délfele dombos vidékek terülnek. A Krimtől nyugatra ömlenek be a Feketetengerbe a már említett folyók s ezek torkolatához közel a Bug és Dnyester között fekszik a folytonosan fejlődő, nagy forgalmi város *Odessza*. mely Szentpétervár után a legszebb s legkellemesebb hely a nagy birodalomban. Ugy látszik a tenger felől, mintha az egész város palotákból, nagy fogadókból s díszépületekből állana, melyeknek magas homlokzatai beláthatatlan hosszú vonalban sorakoznak. A város 50-60 méter magasságra fekvő óriási terasseon emelkedik, mely párhuzamosan fut a tengerparttal. Lábánál egy utczára és a vasuti közlekedés lebonyolításra elég hely van, az utcza mindkét végén kikötők vannak (telve a világ minden részéről összegyűlt hajókkal), melyekből pompás lépcsőzeten jutunk fel a városba. A gabona kereskedelem adja meg forgalmi jelentőségét e városnak, s Oroszország híres gabonatermő rónája folyton emeli, úgy hogy rövid idő alatt valóban világvárossá lesz.

A Feketetenger északi partján alacsony, de messze terjedő fensík terül el, mely keletre a Don torkolata felé lassankint alacsonyabb. észak felé a Pypet mocsárokra meglehetősen meredeken esik le s e

helynek különös sajátága, hogy minden, még a legkisebb völgy is torkolatához közel, hosszan elnyúló tengeröbölben végződik, melyeket az egykor e vidéken uralkodott görög nyelv hagyománya szerint

Odessza kikötője.

limannak neveznek s melyeknek részben oly erős sótartalma van, hogy a környéken a sós földben diszlő növények dúsan teremnek. Sőt, kivált a bessarabiai ugynevezett *Duslelimanokból*, a sót szedik. Ugyanis a

nyár közepén a víz kiszáradván, a talajon sókristályok ülepednek le. Julius vége felé a „sóaratás“ megnépesíti e tavak partjait. A korona hivatalnokai, vagy más felügyelők fabódében telepednek le s a környék lakosai végtelen kocsisorral jönnek a nehéz munkára. A sójegeczek a parton alig egy hüvelyk magasak s csak beljebb, a sűppedékes talaj közepe felé találhatók nagyobb sójegeczek egész egy lábnyi vastagságig. Hogy ezt mind összeszedhessék, mivel a talajmocsár teljesen soha sem szárad ki, a munkások deszkát kötnek lábaikra, melyekkel haladniok nehéz. Így is sokszor besűppednek a mocsárba, melyből alig vonhatók ki. Sok ember vész el e munkában. A sóréteg e mellett a ruhákon és bőrön hamar megül s noha a munkások kesztyüs kézzel dolgoznak és mindennap jól megfürödnek, a bőrük gyakorta megrepedezik. A nehéz munka így egész októberig szokott tartani. Egy év alatt a három besszarabiai limanból 2-3 millió pud sót szednek össze, melyet azután a parton nagy dombokba raknak s eső s szél ellen úgy oltalmaznak meg, hogy rőzsekötegeket vagy szalmát borítanak fölējök. Heteken át így hagyva, a só szilárd kergű lesz, melyet csak kalapáccsal lehet ketté törni.

Hajdan, de még a mostani geologiai korszak folyamán e limánok a *Feketetenger* öblei voltak. A krimi tatárok hagyománya szerint a Fekete tenger még most is lassan-lassan kisebbedik. És annyi tény is, hogy a Bosporus megnyílása előtt a Feketetengernek, minthogy a beléömlő folyókból több víz ömlött beléje, mint a mennyit a nap és a szelek elpárologtathattak, szükségképen sokkal magasabban kellett állnia, mint mostanában s akkor a Földközi tengerrel kétségkívül az iszniki és iszmidhi régi szorossal függött össze, mely még ma is tele van lépcsőzetesen fekvő tavakkal, melyek hajdan a tenger részei voltak. Ez a szoros úgy száradt ki, hogy a víz alól a talaj felmerült s hogy a Feketetenger vize, medenczében lassankint megtorlódván erőszakkal tört magának utat azokon a szirtfalakon át, melyekből a Bosporus állott elő. Déli Oroszországnak és a tatárországi síkságoknak geologiai jellege egyaránt azt bizonyítja, hogy e *vidék emelkedik*. Ez az emelkedés választotta külön (mint említők), talán kevéssel a történeti korszak előtt, a Feketetengert a Káspi tengertől.

Az Aral tó vizeit most is több mint 50 méternivel magasabb az oceánénál; a Balkás tó pedig körülbelül 300 méternyi emelkedett. A mint az orosz Szeverczov, a ki e jelenséget tudományos kutatás tárgyává tette, írja, a pusztaságok tómedenczéi elsöben a Jeges-oceántól váltak el; aztán a Balkás vált beltengerré; majd a

Káspitenger különült el a Feketetengertől, ez pedig a Bosporuson és a Helles-pontuson keresztül a Földközítengerrel egyesült.

A *Feketetenger*, melyet a sarkvidékekről jövő valamennyi szél szabadjára korbácsol, hajdan éppen úgy *jéggel volt borítva*, akár a Baltitenger. A történeti korban a konstantinápolyi szorost és a szomszéd Feketetengert még gyakran jég takarta, a mi azt bizonyítja, hogy a megfagyás ideje alatt itt délkeleten olyan volt a hőmérséklet, mint Kopenhágában. 401-ben a Feketetenger majdnem egészen befagyott s mikor zajlani kezdett a Márványtengerben roppant jéghegyeket láttak úszni. 762-ben a Feketengert borító jégtakaró az egyik

Boulevard Odesszában.

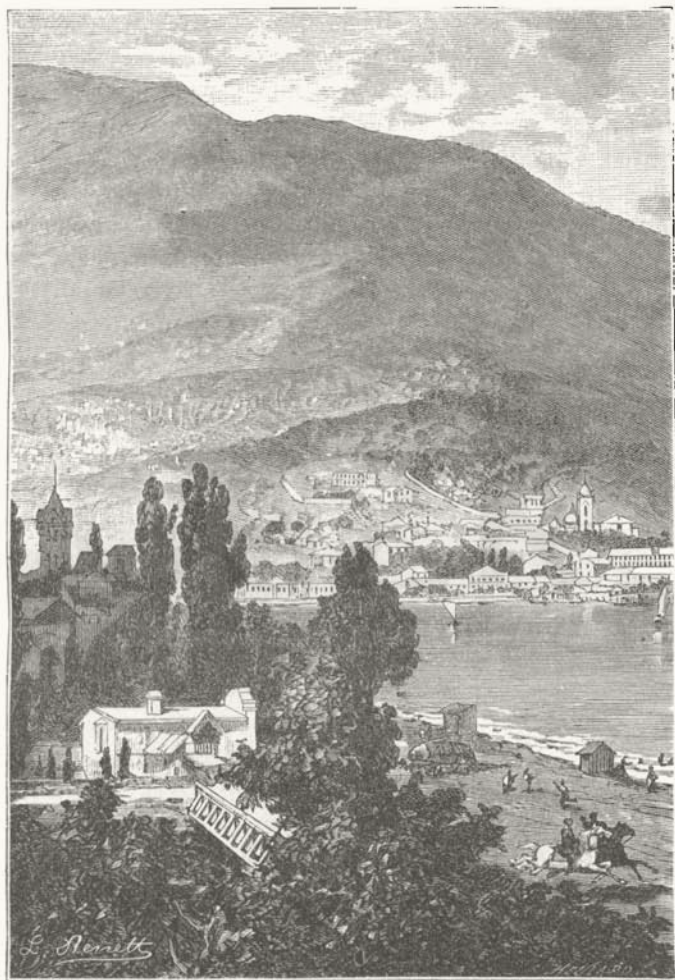
parttól a másikig terült el, a Kaukázus végső szelétől a Dnyester, Dnyeper és Duna torkolatáig. Azonkívül, úgy mondják az akkorból való irások, a jégre hullott hó magassága 9-13 méterre emelkedett és teljesen eltakarta a partok körvonalait. Azt se tudták, hogy hol kezdődik a szárazföld és hol végződik a tenger. Február hónapjában a jégréteg darabjai, miket az áramlás egész az Aegei tenger bejárásáig vitt, Sestos és Abydos között a Hellespontuson keresztül óriási átjáróvá egyesültek.

Magától érthető, hogy a Fekete tengerbe ömlő déli folyók minden évben befagynak. Nem is emlitenők fel ezt a körülményt,

ha egy sajátságos természeti jelenséggel nem állana összekötetésben. Tél végével ugyanis, mikor a partokon olvadó hó vize a folyók medre felé ereszkedik, de a jégburok még nincs megtörve, mindig azt tapasztalják, hogy a fölszíni víz a jéghátnak a partokhoz legközelebb eső részein hosszan elnyuló tócsákban fut össze, míg a középső résznek bolthajtásos íve képződik és mindig száraz marad. A nagyobb folyókon a jég hát szélei és közepe között a színvonal magassági különbsége néha egy méternél több.

A Feketetenger északi partján levő síkságot tehát e vázolt általános kép és a növényzeti sajátságok alapján két egymástól különböző vidékre lehet osztani. Az északi erdőkben gazdag, a déli mocsaras. *Ezeknek a mocsároknak területe* a partoktól mintegy két szélességi fokra terjed. Növényzetük rendkívül gazdag, minőhöz hasonló Európa más részein sehol sem fordul elő. Stipa s más fűnemeken kívül különösen nagy számmal fordulnak elő a fűtej, bojtortján s lósóska különböző fajtái, a partok mellett a tömérdek nádas és tölgyfaerdők. A hosszú tél után a hóolvadás iszonyu sártengert alkot, úgy hogy a közlekedés csaknem lehetetlen s a valódi tavaszi idő csak áprilisban kezdődik, mikor (különösen májusban) pazar a vegetáció. Juniusban már a forróság kezdődik s július végén csaknem minden növény elstül. Augusztusban a második virágzás áll be. Szeptemberben van a *nádaratás*. A folyók s mocsárok partjai ugyanis valódi náderdőkkel (plavna) telvék, néha több mint egy mértföldnyi szélességben. A nagy síkságnak ez a valódi erdeje. Itt rakják fészkeiket az énekes és vízi madarak, ide vonulnak a nyulak, a ragadozó madarak s farkasok s általában minden állat, melyet a hideg tél a kopár pusztákról elűzött. A nád a lakosságnak tüzelő fája, házépítő eszköze s ebből készítik butoraikat, ezért a nád aratása nagy gondal történik. Egész faluk lakói vonulnak ki nádat vágni s ha a víz miatt közel nem juthatnak hozzá, nádból készült gátakon haladnak tovább, néha térdig is vízben állva. Maga a kormány is nagy gondot fordít erre a munkára s gyakran megtörténik, hogy saját területén egész ezred katonát küld a nád közzé. Hogy a kevésbé alkalmas vén nádat elpusztítsák s a farkasokat elüldözzék, a parasztok, a hatóság rendelete ellenére, tavasszal rendszeren meggyújtják a nádasokat, melyek lángja ilyenkor temérdek vízi madarat és emlős állatot pusztít el. A több oldalról meggyújtott nádas napokig ég, lángja több méter magasságra emelkedik, a széles folyókon át egyik oldalról a másikra csap, sőt, mintha az égés folytán kifejlődött gázok külön égnének, órákon át lángcsillá-

mok játszák a viz tükre felett lidércz tánczukat. Több mértföldről meg lehet látni e hatalmas tüzet, melynek viszfénye az égboltozaton vulkanikus kitérések fényéhez hasonlít.

Yalta (Krim félszigeten).

Az egész vidék jellege visszatükröződik még a *Krimi félszigeten* is, noha ennek déli partjain tudvalevőleg a regényes tauri vagy jaïla nevű hegység emelkedik, melynek legmagasabb csúcsa a

Csatyr Dagh 1625 méternyi magas. E félsziget legszebb helyei a délkeleti partokon a híressé vált *Szebastopollól* Yaltáig terjednek. Nyirfa s fenyőfa közt dombos vidéken fel s alá kanyarog az ut a *buidari* völgybe, melynek gabonatermő mezői, tölgyfa s diófa ligetei Sebastopol kopár vidékeivel szemben valóban kellemes, szemet gyönyörködtető ellentétet képeznek. Meglepő, hogy e kellemes völgyből hirtelen kanyarulattal egy gránitsziklából álló kapun át hatalmas sziklaszirtekre jutunk, melyek a kék tengerhullámok felett 600 méter magasságban emelkednek. A szép vonalú partok kellemes ellentéte vonzó jellegűvé teszi e vidéket. Itt egymásra tornyosuló sziklák, meredékek s hegyszakadékok, amott zöld, hullámzó dombok, mo-

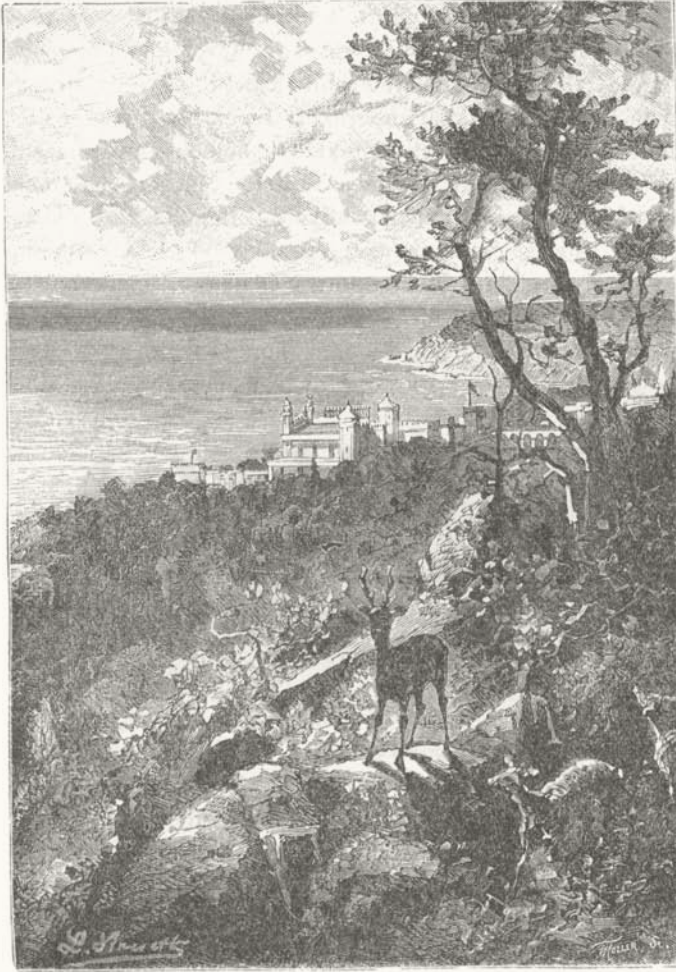
Kozák fő.

solygó völgyek és buja tenyészet. S érdekesen, váratlanul váltakozik a kép, de mindég a báj, vagy a komor fönség ellentétes benyomásai hatják meg lelkünket. A Baidar kaputól az ut meredő czikk-czakkban le egy terjedelmes sziklafensíkra lejt, majd zordan elszórva heverő sziklatömegek között tovább vonul. Itt valódi vadregényes vidéket látunk, mely különösen a holdvilágánál meglepő. Alupkától Yaltáig folytonos parkok között haladunk. Gyönyörű erdők és rétek, ritka növények s virágok tropikus bujaságban váltakoznak, a bal olda-

lon a hegyeken szőlők tenyésznek, jobboldalt a kék tenger nyulik el. Itt van az orosz arisztokratia mulató helye. Alupkában van Woronzow herczeg gyönyörű félig góth palotája. Oriandában ponguji stylben Konstantin nagyherczeg palotája görög oszlopokkal s freskókkal horított udvarokkal. Livádiában van a czár palotája egész csomó kastélyal körülvéve. Maga Yalta is igen regényes hely, a hegyek a partoktól kissé visszavonulnak, úgy hogy a várost amphitheatrumszerűleg dombok veszik körül. S még regényesebb a tatárok által lakott vidék, hol a meredek falként felemelkedő sziklacsoportok karcsu minareteikkel szerfölött meglepőek. E vidék egyik főhelye, a krimi khánok egykori székvárosa, Bakcsi Serúj (a kertek városa), Európában a legérdekesebb keleti város s itt van Csiufu Kálé, az

egyetlen hely e földön, hol a sziklatetőn kizárólag zsidók tartózkodnak.

Krimtől északfelé a Dnyeperig a *nogai puszta* terjed, az előbb

Alupka (Krim félsziget).

leirt síkság egyik része s ettől északra a kalmukok földjének közelében *Ukraine*. E vidék valóságos füves pusztaság. Szinvonlát bármi kis halom vagy csekély hullámszás sem töri meg s nincs rajta egy tenyér-

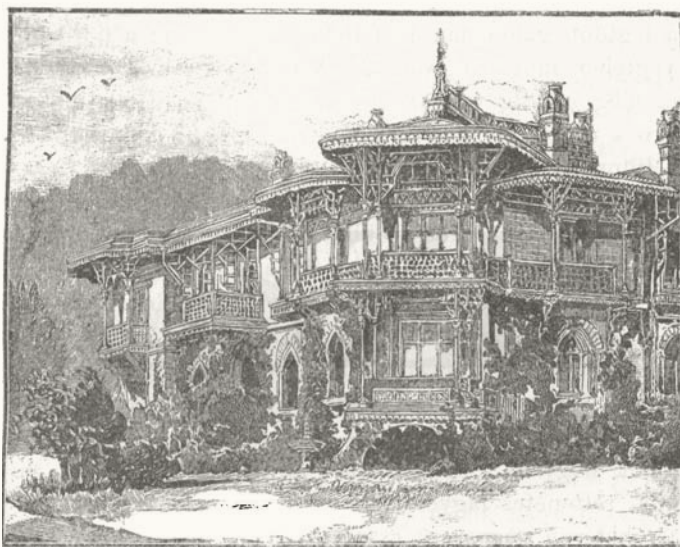
nyi szántóföld; nincs fa, bokor, vagy kő, mely a terület változatlan egyformaságát megszakítaná. Mindamellett nem oly nyomasztóan unalmas itt az utazás, mint gondolnók. Reggel a széles tavakat arany színben tündöklő fokaival, sűrű erdőségekkel megrakott partjaival szemlélhetjük és mindezt a csalóka délibáb varázsolja elő. Napközben azután mindig akad egy-egy aprólékos tünemény, mely bágyadt kedélyünket kissé föleleveníti. Majd egy-egy lovast látunk a távolban, majd málhákkal megrakott tevék hosszú sorával találkozunk, melyek komoly kimért léptekkel haladnak előre: másutt ismét egy lónak hulláját látjuk, mely az utfélen elesett és melyért az ebek és puszta keselyük vivnak egymás ellen harcot s oly böszülten, hogy a vadász csaknem pár lépésnyire közeledhetik hozzájuk. Aztán a boglya alaku sátorcsoportra akadunk, mely előtt lapított arcú, apró, ferdén beágyalt szemű tatárok s kalmukok állanak s emberséges vendégszeretettel kínálják kumiszukat.

Nyugatfelé a síkság Bug és Dnyister közt elterülő része *Podolia*. a Dnyester és Pruth közt fekvő kitünő gabonatermő vidék pedig Bessarábia. Podolia és Bessarábia Galiczia s Moldva szélén fekszik s azok geologiai viszonyai rajtuk is nagyrészt meglátszanak; sűrű kőületekben gazdag mészkő s agyagpala által képviselt silur a jellemző. Közvetlen az agyagpala kretaképződés van, melyben sajátságos phosphorit golyókat szemlélhetünk. Podoliában egy magasabb dombláncolat már több változatosságot nyújt, a pusztákon uralkodó tanyák helyett nagy falukat találunk, melyeknek hatalmas templomai vannak. Ez a vidék lombos fákban, kertekben gazdag. A szép kastélyok és parkok senki tartoznak a ritkaságok közé.

Erdőségekben gazdagabb azonban *Wolhynia*, a szomszéd hasonló vidék, melynek határai Galicziával érintkeznek s hol a puszták jellemző vonásai már inkább eltűnnek. A vidék elég népes ugyan, de homok- s agyagtalajának nincs elég termékenysége. A terület egy része terjedelmes mocsárból áll, melyek *Rokitno* névvel a Dnyepertől nyugat felé Lengyelország keleti részeig és északon az ural-balti dombsorozatokig nyulnak. A Prypet folyót, a Dnyeper mellékfolyóját, itt csatornák kötik össze a Niemennel s Visztulával s így a Fekete tengerrel és a keleti tengerrel egyenes összeköttetésben áll. noha ez összeköttetés nem felel meg a hajózás követelményének, azért most egy nagy csatornát terveznek, mely a Balti tengerből hadi hajókat is szállíthasson a Feketetengerbe.

A keleti tengerbe ömlenek mindazok a folyók, melyek az ural-

balti, vagy észak orosz domborozattól nyugatra és északnyugatra erednek. Egyedüli kivételt tesz a *Visztula* (1040 kilométer hosszú), mely, a mint tudjuk, a Beszkidékből ered, s közép folyásában Orosz-Lengyelországon keresztül folyik. E folyót tekinthetjük Kelet-Európa nyugati határának. Az 1040 kilométer hosszú *Düna* a Wolchonski erdőtől ered, s Rigánál ömlik a tengerbe. A Riga és főképp a porosz földön elnyúló Niemen *Lithvaniának* főfolyói. A Dünatól északfelé az ugynevezett *keleti tengeri tartományokban* (Kur-, Liv- és Esztland) még jobban meglátszik a talaj mocsáros jellege s közel a tengerparthoz a mocsár csaknem oly sajátságokat ölt fel, mint a hogyan azt a Német

A czárné nyaralója Livádiában.

tenger partjain láttuk. Néha a mocsárok nagy terjedelműek. Ilyen a hatalmas *Peipus-tó*, mely délfelé a Pskow tóban végződik s ezenkívül a *Narowa*-val és a finn öböllel áll összeköttetésben. A Peipustól keletre fekszik az Ilmen tó, melynek egyik kifolyása a Wolchow, a nagy Ladoga tóba ömlik.

A Varsótól Sz. Pétervár felé vezető vasut szeli keresztül a vidéket. Átmegyünk Fehér-Oroszország (Wolhynia) erdőin s azután a *wilnai* erdőkbe jutunk, hol már vonzóbb tájak költik fel kíváncsiságunkat. Itt, nemkülönben *Witebsk* kerületben, hol a nyárfa-erdők szántóföldekkel felváltva fordulnak elő, van a szemnek némi foglal-

kozása. A *Pszkow* kerület már a régi Oroszországban van, erdőit nyílegyenesen szeli át a vasut; bennük medve, farkas, s dámvadak szabadon tenyésznek s csak itt-ott találkozik egy deszkakunyhós orosz falu. Az erdők csaknem egészen Szent-Pétervárig nyulnak, hol a rövid folyásu, de partjai mentén bájos *Néva* folyó a főváros környékén néhány csinos részletet tár fel.

Ettől északkeletre fekszenek Európa legnagyobb tavai s köztük a 18,270 □ kilométer területű *Ladoga*. A nagyterjedelmű tavak a Fehér tenger mentében északfelé egészen a Kola félszigetig nyulnak s Orosz-Lapponban a nagy *Enarsz* tóval végződnek, mely a Pasvig Elf-en által vizét a Warangerfjordba eresztí. Mintegy 61 fokig megterem a legtöbb gabonafaj, de feljebb csak ritkán; a 63-ik fokon tul pedig végtelen mocsárok vannak. A talaj még nyáron át is fagyos. Azonban még mindig vannak erdők s a fenyőfa mellett a gyöngédnek látszó s mégis oly szívós természetű nyirfa mutatkozik. A hol a fák is eltűnnek, a hóval borított talajjal az úgynevezett *tundrák* vidéke kezdődik. Ezekből a csaknem szilárd és ércztartalma következtében rozsdás színű mocsárokból néhol apró forráspatakok is erednek, melyek mellett egy kis élethalál harcztot vivó tenyészet támad: különféle bogyós növények, apró bokrok s mindenek felett a moh és zuzmó, mely a tundrák felületét elborítja. Az egész sík területet itt-ott hatalmas, az égboltozatot elsötétítő hóhullások (pad) lepik el. De a leesett hótömegeket a ponossucha nevű heves szél gyorsan felkavarja, hegyeket s barlangokat alkot belőlük s oly gyorsan átalakít mindent, hogy az előbbi vidéket alig lehet felismerni. Ha a szél megszűnik, rettenetes fagyok állanak be. Minden ropog s recseg, az északi látóhatáron nagyszerű *északi fény* (spolochi) mutatkozik, mely gyakran egy hétig, néha tovább is tart. Az északi fény a hold világánál, a csillagokkal borított égboltozaton látható és e különben holt vidéken új élet hirdetője. Megkezdődik a *prémes állatoknak* Szibíriából való időszakos vándorlása a tundrák vidékére. Hosszú, sűrű csoportokban, egy vezér vezetése alatt, szökdécselnek a hermelinek, e selymes farkú menyétek, a tundrák közt élelmet keresve. Minden kis darab halat vagy húst falánkan kapnak be, még azt a csalogató húsdarabot is, a mit a ravasz orosz letelepülő vagy a szamojéd törül tett ki. Menyétek, rókák, nyulak, iramszarvasok stb. népesítik a vidéket. Különösen feltűnő számban élnek itt a farkasok, ezek az örökké éhes ragadozó állatok, melyek mindenféle csavarognak a tundrák között és százával pusztítják a kis prémes

állatokat. Különben ezek a síkságok is csak oly kietlenek és ép oly visszariasztók, mint a Káspi tó mellett elterülő „koplaló sivatagok.“ Sőt még sivárabbak. A föld színe, a meddig a szem elláthat, az év nagy része alatt egy óriási, a viharoktól meggyürt hólepedőnek látszik. S ha ez a hóréteg nyáron elolvad, a legmélyebb fekvésű lapályokon, a tundrákon, itt-ott egyes mocsári mohoktól (sphagnum) borított rétek mutatkoznak, melyek a semlyékek lappangó vizétől szivacs gyanánt duzzadnak föl; máskülönben a fagyott talajt csaknem véges-végig csupa szarvasmoha s egyéb fehéres zuzmó borítja s ezért azt vélné az ember, hogy mindig a tél változatlan hóleplét lássa maga előtt. Valódi isten csapása a tömérdek szunyog, mely az itt tartózkodást kinossá teszi.

Különösen zord a vidék *Kola* félszigetén, melynek lapos, egyöntetű partjait még kikötők sem élénkítik. A jeges tenger felé eső partját *Murmanski*, vagy lapplandi partnak nevezik. Délen a Fehér tenger három nagy öble közül az egyik, a *Kandalacska*ja öböl, messze behatol a szárazföldbe. A sziklával és szigetekkel sűrűn megrakott *Onega* öböl, melybe az Onega folyó ömlik, a Fehér tenger déli része, a *Dvina* öböl pedig a keletié. Utóbbiba ömlik az 1190 km. hosszú *Dvina*, mely a Suchona és Vycsegda forrásainak összeömléseiből az ural-balti dombsorozatnál ered s torkolatához közel sivar vidéken a legjelentékenyebb északsarki kereskedő város *Archangelszk* fekszik. Halak, prémes állatok, fókák tömérdek mennyiségben halászva és vadászva, tág tért nyújtanak a kereskedelemnek. Innen indulnak ki jobbára az éjszaksarki kutatók is.

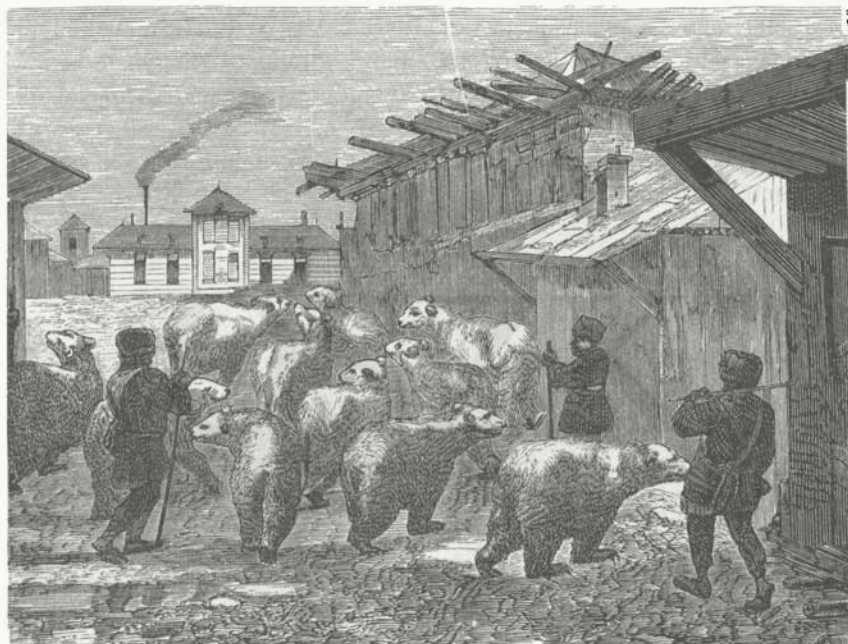
A *Fehér tenger* keleti vidékén egy másik nagy félsziget emelkedik, a *Kanin*, mely szintén valódi pusztá hótenger s vidéke is kevésé lakott. Ugy itt, mint általában az északi sarkokon, finn-ugor törzsek telepedtek le, minők a zürjének, karelek, lappok, csudok és különösen a legnépesebb törzs, a *szamojédok*. Nyomorult félig-meddig vad életet folytatnak és egyedüli, hű kísérőjük a rénszarvas, mely megbecsülhetlen állat és a szó szoros értelmében mindenük, úgy hogy nélküle megélni is alig tudnának. Kanin félszigettől kelet felé a *Cseskaja* öböl fekszik s előtte a jeges tengerben *Kalgujew* sziget. Egészen az északi végpont mellett *Vaigacs* szigetet találjuk, mely már a sarkvidékhez számított Nowaja Semlja terjedelmes sziget szomszédja. Európának a legészakibb pontja itt van, csaknem a 70-ik szélességi fok alatt a *jugor* tengerszoros mellett, mely a Kari tengerbe visz át. A tél itt teljes nyolcz hónapig tart, úgy hogy a

tenger szeptember végétől június közepéig jéggel borított. A hideg néha 32° R. s a legmelegebb napok átlaga júliusban csak + 2° R. A nyári évszakban a nap soha sem nyugszik le, de a növényzet azért mindenütt csekély. Legjelentékenyebb folyója a *Pecsora*, mely 965 kilométer hosszúságu és az Ural északi részéből ereszkedve le, a jeges tengerrel jelentős deltát alkot. Ágaiban tömérdek hal tenyészik.

A Kari tenger nagy öblétől kezdődik a hatalmas *Ural hegység* s 3700 km. hosszúságban nyulik le 18 szélességi fokon keresztül, párhuzamosan futó láncolatokban egész Orenburgig. Az Ural hegységet három csoportra osztják: 1. az északi osztyák vagy szamojéd Uralra; 2. a közép vagy vogul és 3. a déli vagy baszkir Uralra. Az északi láncolat hosszában választja el Wolodga és Archangeleszk tartományokat Szibiriától s a jugori tengerszorosnál dombvidéken kezdődve több mint ezer kilométernyi hosszúságban nyulik a Pecsora forrásokig, hol már 1300-1700 méter magasságra emelkedik. Ezen a részen igen kevésé erdős, néha egészen kopár, sziklás a hegy, s mély völgyek vannak. Szibiriai oldalán az Ob több mellékfolyója ered, az európai oldalon a Kara és Pecsora. Az északi folyóknak közös általános jellegük, hogy mocsárokbán erednek, kezdetben sekély, keskeny mederben futnak s azután hegyi patakokat véve fel, medrüket megmélyítik, gyorsabbak és torkolataiknál homokot rakván le, ismét mocsárokká alakulnak. Valódi jégárak még itt a magas északon fekvő részben sincsenek, sőt még a tartós hó határát sem érik el. 1200 és 1500 méter közt változó legmagasabb emelkedéseiken nyár közepén soha sem látni állandó hómezőt, legfőlebb itt-ott eltévedt hófoltokat, azokat is inkább csak a sziklák mélyedéseiben. Hogy a közeleső skandináv havasok sajátosságaitól annyira különbözik, csak abból magyarázhatjuk meg, hogy itt a lecsapódó nedvesség kevesebb, hogy a hegylánc szélessége csekély és hogy a tundrák közepette elszigetelten fekszik; rajta télen a hideg szelek nem nyargalhatnak végig, míg nyáron a perzselő napsugarak visszaverődnek. A Szibiriát délről határoló hegységek jóval nagyobbak s itt már állandó hómezők és jégárak vannak, sőt az Ázsia északi részén elterülő sivar vidékeken a laposban is találunk firn-félét, de mindezek viszonyai egészen mások, mint az Ural hegységé.

A középső hegycsoport már sokkal nagyobb, és a *Deneskin Kamen* egész 1633 méter magasságig emelkedik. E hegycsoportnak ázsiai része a világ leggazdagabb érczhegyei közül való. Gyémánt.

korund, zaphir, granát, topáz, baryll, turmalin s ezenkívül az arany, platina, réz és vas megannyi található s e gazdag termények még e kopár s zord vidéken is jelentős bányatelepeket hoztak létre. A hegység nyugati oldalán vannak a „fekete gyémántok“, a kőszén-telepek, oly nagy mennyiségben, hogy még az orosz középvídek gazdag kőszén-telepei is szegényesek mellette. E kőszén jobb minőségű is s ezért nemcsak tüzelésre, de kohászati célokra is jól használható. Ez urali, északról dél felé húzódó szénvidéken nagyrészt patakok vonulnak át,

Medvevásár Beresowban.

melyek partján jelentékeny érctelepek vannak. Az Ural középrészében merev hegyormok s elkülönült hegycsucok nem fordulnak elő. Az egyes emelkedési hullámok, melyek egymás felé nyomultak, széles, hosszura nyult, gyakran dus erdőségekkel borított hátgerinczek, fensík alakúak s közép magasságuk 670 méter fölé nem emelkedik. Feltűnő a folyók iránya, melyek e hegycsoportból erednek. Nyugati (európai) részen az általános irány délről észak felé tart, míg a keleti oldalon éppen megfordítva északról dél felé fut. Az előbbieket a Volga, az utóbbiakat az Ob folyam vidékéhez tartoznak. E folyók iránya a talaj geológiai

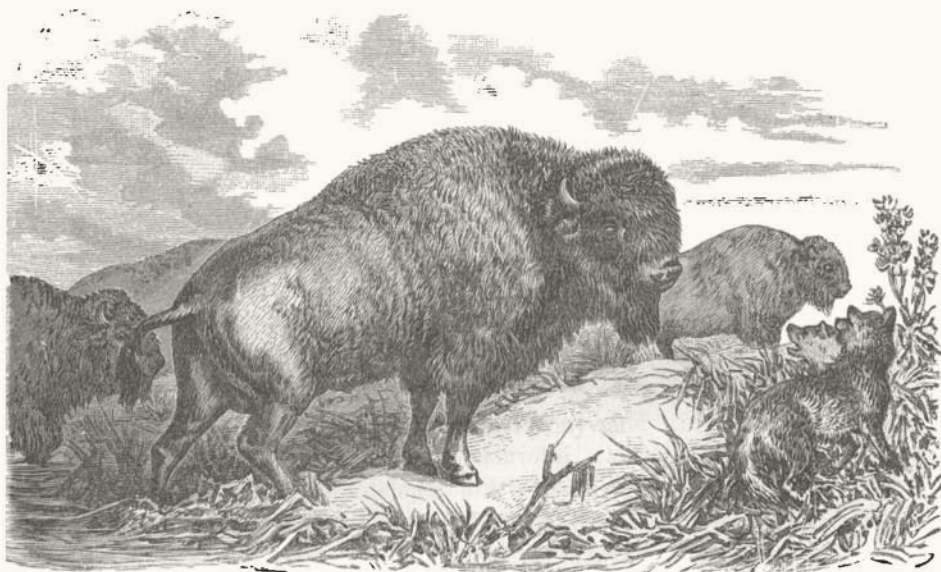
összetételének és szerkezetének felel meg. A hegység nyugati lejtőjén mutatózó sedimentár képzeteknek keskeny szélességgel északról dél felé nyúló iránya van. A keleti lejtő azonban sokkal meredekebb s látható, hogy a hegyrétegek fekvési viszonya időközben megváltozott, a régi tömeges emelkedés összefüggését egy északról dél felé menő rázkódás megzavarta.

Az Ural legrégebbi úgynevezett baskiri része nem oly magas mint az előbbi, de annál terjedelmesebb. Három legyező alakban szétterülő lánca vonul délnyugat felé. E láncok közép magassága 450-600 méter s gyakran megszakítják az Ufa és Bilaja mellékfolyói. Legmagasabb csucsai, az *Iremel*, mely a nyugati hegyláncban a Bielaja forrásokhoz közel van, 1599 méter magasságra emelkedik, legközelebb áll hozzá a *Jamantan* (1645 méter) Slatusztnál. Ugy itt, mint a középső csoportban, jelentékeny kereskedelmi vonalak vannak s vasutak is készülnek. Ércgazdagsága már nem oly nagy, de helyenként nagyon jelentős telepek fordulnak elő és só is bányásznak.

De nemcsak kizárólag az Ural oly gazdag érc és ásványban, mert kevés kivétellel egész Kelet-Európa meg van ezzel áldva. Aranyat az Uralon kívül Lappföldön s Finnországban találnak. Az egész birodalomban évenként körülbelül 40,000 kg aranyat termelnek. Wolhyniában nagy számmal fordul elő a labrador, melyet a föld más részén nem lehet találni, só (az egész birodalomban mintegy másfél millió tonna) több helyen fordul elő, de legnevezetesebb termék a szén, mely Középoroszországban 18,000 □ kilométer területen és ezenkívül a Donez vidékén s Kaukaszus mentén található. Több helyen található ezenkívül a petroleum, nafta. Legnevezetesebb ezek közt a Kaspi tenger-melléki *nafta-források* Baku mellett s az Apseron félszigeten, melyekről már megemlékeztünk.

Az állat- s növényvilág termékei Kelet-Európa különböző *éghajlati viszonyai* szerint különbözőképp vannak megoszolva. Hibás, bár általában elterjedt felfogás, hogy Oroszországnak általában zord, hideg éghajlata van. Ily nagy területen, mely csaknem 40 szélességi fokra terjed, az egyöntetűség lehetetlen s tényleg Déltirol s a lombardi síkság kellemes éghajlatától egész az északi sark rettentő teleig, ahol a higanyt heteken át kalapácsolni lehetne, minden fajta éghajlatot tapasztalhatunk. Általában azonban a nagy Szarmát síkság Nyugat-Európa oceáni éghajlatának átmenete Középpázsia kontinentális éghajlatához s ezért a megfelelő más európai vidékek éghajlatához képest hidegebb. Különösen gyorsan emelkedik a hideg délnyugatról észak-

kelet felé. Sz. Pétervár szigorú telével ugyanazon szélességi fok alatt fekszik, mint a Shetland szigetek, melyek éghajlata nedves és szelid. És Moszkva, mely egyenlő fokon van az egészen szelid éghajlatu Edinburggal, még Szentpétervárhoz képest is mennyivel zordabb klímájú. A kontinentális éghajlatnak megfelelően nemcsak délen, de az északi rész nagy területén is rekkenő melegek vannak és az esőzés is ritkább. Az 55-ik fokon alul már termékeny talaj kezdődik s általában véve nincs is nagyon hideg. Az éghajlat szeszélyességét különben jellemzi, hogy a Visztula Varsónál csak 60 napig van

Bölények.

befagyva, ellenben a sokkal délibb fekvő Volga torkolata 101 napig. Legtöbb eső a nyugati részeken és a Balti tó vidékén van.

Keleteurópa *terményeit* az éghajlati viszonyoknak megfelelően négy külön vidékre lehet osztanunk. Az első, *sarki vidéken*, a sarkkörtől éjszakra, erdő egyáltalán nincs s a fák rendesen törpék. Az egész talaj-productio mohokra, zuzmókra s bogyókra terjed; földművelésről szó sincs. Az állatvilág sem nagyon gazdag. A halakon kívül kutyák, iramszarvasok, jegesmedvék, sarki róókák s különféle prémes állatok, azután a dunnalud, vízi madarak, fókák, rozmárok s czetek találhatók. A második északi vagy *hideg vidék* délfelé az 57-ik

szélességi fokig terjed. E vidéken a tülevelű fák s nyirfák elég gazdagon tenyésznek s ezekből építik a kunyhókat, hajókat, ezeket használják fel bányászati czélokra is. A gabonaművelést már üzik, noha a termés igen silány s e foglalkozás nem jövedelmező. Ragadozó állatok: medvék, farkasok, rókák, hiuzok, s ezenkívül különböző vadak: szarvas, őz, vaddisznó stb. igen nagy számmal fordulnak elő. Szaporodik a házi állatok száma is. A középső vagy *mérsékelt égövi* vidék (57-50°) lombos s tülevelű fákból váltakozóan gazdag, a hársfű gyakran mint jellemző növény lép fel s a földművelés a gabona- s lentermesre is kiterjed. E vidéknek sajátos állata a farkas, továbbá a szarvasok különböző faja s a bölény, mely egész Európában már csak itt (a bialoviczai erdőszéleken) fordul elő s gondos ápolásban részesül. Szarvasmarha és különösen ló nagy mennyiségben van, a méhtenyésztésre is gondot fordítanak. A *déli vagy meleg vidék*, ettől lefelé, hasonlóan a sarkvidékhez, nem erdő, de ott, hol egyáltalán művelhető, nagyon termékeny és nemcsak gabonatermelése kitűnő, de a Déleurópa földjén előforduló gyümölcsök is igen jól megteremnek; sok helyt nomád lakók tartózkodnak e vidéken, kik előszeretettel foglalkoznak baromtenyésztéssel s házi állataik közt, Európában ritkaságot képezve, a tevé is előfordul.

Egyébként, a középső részt kivéve, az ország jobbra néptelen és az északi sarkhoz közel mértföldeken át emberi lakást is ritkán lehet látni. Még a termékeny vidékeken is nomád népek laknak, egész Európában jóformán ők képviselik a civilizálatlanságot, mivel más vidékek pásztorlakói legalább állandó lakással bírnak, vagy részben gyümölcstenyésztéssel és földműveléssel is foglalkoznak. Sok helyen találunk tavakat és mocsarakat. Egész területük 1600 □ mértföld s magában Olonez tartományban 1500 tó van, Finnlandban még több. A Fekete tenger és Kaspi tenger vidékén, mint említettük, a folyó-vidékek egész sora ismeretlen s általában Oroszország sok vidéke még felfedezésekre és kutatásokra ad alkalmat, mely feladatot a buzgó orosz geográfusok nagy sikerrel igyekeznek megoldani.

Már I. Napoleon megjövendölte, hogy egész Európa előbb-utóbb vagy köztársaság, vagy orosz alattvaló lesz s az időtől fogva ismételve felmerült az a rémhit, hogy a „kancsuka uralom“ ideje közeledik. Ázsia sivatagjain feszülten várják az államférfiak a nagy harcot az angolok s oroszok között, mely a világalalom felett dönteni

fog. A XIX-ik század második fele politikai történelmének jóformán legfontosabb része azok a küzdelmek, melyeket az orosz a Balkánfélsziget uralma érdekében az egész nyugattal folytatott s másrészt ép oly fontosnak tartotta mindenki azokat a nevezetes mozgalmakat, melyeket a pánszláv eszmék s ujabban a nihilismus jelszava alatt a nagy birodalmat forrongásba hozták.

Eltelkintve politikai jelentőségétől, mint óriási nagy birodalom is kiváló figyelmet érdemel ez a hatalmas ország. Csaknem évről-évre terjed hatalma és befolyása s különösen az utóbbi két évtized alatt Ázsiában egész országokat hódított meg. Csak az európai Oroszország összes területe a tavakkal, szigetekkel s azovi tengerrel együtt 5.389,985 négyzet kilométer, több mint egy harmada Európának. Ázsiai birtokai még nagyobbak: együtt oly óriási, mely az egész földgömbnek hatodrésze és a hold felénk fordított felületével egyenlő. Igaz, hogy Nagybritannia összes gyarmataival s szigeteivel még nagyobb területű, de tudvalevő dolog, hogy a brit birodalom egyes részei csak névleg tartoznak az anyaországhoz és több tekintetben önállóak, másrészt ezek a tartományok nagyon szétszórva fekszenek a világ minden részében, míg az orosz birodalom egységes terület s némi önállósága csak egy kis résznek, Finnországnak, van.

Az orosz birodalom nem alkotmányos, nem képviseleti monarchia hanem kényuralom — autokratia — melyben az összes államhatalom (törvényhozó, végrehajtó, birói hatalom) egyedüli jogforrása a trónját örökösödés utján nyert fejedelemé, kit régi időkől fogva a minden oroszok czárijának neveznek. Vannak mindazáltal az orosz birodalomnak oly államintézményei, melyek, ha nem is állanak népképviseleti ellenőrzés alatt, mert ilyen nincs, de azért a maradandóság jellegét viselik magukon s ugyanazért a csári birodalom szervezetének egyelőre mintegy állandó kereteiül, illetőleg legfőbb közegeiül tekinthetők.

Ezek: 1. A birodalmi tanács. Tagjait a cászár nevezi ki. Jogkörébe tartozik az összes törvényhozási munkálatok előkészítése, kidolgozása és szentesítés elé terjesztése. 2. A szenatus, egy neme az államtörvényszéknek, mely egyuttal a politikai büntettekben s a legfontosabb peresügyekben a legfőbb ítélő bíróság s egyuttal semmitőszék is. 3. A szent synodus, mely egyházi ügyekben a legfőbb hatóság. 4. A minisztertanács 12 taggal. A tartományokban, valamint a községekben egy neme a helyhatósági összkormányzatnak van, (a nagy városokban porosz minta szerint), de hatáskörüik csak gazdasági ügyekre szoritkozik. A tartományi képviseltek, valamint az egész,

tágabb értelemben vett állampolgárság politikai és társadalmi tagozata, noha a jobbágytság felszabadítása már végrehajtott, még mindig merev rendi alapokon nyugszik. Uralkodó vallás a görög-keleti, egyéb vallásfelekezetek csak megtüretnek. Az állampolgárok alapjogainak életbeléptetését törvény útján meg sem kísérelték, mert az esküdtszék behozatalát ily kísérletnek tekinteni alig lehet.

Hogy a csár általában minden korlátozások s forradalmi mozgalmak ellenére az összes hatalmat saját akaratában egyesíti, azt számtalan történeti tényen s Európában adomáknak tartott meglepő önkényes intézkedéseken kívül a nép közvéleménye is bizonyítja. A „tatyuska“, mint a csárt az orosz nép loyális része rendszeresen nevezni szokta, nézetük szerint nemcsak politikai s egyházi közügyekben rendelkezik teljhatalommal, de joga van egyes alattvalói magánéletét is szabályozni, a mit különösen a főrangúak gyermekének neveltetése s kiházásítása körül, gyakorta, a szülők akaratát megtörve, alkalmaz. Ismeretes többek közt az a tény, hogy a Sz.-Pétervárról Moszkvába vivő vasut irányát egyik csár önhatalmulag állapította meg és pedig akként, hogy a közbeeső állomások csaknem kivétel nélkül csupán őrházak, ezek is az egyes községektől több mértföld távolságra vannak. Régebben a csár még egyesek öltöztetését és hitvallását is mindenható parancsszavával rendezte és Miklós csár az egyetemek hallgatóinak számát is rendeletileg állapította meg.

A mindenható középpont mellett a hivatalnokok egész serege csak tanácsadó. Ámbár az államtanácsot a törvény sok fontos ügygyel bizza meg, minők az évi államköltség előirányzatának átvizsgálása és megbirálása, békekötés stb. — az mindezekben tényleg csak tanácsot adhat, de határozatai semmiben kötelezők. A mi fő, hiányzik a közvélemény ellenőrzése. A lapok és könyvek a legszigorubb censura alatt állanak, sőt még a posta s táviró is. És részben ez az oka, hogy a közvéleménynek nem felelős hivatalnoksereg közt, a sikkasztás és megvesztegetés sokkal inkább el van terjedve, mint más országokban.

Az államfőnek legnagyobb ereje azonban a *katonaságban* van. Poroszországot kivéve Európában a militarizmus sehol sem oly költséges, mint Oroszországban. 1874. óta az általános hadkötelezettséget hozták be s bár a tényleges szolgálat csak 6 évig tart s a rezerva 9 évig, az európai állandó katonaság száma békeidőben is megközelelti az egy milliót, háboruban pedig 2½ millió katonát tud mozgósítani. Az arisztokrácia tagjai általában katonatisztek s a csár főkép katonai kitüntetésekkel osztogat. A tengeri haderő is jelentékeny.

Hivatalos kimutatás szerint van 63 páncézhajója, 196 más hadihajója, rajta 2021 ágyúval s mintegy 40 ezer matrózzal és katonával.

Politikai tekintetben európai Oroszország 46 tartományra vagyis kormányzóságra (gubernii) és minden kormányzóság kerületekre (nyezdi) oszlik fel. Egy tartomány kiterjedése egyre-másra Portugáléhoz hasonló, némelyik annyi, mint Belgium, míg van olyan is, mely legalább huszonötször akkora. A népesség száma sem arányos. A legnagyobbikban Archangelben 400,000 lakosnál kevesebb van, míg egy pár kisebb tartományban e lakosok száma a két milliót meghaladja. A legnagyobb részének az a neve, a mely nevű székhelye. De divatos a történelmileg okadatolt felosztás is, melyek a következők: *Finnland*, az önálló tartomány, *Lengyelország*, mely 1863. óta teljesen beolvasztatott az orosz birodalomba s 10 kormányzóságból áll; a *balti tartományok* (Kurland, Estland s Livland), *Nagyoroszország*, a birodalom legjelentékenyebb része az ország közepét és éjszaki részét foglalja magában, 19 tartományra terjed s csaknem a déloroszországi sivatagokig nyulik; *Kis-Oroszország* vagy *Ukraina* 4 tartományból áll a Dnyeper és Donez közt. *Nyugoti Oroszország* 8 tartományból, melyek közt hármat Fehér-Oroszországnak is neveznek.

Orosz paraszt.

Nagyoroszországtól délkeletre terül a régi czárság és pedig *Kazan*, *Astrachan* öt-öt tartománnyal. Ez utóbbihoz csatlakozik a Fekete-tenger partjai felett elvonuló *Uj-* vagy *Déli-Oroszország*, melynek szintén öt tartománya van. Végül az oroszok Európához számítják még a Kaukazust is, melyet 6 tartományra, 3 területre s 3 kerületre osztanak fel.

Az orosz birodalom európai részének lakossága az önálló Finnország leszámításával 97 millió s ebből legalább 60 millió *orosz nemzetiségű*, tehát övék a jelentékeny nagy többség. Igaz, hogy az oroszok nagy-, kis- s fehér-oroszok, de a különbség nemzetiiségi tekintetben nem jelentékeny s mindenesetre kisebb, mint az oroszok, a lengyelek, bolgárok s más ez országban lakó szláv nemzetiiségek között. A kis oroszok, vagy ruthenek irodalmi téren is azzal

hozakodnak elő, hogy a nagyoroszok tulajdonkép finn vagy mongol eredetűek s csak lassanként alakultak át szlávokká, de állításuknak semmi elfogadható bizonyítéka nincs. Valószínű annyi, hogy a nagyoroszok, kiket muszkáknak szoktak nevezni, sok finn és mongol törzset olvasztottak be magukba, de ez vérkeveredés a nemzetiségi viszonyokat nem zavarta meg. A különböző orosz törzsek nyelvében nincs oly különbség, mint a mennyit a németek elűtő tájszólásaiban feltalálhatunk.

A nagyorosz vagy muszka, mely számra nézve is (43 millió) az első helyet foglalja el a különböző törzsek között, a legegyszerűbb emberfajok közé tartozik. Barátságos, jóhiszemű, conservatív, rendkívül alázatos és szorgalmas; másrészt a szó szoros értelmében tudatlan és babonás. Századokon át az egyház volt mindene s ehhez szigorúan ragaszkodik. Magasztos és fellengő érzelmei nincsenek, de azért eléggé kedélyes, a zenét és multságokat szereti. Nem buta, mert hajlítható s tanulékony, de nagy mértékben meg van benne a

Kancsuka (nogajka).

makacsság s nehéz konservatív érzelmeihez férközni. Hibájuk a mértékletlenkedés. A mily szigoruan megtartja az orosz a böjtöt, oly tobzódást követ el azután s pálinkát töménytelen megiszik. A nagy oroszok egyrésze, mivel talajuk földművelésre kevésbé alkalmas, kereskedésre adja magát s kis portékájukkal mint házalók egész éven át a birodalom minden részében kóborolnak. A földműves osztály ellenben községét, a katonáskodást kivéve, alig hagyja el s a hosszú téli napokon át megszakítás nélkül szobájában ül. Kedélynyugalmát a legnagyobb események sem zavarják meg, még a kancsukaütést is nyugodtan türi s úgy hal meg gyakran, hogy egész életében magasra törő vágyai sem voltak. Ezért a vezető kezeknek szükségét érzi; ezért ragaszkodik a vallásos szertartásokhoz, melyeknek babonás hatalmat tulajdonít. De másrésztől ez az oka, hogy az orosz paraszt a bűnök elkövetésében is bizonyos mérsékletet tanusít. Nagyobb elhatározást ne várjunk tőle, hacsak jámbor babonája nem ösztönzi erre, mint p. a boszorkányok megégetésére vagy a vampyrok tartott halottak testének feldarabolására. Ravaszság, álnokság tettei-

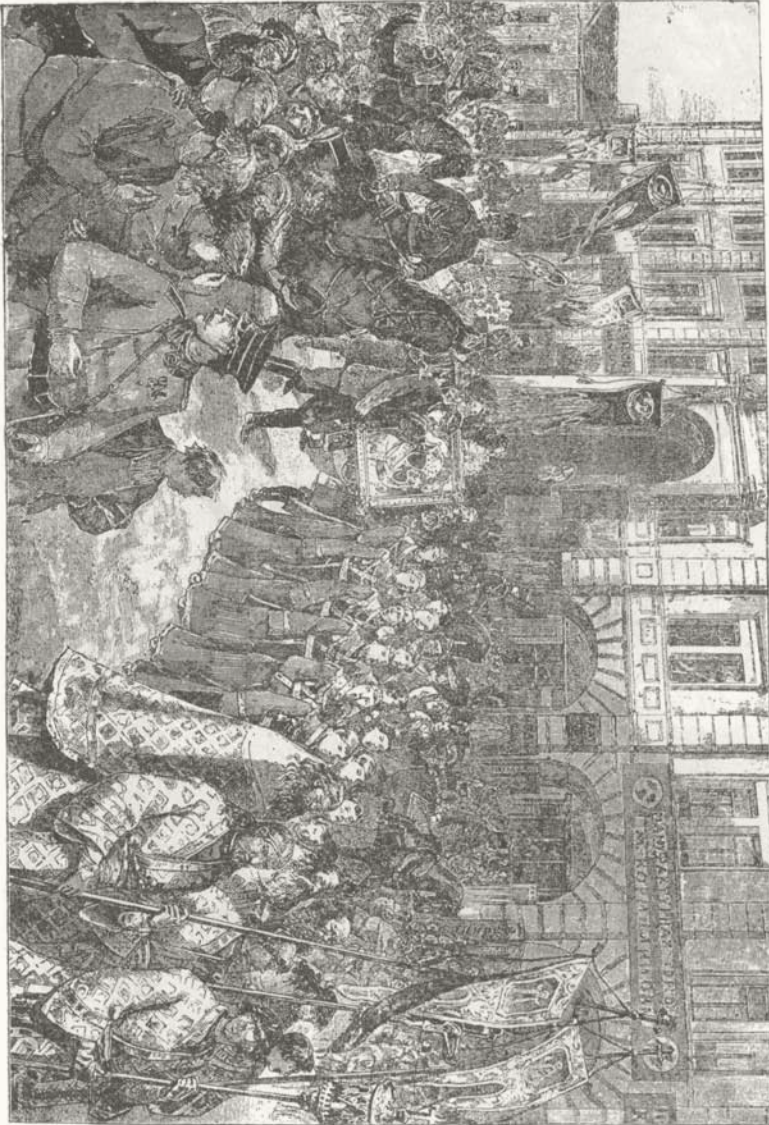

Szentpétersvári képek.

Csirkeárus ; Tejes asszony ; Mosónő ; Paraszt ; Kereskedő ; Kereskedő neje ; Utczaseprők.

ben nincs s önző indokból eredő csalásai is igen primitívek. A műveltebb osztály jelleme már nagyon eltérő. Nemzedékeken át csak

Vallásos körmenet Szentpétervárott.

zsarnokoskodtak és parancsoltak, de azért szeszélyesek s hirtelen fellobbannak; egy pillanatban rendkívül pazarlók, máskor fősvények s

Szentpétervári képek.

Koldusok; Kereskedő szánkója; Köszörűs; Barát és apáca; Rongyszedő; Magánszánka; Sipládás; Urasági inas; Targonczás; Vasúti szállító.

bizalmatlanok. Általában hazugok, ravaszkodva simulnak az idegenekhez s nyelvüket könnyen megtanulják. Kalandos tervekre a nagy-orosz mindig hajlandó, de a komoly munkára még eddig csak kivételképen. Kétségkívül eszes faj.

Alacsonyabb fokon állanak a fehéroroszok, vagy rusznyákok. A műveltségnek hajnala náluk még csak dereng. Alapjában rendkívül ártatlan és jószívü, de egyúttal gyámoltalan nép is, mely egészen a

Kozák táncz.

zsidók kezében van. A nagy-oroszoknak sajátos községi intézményei és társadalmi viszonyai itt nincsenek meg s a rusznyák e mellett még testileg is sokkal gyengébb s munkára képtelenebb. Társadalmi tekintetben hasonló állapotban vannak a kis oroszok, a kik egyébként költői kedéllyel vannak megáldva. A zenét, éneket s virágokat igen szeretik, a természet szépségei iránt nagy fogékonyságot tanúsítanak s népköltészetük s regéjük, melyből az európai műköltők is sok tárgyat merítettek, nagyon fejlődött. Hasonló, bár nem ily szépen kifejlődött kedélyvilágot találunk a szomszéd kozákoknál s déli Oroszország orosz lakóinál. Ez utóbbi különben a legkevésbé tiszta orosz vér, mivel a Feketetenger mel-

lett levő mocsárvidék egykor menekülők letelepedő helye volt és később is a föld rendkívüli termékenysége miatt, sok idegen elem gyült itt össze. Ezek egymással többé kevésbé összekeveredtek, s így jóformán új nemzetek forrásának lehet ezt a vidéket tekinteni.

Itt idegen törzsü szláv fajok is lagnak. Legnevezetesebbek a *bolgárok*, kik főkép a krimi háboru után a nogai tatárok által üresen hagyott téren telepedtek le. Apró kis házakban lagnak, (melyek azonban tiszták) s főkép földműveléssel foglalkoznak. Sokkal elmaradot-

tabbak a *görögök*, kik az Azovi-tenger partján laknak, ma már nagyrészt tatár nyelven beszélnek s e nyelvvel együtt a tatárok lomhaságát is elsajátították. Az értelmes, munkás s harczias *szerbek* száma igen csekély.

A legjelentékenyebb idegen szláv törzs az orosz birodalomban a *lengyel*. Számuk hat millió. 4 milliónyi a régi Lengyelországban lakik. A lengyelekről szerencsétlen multjuk miatt általában kedvezőbb fogalom uralkodik Európában, mint a hogy megérdemlik. A művelt, de tétlenségre s dorbézolásra hajlandó nemesség mellett tudatlan, idealis eszméket meg nem értő és alázatos köznép él, melynek jellemében ezeken felül még jó adag ravaszság is van. Legkiválóbb faj köztük az erőteljes testalkatu mazur nép, mely e mellett a legőszintébb is, noha valami nagy szorgalommal ők sem dicsekedhetnek. A lengyel egyáltalán szereti a mulatságokat s élvezetet. Vasárnap rendesen mindenütt dinom-dánom van. Nagyokat isznak, tánczolnak, igen sok ünnepet tartanak. Képzelődesük leginkább a babonák s mesék körében mutatkozik.

A *litvánok*, kik között már a turáni csoporthoz tartozó *eszték* is lakoznak, valamint a *lettek*, szintén szláv törzsek. Jó indulatu, de kissé gyenge képzettségű emberfaj. Mindkettő nyelve egymással rokon, a letteké kissé modernebb jellegű, míg tekintélyes nyelv-

Déloroszországi parasztnő.

tudósok (Müller Miksa, Schleicher stb.) azt állítják, hogy a litván nyelv valamennyi szláv, sőt az összes indogerman nyelvek között is a legrégibb. A pogánykorból igen sok emléküik van, különösen a családi ünnepek alkalmával mutatkozó szertartásoké. Szegény nép. Lakhelye rendesen egyszobás faházakból áll. A nők szeretik a czifraságot. Őseik székhelye iránt kegyelettel viseltetnek és alig költöznek messzebb, mint a szomszéd városokba, melyeknek vásárait sűrűn látogatják.

A szláv fajokon kívül Oroszország lakosságának nagyobb részét a *turániak* alkotják. Összes számuk mintegy 10 millió, ebből finn van 4, tatár 2, baskir s más rokon faj 1½ millió, a többi kirgiz, kalmuk neve alatt ismeretes. Ezek némelyike a magyar néppel

közeli rokonságban áll. Életmódjuk s jellemük nagyon eltérő az oroszokétól. Még ejtünk róluk néhány szót, itt csak annyit, hogy a tatárok mint házalók s vállalkozók s a finnek, mint ügyes iparosok az orosz társadalomban igen nagy szerepet játszanak s különösen a keleti nagyobb városok társadalmi életét nélkülök alig lehetne elképzelni, míg a többi fajok inkább nomád életet folytatnak s műveltség tekintetében is alantasabb fokon vannak.

A finnek s tatárok helyét nyugaton s délen a németek s zsidók foglalják el. A *németek* száma nem oly nagy, mint gondolják. A balti tartományokban, hol vagyonuk s társadalmi műveltségük uralkodó, alig van kétszáz ezer német s bár a lett s eszt lakosság jó nagy része beszéli nyelvüket s főiskoláik (Dorpát) jelentékenyek, számuk csaknem ugyanannyi, mint 700 esztendővel ezelőtt volt. Paraszt kevés van köztük, nagyobb részt városi lakó, de a parasztság is előnyösen különbözik szomszédjaitól: tiszta és rendes. Nagyobb számmal laknak németek Dél-Oroszországban, hol számukat közel félmillióra teszik. Feltűnő sok közöttük a rajongó vallásfelekezetek hive. Menonita telepek mindenütt találhatóak és hiveik nagy része német; Saratow tartományban herenhattiak is vannak. A menonita telepek e sivatagokon valódi paradicsomoknak tünnek fel. Csinos házak, kellemes melléképületekkel és kerttel s mindenkifölött és a mi e vidéken ritka, fákkal környezve tünnek szemünkbe. Az itt lakók azonban nagyon idegenkednek másokkal szemben; nehézkes elméjük s közönyösök minden dolog iránt, mely szűk világuk határain tulesik. Telepeiknek eredeti hazájuk városainak neveit (Worms, Speier, Heidelberg stb.) adták. Józan, becsületes jellemüket ide is elhozták, de mintha remeteségre kárhoztatták volna magukat, tovább nem terjeszkednek. Lakásuk paradicsom, de csak — maguk számára. A birodalom más részeiben szétszórva lakó németek jelleme egészen eltérő s különösen a két fővárosban sok ravasz kereskedő és befolyásos hivatalnok van közülök.

Jelentékenyebb szerepet játszanak a *zsidók*. Számuk is nagyobb, a két milliót megközelíti, ha felül nem haladja. Különösen a nyugati tartományokban laknak oly tömegekben, mint sehol. Kizárólag üzérkedéssel foglalkoznak s kisebb helyeken az üzérkedést képesek voltak valódi monopoliumokká tenni a lengyel s orosz nép nagy hátrányára. Különösen hírhedtek e tekintetben a lengyel zsidók, a kik mintegy külön fajt képeznek. Paraszt és a mágnás egyaránt adósaik, a le nem aratott gabona s a meg nem ellett borju is sokszor az ő

tulajdonuk. Mindenki gyűlöli s a hatóságok egyenesen üldözik őket. Élesen jellegzett vonásaik, sas orruk, nagy fényes szemeik s halvány-sárgás arczuk sötét vagy pirosas hajuk oly általános typus, mely vérkeresztezés esetén is nagy ritkán vész el. A férfiak piszkosak, az asszonyok restek s cifrálkodók, mindannyi babonás, de összetartó. A férfiak e mellett a nélkülözéseket rendkívüli módon türik, néha napokig csak hagymát esznek, korán nőülnek s a nehéz munkát kerülik. Déloroszsországban mezei gazdálkodásra akarták őket fogni s erőszakos telepítéseket kíséreltek meg, de a kísérlet nem sikerült, a földművelő

Lengyelek.

zsidó a legnyomorultabb teremés a világon s a mennyire lehet, parlagon hagyja szántóföldjeit, vagy másokkal művelteti s maga titokban üzérkedést folytat. Uzsoráskodó hajlamuk s számtalan visszaélések nem ritkán oly gyűlöletet keltettek, hogy a pór nép az egyes korcsmárosokat legyilkolja, sőt itt-ott lázadásba tör ki ellenük, de hatalmukat mindez csak pillanatra rendíti meg, mert mindannyian mintegy ösztönszerű tehetséggel vannak megáldva, hogy más emberek gyöngéit felismerjék s a legnagyobb megszegyenítést is képesek eltűrni, hogy e gyöngeségeket a maguk javára minél teljesebb mértékben kizsákmányolják.

A kisebb nemzetiségek közt még a *czigányokat* említjük fel. Nagyobb részük már letelepedett, de vándor hajlamaiknak megfelelően legtöbbször házalással foglalkoznak, mint üstfoltozók, gyógykovácsok s medvetánczoltatók. Ez utóbbiak főszékhelye Somorgony városka, melyet tréfásan „medveakadémiá“-nak is neveznek. A *czigányok* megkezesztelkednek, jó családtyák, de máskülönbben sem az egyház, sem a

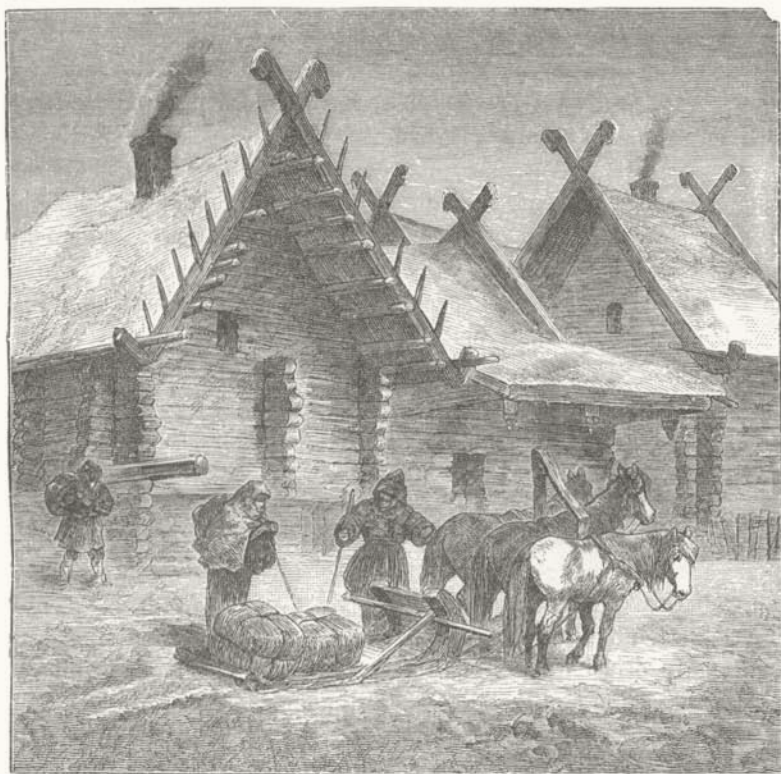
Blagovjescenskij templom Moszkvában.

polgári élet szabályaihoz nem alkalmazkodnak, sőt a tolvajságban nagy ügyességre tettek szert.

Mіндеzen törzsek, melyekhez még görögöket, örményeket, cserkeszeket stb. lehetne számitanunk, bizonyos tekintetben egész eltérő sajátságos viszonyok között élnek, mely viszonyokat azonban Nyugat-Európa lakóinak életmódjától általánosságban nagyon meg lehet különböztetni. Külsőleg az építkezési modor s öltözet, bensőleg pedig

a nyugaton uralkodó individualis irányzattal szemben a családias vonások s rendkívüli társadalmi hajlam jellemzik az orosz népet. Az átmenet különösen Németország s Svédország felől jöve, igen gyors s rendkívül meglepő.

Az *építkezési modorról* szót ejtve, feltűnő a háztetők s templomok bizarr alakítása és színezése. A templomok néha egész csoport

Orosz parasztház.

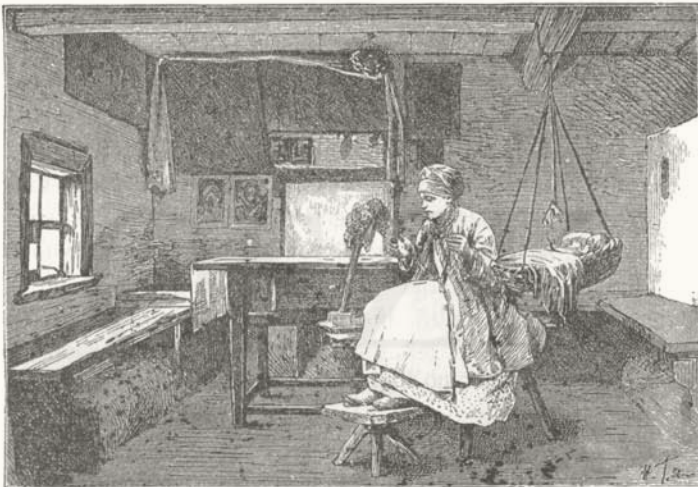
kis hagyma alaku kupolával megrakva, valóságos erődöknek látszanak. Tetőik világos kék, zöld, vagy arany, néha kék szintűek aranyos csillagokkal. Alapmértők csaknem kivétel nélkül a keresztet utánozza s bensejük a byzanci modor szerint telve van képekkel, mozaikokkal és mindenféle mázolásokkal. A vidéki nagyobb magánépületek rendszeren svájci modorra emlékeztetnek, fedelük zöld, kék, néha piros, de ekkor sem cserepes, hanem pirosra festett bádogfedél. Az emele-

tet nem szeretik, az uri lakok hosszú földszintes épületek, egyenest az uthoz sarokba állítva. A ház homlokzata előtt egy nagy, rosszul gondozott udvar, háta megett szintén nagy árnyékos kert van, melyben az emberi munka csak gyenge erővel küzd a természet tulkapásai ellen. Az udvar másik oldalán, szemben az ajtókkal, vannak az istállók, a szénafészer és a magtár; a lakóháznak az uttól eső tulsó végéhez közel két kisebb épület van. Ezeknek egyike a konyha, a másik a cselédház. Ezentul egy sor hársfa mögött ismét egy csoport fából készült ódon barna, sokkal avultabb épületet vehetünk észre, melyek a gazdasági udvart alkotják. A főépületben a nők s férfiak szobái el vannak különítve, közbül az ebédlő esik. — A fogadók, kivévn a postaházakat, már a közönséges parasztlakások szerint vannak berendezve. Ezek nagyjából kis szalmafedeles fakunyhók, melyeken a kémény, mint fényüzési tárgy, csak újabb időben kezd terjedni. Ereszes fődél és esetleg egy kis előcsarnok-féle azonban nem tartozik a ritkaságok közé, bár ez is, mint a ház többi része, faragatlan s vakolatlan gerendákból áll s legkevésbé sincs diszítve. A rendesen kerítés nélkül levő udvaron csak istálló s egy nyitott szin van, melyben gazdasági eszközöket tartanak. A lakószobába egy-két parányi négyszögű ablak enged némi gyér világot. Óriási boglyakemencze foglalja el a szoba nagyrészét s rendes butor csak fenyőfasztal, néhány faszék és lóca. A falon a szentkép s előtte égő lámpa ritkán hiányzik. Sok helyen a házhoz építve, külön kemenczék vannak, melyekben kenyeret sütnek s gőzfürdőt vesznek, más helyeken a falnak van közös gőzfürdője. E fürdőt rendkívül szeretik s különösen szombat este, sohasem hanyagolják el. Bámulatos, hogy tüdejök mily óriási gőzt kibír s még feltünőbb edzettségre vall, hogy e közös helyiségből még télen is kirohannak, hogy a hóban hente-regjenek.

Maga ez az egy tény mutatja, hogy az orosz paraszt mennyire megedződött az éghajlat viszontagságaival szemben. Öltözetmódjuk is ugyanezt tanúsítja. Télen-nyáron báránybőr bundát és kucsmát hordanak s nagyon kemény hidegnek kell lennie, mikor még egy második bundát is felöltötenek. Ily öltözetben jár a házaló orosz vagy tatár a birodalom legkülönbözőbb éghajlatu részében s a meleg déli vidéken sem veti le azt, míg viszont Sz.-Pétervárt nem ritka eset látni, hogy — 20° C vagy még nagyobb hidegben a kocsis a bakon szundikálva várja a boltban vagy színházban levő urát. Általában a valódi orosz jobban szereti a telet, mint a nyarat, mely

körülmény részben annak is tulajdonítható, hogy a közlekedés a megfagyott jégen aránylag könnyebb. Régen még vizkereszt napján is léket vágtak a jégen, hogy fürödhessenek; de e szokást a hatóság tiltotta.

Az orosz köznép társadalmi életét leginkább jellemzi a falusi közösség, a híres *mir*, melyről egykor Cavour azt mondotta, hogy valamikor körutat fog tenni az egész világon. Már maga a családi élet bizonyos nyomát mutatja e kommunistikus áramlatnak. A ház és minden, a mi hozzá tartozik, a barom, a földművelési eszközök, a gabona és egyéb termékek, a termények árából szerzett jöve-

Orosz parasztszoba.

delem s minden más rendesen a családnak közös tulajdona. Ennél fogva semmit sem szereznek, se nem adnak el, még maga a khozaim (családfő) sem, ha csak rendkívüli tekintélyvel nem birt, a nagykoru férfiú családtagoknak nyilván kijelentett beleegyezése, vagy hallgatóságos ráhagyása nélkül; minden pénzt, mely a keresetből befolyt, a közös pénztárba teszik. Ha a férfiak közül valamelyik a háztól eltávozott, hogy idegen helyen dolgozzék, megvárják tőle, hogy minden keresményét hazahozza, vagy elküldje és csak annyit tartson meg, a mennyi étkezésére, lakására s más szükségre, de számon kérhető költségeire, nélkülözhetlen. A család tehát bizonyos tekintetben társulat, melynek tagjai mindenben közösséget tartanak egy-

mással, közös felügyelet s felelősség alatt. Ugyanez nagyban a mir. A benső telkek kivételével egyetlen falusi lakosnak (muzsik) sincs állandó s örökölhető birtoka, mivel az a községé, melyet az egyes családok között ösgyűlés által meghatározott módon évenként elosztanak. A szénát néha közösen kaszálják le s azután osztják fel a családok közt, a szántóföldeknél azonban a szétosztás megelőzőleg történik, de ezek kezelése csak egységes szabályok szerint történhetik. Egyes családok földrészeleikbe vethetnek, a mit akarnak, de minden család kénytelen alkalmazkodni a gyakorlatban levő váltó rendszerhez, így az egyes család nem kezdhet az őszi szántáshoz a kitüzött idő előtt, mert a többiek nem legeltethetnének. A házat és kertet sem örökli más község lakosa, hanem maga a község, mely e kérdésekben rendkívül szigorú ellenőrzést gyakorol s tekintélye oly általánosan elismert, hogy a községi tanácskozásokban hozott határozatok ellen tiltakozás soha sincs. De nem is egyes hivatalnokok intézik el a dolgot, hanem a lakosok egyeteme, melyhez minden felnőtt férfi, sőt az önálló özvegy asszonyok is tartoznak. A községi hivatalnokoknak oly csekély hatalmuk van, hogy a hivatalokra valósággal kötéllal kell fogni az embereket. E rendszernek kétségkívül előnye, hogy a községi proletariatus keletkezését meggátolja, de tényleg csak oly helyeken létesíthető, hol iparos s kereskedő elem nincs s hol a forgalmi eszközök fejletlensége a mezőgazdaságban nagyobb befektetések megtételét nem igényli.

A mir a kulturális átalakulások miatt sok helyen már bomlófélben van s teljes épségében csak a jobbágyok felszabadítása (1861) előtt volt, midőn a „lelkek“, melyek száma szerint mérlegelték az urak vagyonát, földhöz kötöttek voltak s vándorolniok sem lehetett. Ma már a parasztok jelentékeny része, körülbelül másfél millió, állandóan vagy az év nagy részében városokban tartózkodik s az ilyenek nagy része a mezei munkától elszokott. Pedig őket sem engedték ki a kötelékből, megmaradtak a község tagjaiul, birtokosa a föld egy darabjának és tartoznak a községi terheknek aránylagos részét viselni. A városban tartózkodásának ideje alatt az illető neje és családja otthon maradtak és ő is előbb vagy utóbb visszatért s nem szaporította a városok proletár elemeinek számát. Hogy azonban a vizás helyzet sokáig nem tarthat s hogy előbb-utóbb megszűnik a félpasztor és féliparos osztály, könnyen belátható.

Egyelőre a mir hatása meglátszik abban, hogy a városi munkások s iparosok is állandó szövetségben élnek. E szövetség (*artel*)

a ritkább esetben ideiglenes, azaz olyan, midőn a nyári időben együtt dolgozó vándormunkások együtt étkeznek, együtt dolgoznak és a felvállalt munka után a nyereséget egymás között megosztják. Rendesen az artel állandó társulat, melynek tetemes tőkéje van, s egyes tagjaiért felelőséget vállal. Ilyen p. a hordárok társulata. Az artel felelős levén azon egyénekért, a kik tagjai, nagyon óvatos új tagok befogadásakor és ha valaki befogadtatott a társulatba, reá szigorúan felügyelnek, nemcsak a rendes hivatalnokok, de minden társai, kiknek alkalmuk van őket megfigyelni. Ha észreveszik, hogy bővebben kezd költeni vagy kötelességét elhanyagolja, ámbár a gazda, kinek szolgálatában áll, a dolgról nem tud: a gyanu társai körében azonnal feltámad ellene, vizsgálatot indítanak s ennek következtetése, ha a vizsgálatból kiderülne, hogy a gyanu alapos volt, rögtön kiküszöbölés. Szóval kölcsönös felelősség és a közös érdekek alapján álló legerélyesebb kölcsönös ellenőrködési rendszer tartja össze ezt az érdekszövetiséget.

Az orosz muzsik önállósága csak is ilyen anyagi kérdésekben áll fenn, minden más tekintetben gyámság alá van vetve s e gyámkodási rendszer a jobbágyság eltörlése óta sem szűnt meg. Igaz ugyan, hogy a jelenlegi nemességnek nincs már oly korlátlan hatalma, mint régen, midőn a házaspárokat is ő

válogatta ki s az egyes jobbágyoknak életpályáját megszabta, de a rendesen közönyös és hidegvérű paraszt jó szívvél hódol meg folytonosan tekintélye előtt s könnyen engedelmeskedik minden szavának, ha az a régen megszokott viszonyokat nem bolygatja. S a földes ur mellett ott van még egy más hatalom, melynek tekintélye nem szűnt meg, a *papságé*.

Azonban nem kell azt hinnünk, mintha az orosz nép papjait, mint embereket, nagyon bálványozná. Rendkívül vallásos népeknél gyakran megtörténik, hogy a papot az egyháztól elkülönítik s így van ez az orosznál is. Csaknem minden népies regében, példabeszédekben a pap guny tárgya. Nem szeretik őket, mert elkülöni-

Orosz pópa.

tett osztályt képeznek, műveletlenek, tömérdek visszaélést követnek el s mindenek felett, mert szemükláltára részegeskednek s a szegény népet zsarolják. De szükségből hozzájuk fordulnak s még inkább azért, mert az egyházi szertartásoknak ők a végrehajtói. Az orosz pedig rendkívül ragaszkodik e szertartásokhoz, még a rabló sem eszik hust pénteken, a kereszt előtt mindenki le veszi kalapját s a legnagyobb áhitattal imádkozik minden új cselekedete előtt. A szertartásokkal és dogmákkal szeret is foglalkozni s habár nem oly behatóan,

Asztali áldás.

mint az angol, egyházának minden szokásait jól ismeri és azokat hiven megőrzi. Ez is egyik oka annak, hogy a különböző vallásfelekezetek száma köztük oly nagy s a vértanuk még most sem tartoznak a ritkaságok közé. Van olyan felekezetük, mely az orthodox hittől egyedül a keresztvetés módjában s az imádkozás külsőségeivel tér el. Sok felekezetet — mint nálunk a nazarénusokéit — maga a nép szervezte, ezek gyorsan elterjednek, mielőtt létezésükről a papok tudomást is szereztek volna.

Az uralkodó egyház tudvalevőleg a görögkeleti, melynek élén a császár s a szent zsinat áll. A papság két részből áll; a fehér vagy nős világi papság s a fekete papság, vagyis a barátok. A fehér papság szorosabb viszonyban áll a néppel, de a feketék uralkodnak és számra nézve is jelentékenyebbek. A fehér papság rendesen családról családra terjed, a fiatalokat zárdákban nevelik s midőn onnan kilépnek, a püspök valamely elhunyt pap özvegyét vagy leányát adja nekik nőül így nyerik az eklézsiát is. — Legnagyobb részt azonban az egész életükre temettetnek el, mivel a főbb papi állomásokat a szerzetesek kaparitják meg magoknak. Mindkét osztályban különben nagy a proletárok száma s ezek egyrésze a nagy urak udvarán élőködik. Az egyházi javak saecularizációja előtt a kolostoroknak nagy vagyonaik voltak, most azonban az ingatlan vagyon a minimumra van redukálva s ennek következtében a különben tétlen és iszákos barátok üzérkedést folytatnak. A megyés papság és barátok gyűlölik egymást. A

megyés (fehér) papság váltig azon kesereg, hogy a papi hivatalnak minden fáradságos terhét ő viseli, ellenben minden tisztességet méltánytalanul más. És hozzá a szerzetesek úgy tekintik a plébániai papságot, mint valamely olyan papi osztályt, mely előjáróinak zsémbelés nélkül tartozik engedelmeskedni. Mindkettő különben teljesen közönyös a szabadelvű eszmék térfoglalásával szemben, sőt bizonyos toleranciával nézik a más nemzetűek más vallását és csak az oroszról kívánják meg, hogy görög-keleti legyen, a kinek eretnekségét minden lehető módon üldözik.

Mindamellett az *eretnekek* száma rendkívül nagy: már jelenleg

A molokáni felekezet istenitszetele.

is több mint száz különböző felekezet áll fenn. Legtekintélyesebb ezek közt a Starowierzek vagy óhitűek felekezete, mely északon s a doni kozákok között nagyon el van terjedve s melyet némely csekélyebb jeletőségű egyházreformok idéztek elő, továbbá a molokániak, kiknek tanai sok tekintetben a protestansokhoz hasonlítanak. Némely kisebb felekezeteknek külön papjaik is vannak, azonban a legnagyobb-részüket a papokat feleslegesnek tartja. Ez utóbbiak közt sok szekta valóban örületes szélsőségig megy. Ismeretes a skopcsiai felekezete, melynek tagjainál a vakbuzgóság a test csonkítására vezetett. A khlys tagjai hosszú bőjtök s vad sanyargató vallásos gyakorlatokkal

kimerülve, egymást profétáknak, Krisztusoknak, sőt isteneknek nevezik s hiú, pöffeszkedő módon vitatkoznak egymással. A vetélkedés közben néha egyik a másiknak amugy jól a fejére üt és az, ki ez ttlegeket legbékésebben eltüri, másik arczát fordítván a megtámadó felé, azt hiszi, hogy hite igazabb, mint a másiké. Néha a rajongás állatias dorbézolásra vezet. Az ugrálók szertartásában, mely erdőben vagy félreeső bódében tartatik meg, imádkozás után énekelnek, majd vadul ugrálnak. Némely felekezetnél a vallásos ellentétek politikai nézetkülönbségeket is hoztak létre, azonban az ismert nihilisták nem tartoznak ide, mert ezek rendesen atheisták is és a vallásos szer-

A szentpétervári akadémia.

tartásokkal igen keveset törődnek. A rajongó felekezetek fűszék-helye déli Oroszország, hol az orthodox egyház hiveinek száma kevesebb.

A *közoktatásügy* a nagy birodalomban igen sajátságos helyzetben van. A kormány s testületek a fensőbb iskolákra nagy gondot fordítanak s ezek átlag virágzó állapotban vannak, míg a nagy néptömeg szellemi kiképeztetését egészen elhanyagolták. A nagy birodalomban közel 50,000 népiskola van s ezek számára sincs elegendő jól képzett tanító s kellő helyiség. Legfejlettebb viszonyok vannak még a városokon kívül a balti tengeri tartományokban és éppen a tatároknál, mely faj a művelődés iránt nagy fogékonyságot tanusít. A tanítók

képzését újabb időkben a nyugati rendszerek alapján rendezték, de a papok képzése még a régi maradt. A gymnasiumok és másnemű közép-iskolák száma igen nagy s ezekben nők feles számmal találhatóak. Az európai Oroszországban 9 egyetem van, köztük különösen a szentpétervári, kazáni s dorpáti nagyhirűek. A szakintézetek közt is több jól berendezett van, különösen a katonai intézetekre fordítanak nagy gondot. A szentpétervári tudományos akadémiagazdagon el van látva s történeti és ethnographiai kutatásaival a tudományos világban nagy érdemeket szerzett. Van még számtalan nyilvános könyvtár és muzeum, valamennyi célszerűen berendezve.

Oroszországban a közoktatásügynek egyik feltűnő sajátysága a nők szereplése. Nagy Péter koráig a nőket Oroszországban csaknem keleti módon különítették el a világtól és a társadalomtól, még az előkelőknél is igen nehéz volt az idegeneknek a női lakosztályokba hatolni, hol elkülönített helyiségben éltek és egész sereg női szolgáló-személyzet állott rendelkezésükre.

Azóta a nők társadalmi emancipációja rohamosan haladt előre és különösen Erzsébet és Katalin czárnők uralkodása óta mindinkább szerepelnek. Most már a műveltebb körökben a férfikkal egyenrangúak, noha a műveletlenek, sőt a vagyó-

Orosz női viselet.

nosabb kereskedők csak áruknak tekintik a nőket, kiket eladnak s megvesznek, hogy aztán felciczomázva velük büszkélkedhessenek. A hol a nő szabad, szabadságát lehetőleg érvényesíteni igyekszik s

Orosz bojár nő.

az első alkalom volt erre a tanulói pálya. Ezrenként található nőket a városokban s különösen az egyetemeken. Rövid haj, kék szemüveg, lovag ostor, cigaretta és kurta zubbony még most is sok iskolában meglepi az idegent. E nők feltűnő divatos viselete, excentrikus külsejük s forradalmi cselszövéseik általában ismeretesek. Minden esetre sajtóságos, hogy a szeretetre teremtett nők, mint a rombolás démonai, nihilista elveket vallanak. A többi úri nők rendszeren tétlenek és sajnálkozva beszélnek a nyugoti nőkről, hogy férjeik nem úgy tartják őket, mint feleségeiket, hanem mint szolgálóikat. Valóban alig van nép Európában, hol a

nő kevesebbet dolgoznék, mint ők. Még a parasztnál sem ritkaság, hogy a fát, vizet, a férfi hordja, tüzet rak, megannyi olyan dolgokat végez, mely más köznépnél rendszeren a nő hivatása. A vagyonosab-

baknál természetes, hogy a nő még kevesebbet dolgozik s az előkelők nejei szégyennek tartanak, ha a háztartás gondjaival kellene bajlódniok. Egész életük a toilette s társaság közt oszlik meg és habár nincs oly finom érzékük, mint a francziáknak, de e tekintetben más nemzet nőivel bátran versenyezhetnek.

E sajátságos viszonyokat nagyban elősegíti az a körülmény, hogy a hatalmas orosz birodalom csaknem önálló contingenst képez s egyáltalán nincs más országokra szorulva. Óriási és mindennemű

Orosz troika.

segédeszközei, melyeket maga az ország nyújt, mindenben függetlenné teszik. Hogy csak egy pár példát említsünk: éjszakon egy oly nagy terület, mint Spanyolország, egészen erdővel van borítva, azután egy másik hasonló nagyságú terület következik, melynek minden lakosa iparüző. Kétszer akkora terület mint Franciaország, bő termő vidék, melynek nedves s fekete agyagtalaja több mint egy század óta a leggazdagabb gabonatermő föld, a nélkül, hogy valaha megtrágyázták volna. S a mi a leglényegesebb: az ország lakosainak tulnyomó többsége egy nyelvű, egy vallásu, sőt egy tömegben lakó faj, mely-

nek nagy része ma még műveletlen, de a művelt elem számra nézve is elég nagy s nemzeti érzületében eléggé szilárd arra, hogy már is erős, önálló nemzeti irodalmát, művészetét s műiparát még jobban emelje s megszilárdítsa.

Egy század óta anyagi s szellemi téren egyaránt óriási haladás mutatkozik Oroszországban és elfogultság volna egész általánosságban a barbár muszkákról szólani. Tarka-barka öltözeteik, hagyma alakú templom-kupoláik, sajátságos öltözeteik s lakóházaik egyéni erőre mutatnak, épen úgy, mint sajátságos érdekes, és minden nemzetűtől elütő irodalomuk. De különösen nagy az önállóság és az erő az anyagi téren. A vasutak hossza 40,000 km. a kiépített csatornáké 13,817 kilométer; magán a Volga-Visni csatormán 13,000 hajó közlekedik fával és érczekkel megrakva, melyek átlagos értékét 200 millió forintra becsülik.

Halászkok a Kaspi-tengeren.

Ily közlekedési eszközökkel a *mezőgazdaság*, ipar és kereskedés igen gyors emelkedésnek indult. A művelés alatt levő föld ugyan az egész európai Oroszországnak alig egy negyedénél több, de az is 310 millió hold, s a kultúra alá nem vont területből is 500 millió hold erdő. A szántóföldön 700 millió hectoliter gabonanemű terem, a legelő pedig 120 millió darab juhot és szarvasmarhát teel. Egy-egy földbirtokosra, kiknek száma mintegy 11 millió, átlag 110 hold esik. A gabonakivitel is nagy mértékben emelkedik; 1838-ban 573,000 tonna gabonát vittek ki 84 millió forint értékben, 1896-ban 6 milliónál többet 320 millió forint értékben. Nevezetes gazdasági termény Oroszországban a kender, len és pamut. Az *ipar* különösen 1840. óta kezd fejlődni s jelenleg a több mint huszezer gyárban egy millió munkás dolgozik. A *külkereskedelem* régebben csak prémekre s mezőgazdasági termékekre szorítkozott, ma jóformán mindenre kiterjed: különösen gabona s barom-kivitele óriási. A bevétel értéke 1896-ban 589 millió rubel vol, a kivitelé 690 milliót tett.

Nem kell figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy Oroszország ez időszert a befektetések korát éli s ez okból a nagy tőke mellett az adósságok összege is igen nagy. Magáé az államé 6 milliárd

POSTAÁLLOMÁS AZ OROSZ PUSZTASÁGON

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

rubelnél több s így az ország a vagyonosok közé nem számítható, sőt a lakosság nagy számát tekintve, egyike a legszegényebbeknek.

A tózsde-tér Szentpétervárott.

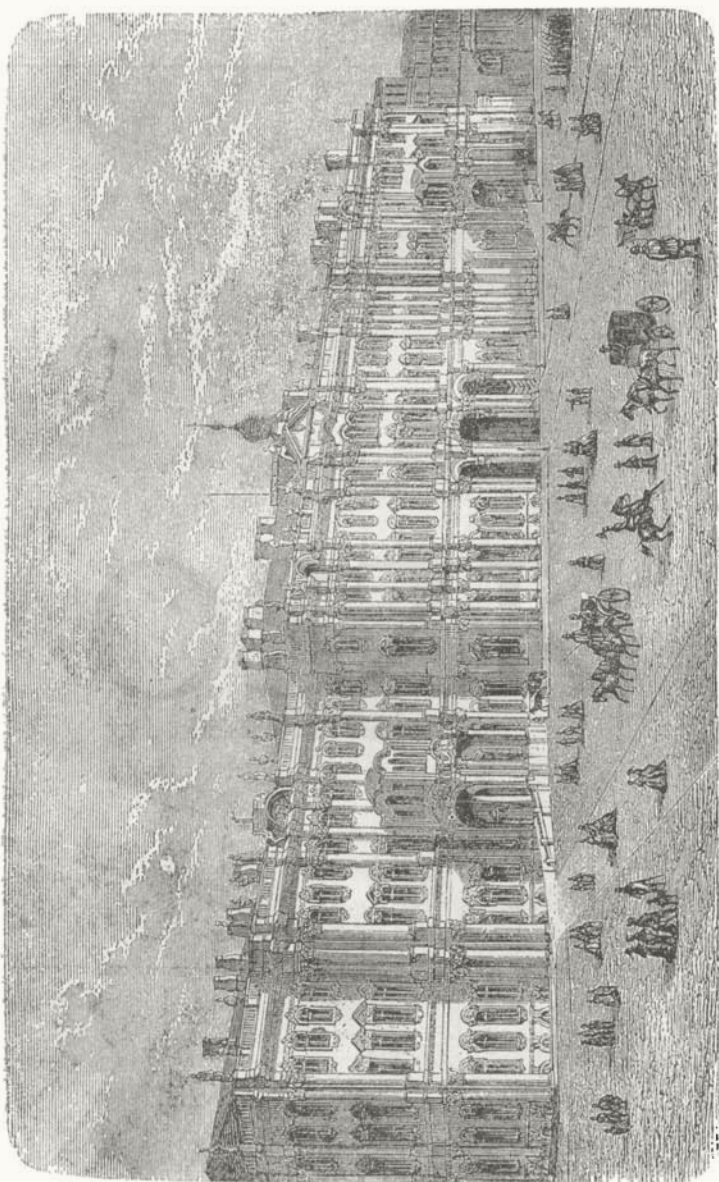
Mindazonáltal népességének szaporodása és az ország erőforrásai mellett ez az ország a leggazdagabbak közé tarthatnák. Óriási

kincsei vannak a föld mélyében s azokhoz napról-napra ujakat fedeznek fel, különösen az Ural-hegységek ércgazdagsága s a több helyen előforduló kőszénbányák szinte kimeríthetetlenek. Maga az aránylag véve csekély fontosságú halászat is oly vagyont teremt, mely az ország szükségleteinek nagy részét fedezi s a mezőgazdasági termények már most is mintegy négyszeresen mulják felül a belföldi szükségletet. A kincses-bánya természetesen lassan nyílik meg, de most, midőn a vasutak hossza az Egyesült-Államokét kivéve bármely más országéval diszes versenyre kelhet, veszélyes concurrentia rejlik itt egész Európára nézve és veszélyes különösen nekünk magyaroknak, kiknek országa volt sok ideig Európa gabonakamarája.

Az óriási és hatalmas birodalomnak tudvalevőleg két fővárosa van. Szentpétervár nemcsak jogilag s közigazgatási szempontból emelkedett fel a régi főváros mellett, de népességre és tekintélyre nézve is túlhaladta. Másrészt Moszkva, a másik főváros bármennyire átalakult is az utóbbi években, régi fővárosi jellegét most is megtartotta s a sajátképeni orosz elem középpontja lévén, a traditio még most is fővárosnak tartja. Az átalakulásban levő nagy államban Sz. Pétervár a modern viszonyokat, Moszkva pedig a régi állapotokat jelképezi s Oroszországra gondolva, mindkettő jóformán egyszerre jut eszünkbe; míg Oroszország többi nagy városai, még a hatalmas Odessza is, nagyon másodrangú helyet foglalnak el mellettük.

Ismeretes dolog, hogy a tulajdonképi fővárosnak *Szentpétervár*-nak létrejötté jóformán egyetlen ember, (Nagy Péter,) hatalomszavának köszönhető, ki az ország szélén unalmas és a természet által is kevésbé kegyelt mocsáros vidéken czári hatalomszavával és száz-ezrek életének feláldozásával (1703 óta) diszes palota-sort emelt fel, ezzel, mintegy kiszakítva magát az ószláv konzervatív elem bilincseiből, az addig helyi jelentőségű birodalmat lassanként európai fontosságuvá emelte. Ma már e város lakosainak száma (1,267.000 lélek) is jóval felülhaladja Moskváét s más városokét. Műveltségben és városi intézményeinek fejlettségében kétségkívül az első. Pedig bármely oldalról közelít felé az utazó, kivéven a tengert, több száz mértföld mocsáros és erdős vidéken kell áthatolnia, a melyen emberi lakás s földművelés nyomai gyéren mutatkoznak. Rengeteg vadon közepén jutunk a mesterséges oazisba.

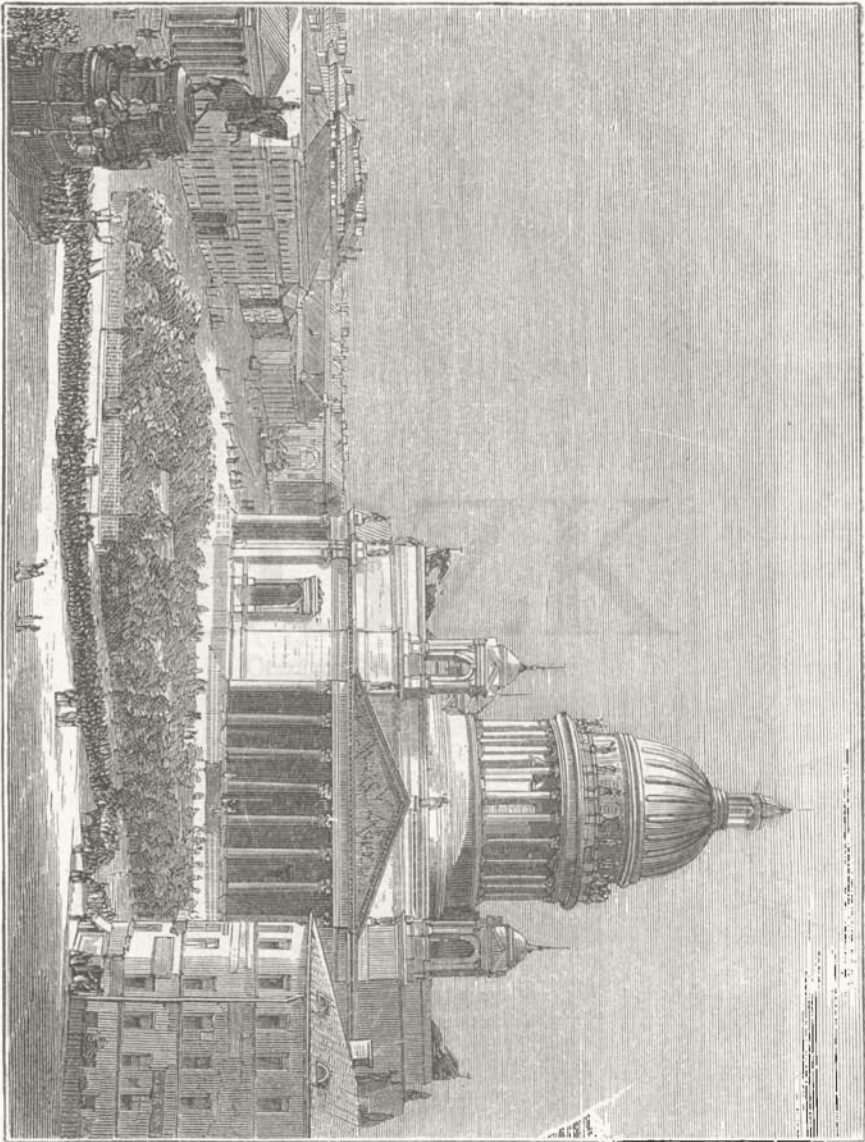
A város a Néva torkolata mellett fekszik, annak két oldalán és a szigeteken. A folyó főága mellett terek vannak, melyeken a nép hullámzik, kikötőknek is ezeket használják. Miként a széles nagy

A téli palota Szentpétervárott.

folyó, úgy az épületek s terek is mind nagyméretűek. Paloták, templomok s a középületek nem annyira a gyakorlati szükség szerint

vannak építve, hanem mintegy látványosságnak. Még a magánházakat is roppant sziklákából állították össze s némelyikben több tuczat szoba

Az Izsák-templom Szentpétervárott.

van. A nagy orosz birodalom fővárosában nem látják be a terület-
kimélés szükségét és e mellett lehetőleg egyöntetű styl uralkodik.

Granit-szikláí s kopár homokfalai mintegy védelemre mutatnak, míg a számos park, a gyönyörű sétahelyek és csatornák, továbbá az aranyozott tornyok s a folyó partjainál elvonuló vaskerítések igen kellemes látványt nyújtanak.

A város építészeti nevezetességei leginkább méreteikkel tűnnek ki. Különösen nevezetes köztük a *téli palota*, egy roppant kaszárnyaszerű épület, melynek egész labirinthat képező sok szobájában mint-

Nagy Péter szobra Szentpétervárott.

egy háromezer ember lakik. 1837-ben leégett s azóta egészen ujonnan építették. Rideg nagysága mellett nincs rajta semmi nevezetesség s az orosz stylre legkevésbbé sem emlékeztet. Ép ilyen a *szent Izsák temploma* is, mely roppant építmény renaissance stylben, aranyozott kupolával és óriási monolith veres gránit-oszlopokkal. A külalak hatása, különösen ha csillámló zuzmara-réteg borítja, nagyon szép, de belsejét gazdag és izléstelen diszítványokkal torzították el. Egy más

nagy templom, a kazáni dom, építészeti tekintetben még izléstelebb. A félkörös óriási oszlopszat, melynek mintáját a római Szent Péter temploma után másolták, annyira aránytalan az épület többi részéhez, hogy a templom tornyát egészen elfödi, a kupola pedig úgy ül ez óriási falépitmény fölött, mint valami elzárt fogoly.

Sokkal szembetűnőbbek, legalább az idegen előtt, a nagy *kereskedelmi csarnokok*, melyek általában az orosz városok nevezetességei. E csarnokok (gostinni-dwor) nagy egyemeletes épületek, melyek rendesen egy szabadon álló négyszöget borítanak be. A földszinten minden oldalon oszlop-csarnok van a vevők számára s innen lehet a boltokba bejutni, melyeknek rendesen hármasszögű ajtaja van, bár a két szélsőt kirakatokra használják fel. A raktárak egészen hátul vannak. A *Newski prospecten* levő kereskedelmi csarnokban 340 bolthelyiség van. Ez az utcza az orosz főváros lakosságának egyik főbüszkesége. A Neva déli részétől, az admirál-palotától vezet a város nagy részén át. A széles és szép utczának mindkét oldalán hatalmas paloták vannak, melyeknek földszinti helyiségei boltokból és kereskedésekből állanak. Több mint tizezer kocsi fordul meg naponként ez utczán s a járdákon a koldusok s házalók egész serege vonul el. De a legtöbb nép mégis az előbb említett áruccsarnok körül hullámszik, hol a lehető legtarább kép és élet tárul elénk.

Szobrok s egyéb emlékoszlopok meglehetősen számmal vannak. Különösen szép az admirál-téren Nagy Péter czár lovas-szobra, melyet a múlt században Falconet francia művész készített. A czár sziklára vágtat fel s lovával egy sárkányt tipor agyon. A „nyári kertben“ igen sok mellszobor van. Festmények is bőven találhatók s különösen a téli palotával összeköttetésben álló „remetelak“ Kelet-Európában a legjelentékenyebb gyűjtemény. Értékes, szép képek vannak a Newsky kolostorban is, mely egyuttal a város legelőkelőbb temetője úgy, hogy egykor az előkelők halottas ágyaikon barátoknak s apáczáknak öltöztek, hogy ebbe a temetőbe földeljék őket.

Az orosz fővárost a téli hónapokban kell meglátogatni, midőn a néha szokatlan erős hideg ellenére, szerfelett nagy az élénkség. A Néva vizének vizkereszt napján való megáldása, mely szertartásban a czári család tagjai is résztvesznek, a szabad jégen való farsangok, hol tisztán jégből ideiglenes mulató-csarnokokat állítanak, s a hol fáklyák fénye mellett késő éjfélig a város apraja nagyja élénken mozog s úgy a különböző társasmulatságok mind télen történnek. Nyáron a város meglehetősen kihalt s nemcsak a vagyonosabb polgárok men-

nek ki nyári lakásaikra, de egész sereg vidéki földbirtokos vagy munkakereső is foglalkozása után néz.

II. Katalin czárnő szobra Szentpétervárott.

Szentpétervár közvetlen vidéke is érdekes. A nyári kertből a kis helyi gőzösökön elindulva, mindenféle mosolygó villákat vagy nagy

parkokat látunk, különösen a leginkább északra fekvő folyam-ág jobb partján egész nagy, több száz nyári lakból álló telep van. A ki csak teheti, a nyarat it tölti el s az üzletember, ha a nap legnagyobb részében a városban van elfoglalva, este idejő nejéhez s gyermekeihez s azok, kiknek erre luxusra nincs erszényük berendezve, legalább esténként néhány órát a szigeteken töltenek. Nyáron nagyobb kirándulásokat is lehet tenni *Peterhof*ba, hol kastélyok s pompás szökőkutak vannak, *Zarskoe-Seloba*, a czárok egykori kedvencz tartózkodási helyére, *Paulovskba*, az előkelő világ mulatóhelyére. Kissé távolabb fekszik a czári palotájáról s regényes fekvéséről szintén nevezetes *Gacsina*. A legjelentékenyebb hely azonban a főváros közelében *Kronstadt*, félig-meddig a tengerből kiemelkedő kikötő város, mely számos apró szigeteken épült, melyek az ellenséges hajóknak lehetetlenné teszik, hogy a Névába behatoljanak.

Tizenöt óra alatt a nyilegyenes vasuton Sz. Pétervárról a 600 kilométernél messzebb *Moszkvába* az oroszok szent városába utazhatunk, hol a modern viszonyok mellett a régi társadalmi életelméi még most is fenállanak. A paloták mellett szegényes faházak vannak, szénával terhelt paraszttalyiga zárja el az utat a fényes fogatok előtt, a fővárosi dandy alig kerülheti el, hogy a bocskoros paraszttal és foltos kaftánba öltözött kereskedővel ne érintkezzék. A fényes kirakatok mellett kenyér, sajt s hagymaárus boltok láthatók s az elite-bálokból hazatérő sokszor hallja, mint túlköli össze a pásztor a mezőre kihajtandó teheneket. Moszkvában a Kreml, a világ egyik legnevezetesebb épülettömege. Itt őriztetnek a czárok fejedelmi jelvényei, itt van a fegyvertár az ország kincseivel s közel 500 temploma közül a legnagyobbak s legnevezetesebbek. Legérdekesebb köztük Nagy Iván (Ivan Weliki) magas tornya, melynek messzire tündöklő kupolája előtt minden orosz áhitattal veszi le kalapját s melynek alján van a 24,000 kilogramm súlyu czári harang, a legnagyobb a földtekén. A Kreml dombon épült, régi stylben készült kőfal veszi körül s róla a több mértföldre terjedő városra s különösen annak számos csillogó templomára tekinteni nem minden napi látvány. A belváros 4 részre oszlik. Azonkívül 32 külvárosa s egész sereg nyaraló telepe van. Maga a bazár (*Gostinnoi-dwor*) külön kis város, 15 temploma, kolostora, számos fogadója s kertje akkora területet foglal el, mint egy közép nagyságu európai város s 3 fő- s 16 mellék-utczája van. A lárma s zaj sohasem szűnik itt meg. E két nevezetes házcsoporton, a Kremlen és bazáron kívül, különösen a zárdák s templomok tűnnek

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

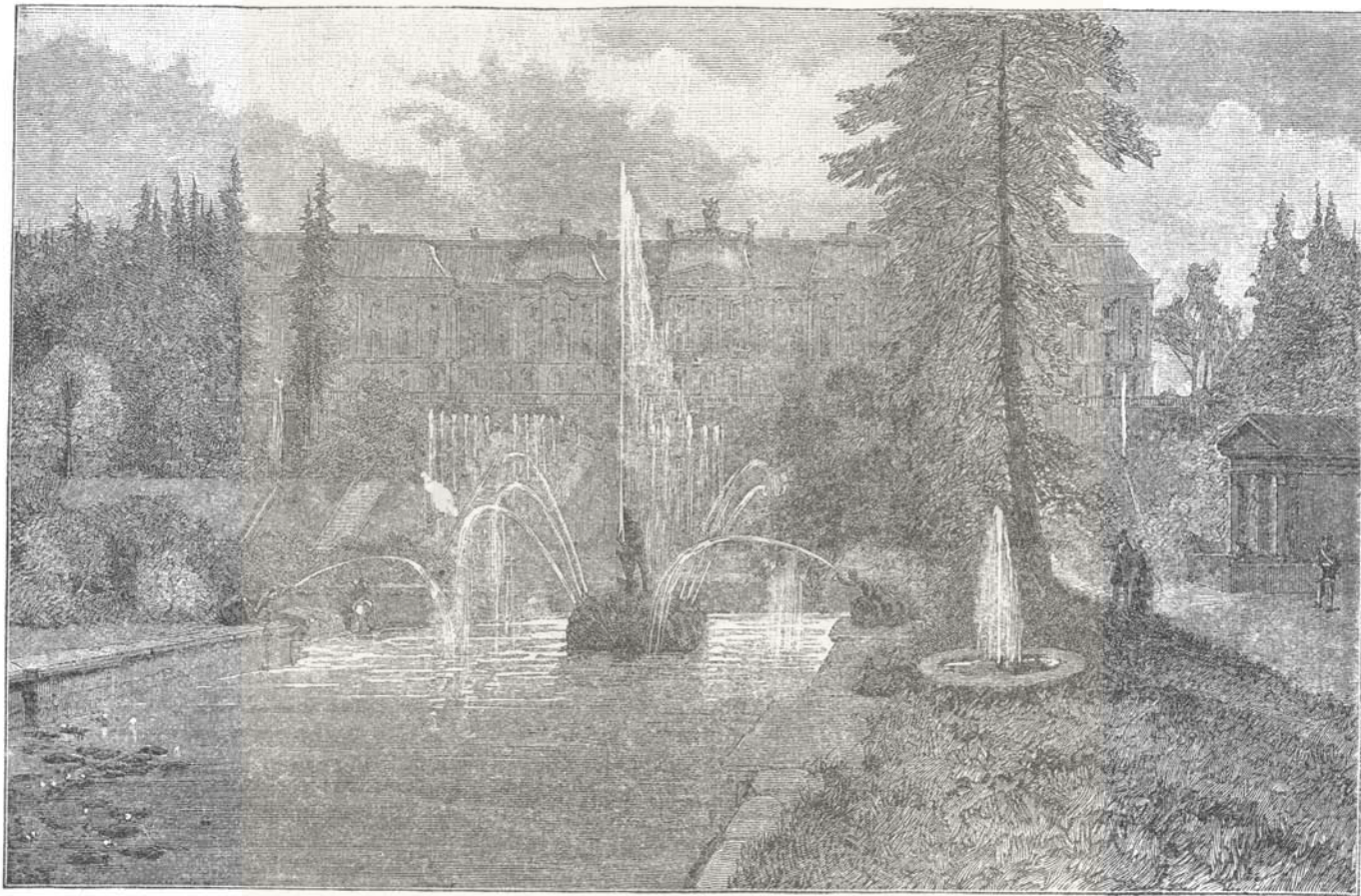

A Kreml Moszkvában.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Peterhof.

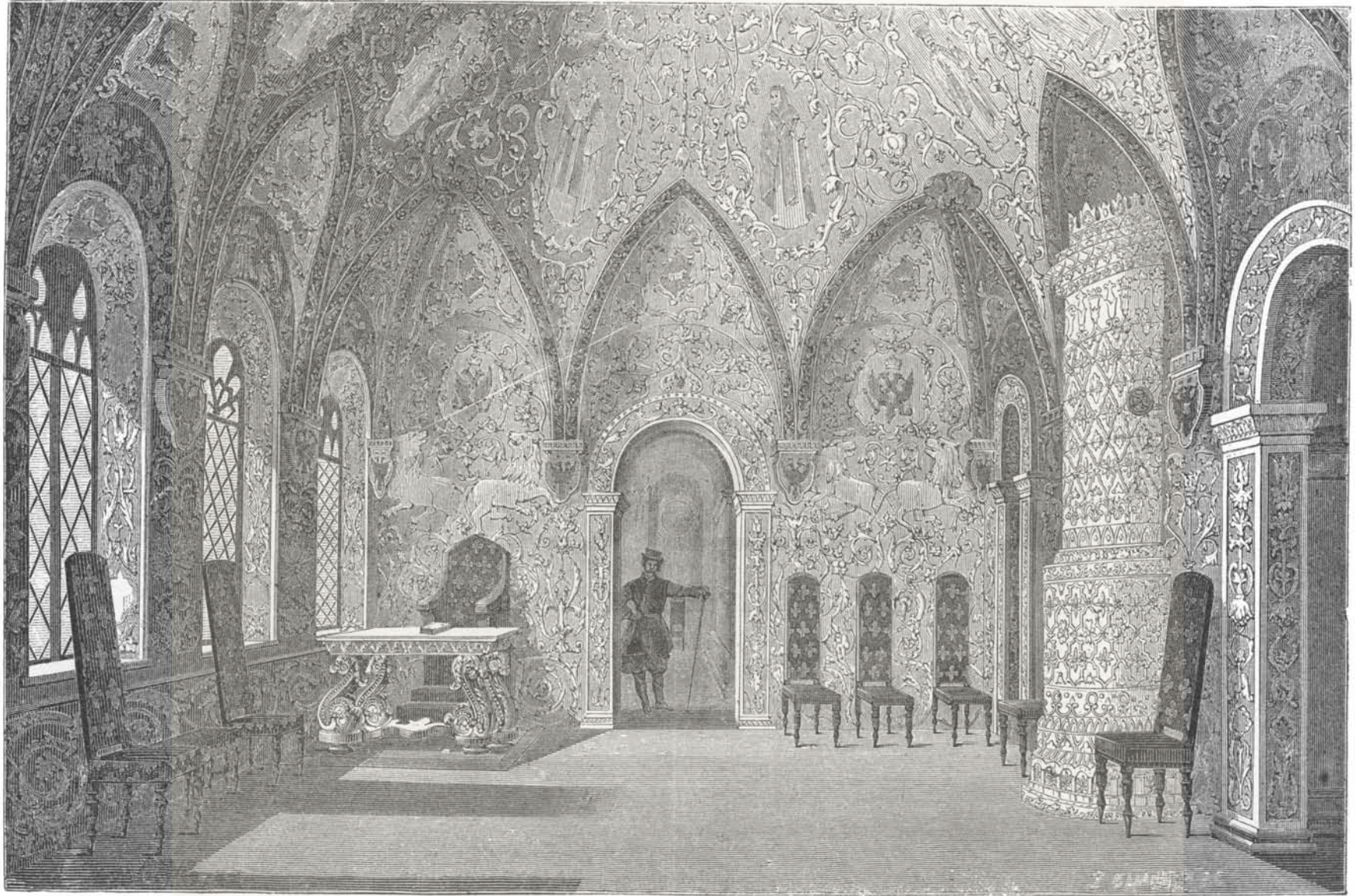
A moszkvai nagy harang.

fel. Mindegyiknek átlag legalább négy tornya van különféle színű ércfedéllel s végül hatalmas aranyozott kereszttel, melyek vaskos

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Dissterem a Kremlben.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

lánczokkal vannak összekötve. Az utcák általában szélesek, a házak alacsonyok, de terjedelmesek s itt-ott kertekkel vegyítve. Kár, hogy ez a város pizsokjáról annyira hirdett. Mig Sz. Pétervárt kora reggel már minden utcát, udvarta leggondosabban kisépernek s tisztán tartják, Moszkvában a gyalogos bokáig jár a porban vagy sárban s eső után az utcákon nagy tócsák akadályozzák a közlekedést. Bármily vagyonos s népes legyen is azért Moszkva (a legutóbbi népszámlálás szerint lakosainak száma egy millió), Szentpétervárt városiasságban,

Troitskij klastrom Moszkva mellett.

modernségben soha el nem éri; pedig ennek gyáripára s kereskedelme sok tekintetben alsóbb fokon áll.

A harmadik főváros *Varsó* (600.000) nagy részben modern jellegű. A régi építkezési modort jóformán csak a belváros piacza, nemkülönb a zsidók telepei, kik e városban rendkívül nagy számmal telepedtek le, — őrizte meg. Az új városban fényes paloták és emlékszobrok vannak, köztök Kopernikusé. Mulató helyeinek száma igen nagy, határán belül fekszenek Belvedere és Lazienki kéjkastélyok s általában e város Európa legszebb helyei közé tartozik.

Az uri osztály s az itt rendkívül nagy számmal képviselt katolikus papság a kávéházakban tölti idejének nagy részét s a nyilvános összejöveleteket általában nagyon szereti. Varsó különben mint kereskedelmi hely is jelentékeny. Gyapjувásárai híresek. Közeliében van *Lodz* (315 ezer l.), a lengyel gyártelep központja.

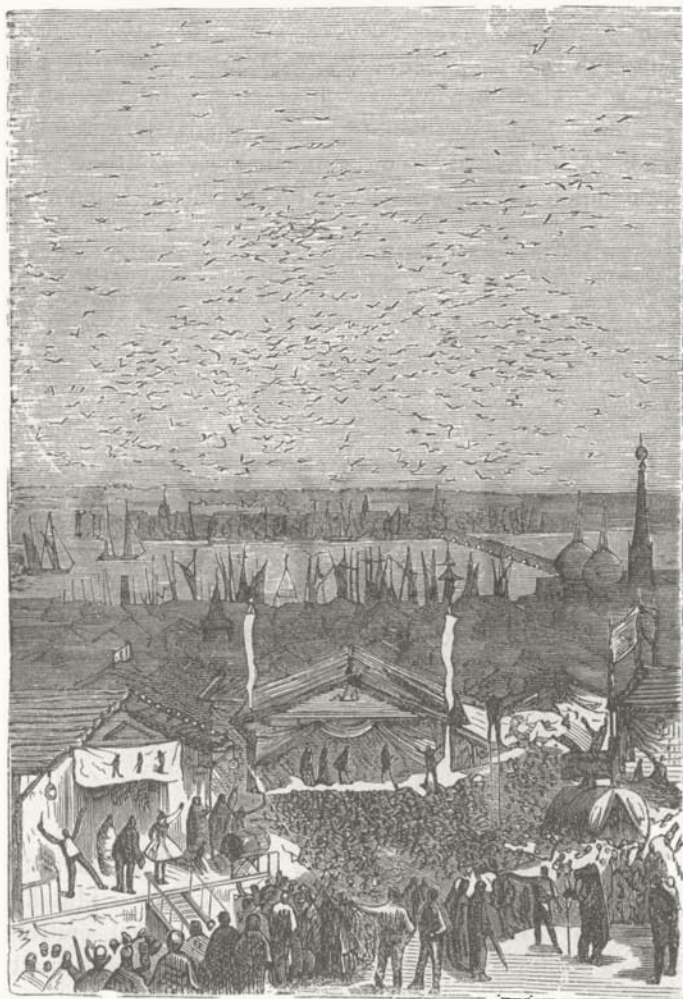
Sokkal ismertebb az orosz birodalom más két nagy városa: *Nisni-Novgorod* és *Odessza*. Az előbbeni a Volga s Oka összefolyá-

A varsói kir. palota.

sánál épült s jóformán az európai Oroszországnak Ázsiával kereskedelmi központja. A kereskedelem központját a városon kívül fekvő több mint 3000 sátorból s fabódéből álló telep alkotja. Már a közel-lakó tatárok és kalmukok is feltűnő jellegűvé teszik a vásáros csoportot; de még érdekesebbek a távolabbról jövő perzsák, khinaiak, sőt indiaiak is. A vásárosok számára a vasutakon kívül 70,000 tutajost alkalmaznak, a raktárak száma 5000-nél több. A nagy vásáron, mely

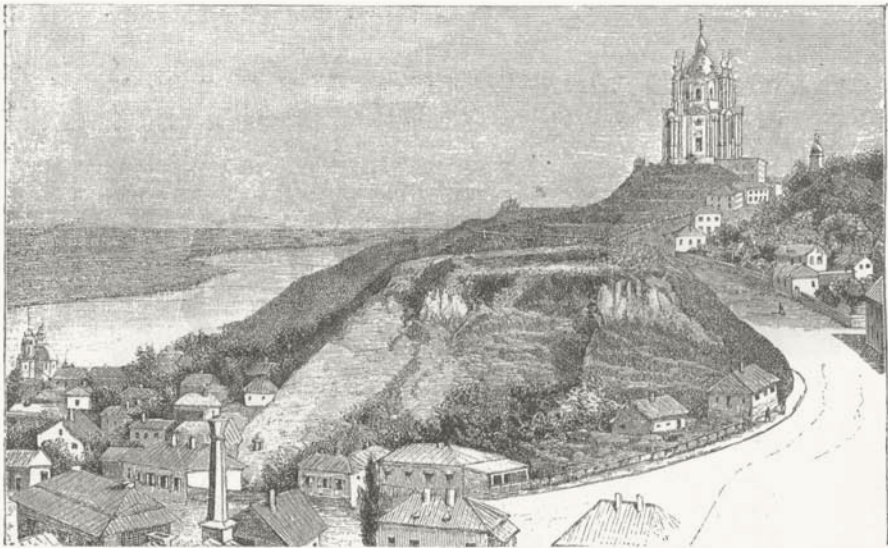
julius 15-től augusztus 25-ig tart, az eladott áruk értéke a 200 milliót is meghaladja. A látogatók száma 300 ezer. Ethnographiai tekintetben e vásár még most is igen érdekes, bár tagadhatlan, hogy

A nisni-novgorodi vásár.

a vasuti közlekedés óta jelentősége igen hanyatlott s a nagy keleti kereskedelmi piaczkéval összehasonlítani sem lehet. A modern kereskedelmi piac *Odessza* mindinkább rohamos gyorsasággal emelke-

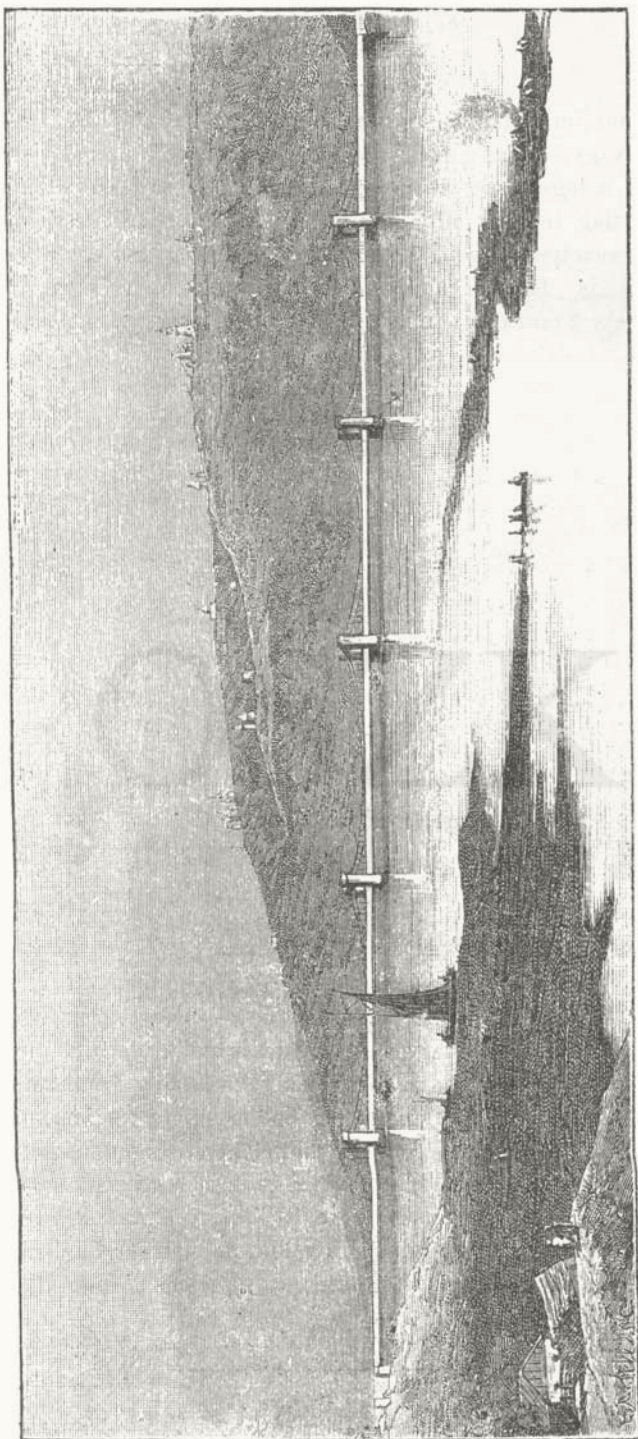
dik. E század elején alig volt 8000 lakosa, ma pedig több mint 400 ezer lélek lakja. Területe $9\frac{1}{2}$ verst s ezen a nagy téren igen sok szép, részben olasz modorban épült palota van s noha a házak ablakai zárvak s a kapukon nagy lakatok vannak, Odessza épen nem orosz, hanem európai nagy város. A tengerről 204 kőlépcső vezet fel a boulevardokra, melyeken nagy fáradsággal tenyésztek a lombos, árnyas fákat, a kikötőben nagyszerű vesztegzár-intézet van, a város benső részében hatalmas tanintézetek s tudós társaságok palotái emelkednek. A város lakossága valóban kosmopolitikus elemekből áll. Utczáin mindenféle nyelven beszélőket hallani, kalandorok gyűl-

Részlet Kiewből.

nek ide össze a világ minden részéből s némelyik különösen virágzó buzakereskedést üzve, hirtelen meggazdagodik. Ez a plutokrácia a várost környező köves pusztaságban óriási költséggel épített kéjlokot, melyek azonban különösen a fásítás sikertelensége miatt kellemes otthont alig nyújtanak.

Oroszország nevezetesebb helyei még: *Kiew* (250.000 l.) a Dniper jobb oldalán festői szép vidéken. Bégiségeért s szentség hírében álló zárdáiért, melyek közt az ősrégi Lawra Pecsersk katakombáival legnevezetesebb, minden orosz kegyeletének tárgya volt. Az egykor híres *Novgorodnak* ma csak 17,000 lakosa van, holott

A kiewi lánchid.

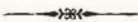
egykor, midőn hatalmas köztársaság székhelye volt, 400,000-re tették számát. Nagyságának emlékei közül hatalmas kőfala s az ősrégi Zsófia templom a legnevezetesebbek. Az Ázsia felé terjedő vidéken *Astrachan*, a világ legelső halpiacza. Egyeteméről és kereskedelméről egyaránt nevezetes *Kazán*, végre a tatárok legfőbb gyülekező helye *Orenburg* is felemlitendő. Kiváló helyek még Riga, Taganrog, Archangel, Szaratov s mások. Mindezek lényegileg orosz s keleti jellegűek, átalakulásuk az élénkebb közlekedés ellenére is lassú.

A nagy orosz birodalom városai jellegét bajos általános jellemző sajátságok szerint osztályozni. Minden városnak, mint azt a túlnyomólag

A kiewi Lavra-zárda főhomlokzata.

európai jellegű Sz. Pétervárnál s Odesszánál is láttuk, meg van saját egyéni jellege s az északsarki lakó életmódja természetesen egész más, mint azon törzseké, melyek a meleg fekete tengerparti síkságokon laknak. Még egyes törzsek kebelében is igen nagy az eltérés, mit leginkább tanusít a krimi szelid jellemű zsidók (karaiták) herrnhutti áhitatossága, összehasonlítva a lengyel zsidók életmódjával. Ezért e fejezetben túlnyomólag a valódi oroszokról emlékeztünk meg és a következőben külön szólnunk a finnekről, valamint a rokon törzsekről, kiknek életmódja nagyon eltérő és e mellett minket közelebről is érdekelnek.

Helsingfors.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

A FINNEK ÉS ROKONAIK.

Hunfalvy Pál: Utazás a Balti-tenger vidékén. Pest, 1874. — *Szinnyei József*: Az ezer tó országa. Budapest, 1882. — *Cox György*: A mythologia kézikönyve. Átdolgozta *Simonyi Zsigmond*, Budapest, 1886. — *Topelius Lougé*: Aus Finnland. 1888. — *Ignatius*: Suomen Mantiende Kansalaisille Helsingfors, 1890. — *Suomi XIX*. vuosisadalla. Toinen tarkastettu painos. Helsinki, 1898–99.

A NÉP, mely ma Finnország gránit-talaján lakik, Európa északi és észak-keleti részeinek legősibb lakói közül való. Ott élt már a történet, ott a monda előtt, abban a ködös multban, a hová nem ér el az emlékezet. Már a mi éránk kezdetén *fenn*-eknek vagy *finn*-eknek hitták őket a szomszéd népek; de ők maguk a vitás származású *suomalainen* nevet vallották magukénak.

A hol a történelem tanácstalanul áll, ott a nyelvtudomány segítségére siet. A nyelvtudósok azt mondják, hogy a finnek egy nagy néptörzshöz tartoznak, a finn-ugorhoz, melynek maradványai ma roppant területen vannak elszórva, az Obtól és Uraltól a Dunáig,

a hol magányos előőrsei a magyarok. Ezeknek legközelebbi rokonai, legalább nyelvileg, az Ob és Irtysh partján tanyázó osztjákok és az Ural környékén fogyó-vesző vogulok. Európai Oroszország keleti részén lakik a zürjén és votják atyafiság és a Volga hajjai mellett a finnek legközelebbi rokonsága, a mordvin és cseremisiz nép. A finnek legközelebbi rokonai mégis a Balti-tenger környékén lakó szomszédai: a karéliaiak, vépszek, vótok, észtek és lívek, a kiknek nyelve alig üt el jobban a finntől, mint a francia az olasztól. A lappok embertanilag nem látszanak finn-ugoroknak, csak a nyelvet sajátították el. E népek, a magyarokat és finneket kivéve, csenevész hajtásai hajdan erőtől duzzadó törzseknek, melyek a mi éránk első századaiban még javarészből urai voltak a mai Oroszországnak.

Csak a XIV-edik századig hatalmas Dvina-parti permiaiakban, finnekben és magyarokban volt államalkotó erő a finn-ugor törzsek között. De a finnek is a XII. század második felétől, a mikor a szentnek nevezett IX. Erik, svéd király, megtörte pogány őseik erejét, hetedfél századig svéd uralom alatt voltak; míg végre 1809-ben I. Sándor, a minden oroszok czárja, visszaadta rég sóvárgott szabadságukat és az alkotmányos Finnország (finn néven: *Suomi*) nagyfejedelmének kiáltatta ki magát. Ám a sok viszontagságon keresztül vergődött szegény finn nemzetnek öt czár esküjével megerősített ősi alkotmányán az ó-orosz párt, élén II. Miklós czárral, 1898 óta több halálosnak tetsző sebet ütött, úgy, hogy most az ország függetlensége végveszedelemben forog.

Finnország tájképe egyre váltakozó panorámája a hegyeknek, tavaknak, sellőknek, erdőknek, sziklahátaknak, mocsaraknak és pusztáknak, melyekhez a tengerparton rónák és folyamagyak sorakoznak. A mérföldekre nyuló, hangával és gyér fenyvessel benőtt főveny-puszta Finnországnak sajátossága, mert sehol a világon nincsen párja zordon nagyszerűségében. A tavak pedig a finn földrajz-tudós büszkesége, de egyszersmind gyötrelme tárgyai, mert roppant számuk miatt őket elszámolni, mappába foglalni képtelen. Mikor a költő lantja „ezer tavú hazáról“ zeng, a valóságnak ötödrészét is alig közelíti meg. Finnországot vízbőség tekintetében csak az archipelagusokkal s deltákkal lehet összemérni. Finnország tavai és folyói más fajtájúak, mint egyéb országéi. Másutt folyó-rendszer van, itt a lassú, de folyton növekvő esés roppant erejének hatása alatt tó-rendszer. Itt a forrásból nem folyó lesz, hanem tó; a folyó itt csak a tó utolsó szökkenése. Finnország rengeteg erdei majdnem kizárólag fenyűből

és nyírből állanak. Nyaranta a tülevelű fenyves komorítja, tél idején meg vidámítja a finn táj képét. És a tó az ő verőfénye, ablaka, lüktető ere. Tó nélkül ez a föld csak egy hófuvatagok középett meredező körakás volna.

Földünknek a 60. és 70. szélességi fok közt elterülő tájaira bizony jó rézsút esnek a nap sugarai. Finnország hát hideg, zordon északi tájék. És mégis ugyanazon szélességi fok alatt, Svédország és Norvégia kivételével, egy föld-

nek sincs olyan kedvező éghajlata. Nem magas a fölszine, délnek hajlik, nagy és mély vizek környezik s fődik és ráadásul közvetve bár, de érezhetően hat rá a Golf-áramlat. Az év középmelege $+2.5^{\circ}$, míg Észak-Oroszországban csak $+1^{\circ}$. Ez okból a derék finnek hazája aránylag elég termékeny. És népessége is sűrűbb, mint a legtöbb hasonló szélességű vidéké, bár az egész 373.604 □ km-nyire terjedő ország lakó-sainakszáma harmad

Finn népviselet.

fél millió (1897-ben 2.527,801 lelket számlált), tehát egy □ km.-re 7 lakós esik. Férfi a finnek közt is kevesebb van, mint nő, a minnek főokai: a nehéz munkával és sokszor életveszéllyel járó kenyérkereset és az iszákosság. Az utolsó száz év alatt a lakosság száma a szerencsés viszonyok áldó befolyása alatt jóval megkétszereződött s a déli részeken virágzó városok alakultak. Azonkívül Oroszországban, Svédországban és Norvégiában is sok finn ember él; sőt az Egyesült-Államokban (Michigan) is jelentékeny finn-telepek vannak

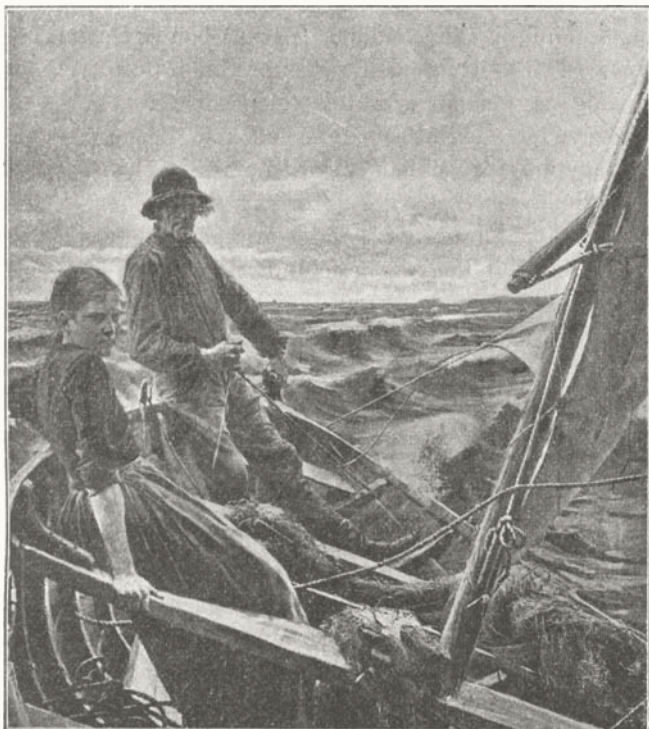
(úgy 150.000 lélek), melyeket az utolsó években a haza sorsa miatt ijesztő arányokat öltött kivándorlás erősen növel.

Finnországot majdnem egynyelvű országnak lehet mondani, a mennyiben ma körülbelül a lakosság 90%-ának finn az anyanyelve. A finn nyelv a század elején uralkodó svéd nyelv ellen folytatott százados küzdelem árán vergődött ilyen túlsúlyra.

A természet, életmód és a múlt emlékei a finn nemzet jellemére egy közös típus bélyegét nyomták, melynek fővonásai: kemény, edzett, magába hajló erő; a kitartás és fonákja, az önfejlőség; lassú, töprengő, elmélyedő gondolkodás; nehezen kitörő, de annál féktelenebb harag; nyugalom a veszélyben és óvatosság a veszély elvonulása után; kevésszavúság, meg-megszakítva a bőbeszédűségnek egy-egy rohamától; hajlam a várakozásra, halogatásra, napról-napra élésre, de viszont sokszor a szükségtelen sietségre; ragaszkodás a rég megszokotthoz és idegenkedés az újtól; rendületlen kötelességtudás és törvénytisztelet, szabadságszeretet, vendégszeretet, becsületesség; vágy az elmélkedésre, mely őszinte, de betűhöz ragaszkodó istenfélelemben nyilvánul. A világnak egyik legjobb katonája, de legrosszabb számítója; szegény marad, míg mások körülötte meggazdagszanak. Külső formájára nézve középtermetű és zömök testalkatú, kenderszőke vagy barna hajú és kék vagy szürke szemű. Szellemi adományait ébreszteni, ösztökélni kell, de aztán a kis, eseten parasztfúra alig ismersz rá egy évi iskola után. Közös tulajdonosságuk még a finneknek, hogy nagy örömük telik a mesékben, énekekben, közmondásokban, rejtvényekben, szeretik a zenét és erősen hajlanak a gúnyra. Az iszákosság azelőtt erősen elharapódzott a finn parasztok közt; de a pálinkafőzést korlátozó üdvös törvények újabb gátot vetettek e vésztes szenvedélynek.

A finn parasztház kőalapra fektetett bárdolt gerendákból készül, s belseje példásan tiszta; közös nagy szobája (pirtti) mellett egy-két mellékhelyiség is akad, némely vidéken tornác is. Sőt a gazdag pohjanmaa-i (svédül: ostrobottniai) parasztszobát is épít magának, de azt csak a vendégségekre tartogatja és háza kicsi híján úgy van berendezve, akár csak az uraké; aztán olajfestékekkel pingálja be háza külsejét. A finnek általában vörösre festik házukat, az ablakrámákat pedig fehérre. A finn kunyhó nagy közös szobájában gyűl össze a ház népe étkezésre és ott tölti el a nap sötét óráit: a férfiak faragással, a fehérszínűekkel fonással, gyapjú-kártolással, gazdasszonykodással. A falak hasadékaiba szűrt gyantás faszilánkok nyújtják a világot; az

otthon mártogatott faggyú-gyertyával csak a rangos vendéget tisztelik meg. Fönt a gerendák közt, hosszú rudakra, közepükön lyukas rozskenyerek vannak szép sorjában fűzve. A bútortat áll egy nagy festett asztalból, rendszerint emeletes, asszony-nép-szötte czifra takarókkal borított ágyakból, melyeket csak a ház urai és az öregek használnak, míg a többiek az ódivatú széles lóczákon nyújtóznak végig, a jövevények pedig a boglyas kemencze padkján. Valamelyik

Finn halász.

szögletben egy kis almáriomban van a biblia, zsolnáros-könyv és a család pénze. Ne feledjük ki a lábas-órát, melynek tokja rendszeren czifrára van füstve. Elmaradhatatlan különlegessége még minden finn háznak egy kis faházikó: a *sauna*, vagyis gőzfürdő. E házikónak egyik sarkában nagy téglakemenczén hatalmas kövek vannak fölhalmozva, melyeket erősen átmelegítenek s vízzel öntenek le, hogy párássá legyen a szoba. A nép széles polczokra kuporodva vízbe mártott

nyírfa-söprűvel addig veregeti forró testét, míg a veríték csak úgy csurog róla, s aztán télen is azon vizesen kimegy a szabadba s ott szárítgatja magát. Ez a fürdés a népnek főélvezete, pedig ez a forró gőz a főoka, hogy a vakság Finnországban sokkal gyakoribb, mint másutt. — A ruhaneműt rendszeren az asszony-nép fonja-szövi. A dél-karéliai nép még 50 évvel ezelőtt híres volt cifra nemzeti viseletéről; de manapság a nemzeti viselet pusztulóban van.

A finneken kívül legnagyobb számmal svédek laknak ebben az országban, különösen Ahvenanmaa (Åland)-ban és Uusimaa (Nyland) s Pohjanmaa (Ostrobothnia) déli részein. Finnország viszonya Oroszországhoz elég nagyszámu oroszot is telepített a városokba és Viipuri (Viborg) környékére, leginkább kereskedőket, kézműveseket s katonákat. A nagyobb városokban kevés német is él, s azonfölül vagy ezer kóbor cigány is csatangol az ország¹ belsejében. Végül a legészakibb vidékeken mintegy 600 lapp tengődik.

A finn népnek főkenyere a földművelés; a lakosságnak 77°/_o-a szántóvető; a gabonaneműek közül leginkább a rozsot termelik. Pedig a statisztika tanúsága szerint Finnországban minden öt évben csak egyszer van jó termés: a gyilkos fagy folyton ott ólálkodik virágzó vetései körül és nyomában az inség réme jár, mely fenyű-kérget kever a szegény nép kenyérébe, hogy ez a silány táplálék öldöklő nyavalyák szülőanyja legyen. Az 1867-iki nagy inség rámutatott a veszélyre, mely abból származik, hogy csak a gabonát művelik; a nép látta, hogy a tehene biztos jövedelmi forrás akkor is, ha a gabonája cserbenhagyja, és ma már virágzó tehenészet van Finnországban. Az ország dúslakodik vadban gazdag rengetegeken és így a vadászat is jó kereseti forrás; évenként roppant mennyiségű állatbőrt visznek ki az országból. A halászatot is nagyban űzik, de rendszertelenül; legtöbb hasznot hajt a lazacz. A bányászat gyöngelábon áll; legtöbb a vasbánya. Az ipar az utolsó évtizedekben erősen fellendült, a gyárak száma is folyton szaporodik; legtöbb a fűrész-és vasgyár. A kereskedelmet az 1879-iki törvény lendítette föl, mely szerint ki-ki szabadon kereskedhetik. A kereskedelmi cikkek be-és kivitele 1899-ben 331¹/₂ millió márkára rugott. A kivített jelentékenyen megkönnyíti a tengerpartokon kívül a csatornák által összekötött sok tó, az igen jó karban levő országutak és az 1867. óta épült és 1898-ban már 2510 km. hosszú vasuti hálózat.

A népesség túlnyomó része lutheránus; csak vagy 50 ezer lélek van más hiten, közte mintegy 46 ezer gör. keleti. A lutheránus

egyház az államegyház, melyet egy érsek, három püspök és közel ezer lelkész vezet. A csárok a gör. keleti egyházat is számos kiváltsággal ruházták föl. A többi keresztény felekezetek is vallás-szabadságot élveznek.

Finnország pénzügye igen jó karban van, hála a józan államtartásnak és annak, hogy az általános katonai kötelezettség törvénye csak 1881 óta van életben. Így az 1898—900-adik évek költségvetése 77 millió márka (= korona) bevétel és 63 millió márka kiadás. Kulturális célokra pedig aránylag nagy összegeket költenek.

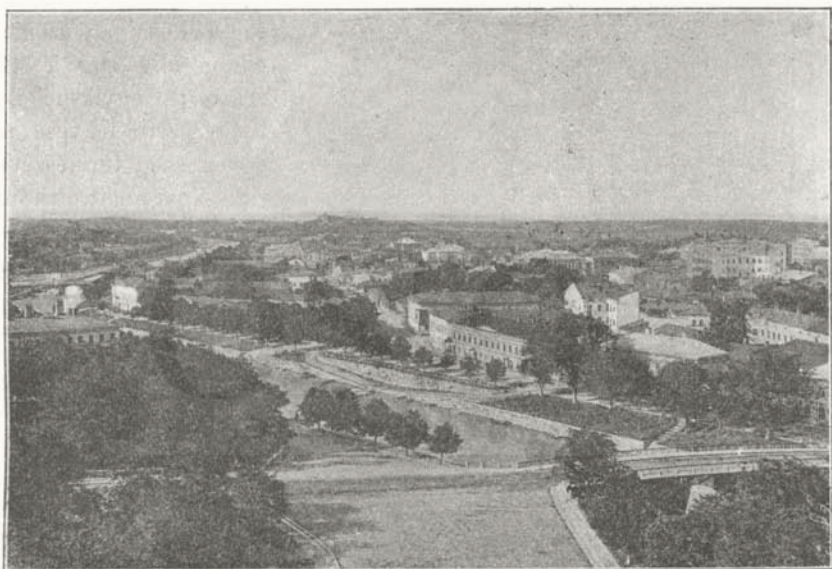
Finnország műveltségét a svédeknek és a reformációnak köszöni. *Közművelődése* igen magas fokon van; a finn paraszt a svédvel egyetemben a legműveltebb paraszt Európában. Három század óta tud ez a nép olvasni és ma sok finn parasztnak szegény faházában könyvtárra bukkanunk és több paraszt-költőnek verseit a finn Akadémia kiadásra méltatta. Az állam kezében központosított népoktatás, mely a haza földjének ismertetésére kiváló gondot fordít, mintaszerű és sajátos bélyeget nyom rá a kézimunka és háziipar (slöjd) tanításának nagy szerepe; oly helyeken, a hol a lakosság nagyon elszórtan él vándortanítók oktatják a népet. Sőt a század közepe óta számos népkönyvtárt és az utolsó években dán mintára 21 népakadémiát (folk-högskolor) is állítottak föl. A finn középiskoláknak, melyeket 1841-ben a modern igényeknek megfelelően újjászerveztek, egyharmadában még svéd a tanítási nyelv; sokban közülök fiú és leány együtt tanul. Az 1896—97-edik iskolai évben 115 finn középiskolába 4916 fiú és 3918 leány járt. E kis országnak két főiskolája van; az 1879-ben egyetemi rangot és szervezetet nyert Polytechnikum és az upsalai egyetem mintájára 1640-ben Turku (Åbo)-ban alapított és 1828-ban Helsingforsba áthelyezett, európai hírű egyetem, mely csillagvizsgáló-tornyával, szép könyvtárával és pompás pálmaházával a finneknek méltó büszkeségük. Az iskolákon kívül a művelődés terjesztésére sok tudományos egyesület szolgál, melyek évenként gazdagítják kiadványaikkal hazájuk irodalmát; legnevezetesebb köztük a Finn Irodalmi Társaság (Suomalainen Kirjallisuuden Seura), a finnek Akadémiája.

A svéd műveltség a finn nemzetnek nagyon sokba került; nemzeti nyelve is abban a veszélyben forgott, hogy belevész. A művelt osztályt megszédítette, eltántorította a hódítók nyelve és hétszáz év műirodalmában hiába lüktet nemzeti szellem, mint külső megnyilatkozás, a nyelv idegen és így ez a kincs a finnekre nézve jóformán elveszett. Pedig ebben a szerencsétlen svéd-finn irodalomban olyan

drágakövek is ragyognak felénk, mint Franzén, Cygnaeus, Topelius és mindenek fölött a világhírű Runeberg, észak legnagyobb költői szelleme. — A százados küzdelemnek, melyet végre a fölocúdott finn nyelv a nemzet politikai újjászületése óta a svéd nyelv ellen folytatott, első nagy eredménye volt 1835-ben a *Kalevala* című világhírű eposz megjelenése, melyet Finnország legnagyobb fia, a lángeszű *Lönnrot* gyűjtött össze a nép ajkáról. De a finn nyelv döntő nagy diadalait csak 1863 óta aratta a svéd nyelven, mikor II. Sándor czár, a finnek jóakarója idejében egy szebb jövő hajnala pirkadott a nemzet számára. És azóta az újjá ébredt finn nemzeti szellem a népek történetében példátlan gyorsasággal négy évtized alatt kipótolta a múlt idők nagy mulasztását; kincseinek tárházaiul, úgyszólván semmiből, mintegy varázsütésre, harmincznál több néprajzi múzeumot, számottevő nemzeti nyelvű irodalmat és virágzó művészetet teremtett elő. Az irodalomban Lönnroton kívül legjelesebbek: a két világhírű nyelvtudós, Castrén Mátyás és Ahlquist Ágost, a drámaíró Kivi Elek, a sokoldalú Krohn Gyula, a lírikus és drámaíró Erkkö János és a regényíró Aho János, a finn műpróza megalapítója és nagymestere. A képzőművészetek közül, melyeknek megbecsülhetetlen érdemük, hogy szintén minden ízükben nemzetiék, a festésben zászlóvivők; az európai híró Edelfelt Albert és a korán kiégett Holmberg Werner; a szobrászatban pedig Takanen János és Runeberg Valter. A finn műzene megalapítója Pacius Frigyes és a nyomába lépő zeneszerzők közül kiválnak: Collan Károly, Kajanus Róbert és Sibelius János. A színművészet az utolsó évtizedekben lendült föl erősebben, és éppen most, 1900-ban került földél alá az újonnan épülő finn nemzeti színház, mely Észak legszebb színháza lesz.

Finnországban nagyobb város kevés akad, de annál több az apró község. A városok népessége alig több az összes lakosság 10%-ánál. Európában csak Magyarorszáiban van még nagyobb arányban a falusi nép. Legnevezetesebb város az 1550-ben keletkezett *Helsinki* (svédül: Helsingfors), melyet I. Sándor czár 1812-ben tett az ország fővárosává. Az akkor 8000 lelket számláló város lakosainak száma 1898-ban már több volt, mint 80.000. Ne hasonlítsuk Helsingforsot a hasonló nagyságú déli városokhoz; Helsingfors ma világváros dióhéjban; a belváros csupa stilszerű monumentális épület; a párizsi Pantheon mintájára épült, messze kimagasló Miklós-templom; a szenátus palotája a pazar fényvel díszített trónteremmel; a lovagház; az országház; a svéd és orosz színház; aztán szép tanintézetei,

köztük a hatalmas egyetemi épület és a szép oszlopsorú egyetemi könyvtár. Az épületek méltó kerete a sok szép park és sétatér, köztük a Keski-esplanaati, melyet 1885 óta Runebergnek, a világhírű költőnek ércz-szobra is ékesít. A finn nép hálás kegyelete 1894-ben a város főterén II. Sándor czárnak is szép ércz-emléket emelt. És hogy a kép teljes legyen, képzeljük mindehhez a város gyönyörű fekvését pompás kikötőjével, a honnan festői kilátás nyílik a Finn Tenger-öbölre. — Helsingforstól 4 km.-nyire délkeletre emelkedik ki Viapori (Sveaborg) várának 7 egymással összekapcsolt szigetre épített gránit-

Turku.

bástyái, melyeket a környező szigeteken még egy csomó külső erődítmény és a sziklák közül kimeredező ágyú toroka véd. Ettől néhány km.-nyire északra van az *Imatra*, Finnország híres zuhatagja.

A főváros után legjelentékenyebb hely a Bottniai-öböl mellett a 35.000 lelket számláló *Turku* (Åbo), a hajdani főváros, félezer éves ódon székesegyházával; ma fontos kereskedelmi középont. Várát helyreállították s ma néprajzi múzeum. — Nevezetesebb városok még: *Kuopio* (10.000 lak.) Kelet-Finnország szellemi középontja; a szép fekvésű *Viipuri* (Viborg) 24.000 lakossal, melynek ódon vára három századon át kulcsa volt Finnországnak; *Tampere* (Tammerfors)

28.000 lakossal, mely számos gyára útján Finnország Manchesterévé küzdötte föl magát; *Oulu* (Uleåborg) 14.000 lakossal, Észak-Finnország főkikötőkelye; *Pori* (Björneborg) 12.000 lakossal, mely kereskedelméről híres; *Porvoo* (Borgå) 4.500 lakossal, melynek székesegyházában esküdtek a finn rendek 1809-ben hűséget I. Sándor császárnak és a gyönyörű szép tájékon parkoktól környezett *Hämeenlinna* (Tavastehus) 5400 lakossal.

Lapplandi.

ságában gyönyörködni akarnak. Itt már a klíma zordonsága más foglalkozásra szorítja a lakókat. Földművelésre már nincs kedvező talaj, kereskedelmi forgalom nem képződhetik, s a helyi cserekereskedés tárgyát állatbőrökön és apróbb házi iparcikkeken kívül tulajdonképp a rénszarvas adja, az északi sarkvidéknek ez a becses és nélkülözhetetlen állata.

Finnország többi városa kevésbé fontos. Lakosainak száma eddig alig rug 1–2 ezerre; egyik-másik tengerparti fekvése s egyes szép természeti ritkaságai miatt otthon eléggé emlegetett. Említsük föl közülük a magasan fönt északon fekvő *Tornio* (Tornea) városkáját, a melynek pirosra festett faházikói szigeten nyugszanak, a svéd Haparanda városkával szemközt; arról nevezetes, hogy itt szállnak meg a turisták, a kik Iván-napján az Aavasaksa csúcsáról az éjféli nap látványos-

Lapp kunyhó.

A rénszarvasnak tenyészési határához jutva, akadunk az európai Oroszország éjszaki részében a finn-ugor törzs legműveletlenebb és nemzetségeire: a lappokra, szamojédekre, zürjénekre stb.

A skandináv félszigeten lakó *lapplandiak* jelleme általános vonásokban és igen csekély változtatásokkal egészen reá illik a többi európai éjszaksarki lakókra is. Szerencsésebb déli vidékeken lakó

Szamojédek.

rokonaiktól eltérőleg, csaknem folytonos élet-halál harcot kell folytatniok a természettel s viszontagságokkal s eredeti nomád életüket e kedvezőtlen helyzetben még nem cserélhették fel más teljesen rendezettebb társadalmi állapottal. Az orosz lappok azonban valamivel mégis magasabb műveltségi fokon állanak, mint a skandinaviak. Rendesen fakunyhókban, apró kis községekben laknak. Csendes, békés emberek, a kik régi pogány hitüket nagyrészt már elfeledték s ezzel

együtt nyelvük is lassan feledésbe merül. A lopárok és karelek, kik Olonetz s Archangelsk kormányzóságokban a lappok mellett földkunyhókban laknak, ma nagyobbbrészt csak oroszul beszélnek.

Sokkal inkább megőrizte nemzeti jellegét s hozzáférhetlenebb vidéken, különösen a Pecsora tundráin lakó *szamojéd* törzs. Az oroszok s zürjenek rabságában élnek ugyan s kénytelenek azok nyelvét is megtanulni, de a magukét azért nem feledték. Magas karókra kifesztett kupalaku sátorban laknak, melyet nyáron nyirfahéjjal, télen iramszarvas bőrrel fednek be. A sátor közepén van a tűzhely, üres idejökben a pipázó férfiak s a csupasz piszkos gyermekek e körül kuporognak, a nők kissé távolabb ülnek. Mindkét nem öltözete iramszarvasbőrből áll, egyuttal az iramszarvas husa a legfőbb eledelük, szen-

Szamojéd kunyhó és szánka rénszarvas fogattal.

vedélyes dohányosok, s élnek-halnak a pálinkáért. Ezt a szenvedélyüket ugyancsak felhasználják a ravasz zürjenek, a kik igen könnyen kizsákmányolják őket, annál inkább, mert e szegény népnek a kereskedelmi viszonyokról alig van valamelyes fogalma. Nagyobb részük már meg van keresztelve, de azért régi pogány hitüket nem feledték s a samonok (tadib) a pogány szertartásoknak fennmaradásáról gondoskodnak. Ezek a vándor bűbajosok rendszeren tarka-barka öltözetben jelennek meg, dobokkal, kiabálásokkal s tettetett őrjöngéssel idézik elő a szellemeket, kiknek tanácsát a szamojéd fontos ügyekben megkérdezi. Betegség esetén e varázslók rendszeren szárított nyirfahéj hamuját teszik a beteg testrészére. Régi szertartásaikból említésre méltó, hogy a halottak sirjára mindenféle adományokat tesznek s néha

hosszu időn át fabábut tartanak helyette s azt az elhalt ágyába fektetik, aztán úgy öltöztetik, mint azt, a kit gyászolnak. A bálványokon kívül a medvék iránt is kiváló tisztelettel viseltetnek. A szamojédok különben alacsony termetű emberek, széles arcuk, apró szemeik, lapos orruk s alacsony homlokuk igen jellemző, hajuk borzas fekete, szakálluk igen ritka. Csendes és békés emberek, de elnyomatásuk s a sok csalás, melyet az oroszok s zürjének velük elkövettek,

Osztyák vadászok.

bizalmatlanná tette őket. Főfoglalkozásuk a vadászat és halászat. Ha értékes prémes állatot lőnek, nagy vagyonra tesznek szert. Menyéteket, fehér rókákat s más féltett állatokat vagy veremben vagy tompa fegyverekkel fognak, hogy a bőrüket épségben nyúzhassák le. Legnagyobb gazdagságuk azonban az iramszarvas, mely igen szapora állat s nem ritkaság, hogy ezer darabból álló falkája van belőle egynek-egynek. Ősszel, midőn az állat bőre is használható, tömegesen ölik le őket. Egészben véve ez állatok gondozása könnyű, élmüket

maguk keresik meg, szelidek, gyerekek is megtudják őrizni s egy fiú néhány kutyával egész nyáját együtt tart. Legfelebb a farkasokkal gyűlik meg olykor a bajuk.

A *zürjének*, mint említettük is, a szegény szamojedeknek most már nyakukra ültek. Ezek a ravasz s igen ügyes kereskedők már általában műveltebbek s bizonyos tekintetben vagyonosabbak is. Népeségük is elég jelentékeny, mintegy 80 ezer. Vállalkozásuk néha messze elvezeti hazájuktól és otthon is merész vadászati kalandokba avatkoznak. A zürjén bátor, egy medvével sokszor egymaga is megbirkózik és a nyáját megtámadó farkasokat sokáig üldözi. Olykor a férfiak hónapokra eltávoznak lakásukból, tanyájukon fadarabokból ideiglenesen kunyhókat állítanak és lakóházaikat a nők felügyeletére bizzák. Éjszaka különben az ajtónak nincsen zárja és zárja. Az egymástól nagyon távol eső községek között fából épített menedékhelyek állanak s abba az utasok táplálására lelőtt vadállatokat tesznek és nincs eset arra, hogy azt valaki elvinné, vagy hogy az elfogyasztott eledelért a fizetést a tulajdonos számára ott ne hagyná.

Éjszokról lefelé egész a Kaukazusig, különösen az Ural s Volga partjain egész sereg nem orosz nemzetiség él, melyek vagy a finn-ugor vagy a mongol-tatár törzshöz tartoznak. Ethnographiai szempontból egészen pontos kutatásokat e törzsek egymáshoz való viszonyára nézve nem tettek, de valószínű, hogy pontosan s teljesen meg-

Tatár férfi.

bizhatóan osztályozni nemzeti karakterüket, származásukat megkülönböztetni alig lehet. A mongol-tatár törzshöz tartozók mohamedán hitükkel együtt régi szokásaikat s jellemző vonásaikat nagyrészt megtartották, de a finn-ugor törzsek, mivel vallásosságuk a dogmák iránt egészen közömbös, részint a tatárokkal s oroszokkal, részint egymás között összekeveredtek, így vannak egyes törzsek, p. a

Öreg tatár nő.

csuvaszok, melyeket a tudósok a finn és tatár népek közé egyaránt számitanak, míg pl. a baskirok jelentékeny népe ma tatár nyelven beszél s tatár szokásokkal bír, de finn eredete kétségtelen. Sajnos, a magyar tudós-világ, a mely Reguly óta általában elismeri, hogy a magyar nemzet legközelebbi élő rokonai itt vannak s talán a magyarok őshazája is itt volt, komolyabb kutatásokat e népek között keveset tett, holott, a főkép orosz tudósok kutatásai alapján az eddig ismeretes adatok is megbecsülhetlenek, s ki tudja, ha a későbbi kutatás sikerre vezet-e, hiszen a közlekedési viszonyok élénkülése s

más tényezők e félvad népek eredeti állapotának megismerését évről-évre nehezebbé teszi.

A legtekintélyesebb törzs kétségkívül a *tatároké*, kik a Volga közép s alsó részén igen nagy területet foglalnak el s ezenkívül a krími félszigeten s más helyeken is jelentős számmal vannak. Legnagyobb részük mohamedán, de nemcsak a nők társadalmi helyzetét, hanem

egyházi szertartásaikat s szokásaikat tekintve is, különböznek más mohamedán népektől. A vallásos parancsokat s különösen a böjtölést szigoruan megtartják, hajukat lenyirják. A nők rendkívül restek, míg a férfiak, mint kiválóan kereskedő nép, nagy tevékenységet fejtenek ki. Mindkét nem igen piszkos s izléstelenül öltözködik, a nők e mellett kivétel nélkül festik magukat s nemcsak arcukat, de minden ruhával nem fedett testrészüket; e mellett igen sok ékszert s csillogó tárgyat raknak fel. Szenvedélyesen dohányoznak, még a kis lányok is pipáznak vagy bagóznak. Otthon és a társadalmi életben a nők nincsenek annyira elkülönítve a férfaitól, mint más északi törzseknél, de külön női szobák sok helyen találhatóak. Ily helyeken szintén külön evős ivószerek vannak s idegenek látogatásakor a nők rendszeren függöny mellé vonulnak. A déli részeken lakó s inkább földművelő tatárok a törökökkel még több rokon tulajdonsággal bírnak. Őszinteségüket, vendégszeretetüket s mértékletességüket dicsérik. Különösen a Krimben lakó tatárok műveltségi viszonyait dicsérhetjük és ez részben annak tulajdonítható, hogy a bakcsiseráji khánok uralmuk alatt sokkal tovább tartott s zavartalanabb volt, mint a kazáni birodalomé.

A tatárok különben a többi lakosoktól mindenütt elkülönülnek, mint a nálunk lakozó orthodox zsidók, századokon át egy és ugyanazon városban is külön csoportban élnek s legkevésbé sem simulnak a keresztyénekhez, holott élénk kereskedelmi összeköttetésben állanak velük: úgy élnek ezen a földön a tatár népek. Nem annyira a régi uralom emléke s nemzetiségi gyűlölet okozza ezt az elkülönülést, mint inkább a vallás, melyet itt a nemzetiséggel teljesen azonos fogalomnak tartanak, úgy, hogy a hatalmas orosz sem igyekszik a

Tatár gyermekek lóháton.

mohamedán tatárt megtéríteni s általában jogositottabb hitnek tartja ezt, mint saját vérrokonainak eltérő felekezeti hitvallását. Az orosz-török háborúk alatt azonban a mohamedán tatárok körében a vallásos összetartozás érzete némi mozgalmat keltett s az utóbbi pár évtized alatt sok tatár vándorolt ki Oroszországból.

Számuk mindamellet nem apad, mivel sikerül más törzseket asszimilálni. Ezek közé tartoznak első sorban a *baszkirok*, a hajdan

Tatár postás.

igen tekintélyes s ma is mintegy félmilliót tevő törzs, mely az Ural hegység déli részén (a némelyek által sejdített Nagy-Magyarország helyén) terül el. Alakjuk hasonló a tatárokéhoz: arcuk lapos, füleik nagyok, szakáluk ritka, természetük erős és zömök. Vendégszerető s jámbor nép, de műveletlen és tolvaj. A nomád életről már nagyjában leszoktak, s leginkább szarvasmarhatenyésztéssel foglalkoznak. A legszegényebbeknek egy kis ménese, a vagyonosabbnak több ezer lova van. Lovukat őrizve sátraikkal néha rendes lakóhelyökről messze elke-

rülnek. Kedvencz italuk a lótej (kumis), melyet orvosságnak is használnak. A férfiak kék vagy vörös bő kaftánt, bugyogót, övöt s magas szőrkuccsmát hordanak, téli bundájokon, melyeket rendszeren lóbőrből készítenek, a sörényt rajta hagyják s ez a hátukon lóg le. A lányok fedetlen fővel járnak. Az asszonyok kaftánban, nyakukat csillogó tárgyakkalélik. Általában igen elszegényedtek s régi harcias jellegük egészen elveszett: legtöbbször a tatárok és oroszok jobbágyai.

Sokkal hivebben őrizték meg eredeti sajátágaikat a *kalmukok*, mely törzs az európai Oroszország legérdekesebb népe, mint határozottan nomád nép s e mellett Európában az egyetlen, mely buddhista. Számuk százezer före tehető, e szerint ez a törzs igen kis töredéke a régi hatalmas nemzetnek, de megfogyatkozva bár, szabadságát folytonosan megőrizte. Kizárólag szarvasmarhatenyéssel foglalkoznak s a legelő minősége szerint vándorolnak egyik helyről a másikra, mi közben sátraikat s más ingóságait nagy gyakorlottsággal hevenyészik lovaikra. A gyermekek teljesen meztelenek s a felnőttek öltözete is igen egyszerű. Szenvedélyes dohányzók. Az egyházi elem

Kalmukok.

rendkívül nagy helyet foglal el közöttük, mert a lámán (pap) kívül az egyházi szertartás végzésére, különösen az érdekes, lármás egyházi zenére, sok ember szükséges. A imádkozó gépek itt is elterjedtek, mint Tibetben s nem ritkán lehet ily gépet a bejárat mellett széllapátaival látni, hogy a hívő még a forgatás fáradságától is megkímélődjék. Kitűnő lovasok, a mire büszkék.

Sok tekintetben hasonló viszonyok között élnek, de a kalmukok törzsével ellenséges viszonyban állanak az Ural sivatagjain a *kirgizek*. Szabad önnálló khanok alatt álló s az oroszoknak adót nem fizető vándornép ez, mely főkép a karavánok kirablásából él, sátorokban lakik,

ám nagyobb kényelemmel mint a kalmukok. Mohamedánok, de inkább csak a külső szertartásuk szerint. A mohamedán elvek társadalmi életükben nem ismeretesek, különösen a nők társadalmi állása szabad s a kirgiznő, mint kitűnő lovas, a férfiakkal együtt megy rabolni.

Az említett törzseken kívül még csak egy van, mely számra nézve tekintélyes. Ezek a *csuvaszok*, mely különösen Kazán környékén tartózkodik. Számuk fél millióra tehető. Alakjuk kicsiny, vézna, arcbőrük sápadt, általában renyhék s piszkosak, de békések s hűségesek, kis kunyhókban laknak, vadászattal és mezőgazdasággal foglalkoznak és úmbár a keresztyénséget elfogadták, még számos pogány szokást fenntartottak. A magányosságot szeretik s ezért falvaik nagy részt rengetegekben vannak. A hivatalos egyénektől igen félnek. Rokonok velük a *cseremiszek*, e vidék ősi lakói, kik jelenleg mintegy 200,000-en a Wjatka folyótól Orenburgig terjedő folyamvölgyeket foglalják el s mint őseik, szétszórtan levő falvakban s rossz faházakban laknak. Földművelésük még meglehetősen primitív s a vadászatot kiválóan szeretik, de azért a nomád életnek alig van valami nyoma. Pogányosságuk emlékei inkább fennmaradtak. A hegyi lakók erőteljesebbek s világosabb színűek, mint a réteken lakók. Mindannyinak azonban alacsony, oroszos viselete van. A nőké csaknem olyan, mint a férfiaké, Szokásaikból sokat átvettek, félénkek, a gonosz szellemeket tisztelik, az elhunytaknak e gonosz szellemek elűzésére vesszőt, az új világra átkelésre ezüst pénzdarabot ajándékoznak, a pénteket szigorubban ünneplik meg, mint a vasárnapot s általában igen sok, más törzsek-nél ismeretlen szokásokat őriztek meg.

A két utóbb említett törzs már határozott rokonságban áll a finn-ugor családdal. Közelebbi rokonok a *votjakok* s a mordvaiak. A votjakok, kis természetűek, piszkosak s szegényesen élő nép. Vallásos hitük mohamedán, mely pogány eszmékkel vegyített. A nők igen kevés becsben részesülnek, nagyobb részt pénzért vásárolják őket a szerint, hogy milyen a munkaképességük. Sokkal fejlettebb s életképeesebb faj a *mordvaiaké*. Termetük szép. Történelmük érdekes. Népköltészetük gazdag. Számuk folytonosan apad s lassanként összeolvadnak az oroszokkal. A férfiak öltözete csaknem egészen orosz. A nők hajukat több csomóba fonják, szalagokkal s aranypénzekkel diszítik. Szeretik a fehér ruhát, piros s gyakran gazdag és izléses himzéssel diszítve. Főfoglalkozásuk a földművelés, de a baromtenyésztést is űzik. A természet szépségei iránt költeményeikben s mythológiájokban nagy érzékük van s még költői eszmekör is található nálók.

Talán ez az utolsó ma már haldokló törzs áll legközelebb hozzánk, magyarokhoz. De bármiként legyen is, tény, hogy az Ufa, Perm, Orenburg s Kazan vidékén lakó számos törzsnek csaknem mindenike rokon a magyar néppel s rokonok a szintén kihaláshoz közelgő eszt és lett törzsek is, melyek a balti tenger partján, Finnország átellenes szomszédai. Ez utóbbiakat a szomszédban lakó német tudósok alaposan megismertették a művelt világgal s irodalmi s mythologiai emlékeik közkinccsökké lettek. De a többi törzsek ismertetése nagyrészt még kezdetleges s általában ezeket az Európában lakó népeket alig ismerjük jobban, mint a tropikus Afrikában lakó négereket. — Különösen nekünk magyaroknak áll érdekünkben, hogy e törzsek életét, multját megismerjük, hiszen a finn-ugor nyelvcsalád legműveltebb s leghatalmasabb tagjai mi vagyunk, de egyuttal önérdekünk is követeli, hogy európai vándorlásainknak úgy is homályos fázisait alaposabban megismerjük. És ezt remélni lehetne beható kutatások után, melyeket nyelvrokonainknál arra hivatottak végeznének.

Zsilip Skandináviában.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

ÉSZAK-EUROPA.

Baagesen: Der dänische Staat, geogr. dargestellt. 1847. — *Ottó*: Denmark and Iceland. London, 1881. — *Zöller*: Schweden, Land und Volk. Lindau, 1881. — *Du Chaillu*: Im Lande der Mitternachts Sonne. 1881. — *Lovett*: Norwegian pictures drawn with pen and pencil. London, 1885. — *Hermann Ottó*: Az északi madárvilág országából. Budapest, 1892. — *Pekár Gyula*: Délen és éjszakon. 2 köt. Budapest, 1898. — *Weismeyer H.*: Dänemark. Geschichte und Beschreibung. Kopenhagen, 1889. — *Sundbörg G.*: Svède, son peuple et son industrie. Stockholm, 1900. — *Norway*: Official publication for the Paris exhibition. Kristiania. 1900. — *Jeaffreson*: The Farøe islands. London, 1897. — *Chapman A.*: Wild Norway. London, 1897. — *Hyne C.*: Through Arctic Lapland. London, 1898.

EURÓPA északi vidékeinek jó nagy részén keresztül mentünk, midőn az orosz birodalomról, továbbá a finnekről és rokonaikról megemlékeztünk. A hátralevő rész túlnyomólag a skandináv népek hazája. Szorosabb értelemben véve e népek csak két országban laknak a nagy Skandináv félszigeten, de sok tekintetben ideszámíthatók még Dánia s a tőle függő Izland sziget is.

Természettudományi szempontból legkevésbé érdekes ezek között a különben is csekély kiterjedésű Dánia. Sík földje és apró szigetei lényegileg ugyanolyan eredetűek, mint az északi tenger partjain levő más szigetek és partvidékek talaja, lépten-nyomon emlékeztet arra, hogy a skandinávai félszigettel összeköttetésben van. Csatornáinak s belten-gereinek legiója között az apró szigetek zürzavaros tömkeleget alkot-nak; ezeken a tengeri párák folytán bújva vegetáció gyönyörködött. Sem nagyobb tavai, sem jelentékenyebb folyói nincsenek s a fővá-rost kivéve, minden helye jelentéktelen.

Magá a *Skandináv félsziget*, Európa legnagyobb félszigete, ugyanazon hosszúsági fokokon fekszik, mint Olaszország s északfelé 15 szélességi fokon át terjed egész az északi sark vonalaktól. Nyu-gaton az Atlanti tenger öntözi partjait. Keletre pedig a balti (Keleti) tenger, melynek felső része a bottniai öböl. Ehhez csatla-koznak az Oroszországhoz tartozó Áland szigetek, egy sűrűségével feltűnő szigetsoport. Délfelé a voltaképpeni balti tengerben van a hosszan elnyúló *Gotland* sziget (3140 □ kilométer) 65 méter magas mészfensíkkal s *Öland* (1375 □ km.), melyet a szárazföldtől csak a keskeny Kalmarszoros választ el. Délen egész sereg öböl s csatorna köti össze a két tengert, melyeknek külön neve van. Norvégia alatt északkeletnek tart a Skagerrak. Ettől délre kanyarodik a sekély helyei miatt különösen az őszi viharokban félelmes Kattegat és a hozzá szá-mított szigetsoport, melyből a Sund, Nagy- és Kisbelt válnak ki. A Sund Svédország és Seeland sziget között a legmélyebb s ezért hajózásra is használják. Nevezetes és igen érdekes tengerszorosok ezek, melyeken a dagály s apály tünetei a helyi viszonyokhoz képest módosulnak s e mellett külön sajátosságos áramlásokat is lehet rajtuk észlelni. A balti tenger, mivel a folyók több vizet hordanak belé, mint a mennyi a párolgással elfogy, fölös vizét a Sund és a két Beltszoroson át az északi tengerbe kénytelen önteni. Mivel azonban e kitorkolás eléggé széles és elég mély, hogy kevés idő alatt is kiöntse a fölös vizet, a kijáró áramlat nem állandó; a nyugati széltől hajtott hullá-mok gyakran ellenébe jönnek, az északi tengerből a Balti tengerbe, s a viznek ily ütközéséből előre nem látott áramlatok keletkeznek, melyek a hajókra nézve fölötte félelmesek. Négy napi időközben a főlszini víz közepesen 48 óra hosszát a Kattegat felé foly, egy napig meg a Balti tengerbe ömlik vissza. A negyediken semmi feltűnő erre vagy amarra való mozgást nem lehet észrevenni. Télen úgy a csatornák, mint maguk a tengerek rendszeren befagynak s pedig aránylag gyorsan.

Ezért gyakran megtörténik az, hogy a halászok és hajósok hirtelen csak jégdarabok közé jutnak, melyek a tenger fenekéről bukdácsolnak fel. Oly hirtelen történik ez, hogy a hajók a körülöttük felmeredező jégtömegek között gyakran az összezuzatás veszélyének vannak kitéve. Az egész tengert nem borítja ugyan a jég s általában úgy látszik, hogy a 14-ik század óta az északi vidék hőmérséklete enyhült, de a botniai öböl s finni öböl partjainak környéke télen rendszeren fehér és mozdulatlan fölszinné változik. A szigetek és szigetkék többé-kevésbé széles jégövet keritenek maguk köré és a sekélyebb szorosok lassankint egészen elzáródnak. Minden télen jéghid épül Finn- és Svédország között, melyek itt-ott az Áland szigetcsoport

Norvég fjordok.

számtalan sziklái szakítanak meg. Az út több hónapig használható. Mint a sarkbeli jégmezőkön, úgy itt is felmeredő jégthalmazok vannak, olyanok, mint ha a tenger fölé épült bástyák, gulák, obeliszek volnának; mint a jégmezők, úgy ezek is a partoktól eloldódnak s az áramlattal dél felé mennek, azután nagy recsegéssel törnek össze s jégrögökké

szóródnak szét; néhány nappal pedig azután, hogy az olvadás megkezdődött, nem marad egyéb, mint itt-ott a hullámokon szállongó egy-egy csekély darab. Az egész félsziget partja, de különösen a nyugati rész, telve van ágasbogos öblökkel, melyeket *fjordoknak* neveznek. Délen legnevezetesebbek a Hardanger, Sognefjord és Moldefjord, melyek meredek magas falai gyakran mélyen a tenger alá nyulnak. Északfelé a fjordok szélessége növekedik s sarköv környékén a szigetek és zátonyok (Skär) 50 kilométerre is elnyulnak a parttól s igen sok örvényt alkotnak. Az ott levő fjordok között a Lyngen, Kvenang, Porsanger, Laxe és Tana nevezetesek. A partok (többnyire fönsíkok nyulványai) itt is mind nagyon meredek; vannak köztük olyanok, melyek függő-

leges, sőt kikönyöklő falakként nyulnak föl, a magas hegyeknek mintegy zsámolyául szolgálván. Így például a Thorsnuten, Bergentől délre a Hardanger fjord szélein, a parttól alig 4 kilométernyi távolban 1600 méternél nagyobb magasságra emelkedik. Nyugati Norvégiának több öblében a partfalak tetejéről leszökélő vizeséseket látni, melyek egy-egy ugrással a tengerbe buknak úgy, hogy a hajók csak a sziklafalak és a dörgő zuhatagok ive között bírnak átsiklani. A Ponsangerfjord torkolatánál levő Magerö szigeten *Nordcap* (308 méter magas), mely Európa legészakibb pontja, meredeken megy a tenger mélyébe. Némely sziklameredekség 5—600 méter mélységben is megtartja a víz alatt irányát. Néha a sziklák oly közel esnek egymáshoz, hogy

A Moldefjord.

a napsugár sem juthat közéjük. A Lysefjord, e roppant, majdnem teljesen szabályos árok, 43 kilométernyire nyulik be a kontinens belsejébe; szélessége itt-ott alig 600 méter, míg oldalai 1000 méternél magasabbra emelkednek s már kezdetben a mérő csak 400 méternél nagyobb mélységben éri el a feneket. Bizonyára az első hajósnak, ki ezen feneketlenségbe nyugalmas és sötét vizei felett himbálózott, bizonyos rettegéssel kellett itt elmennie s a sikátor minden új fordulásánál valószínűleg azt várta, hogy valamely rémületes isten merül föl előtte. Hiszen még most is némi borzongással megy be az ember e baljóslatu sikátorba, melyet a régiek a pokol kapujának tartottak. Vannak azonban más helyek, hol a fjordok egész tóalaku meden-

czékké alakultak, mert a mit a tenger összehord, azt némileg be is temeti. Különösen észlelhető ez a körülmény a svéd partokon, hol a talaj emelkedése a tengerpartot egyenletesebbé tette s az öblök nagy része szárazföldre változott.

Ezt a sajátságos *talajemelkedést* már közel másfélszáz évvel ezelőtt Celsius svéd csillagász a balti tenger partjain fedezte fel. Merész állításáért istentelenséggel vádolták őt a svéd theologusok, sőt az országgyűlés szavazással akarta a kérdést eldönteni. Szerencsére a parasztság és nemesség két rendjének volt annyi józan esze, hogy illetéktelennek nyilatkoztassa magát, míg a papság képviselői, kikhez a polgári rend csatlakozott, az új tant, mint rút eretnekséget kárhoztatta. Azóta tudományos bizonyosság lett az ő megfigyelése s pontos mérések által az egyes adatokat is megállapították. Míg a botniai öböl északi végén, a Tornea folyó torkolata táján, 1'60 m.-nyit emelkedik a szárazföld egy század alatt, az Åland szigetekkel átellenben csak 1 méternivel magasodott; e szigetcsoporthoz déli oldalán még lassabban növekedik, míg alább épen nem változik a part vonala a tenger szintjéhez képest; végre Schonen végső csúcsa, mint az elmerült hajdani erdők bizonyítják, lassankint a balti tenger alá merül. Trellerborg, Ystad és Malmö városoknak több utcája már eltűnt; ez utóbbi város a Linné által eszközölt észlelések óta 1'50 méternyi súlydnt s az itteni part átlag 30 méternyi széles szegélyt veszített. A nyugoti parton az emelkedés szintén szembetűnő, noha csekélyebb, mint Svédországban. Egész vidékek vannak, melyek egykor, mint nevök is mutatja, tengerfenekék voltak s a déli svédországi nagy tavakról, mint azt az osztrigamaradványok is mutatják, bebizonyosodott, hogy az a keleti tengert az északival összekötött széles csatorna maradványa. Általában, akár vegyi viszonyok, akár tengeri állatok okozták, a földalatti erők e helyen szüntelen való működését, új s új szigetek s szirtek emelkednek, s ha ez a természeti jelenség meg nem szűnik, három-négyezer év múlva az Umea és Vasa között levő Quark szigetcsoporthoz földszoros lesz és a tomeai öböl oly bel-földi tóvá alakul át, minő most a Ladoga. Később az állandó szigetek is a kontinenssel kapcsolódnak össze s hidul fognak szolgálni a svéd és orosz partok között. Végre 34 ezer esztendő múlva a Spitzberg szigetcsoporthoz, melyet most tengeralatti isztmusz köt össze Skandináviával, kiegészítő része lesz Európának s a botniai öböl újra eltűnik a föld színéről.

A Skandináv félsziget óriási sziklatömb, mely nyugati részén

Norvégiában magas s a tengerpart felé meredeken eső hegységgé emelkedik. Hegylánczok — abban az értelemben, mint e szót rendszeren használni szoktuk — itt nincsenek, hiszen a régenté hibásan *Kjöllenek* nevezett vidék, mely Norvégiát s Svédországot elválasztja, nem összefüggő. A hegytömegeket a keresztvölgyek gyakran szétválasztják s egész fennsíkokat alkotnak. A nyugati partoknál a hegység magassága átlag 1300 méter, mely azután fennsíkká, majd enyhe hajlású dombvidékké szelidül. A széles hegyi lapályok (fjeld) északon 490—650, délfelé 800—1130 méter magasságban fordulnak elő s felettök itt-ott szigetszerűleg kiemelkedő csúcsok s czukorsüveg alakú kupok vannak. A legnevezetesebbek közöttök a *Sulitelma* (1625 m.), a *Snehätten* (2340 m.), a *Dovre fjelden* és a *Store Galdköpig* az Ymesfjelden (2663 m.), a norvég hegység s egész Észak-Európa legmagasabb sziklatömege, melynek regényes fennsíkját *Intunfjeld* vagy óriáshegység név alatt is ismerik.

Vadregényes táj, a természetnek meglepő szépsége váltakozik a hegycsoportokban akár az Alpeseknél, szétszaggatott, számos meredek s mély völgye, tömördek hegyi tava, gyorsan futó patakjai s mindenek felett óriási vizesései, nevezetessé teszik egyes részét. Legnevezetesebb azonban a *Skandináv hegység óriási nagysága*. Az Alpések, ha a Riviera de Podentetől egész Bécsig számítjuk is, összesen csak 1190 kilométer hosszúságra terjednek, a Skandináv hegység nyugati szélvonalala Lindesnästől az északi csúcsig 1830 kilométernél hosszabb s területe 523,100 □ kilométer vidéket borít be, 55,000 □ kilométerrel többet, mint az Alpok, Apenninek s Pyre-naeusok együttvéve. S ez óriási területen sehol sincsenek hegylánczok avagy hatalmas csúcsok. A sziklák hosszan elnyulva, mérsékelt emelkedéssel s hajlással terjeszkednek, felül rendszeren széles fennsíkok terülnek el s a mélységben meredek falakkal hullanak le, a falak sűrű bokrai között a sárga, veres s fehér mohtömegekkel rakott sziklák alján számos forrás ered. Központja, mintegy csomója, valószínűleg a Jötunfjeldek környéke. Ennek végtelen jégpusztái különböző nevek alatt ötven mértföldnyire terülnek szét. A fénylő jégtenger akár a halotti lepel terül el és a zordon főséges látományt legfőlebb a meredek csúcsok törik meg, melynek falain a hó sem ülepedhetik le s meztelen szikláik élénk kontrasztot képeznek ebben a fehér fagyos világban. Ezen a vad vidéken nincs semmi élet, még a vadász is csak ritkán jut ide s a benlakókat rémületes regék riasztják vissza a halotti csendben meredő vidék látogatásától. Az egész

látóképet a havasi régiókba nyúló *Galdhøpig* óriási csúcsa (2663 m.) zárja be, több száz négyszög kilométernyi havasi területet hagyva maga előtt. Az alacsonyabb hegytömbök különösen a fjordok partjain tűnnek fel. Néha a hullámokból alig emelkednek ki s velük mozogni látszanak, másutt szédítő magasságban emelkednek. Északfelé különösen gyakoriak a sajtáságos alakok. Az Alsten szigeten hét csupasz kúp, több mint ezer méterre emelkedik simán s függőlegesen, ezt a nép a hét testvérnek nevezte el. Alstahang mellett *Torghatten* (= átlukadt kalap) nevű hegy van, melynek tetején olyan lyuk van, mely a sziklán végig vonul. Közel van ide az a sajtáságos hegycsoport, mely lovast ábrázol. A sziklából való ló félig a tengerben van, csak feje, melle s hátgerince látszik ki belőle. A lovag köpenyébe burkolózott, karját a magasba emeli, a felhők közé emelkedik s annyira hasonlít emberi idomokhoz, hogy távcsővel szeméit, orrát, fülét s szakálát is felismerni véljük.

Az óriási hegytömegnek megannyi alakjait leírni szinte lehetetlen. Hiszen még nincs is minden része kellően kikutatva. Sok vidék egészen lakatlan és Norvégia bensejében a hegyek és fensíkok között csak nagy ritkán lehet egy-egy, az idő által sötétre festett fakunyhót látni, mely körül az ember a sziklák között nagy fáradsággal szedett és hordott össze magának egy kis termőföldet. Némely fensík a sok sziklatörmelék miatt is megközelíthetetlen s e sziklatörmelékek itt-ott, p. a Hardanger fjordokban oly nagy tömegben fordulnak elő, hogy azt kell hinnünk, hogy a *jégárok* által szétrombolt hegyek itt egykor a jelenlegieknél sokkal magasabbak voltak. Jégárok még most is vannak s a tengerparti fjordok felé nyugatra dülő keskeny völgyhasadékok 500, sőt mint a Budhusbraen, egész 295 méternyi magasságig leszállanak. A százakra menő jégfolyók között leghatalmasabb a Justedal roppant firnmezőiről leereszkedő *Lodál*. Hossza majd 8 kilométer, szélessége 800 méter. A jégárok végén rendszeren tavak vagy síkságok vannak, melyek a jégár által összehordott törmelék-tömegekkel telvék.

Képzeteink itt egészen mások, mint az Alpeseekben. A különbséget főképp az okozza, hogy a völgyek a hegyekhez képest itt szűkek s kicsinyek s míg az Alpokban úgy látjuk, mintha a völgyekből emelkednének ki a hegyek, itt, ha a fjordokból a hegytetőre megyünk, óriási terjedelmű fennsíkokat (heidi) látunk erdőtlen lapályokkal, míg a tulajdonképi völgyek mind erdősök. Ezért a norvégiai e fennsíkokat, ha kisebb terjedelműek, hegyeknek is nevezi; s csak a nagyok-

nak van külön neve, a „viddene“ (tág vidék). Néha napokig ily tágas téreken utazhatunk, azonban a barangolást a sziklás talaj igen megnehezíti. Kelet s délfelé a vidék dombos s e helyen nemcsak kitűnő gyümölcsösök és legelők, de hatalmas *erdőség* is terül el. Különösen gazdag erőkben a *Semtland* tartomány, hol még valódi őserdők is vannak, közben-közben egy fahéjjal s fatörzsekkel fedett vakolatlan kunyhóra akadunk, a hol favágók élnek. A rendetlenül heverő fák a csekély növényzettel kellemetlen hatást okoznak s az őserdő egyes

Trollhätta vizesése.

részei egyformák. Legérdekesebbek a leégett fák sokszor ölmagas törzsei. Az erdőben a vadállatokon kívül alig van más élőlény.

A Skandináv tájképnek lényeges alkotórésze a *vizesés*, mely a föld felületén kevés helyen fordul elő nagyobb számmal, mint itt. Különösen nyugaton a vztömegek gyakran több száz méter magasságban hullanak le a mélységbe. A Hardanger fjordnál a *Ringedal* vagy Vöringesés (292 m.) s a telemarki *Rjukanesés* (162 m.), melyet óriási messze feltűnő gőztömegéről „füstölgő esés“-nek is neveznek, a legnevezetesebbek közé tartozik. Az utóbb említett

körül több vizesés van, melyek majd félkörben, majd sziklákról sziklára ugorva, majd a meredek falhoz tapadva hullanak le, vagy a folyó habjai, vagy az alattok levő üregekbe, a sziklából csengő hangot csalnak ki és a részeire oldódó vízsepp egész kis fellegeket alkot, melyek némelyikében a napfény megtörve, állandóan szivárványfényben mutatkozik. Nevezetes a *Labro*-esés Kongsberg mellett, mely nagy tömegével először medert készít magának s azután még két vizesést

Norvég földmives.

alkot. Stockholm közelében gyakran látogatják meg a *Trollhätta* vizesést, melynek hullámai erdős dombvidék közt haladva, esések közben regényes szigeteket alkotnak és partjaikon habzó hullámai folyvást változó, vonzó képet tárnak a szemlélő elé.

A vizesések gyakran vannak összeköttetésben a *tavakkal*, különösen Svédország lapályain, hol a tavaknak egész tömkelegét találjuk. Közöttük némelyek alig néhány méter kiterjedésűek, míg mások a látó határtávól messzeségébe vesznének el, ha szigetcsoportokkal, sziklákkal és szigetekkel nem volnának behintve, mint a *Mälartó*, melyben nem kevesebb, mint ezerkétszázhatvan sziget van. Általában úgy látszik, hogy e félszigeten,

mely a tengerből ujabban merült föl lassu s még most is tartó emelkedéssel, a folyóknak nem volt idejük sem betölteni ama tavakat, melyeket utjokban találnak, sem a sziklákon keresztül vágni maguknak széles völgyeket s ezért a legtöbb folyó forrásától kezdve torkolatáig nem egyéb, mint sellőkkel és vizesésekkel egymáshoz fűzött tavak láncolata, mely a turistát gyönyörködtetik ugyan, de a halászoknak és hajósoknak annál kellemetlenebbek.

Északi fekvése ellenére a félsziget *éghajlata* sokkal szelidebb,

sem mint gondolhatnók. Norvégia partjait általában kellemeseknek mondhatjuk. Számítások szerint e vidéken 70—80 több olyan nap van egy évben, mikor az égboltozat egészen derült, mint a jelentékenyen lejjebb fekvő Németországban. Egyes helyeken p. a Graver tó völgyében valódi olasz éghajlat van s a pirosra festett házak körül dús legelők s illatos virágbokrok találhatók. Hasonló szelid éghajlat van a főváros Christiania s más délen fekvő városok környékén is. Ismeretes dolog,

hogy e sajátságos tüneményt nagyrészt a *golfáramlatnak* lehet tulajdonítani, annak az érdekes meleg tengeri folyónak, melynek ha összes melege egy pontba volna egyesítve, elég volna, hogy egész vashegyeket elolvasszon s hogy azokból oly hatalmas ércfolyót alkosson, mint a Mississipi. Még itt is, hol pedig folyásának vége szakad, a tenger sohasem fagy be, a hőmérsék csak olyan magas, mint az Egyesült-Államokban s hatalmas hullámai a mahagoni fákat s az egyenlítő szomszédságában diszló virágokat idáig hozták. Svédországnak, hová ez áram el nem hatolhat, kissé zordabb éghajlata van, a keleti tenger, sőt a Skagerrak is befagynak, míg a jeges-tenger az északi sarkoknál sem. A rövid ideig tartó nyár alatt nagy meleg van, mely nagyon gyorsítja a növények fejlődését s a gabonamagvakat is oly gyorsan érleli, hogy

vetés után körülbelül 10 hétre már aratnak. De a termés csak a kedvezőbb fekvésű déli részekben gazdag, a gabonatermelés a 66-ik fokig terjed, a gyümölcs azonban már a 62-ik fokon túl nem érlik meg, sőt a nyírfát kivéve, e vidéken már a fák is eltűnnek.

A *sarkvidéken* általában eltérő, sajátságos viszonyok uralkodnak. Az égajj zord és hideg. A lakások ritkábbak. A nap és az éj aránya megváltozik. Magán a sarkkör vidéken a nap rendszeren egy pár héten át csak 10 perczzel éjfél előtt süllyed a látóhatár alá, tompa vilá-

Norvég asszony.

gosságot hagyva maga után, mintha felhő takarta volna el. Tíz percczel éjjél után csaknem ugyanazon ponton ismét fölkel. Rövid eltünése alatt éles éjjeli fagy érezhető, mely a nap megjelenése után rögtön megszűnik. Észak felé egy napi járó földre már más tünetény mutatkozik, ha tudniillik szép és fellegmentes az égboltozat. A nap korongja, noha halványabban, mint nálunk, lassankint a látóhatár felé ereszkedik; míg körülbelül három átmérőnyi távolságra van. Ekkor látszólag néhány perczig megáll, azután ismét felemelkedik s kelet felé halad. A napfény s forróság az ily éjeken oly erős, hogy még éjjél felé is napernyőket szoktak használni. A levegő rendesen mozdulatlan s ilyenkor közönséges nagyító-üvegekkel könnyen tüzet lehet gyujtani. A napnak ez az intensiv fénye a szemnek kellemetlen. Minél tovább haladunk észak felé, annál magasabban fekszik a nap hanyatlásának a pontja. Tromsöben oly ponton áll meg a látóhatár felett, mely átmérőjének 5–6-szorosát képezi. A nyugvás korszaka is folytonosan változik. Hammerfestnél egy teljes hónapon át nem látható a nap, az északi foknál május 14-től július 30-áig, tehát 67 napig. A sugarak fénye este felé természetesen csekélyebb, de fél tizenegy óráig, sőt tovább is lehet még olvasni mellette. Az éjjeli fény szelidebb, mint a nappali s sajátságos] szint hint a sziklákra s tavakra, melyet szinte lehetetlen leírni. Igen érdekes éjjél után a világosság változásait szemlélni; $\frac{1}{2}$ 1-re halványszürke színűvé válik, mint nálunk napfelkelte előtt. A madarak nyugtalanul repkednek, a halak mintha tánczólnának. Általában az éjszakát itt nem ismerik. Tromsöben az emberek éjjél házaik előtt fecsegnak; két óra tájban feküsznek le, de csakhamar ismét felkelnek, mert az álom szükségét itt nem érzik. Nyár közepén egész július végeig sem az északi sarkon, sem attól kissé délre nincs az égboltozaton csillag s csak néha jelenik meg igen halványan a hold. Homályos égboltozat azonban gyakran fordul elő s az utazók nem egyszer hosszabb idő után is kénytelenek visszatérni a nélkül, hogy az éjjéli napot láthatták volna. A hosszú napok után majd a *hosszu éjek* következnek, melyek rendesen 8 hétig tartanak s december közepétől január közepéig teljes sötétség uralkodik, csak dél tájban és csak tiszta időben van egy kis szürkület, úgy hogy az ablaknál körülbelül egy óráig lehet olvasni. De ha ködös vagy felleges az égboltozat, folytonos sötét éj borul a lakókra. Január közepén egy kis fény pirkad, mely azután folytonosan nagyobbodik.

A téli időt, mely alatt az egész természet aludni látszik, a *sarkfény* teszi nevezetessé, mely sokszor negyvennyolcz óra hosszat

is eltart s rendes időben rendszeren északnyugat felől éjjel mutatkozik. Világa oly erős, hogy a tárgyakat nagy távolságban is meg lehet egymástól különböztetni. A mágneses sark felé sötét felhők fekete sávolya vonul el az égen keresztül, de a vastag gőzréteg felett csakhamar fényes ív mutatkozik, mely a föld egyik szélétől a másikáig elnyúló óriási boltívhez hasonlít. A sárgás-fehér színű világosság növekedik fényhatásában, de a rajta átszillanó csillagok tüzeit elhomályosítani nem tudja. Villog, hullámszik s ide-oda lengedez, mint a

Éjszaki sarkfény.

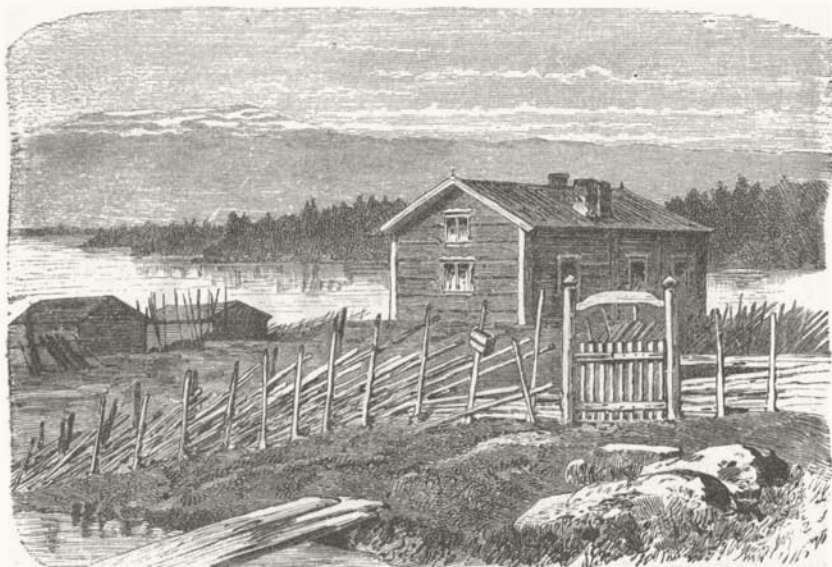
széllobogtatta láng. Néha szimmetrikus tömegekre oszlik. Azt hinné az ember, hogy valamely épületnek nyílásain csapkod ki a láng. Az első fényes ív fölött gyakran egy második, ezután egy harmadik, de még több is keletkezik s ezek a tűzlepedők az égboltozat tetőpontjáig világítanak. Egyideig a fényvitek világítják be a világteret, de egyszerre csak színes sugarakat lát a szemlélő egybeecsapódó kékben felszökni a zenith felé, mely alul zöld, közepén aransárga, felső részén biborvörös. Alakja változik. Majd a boltív két vége szűnik

meg a látóhatáron nyugodni s a fénylő lepel hullámzik és lobog ide-oda, mint valami rojtos kárpit; majd meg a hirtelen megnyugodó sugarak kévei egy arany kupolába látszanak egyesülni; gyakran úgy tűnik fel ez a gyönyörű látomány, mintha füstoszlopok választanák el őket egymástól, majd a sarkfény világa elalszik s újra kigyulad. Végre nem marad egyéb, mint imitt-amott egy-egy „sarkhajnali folt,” mely gyér világosságot hint, olyat, mint az égiháborúnak távoli villanásai; azután mintha a fehér báránnyelűkön még valami elmosódó villongást látnánk, mely, mikor napkeleten már a nap derengése kezdődik, mint mágneses fény végkép kialszik.

Itt az örökhó, a gyorslábú iramszarvas és a kereskedelmileg oly annyira keresett dunnalud hazájában, már kevés az európai ember. Lakói a szegény, tudatlan s nomád életet folytató *lappok*. Magas hegyek nincsenek. A terjedelmes fennsíkon, magasan fekvő völgyek s tavak, s itt-ott apró dombok vannak, melyeken törpe fák is tenyésznek, de 640 méter magasságnál nagyobbra nem emelkednek. Valódi terméke a bogyós növény, az ehető moh s a híres zuzmó (lichen rangiferinus). Csak déli részében az egykori tengerfenék helyén vannak erdőségek s művelhető szántóföldek. Viharok s gyakori fagyok még inkább megnehezítik az itt lakók életét s csak a föld és tenger kincsei és a természet érdekes tüneményei vonzzák ide az idegeneket, kik azonban csaknem példabeszédszerű hűséggel és szeretettel ragaszkodnak új hazájukhoz. A nyári hónapokban a partokon épült városokban élénk kereskedés van, melynek a hering, dunnalud, rozsmár s fóka kiapadhatlan forrásokat nyújt s még ezeknél is nagyobb kincset ad a föld mélye; különösen Fahlun és Dannemora környékén a világ leggazdagabb vasbányái vannak.

A sarkkör közelében és északi csúcsaival, érintve is azt, terül a nagy *Izland* sziget (102,400 □ km.), alig 200 kilométer távolságra a teljesen sarkvidéki Grönlandtól. Nagy része kopár s tulnyomólag vulkánikus kőzetű talaj. Egész vidékek összehalmazódott, megmereedett látatömegekből állanak, melyek néha dombalakulag emelkednek fel, majd ismét ellapulnak. Kisebb terjedelmű, magas, fekete színű, de a csillámló sziklák falakat, oszlopokat s kis barlangokat alkotnak néha fával s mohhal benöve, távolról törpe fáknek látszanak. A dombok s sikságok üdezőld színűek. A kopár dombokon át mértföldekre el lehet látni, egyetlen fa vagy bokor sem zavarja a látó-kört. Lávatörmelékek, mocsárok s turfák terülnek el mindenfelé. Az állati élet is ritka, a madarak a tengerpartokon kívül feltűnően csekély szám-

ban mutatkoznak. A sziget nagyrésze lakatlan, különösen benső zordonabb vidéke, hol az ezer métert meghaladó hegyeket már havasoknak (Jökull) nevezik s hol egy pár jeges medve s fehér róka is tenyészik, egészen elhagyatott. A partok közelében itt-ott csinos rétek s legelők vannak, melyek a rövid nyár alatt teljes diszben állanak, de egyuttal annyira becsesek, hogy a szénakaszálást a bennszülöttek a mi szüretelésünkhöz hasonló kedélyes ünnepek közt végzik. A lakosok főélelmét az izlandi zuzmó nyújtja, melyet sokfélefékép használ fel az izlandi szakács. A fahiányt (általában az egész

Lapplandi vidék.

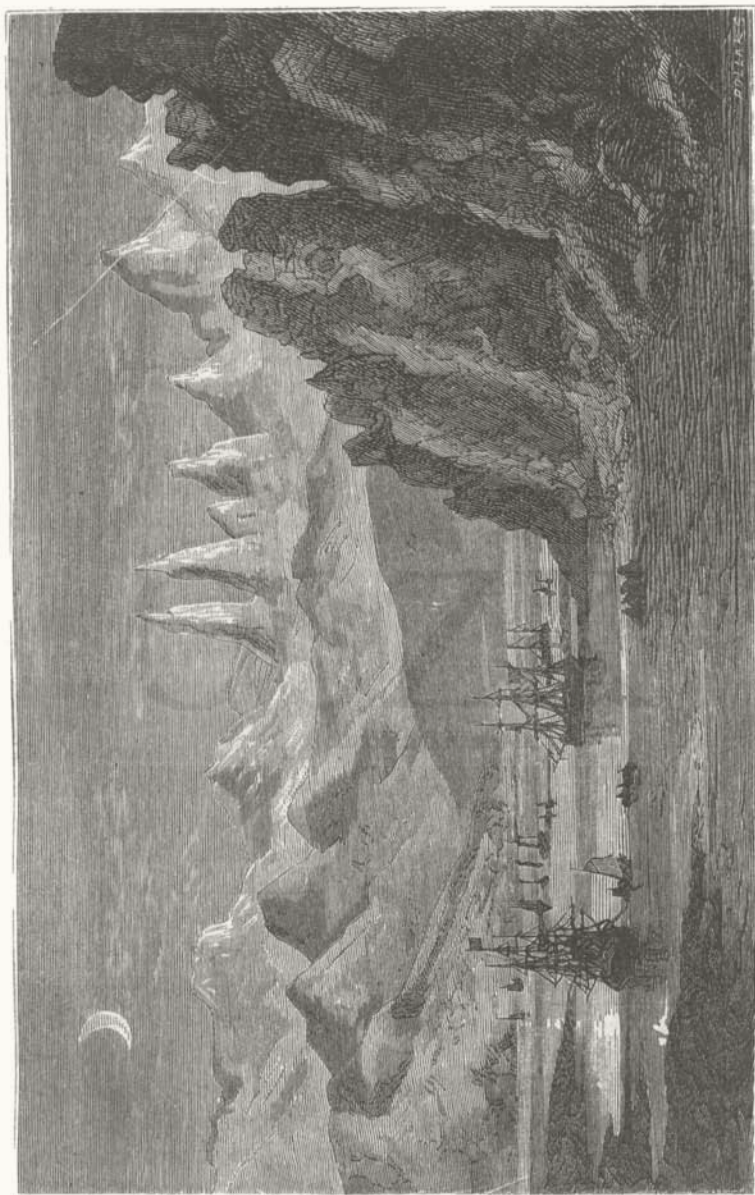
szigeten csak néhány faj tülevelü fa tenyészik) tőzeg s némi barnakőszén pótolja; van ezenkívül horzsakő és kén. Ló-, marha- és juh-tenyésztés, főkép pedig halászat képezi az izlandi ember főfoglalatosságát és gazdaságát. A cserekeskedés is járja.

Az éghajlati viszonyok a gólfáram következtében eléggé kedvezőek. Az évi közép fok délen 4° , északon 0° R. A hideg ritkán éri el a -20 fokot s a tenger a partokon alig egy pár méter szélességre fagy be. Annál gyakoribbak azanban a viharok, melyek miatt gyakran a szobából sem lehet kilépni. A hőváltozás is igen gyors. Néha, különösen június közepén a meleg 20 fokra emelkedik s a benn-

szülöttek ezt oly türhetetlen forróságnak tartják, hogy a szabadba sem mennek miatta s a szénagyűjtést ilyenkor éjjel végzik. De ha a meleg után közvetlenül eső esik, a hőmérő 5 fokra s reggelre — 1°-ra is lesülyed. Égiháboruk azonban inkább télen mutatkoznak. Junius második felében a nap soha sem megy le az égboltozatról s legfelebb egy kis időre vonul valami hegycsúcs mögé, midőn az esti s hajnali pir egyszerre mutatkozik. Egyik oldalon a napnak utolsó sugára halványodik el, a másik oldalon a nap tűnik elő új fényvel. Egész nyáron át különben éjjel is lehet olvasni.

A havasokról gyors iramlású patakok özönlének le, melyek a völgyekben kis, de mély tavakká lesznek vagy olykor mocsárookban vesznek el. A szép vizesések itt sem ritkák s a partokon meredek fjordképződések találhatók. Az északnyugati részen háromszögű félsziget is van, melyet a sziget többi részeivel keskeny földszoros köt össze.

A vulkánikus talaj részben még mindig emelkedik. Nem kevesebb, mint 24 még most is működő tűzokádó hegy van a szigeten, melyek közt a *Hekla* (1560 méter), továbbá a *Krabla* s a *Vatna Jökul* a legismeretesebbek, az utóbbi 1875 márczius havában óriási mennyiségű hamut öntött ki, melyet a szél egész Skandináviáig elvitt. Valamennyi vulkán nagy hatással van a sóképződésre. A tengervíz a lávák nagy műhelyében szétbomlik s a konyhasó nagy arányban rakódik le a kráterek körül. Olykor a láva salakot és a hamut nagy területeken fehérlő kivirágzás borítja. Azt vélné az ember, hogy a tenger apálykor kavicsot rakott itt le, holott az a fehér réteg nem más, mint só. Mondják, hogy a bennszülöttek a *Heklának* minden kitorése után annak oldalain sőt szoktak gyűjteni. A mint a forróság szűnik, ez is fokenként kevesebb s utoljára csak éghető gázok emelkednek. 1875 február hó második felében a *Vatna Jökultól* északra új vulkán keletkezett, az *Askja* a *Dygyur* hegységben. Két vállalkozó izlandi, *Thorkellston Jow* és *Kraksson Sigintur* nagy veszedelmek között leszállottak a kráter mélyébe. A felső kráter szélétől mintegy 1000 méter mélységben érték el a talajt s itt egy forró tó partjára értek. A tó déli csúcsán a talajt repedések s lyukak szaggatták szét, úgy, hogy továbbhatolni lehetetlenség volt. Mindenütt erőteljes földalatti mennydörgés hangzott. Északra a nagy krátertől 200 méter széles nyilást találtak, mely szintén igen mélynek látszott s melyből csaknem kábitó moraj között sűrű kengőzők emelkedtek ki. Csak midőn a szél kissé elhárította a gőzőket, lehetett a mélységbe bepillantani.

Tajkép Izland szigetéről (Dyra fjord).

Mintegy 30 méternyire fekvő új üreg több nyílásából emelkedett ki a gőz s megsűrűsödött cseppjei három kis patakka sűrűsödve itt a

föld alatt 250 méter magas függőleges sziklák között egy kis tavat alkottak, melynek zöld vize 22' C. meleg volt. A legnagyobb keletre fekvő kráter körül több lábnyi vastag tajtkő képződött s alatta 6-10 méter vastag hótömeg. A délre fekvő kráterek süppedékes szürke agyagtömeget hánytak ki s e miatt hozzáférhetlenekké is váltak. A kivetett tömegek közt óriási nagyságu fekete homokkövek is voltak,

A nagy geyszer Izland szigetén.

melyek a vulkán minden oldalán szétszórva hevertek. Nevezetes tünemény volt 1783-ban a *Skaptar Jökul* vulkán kitörése. Ez alkalommal két olyan tűzfolyó özönlött ki a vulkán repedésen, melyek mindegyike egy-egy egész völgyet töltött be; az egyik 80 kilométernyi hosszúságot és 24 méternyi szélességet ért el; a másik csekélyebb méretű volt, de tömegének mélysége néhol 50 méternyire rugott. Az a földalatti hasadék, mely Izlandnak a földjét 160 kilométernyi hosszúságban ketté repeszté, kétségkívül egész hosszában lávával telt meg, mert ennek az egyenes vonalnak különböző helyein kicsinyded kitörési kúpok származtak. Kiszámították, hogy az a lávamennyiség, melyet a Skaptar nagy kitö-

rése alkalmával kiömlött, nem kevesebb, mint 500 milliárd köbméternyi, vagyis épen annyi, mint a Montblanc egész térfogata; tehát oly tömeg, mely elég lett volna arra, hogy a földet majdnem egy milliméternyi lávakéreggel vonja be. A vulkánikus működés kiváló jelenségei a sziget minden részében elterjedt forró szökőforrások, az úgynevezett híres *geyserek*, melyeket leginkább dombok alakjában síkföldön találunk. A legneveze-

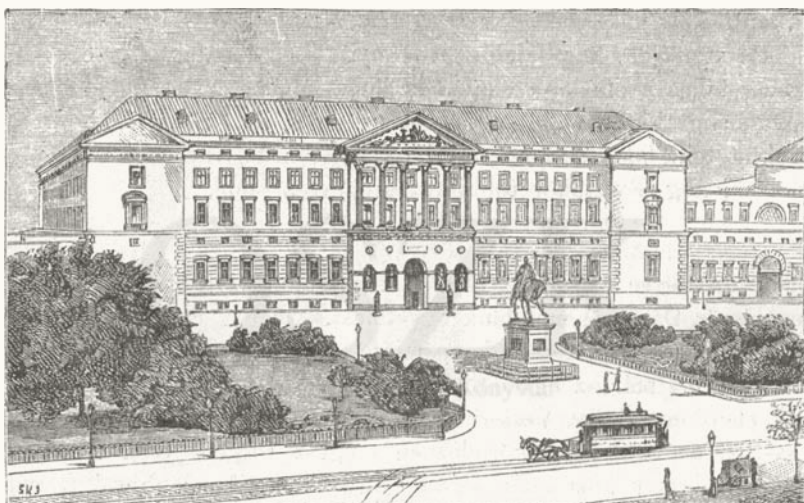
tesebb telep a sziget nyugati nyugati partjától egy pár napi távolságban Thingvalla falu mellett van. Körülbelül ötven hold területén több mint száz nagyobb és kisebb forrás mutatkozik. A legnagyobb, melyet különösen geyszernek szoktak nevezni és a melynek vizsugara 30 méter magasságra is emelkedik, egy kis magaslaton fekszik, melyet maga alkotott magának a kihányt s megkeményedett iszapból. Ha feléje közeledünk a lebegő gőztömegről rögtön felismerjük helyét. A forrás alakja olyan, mint valami csészealj, egészen kereknek látszik, holott valóban kissé eliptikus. Hosszabb átmérője megközelítőleg ötvenhat, kisebb negyvenhat lábnyi lehet. Vize kristálytisztá, 98° C. meleg. Medre mintegy 4 láb mélységű, közepén kerek nyílása van (a síp), mely kútalakúlag mélyed a föld bensejébe s torkolatánál 16 lábnyi átmérőjű, míg lejjebb 10 lábnyira szűkül. Mélysége 65 láb. A meder talaja s oldalai csaknem hófehérszínűek. Nyugodt állapotban egészen ártatlan vitzükörnek látszik s egyedüli sajátága, hogy lassankint telik meg a sípból, melynek felületén folytonos hullámvetések vannak, míg a vitzükör többi része egészen sima.

Áttérve már most az északi országok viszonyainak leírására, legelőször Dániáról mondunk egyetmást.

Ebben a szigetországban, mióta 1866-ban Schleswig-Holsteint elveszté, ma már az egyedüli szárazföld Jütland (Jylland) félsziget, melyet az északi (itt Vesterhav nevű) tenger, a Skagerrack, Kattegat, Kis-Belt és Schleswig környeznek s egész területe csak 25,220 □ km. A szigetek közt a Faroecsoportot s a még távolabb eső Izlandot nem számítva, legnevezetesebbek a Bornholm és különösen a nagy-kiterjedésű (7048 □ km.) Sjalland vagy Seeland, mely a legjobban művelt. A melléktartományok nélkül Dánia egész területe 38,200 □ kméter, lakóinak száma 2.200,000, ezek nagyjából lutheránusok. Államformájuk szigorúan alkotmányos. A felsőház (Landsting) tagjainak egy részét a király nevezi ki éltek fogytára, a többit közvetve választás útján azok az állampolgárok választják, kik a népkamara (Folkething) tagjainak választására is jogosítvák. A népkamara vagy a király helyezi esetleg vád alá a minisztereket s ezek felett az államtörvényszék — rigsret — ítél. Az anyaországban 18 kerület van. Izland, melynek külön alkotmánya s külön törvényhozó testülete (Althing) van, 4 kerületre oszlik, a faröei szigetek egy kerületet tesznek. Dániának ezen kívül a kis Antillákban három kis szigete

van: Sz. Tamás, St. Croix és St. Jean s Grönland nyugati partján jelentékeny, bár nem népes vidék áll védnöksége alatt.

A kis királyságnak állandó katonasága alig van, béke idején a szárazföldön tizezer katona sincs, a tengeri hadereje pedig 63 hadi hajó, mintegy 2000 katonával. A művelődési viszonyok általában igen kedvezőek. Ritkán található Dániában olyan, ki írni és olvasni ne tudna, mert mindenki 7—14 éves koráig tartozik iskolába járni s a tankötelezettség végrehajtására nagy gondot fordítanak. Tudományos intézeteik s muzeumaik száma igen nagy s irodalmuk virágzóan mondható. Különösen nagy érdemeket szereztek ujabbban a régészet

Christiansborg palota Kopenhágában.

megalkotása s fejlesztése körül. Szépirodalmi működésök (Andersen) sem jelentéktelen. A nép jelleme is kedves, vonzó. Nemzeti önérzete nagy, és hatalmas német szomszédját gyűlöli. Feltűnő, hogy kevés országban fordul elő annyi öngyilkossági eset, mint itt s ezt részben a ködös éghajlatnak tulajdonítják. Hajdani dicsőségek s mai hanyatlásuk, nemcsak politikai, de társadalmi tekintetben is, hozzájárulhat e baj terjedéséhez.

Az ország termékeny. Jütland északi fokától több emelkedés húzódik le délfele s itt, valamint egyes szigeteken is vannak kopár s erdőtelen részek. Az ország nagy részében gondosan ápolt mező-

ket, szép legelőket láthatunk. A tájkép egyhangu. Olyan mint a zöld posztóval bevont tekeasztal. Az ég alj általában egészséges s északi fekvése daczára is mérsékelt. A tél december második felétől márczius végéig tart. Kopenhága közép légmérséke $6\frac{1}{3}^{\circ}$ R. Nyugati szelek gyakran uralkodnak. Jelentékeny folyók s tavak nincsenek, de nevezetesebb városa sincs a fővárost kivéve.

E főváros *Kopenhága* vagy a dánok nyelvén Kjöbenhavn (313,000 l.) Seeland szigetén van a Sund mellett, s egyik része Christianshavn a közeli Amager kis szigeten. Környéke egészen lapos, legérdekesebb látnivaló a kikötője, mely tulajdonkép tenger-csatorna;

Christiansborg palota udvara.

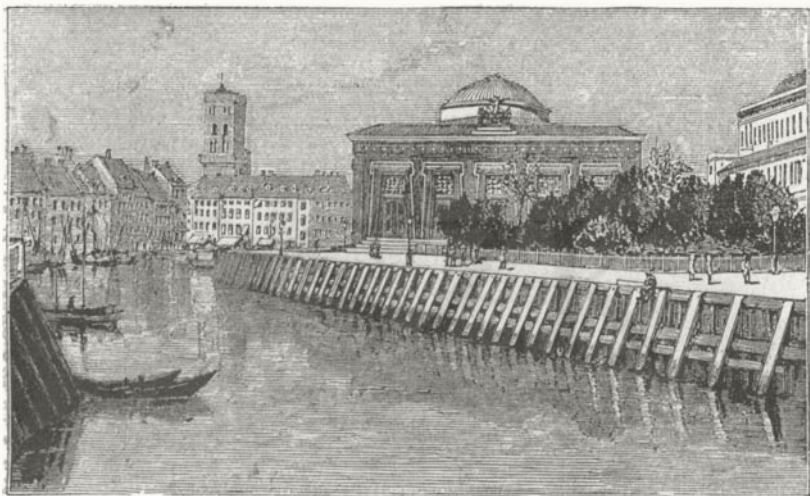
Seeland s a kis fáatlan Amager sziget között terül el és a főváros konyhakertjének helyét foglalja el; naggyobbrészt állami épületek, államhivatalok s munkások lakásai borítják. Az egész várost erődítések veszik körül, melynek árkait a tenger vízből töltik meg. Ezek az erődök sokszor mentették már meg a várost nagy veszedelemtől s falaikon kényelmes s kellemes sétaterek vannak. Ma azonban már nem felelnének meg hivatásuknak s ezért nem is törődnek fentartásukkal s közel az idő, midőn itt szép házak fognak épülni. A „zöld“ Seeland bükkfaerdeivel, Svédország halvány partjai s előtte a sötét kék tenger, rajta a tömérdek hajó igen érdekes látni valót nyújt. Feltűnő, hogy folyót, sőt még patakot sem látunk. A város lakos-

sága is, mivel a kutak mocsárosak s sóstartalmuak, apró tavak vizét issza.

Az idegen délfelől a város legelőkelőbb, de egyuttal legunalmasabb részébe jut. A hosszú utczákon félig rombadőlt s elhagyott paloták vannak. A nemesség fentartja ugyan ezeket a palotákat, de nem lakik benne s a királyi palotákban állami hivatalok vannak elhelyezve. A „király új piacá“-tól távolabb 13 utca kezdődik, köztük az Oester- és Gothersgade; ez utcák vezetnek a valódi Citybe, az élénk, de zigzag utcákkal telt kereskedő negyedbe. A város templomai közt sok nagy épület van, de figyelemre méltó alig van. A legjelentékenyebb középületek a 17-ik századból valók, mint a börze, városház, bank. A várpaloták közt, bár a királyi család rendszeren az Amália kastélyban tartózkodik, fejedelmi laknak tulajdonkép Christiansborg tekinthető, mely a 15-ik században épült, de az 1794-ki tűzvész után csaknem egészen újból építették. A homlokzat főkapuján hat korinthisz oszlop van alkalmazva s ugyanitt helyezték el Thorvaldsen hat szobrát is. Rosenborg várát a 17-ik században építették németalföldi renaissance stílusban s jelenleg az ország legszebb épületei közé tartozik. Körülötte csinos kert van pompás vén fákkal s árnyékos sétahelyekkel, virágháza világhírű. Legszebb tér a Kongens Nytorv, hol a Charlottenborg palotában művészeti akadémia és mellette a királyi színház van.

Kopenhága méltán híres nyilvános gyűjteményeiről, tudományos és művészeti intézeteiről. A kir. könyvtárban félmilliónál több könyv van. A hercegek palotájában híres ó-északi régiséggyűjtemény, az ethnographiai s anthropologiai muzeum, egyetemes művészeti akadémia, a vakok- s siketnémák intézete híresek. Magas, néha hat emeletes házak, komor czimerekkel ékített ősrégi paloták között a lóvonatu vasutak s omnibuszok hordják szét folyton a kíváncsi tömeget a nevezetességek megtekintésére. Különösen nevezetes a *Thorwaldsen muzeum*, a nemzet büszkesége,* oly mauzoleum, melyhez hasonlót más ország fel nem mutathat. A világhírű művész műveinek nagy részét hazájának adományozván, már életében megkezdték építeni a nagy palotát. Antik stílusban készült s négy szárnya van. Az udvar közepén Thorwaldsen sirboltja. Az épület első emeletében kizárólag Thorwaldsen művei vannak, 80 szobor, 130 mellszobor, 3 hosszú képsorozat, 200 relief s kisebb tervezetek. Az eredetiek nagyobb része márványból van, azonban igyekeztek a másolatokat is mind megszerezni.

Az utcák általában igen népesek és látogatottak, különösen a tengerparti gát, mely a Sund mellett észak felé vezet, az ugynevezett „hosszu vonal.“ Mulató helyek is nagy számmal vannak, különösen a nyugati kapu környékén. Igen nevezetes ezek közt a *Tivoli*, melyben színház, hangverseny, tűzijáték, kocsiverseny, lövőtér, csónakázó hely és általában minden kigondolható dolog egyesítve van. E nagy parkot a tenger vizéből megtöltött árkok teszik változatossá. Ujabbán ennek versenytársa lett az *Alhambra*, a fredericksborgi várkastély parkjában, hol tarka léghajók s számos lámpa mellett esténként egészen keleti jellegű multságokat rendeznek. Általában a ko-

A Thorwaldsen-muzeum.

penhágaiak nagyon szeretik a multságokat. Ismert dolog, hogy a dán főrangú nők keveset törődnek a háztartással; már korán reggel látogatóba mennek s ezenkívül a nap nagyobb részét sétával s öltözetek s magok mutogatásával töltik. A kopenhágai leányokat az iskolákban nyelvekre s zenére gondosan oktatják, sokat olvasnak s ezért a társalgásban kellemesek s a külszint mindenkor meg tudják őrizni.

Még Páris sem annyira központja Franciaországnak, mint Kopenhága Dániának. Már maga a népességi arány is ezt mutatja. Az egybenőtt külvárosokkal együtt közel 400.000 lakosa van, az egész ország népességének egy ötöde. Az ország összes városainak népessége alig annyi, mint a fővárosé. A kisebb városokból mindenki

igyekszik menekülni, mihelyt egy kis vagyonra tett szert. Maguk a műveltebb dánok állítják, hogy a fővároson kívül az élet mindenütt nagyon unalmas. Valóban alig van egy pár jelentékenyebb hely kivüls egy sincs, melynek európai neve volna. *Roeskilde*, mely a dán történelemben és mythológiában nevezetes s hol hajdan a királyok lakoztak, ma már csak nagy templomáról nevezetes. *Helsingör*, hol a négyszegű Kronborg várkastélyt építették a Sund védelmére, elég élénk kereskedelmi város. Seeland szigetén nagyobb helyek még *Frederikswark* fegyvergyárral s löpormalmokkal, *Kallundborg*, szép

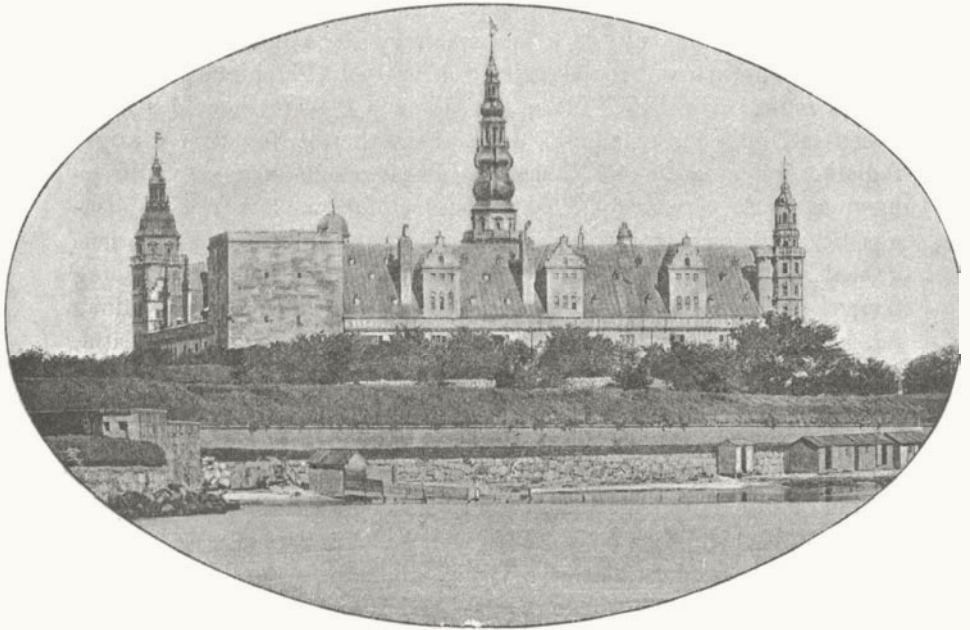

Frederiksborgi várpalota.

kikötővel, *Ringstad* ősrégi templommal, melyben több ó-dán királyi család sírboltja van. Laaland szigetén van a gabnakereskedéséről ismert *Maribøe*, Fünen szigetén *Odense*, egykori főváros, királyi várkastélylyal s több gyárral. A jütlandi szárazföldön a legtekintélyesebb helyek: *Aalborg*, 1825-ben alakult szigeten régi királyi várkastélylyal, *Skagen* elzátonyosodott kikötővel, mely mellett gyakran hajótörések történnek. *Viborg*, ősrégi város püspöki székhelylyel, *Aarhus* élénk iparral s *Kolding*, hol még most is vannak leányvásárok, melyeket mindkét nemű ifjuság nagy számmal látogat.

Dánia nemzetgazdasági viszonyai ujabban jelentékenyen javul-

tak. Különösen vaját, szarvasmarhát s juhokat nagy mennyiségben visznek ki idegen országokba. Általában a *mezőgazdaság* az ország főjövedelmi forrása. Uradalmak s nagy birtokok aránylag igen nagy számmal vannak ugyan, de azért a parasztság helyzete jó, talán a legjobb egész Európában. A paraszt birtokokon (137,000 átlag 4 holddal) van rendszeren 10 ló, 20 tehén s ugyanannyi juh; egy ily gazdaság 1700 font vaját szolgáltat, azonkívül gabnaneműeket s más efélélt, úgy hogy a birtokosnak évenként átlag 1800 korona tiszta jövedelme van. A földnek értéke nagy; egy hold 460—700 korona, a fize-

Kronborg várkastély Helsingörben.

tett bér 18—26 korona holdankint. E magas bérösszeg okozza, hogy Dániából évenként több ezer fiatal ember kivándorol az Egyesült-Államokba s ott ezer forintért átlag szép gazdaságot szerez. Ásványokban az ország szegény: forrás-só, barnaszén, mocsári vaskő, porcellánföld és tőzeg képezik ásványterményeit. *Iparban* az ország hátramaradt, mivel kevés vasa és kőszene van. A nagy ipar köréből a posztó-, vitorlavászon- és keztyűgyárak érdemelnek említést; a keztyű kiviteli cikk is. A hajókat, melyekre szükségük van, maguk készítik. *Kereskedelemre* az ország fekvése igen kedvező, azonban a

dánnak nincs nagy kedve hozzá, még azt is megvárja, hogy gazdasági terményeiért az angolok maguk jöjjenek. A kopenhágai kikötőben évenként közel 2000 külföldi gőzös fordul meg.

Dániának Európában levő tartományai közül, melyekről még röviden megemlékezünk, egyik az atlanti tengerben a *Farøi szigetcsoport* Skócia és Irland között. 17 lakott s 8 lakatlan szigetből áll, összesen 1320 □ kilométer területtel s mintegy 10.000 lakossal. Egyetlen nevezetes helye *Thorshaven* a Stromöen, ezen az aránylag nagy szigeten, hol sáncz által védett kikötő is van. A szigetek általában sziklásak, partjai meredek, itt-ott kis tavak és mély völgyek terülnek. A talaj termékeny, de a lakosok nagy része inkább halászáttal és baromtenyésztéssel foglalkozik. Sok czethal (*Delphinus globiceps*) s fóka mutatkozik időről-időre partjaikon s a szigeteken ló s különösen juh igen jól tenyészik. Jelentékeny helyet foglal el e sziget foglalkozásában a *dunmalud*, sirályok s más madarak fogása. Stragmoyj és Vagovj szigetek között Malin előfok mellett egy sajátsgos hegy is van: az úgynevezett madárhegy, telve sziklás barlangokkal s különböző mélyedésekkel, melyeket örökösen egész sereg tengeri madár tart megszállva. Az első zajra oly tömegben repülnek fel, hogy az ég egy részét a szó szoros értelmében nem lehet látni. Minden mozog és él. A madarak szárnycsattogtatása kábító, a különféle felkiáltásoktól, melyek között a buvár haragos orrr! orrr! hangja tulnyomó, az ember saját szavát sem érti meg. Egyes vízi madarak a csónakokhoz oly közel jönnek, hogy az evezővel el lehet őket érni; ijedten néznek a halászra, azután megrémülve a vízbe buknak s pár ölnyi távolságban ismét feltűnnek; mások meg ez alatt is halásznak, de midőn a halat a vízből kihuzzák, a sirályok és más ragadozó vízi madarak villámgyorsasággal törnek reájok s addig üldözik őket, míg zsákmányukat le nem ejtik, a mikor a madárvilág e kalózái nagy gyorsasággal s ügyességgel a levegőben elkapják. A sziklákon minden madárfajnak külön helye van s e helyen ismét minden párnak külön kis köve, a hol fészkrét megrakja. Ha a szomszéd véletlenül idegen helyre talál menni, rögtön sziszegve emelkedik fel a gunár s bár ügyetlenül sokszor hátrabukik, vitézül megvédi otthonát. Valódi fészkek különben kevés van, a tengeri madarak nagy része kopasz sziklára vagy a guano rétegbe rakják le tengerzöld tojásaikat.

Nemcsak természeti, de ethnographiai tekintetben is érdekesebb Dánia másik európai tartománya: az *Izland*, melynek nagy területe

téből csak felét lakják. A lakosok, jobban a délnyugati partokon, mind lutheránusok, számuk mintegy 70,000. Nagyjelentőségű e faj, mivel egész Európában talán ez a legkevésbé kevert, germán eredetű s nyelvük is az az ó-német, melyet már az első letelepülők 874-ben Kr. u. így beszéltek. Az izlandiak általában magastermetű, erőteljes, komoly, óvatos s egyszerű szokásu emberek. Mindenkit tegeznek,

Izlandi népviselet.

vendégszeretőek, de a mellett makacsok s nézeteikhez szorosan ragaszkodnak, sőt készek azért sikra is szállani. Leginkább a házak körül levő kertekben földmívelősködnek, melyekben burgonyát, répát, káposztát, stb. termesztenek. Gabonavetésről szó sem lehet, a gabona megérése oly sok véletlentől függ, hogy több költségbe kerül búzát vetni, mint készpénzen venni. De fűtenyésztésre a sziget talaja s éghajlata igen alkalmas. Minden udvarnál van egy kövekkel kerített

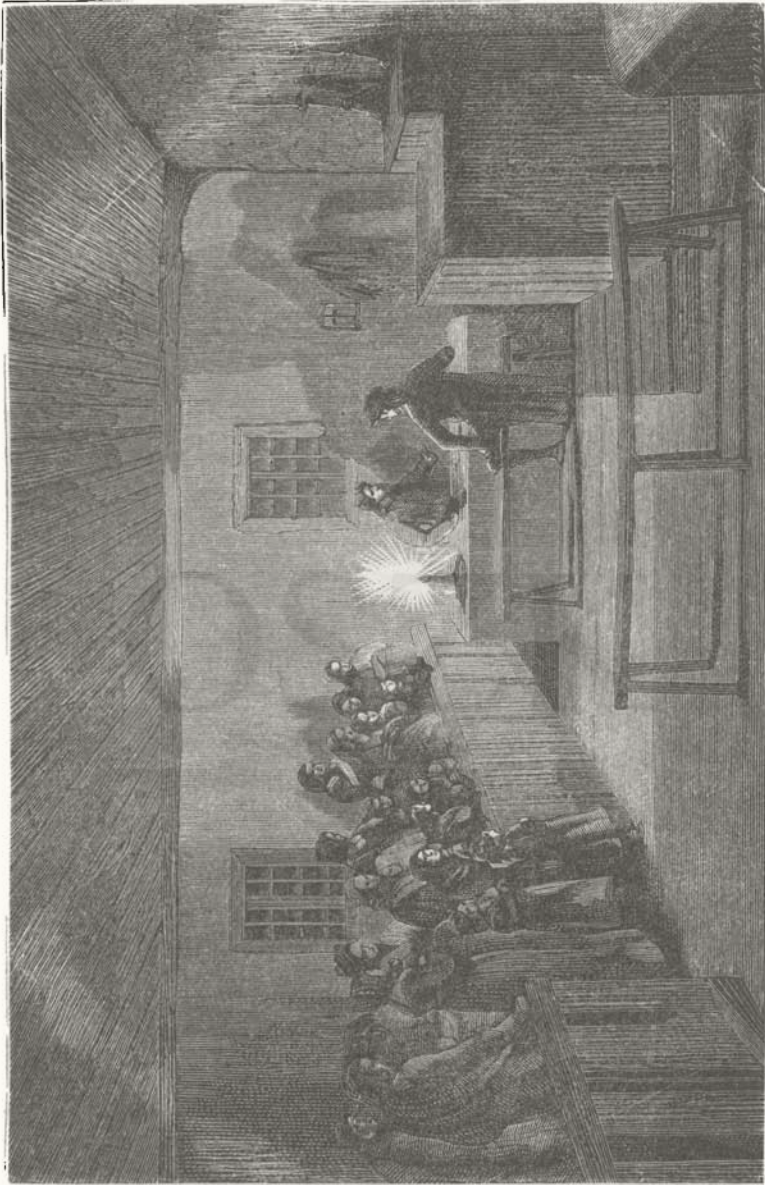
földdarab, (*Tun*) melyen igen szép fű tenyészik. Julius közepétől szeptemberig tart a kaszálás s akkor seregestől mennek a különben nagyrészt lakatlan belföldi fensíkokra. A fahiányt tőzeg s némi barnaköszén pótolja. Nyugaton s délen igen sok a hal, más helyeken a madarászat (köztük a dunnalud) s a vadászat képezik a mellékfoglalkozást. A juhtenyésztés a fő kiviteli forrás és mint érdekes saját-

Izlandi népviselet.

ságot említjük ki, hogy a legfehérebb európai juh az izlandi legelőkön rövid idő alatt feketévé válik. Az ipar kevésbé fejlődött, még a közönséges ruházat s butorzat nagy részét is Dániából hozzák. Házi iparral alig foglalkoznak.

A lakások inkább szétszórva hevernek. Néha egymástól távol. A helyiségek száma igen kevés. Az épületeket kövekből, lávából s turfából építik, a tető rendszeren turfával van fedve s a fát csak az

Vacsora egy izlandi templomban.

ajtók s homlokzat készítésére használják. Egy házban rendszeren csak egy szoba van s azért minden tanya (baer) a melléképületeken kívül több házból áll. A család rendszeren kedvelt tartózkodási helye a padlás

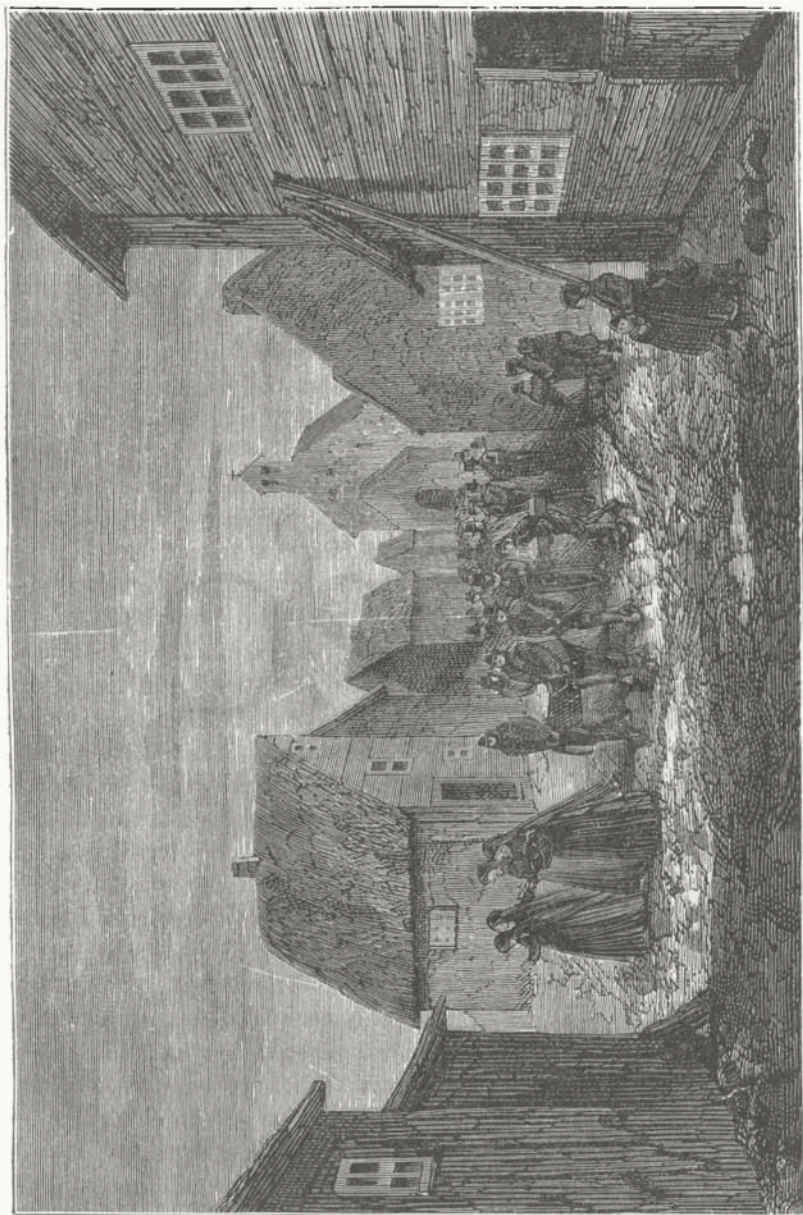
(badstofa), melyhez kis csapó-ajtó vezet. A tüzhelynek nincs kéménye s ezért minden ház telve van füsttel s szaggal, mivel a turfán kívül a szárított juhtrágyát s halcsontot is tüzelőnek használják. Az ablakok rendesen a padlásról nyílnak. Csak a síkságokon s ott, hol a partokon a tengervíz által oda hajtott fát lehet találni, kényelmesebbek a lakhelyiségek.

Mint minden primitív jellegű társadalomban, úgy Izlandban is, alig van az egyes osztályok között nagy társadalmi különbség. A közös szegénység csaknem egyformává tette őket. Mindamellett a társadalmi osztályok nyomaira itt is ráakadunk. Papok s hivatalnokok

Halottszállítás.

az első osztály, kik közt nem ritkán nagy műveltségű embereket is találunk; a második a kereskedőké; a harmadik a „Thomthussmenn“ azaz oly emberek, kiknek még szarvasmarhájuk sincs. A negyedik osztály a községek által fentartott szegényeké. A legtöbb kereskedő dán. Számuk folytonosan apad, mivel fogyasztási szövetkezetek alakulnak, melyek célja abban áll, hogy a honi földmívelést s ipart a dántól lehetőleg függetlenné tegyék. A köznépnél a rangfokozatot a tehén birása módosítja. A kinek tehene van s azt saját legelőjén tápláltatja, még ha csak bérbe vette is a legelőt, a *bondi*-hoz tartozik, s megkülönböztetendő a Thomthussmennektől, kik főképp házalók. Különben ez az egyetlen állam egész Európában, hol az

Uteza Reykjavikban.

elaggott szegények kivétel nélkül rendes nyugdíjat kapnak. Külsőleg igen nagy tekintélye van a hivatalnokoknak, ezek közt minden

kerületben van egy „syslumann,“ ki egymagában az összes közigazgatás s biráskodás ügyeit végzi. A kormányzás különben jó, mert a nép becsületes, s a hivatalnokok szigorú ellenőrzés alatt vannak.

Még tekintélyesebbek a papok, kik rendesen tanítók is egyuttal s a nép tanácsadói s néha bírái is. Fizetésök nagyrészt terményekben van s ezért, mint nálunk több helyen a lelkészek, mind megannyian gazdálkodnak. Hogy a papok az északi szigeten mily jól teljesítik feladatukat, mutatja az a körülmény, hogy bár az állam a népoktatással igen keveset törődik, csaknem minden izlandi lakos tud írni, olvasni s számolni. Másrészt természetesen a népet a lehető legvasztagabb orthodoxiában tartják, s a papok hatalma még a családi élet körébe is kiterjed. A templomok a lakatlan helyeknek is egy-egy kis központjai. Vasárnaponként messze földről ide gyűl a nép. A kisdedeket s halottakat lóhátra kötve viszik ide. Hétköznap a falusi templom gyakran fogadó is, az idegeneket ide szállásolják be s a sirkert közepén levő templomokban nem ritkán vendégségeket is tartanak, tisztán azért, mert más terjedelmesebb helyiség nincs.

A sziget egyetlen jelentékeny helye *Reykjavik* a délnyugati tengerparton. E fővárosban lakik az ispán, a püspök, itt van a főtörvényszék. Egyleteket, magasabb iskolákat, egy kis színházat s pár gyárat is találunk még. Lakosainak száma közel 3000, kiknek nagyrésze azonban idegen eredetű. A város pusztá, fátlan vidéken van, levegője nagyrészt ködös. Az egész hely mintegy száz faházból van s csak a főhivatalok és a dóm téglapületek; még a kétemeletes házaknak is csak az alapja van kőből. 1863 óta virágzó kis muzeuma s több, tudományokkal s vallási ügyekkel foglalkozó társulata van. A sziget a fő kereskedő hely, de tulajdonképi kikötője nincs, s a hajók a parttól 800 lépésre horgonyt vetnek. Közéleben nevezetesek Bessastadir csillagvizsgáló toronnyal s *Thingvallir*, hol hajdan a Thingvallató partján szabad ég alatt tartották a népgyűléseket. Említésre méltók még *Skalholt*, hol a legnagyobb templom van, s hol már 1530-ban könyvnyomdát állítottak fel. *Akureyri*, melynek jó kikötője van. A sarkkör alatt Grimsey szigetet találjuk, melyet csak halászok látogatnak. Az ország három kerületre van felosztva; élén a kormányzó áll s ezenkívül külön püspöke is van, kinek kormányzata alá 19 apát, 177 plebános s 229 egyházközség tartozik. Katona s erődített hely Izland szigetén nincs. Törvényhozó testülete (Althing) sok tekintetben önálló alkotmányt hozott létre. 1843-ban modern szervezetet nyert.

E szigetet hajdan minden alapos ok nélkül a régi Thulenak tartották. Óslakói valószínűleg nem voltak, legalább nem emlékszik meg róla a történelem, mely pedig eredetét egész világosan megjelölte. Legelőször a 9-ik század második felében települtek ide s azok utódai laknak itt ma is. Nyelvök, a régi norvég nyelv, itt a világtól elzárva külön irodalmat fejlesztett, mely több tekintetben jelentékeny s az évezred elején valóban virágzó volt; virágzóbb, mint jelenleg is, midőn felélesztésére kísérleteket tesznek.

Bizonyos, hogy azon országok között, melyeket e fejezetben ismertettünk, legjelentősebb, de legnagyobb is Svéd- és Norvégország.

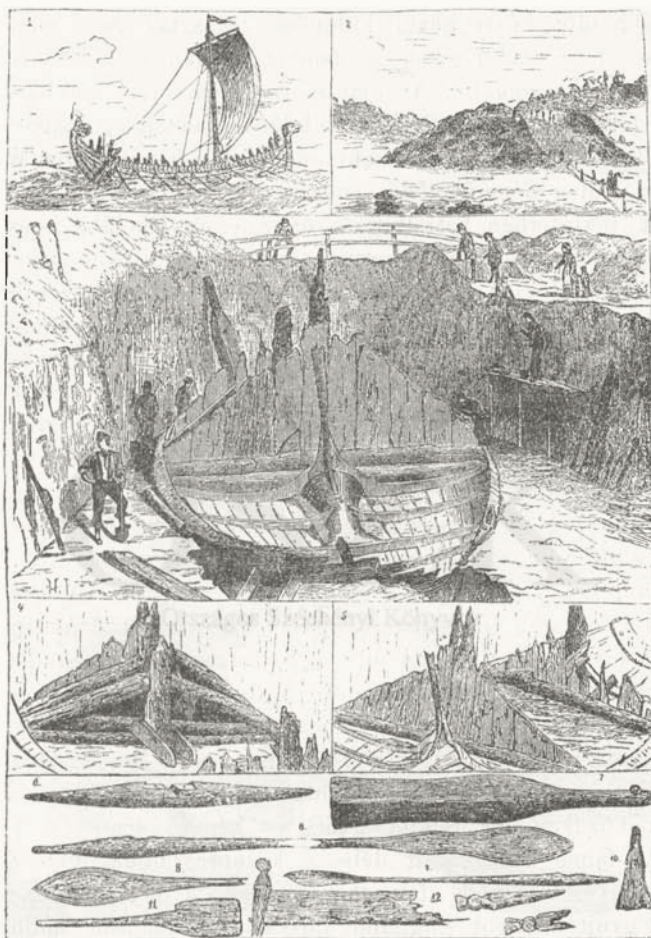
Svéd- és Norvégországot tudvalevőleg personal-unio köti össze, azaz mindkét országnak közös királya van s érdekeiket külföldön közös diplomacia képviseli. Különben a két ország egymástól teljesen független, alkotmányuk eltérő, külön kormányuk, törvényhozó testületük, hadseregeik stb. van. Ez az unio azonban újabb időben veszedelembé jutott. A két ország lakói nagy ellenszenvvel vannak eltelve egymás iránt, mely mindinkább elmérgesedik, sokan ezekből a jelenségekből az unio végnapjait jósolgatják. A svédek országgyűlésére az első kamara tagjait a tartományi gyűlések és az autonóm nagy városok képviselőtestületei a nagybirtokosok és nagy adófizetők közül választják. A második kamara tagjait mérsékelt census alapján választják. Külön alkotmánybizottság örökdik a miniszterek eljárása felett s gondoskodik esetleges perbefogatásukról, mely tiszt az országgyűlési ügyész kezében van, ki egyuttal a legfőbb törvényszék működését is ellenőrzi. A miniszterek nem alkotnak solidaris kabinetet. Norvégiában is felelős államminiszter s felelős államtanácsosok vannak. A királynak itt nincs abszolút vetőjoga, mind Svédországban. Az országgyűlés mindkét kamrájának tagjait a választó polgárok együttesen választják, s maga az országgyűlés megalakulása után választja meg tagjai negyedrészt a felsőház (Lagthing) tagjaivá, míg a többiek képviselik az alsóházat (Odelsting). Az alsóház 230 tagja közül 80-at a városokban választanak. A felsőház s a legfőbb törvényszék alkotja az államtörvényszéket. Valódi czimekkel bíró főnemeség Norvégiában nincsen, jöllehet a nagybirtokosok tényleg arisztokraták. Svédország területe 444,800 □ km. s lakosainak száma öt milliónál több, 25 kerületre (län) oszlik; a közéletben azonban a régi felosztás divatozik, mely szerint az ország déli része Góth-, a

középső Svea-, az északi Norlandnak nevezetik. Norvégia, a Skandináv félszigetnek kisebb nyugati fele 316,700 km. területű, azaz Magyarországgal csaknem egyenlő nagyságu és két millióval több, (1898-ban 2,168.000) lakosa van. Christiania és Bergen önálló városokon kívül 18 kerületre vagy más, inkább használt felosztás szerint 6 püspökségre oszlik. Az állandó hadsereg békében körülbelül 40 ezer emberből áll. Norvégiáé még kisebb s hadseregük nagy része béke idején földműveléssel foglalkozik, vagy napszámos munkát végez.

E két, a világforgalomtól meglehetősen elzárt országban a szokások s intézmények bizonyos tekintetben még a régi patriarchalis életmódra emlékeztetnek. Erőteljes, vitéz, vállalkozó, hazaszerető s fáradságot s nélkülözéseket kitünően elviselni képes faj, mely e sajátságokat nagyrészt a természetnek köszönheti s a viszonyoknak, melyek között él. A tenger, melyet a „szép észak“ mellett örömetest nevez második hazájának, nevelte őt ilyené. Büszkeséggel gondol a Vikingekre, ama merész hajósokra, kik egykor kis, de czélszerűen s jól épített bárkáikkal messze földön tettek hódításokat. Tiszteli a régi tengeri királyok emlékét, melyeknek ősrégi runákkal fedett, sirkövekkel ellátott nagy sirdombjai itt-ott láthatók. A földtalaj egyszerű táplálékot nyújt s ép oly fáradsággal szerzik meg, az újabb technikai találmányok nagy részét nem ismerve, a föld mélyének kincseit. Életmódja, legalább a falvakban, igen egyszerű. Egyes helyeken a szegények kenyere a rossz években fa héjával vegyített, a szeszes italokat nagyrészt nem ismerik és az alkoholismus kiirtására nagy és sikeres intézkedéseket tesznek. Nevezetes továbbá, hogy a skandináviaiak nagy része magánosan, leginkább tanyákon (gaard) él. S így a falusi nép csak vasárnap a templomban találkozik egymással. A falukhoz némileg hasonló telepek (bygde) több mértföld távolságra fekszenek egymástól. Minden lakás csinos, virágos, a svéd még a temetőket is valódi kertekké változtatja át. Lopások s más bűnök nagy ritkaságok közé tartoznak s az ország békéjét belforrongások nem igen zavarják.

A skandináviai nagyon vallásos. Protestantismusa oly szigorú, hogy az még a harminczéves háboru korára emlékeztet. De ép ezen sajátságánál fogva türelmetlen is, különösen a norvégek, kik a zsidót és a katolikust rossz szemmel nézik. Mindkét országban egy vallás van, a többi felekezetek híveinek száma csekély s habár a szabad vallás-gyakorlatot törvényeik biztosítják, az államvallásnak a társa-

dalmi életben sok előjoga van. A királyi család is csak lutheránus lehet. Középületeik közt rendszeren az iskola és templom a legszebbek. Ez utóbbiak egyrésze pompás épület, mások téglából vagy fából

Kiásott Vikinghajó.

1. A királyi hajónak valószínű alakja. — 2. A „királyhalom“ melyben a hajót találták. — 3. A kiásott hajórom. — 4-5. A halotti kamra maradványai. — 6-12. Viking hajószerek.

alkotvák. Sajátságos építészeti stíl fejlődött ki náluk, mely, mint képeink mutatják, nagyban emlékeztet a keleti Kárpátok közt lakó ruthenek templomainak sajátságos alakjára.

Vallásukhoz hasonló ragaszkodással s büszkeséggel tekintenek

hazájukra s történeti nevezetességű férfiakat, sőt hirneves íróikat csaknem félisteneknek tartják. Mintha azt az alárendelt szerepet, melyet jelenleg a világ-politikában, részben saját szerencsésükre játszanak, ezzel akarnák pótolni; a régi vikingek hősiességét népdalok zengik s az újabb idők hősei közül különösen Gusztáv Adolfról van sok legendás dicsőítés. Ezeket a dalokat magánházakban és nyilvános helyeken is éneklik. Az újabbkori irodalom is csakhamar népszerűvé lett náluk. Különben az általános műveltség magas foka is magyarázza a szellemi téren való áldozások népszerűségét. Kevés ország van, hol a népművelődés annyira virágoznék, mint itt. A tanyai élet sok tekintetben hátráltatja a gyermekek iskolába járását, de a szülők maguk tanítják meg gyermekeiket írni és olvasni, azonkívül sok száz vándortanító jár szerteszét a műveltség magasabb fokának nyújtására. A svéd katonakötelesek közül csak 0·1 százalék analfabéta. Nem ritka az oly parasztkunyhó, hol egy-egy becses kis nemzeti könyvtár van. Középiszkolái, nőnevelő intézetei s egyetemei a kor színvonalán állanak; szép egyetemek, szép muzeumok sok helyen vannak s különösen Svédország irodalma nagyon virágzóznak mondható, virágzóbbnak, mint, talán Hollandiát kivéve, bármely kis nemzeté.

Svédország több más tekintetben is felette áll Norvégiának. Talaja, különösen a déli részekben, sokkal termékenyebb, mint a szomszédé, nem oly hegyes s égálja nem oly esős. A svéd nyelv sokkal kellemesebb is s költői (Tegnér) hatásosan tudnak írni. Mig a norvég túlnyomólag exclusiv jellegű s visszavonuló: a svéd az északi népek között a francziához hasonlít. Főleg finom modora s életvidorsága francziás. A norvég ellenben merészebb s vállalkozóbb. Svédországban az ipar jelentékeny haladást tett, Norvégiában a halászat és bányászat a lakosok főfoglalkozása. Különösen kiemelendő az iparágak közül a már régóta gyáripárt képező ács- s esztergályos munka. A faipar Svédország déli- s középrészeiben igen elterjedt. Központja Göteborg. E faiparhoz tartozik a gyufagyártás is, bár ehhez a gyújtóanyagot Angliából hozzák. Általánosan tudjuk, hogy a svéd gyufa az egész kontinensen el van terjedve. Fából készítik nagyrészt a házakat s butorokat is. Hajógyáraik kitűnőek. Tömérdek fűrészmalom van. A fából sok kőszént is készítenek. Nevezetes a vastermelés. A svéd vas és aczél bármely ország termékeivel versenyezhetik. A bányák nagyrésze a magas északon, részben erdőtelen vidéken van. A kiásott vasat az ország más részeiben ők magok is képesek feldolgozni s különösen a gép- és fegyvergyártás

ujabb időkben a legvirágzóbbak közé tartozik. Javulnak az utóbbi időkben a közlekedési viszonyok. Ma már az ország nagy részén le van fektetve az a két sín pár, mely a kereskedelmi forgalom mellett a kulturfejlődés minden terén tényező. És ámbár a vasutak építése nagy nehézségekbe ütközött, tetemes költséggel nagyszerű hidakat.

Skandináv fatemplom.

alagutakat s viaductokat kellett építeni, mégis az emberi szorgalom és kitartás győzedelmeskedett. A gőzhajózás sokkal régibb s igen tökéletes, e mellett ősrégi időktől fogva igen szépen kifejlődött a hajóépítés s azok kezelésének tudománya. Telefon mindenütt van, még a tanyákon is

Svédország fővárosa *Stockholm* (300.000 l.). Az északi városok közt a legszebbek egyike. Hét szigeten épült, ott, a hol a Mälár-tó a keleti tengerrel egyesül. A svédek büszkén észak Velenczejének nevezik sajátjágáért, ámbár sok tekintetben, sőt csaknem mindenben, különbözik tőle. Palotáinak száma és fénye sokkal kisebb. Másrészt mindaz, a mit a természet Velenczétől megtagadott, itt meg van. Hegyek, sziklák, erdő s a csatornák, melyeket az olasz városban mes-

A vásártér Stockholmban.

terséges uton alkotnak, itt a természettől vannak. A Mosebakke terrasseról van a legszebb kilátás. Ez Stockholm déli külvárosában Södermalm-ban van, szemben a város többi részével, meredek sziklán; a Mälár-tótól csak egy utca s lépcsők vezetnek fel ide. A tetőről nézve egy tengeren uszó várost s árbo cz-erdőt látunk magunk előtt. Keleten van az ugynevezett állatkert (djurgarden), mely hajdan csakugyan állatkert volt, most mulatóhely számos kávéházzal, korcsmá-

val s látványossággal. Minden tavasszal fabódékból egész hevenyészett városrészt építenek itt, mely a falevelek lehullásával ismét eltűnik. Mintha vándorló vásár lenne. Távolabb a part felé különböző stylben épült pavillonok s terrasseok vannak, a honnan a tengerre te-

A stockholmi emelőgép személyszállításra.

kinthetünk. Némely vendéglő télen is nyitva van s ha ilyenkor a Mälár és Keletitenger vizét vastag jégkérek s az utcákat hó borítja, Stockholm úgy tűnik fel mintha hermelin-bundába bujt volna. Az utcán csengő szánkák kergetik egymást s a Djurgardenben a jégcsapos fák és bokrok alatt vidáman mulatoznak. A stockholmi nők szé-

pek, vidámak s a Djurgardent ők is fölkeresik. A város legnevezetesebb épületei a 600 év előtt benépesített lovagszigeten (Riddarholm) vannak. A Riddarholm sötétveres tömegét s a fegyház fehér tornyait a régi, cseréppel fedett házak tömegéből messze lehet látni, azonban a legkiválóbb pont a *Slot* vagyis a királyi palota. Óriási gránitemelvényen nagy négyszögű épület emelkedik ki egyszerű, de nagyszabásu arányokban. Mellette van a konhizári templom. A szigeteket egymás közt gránithidak kötik össze, a palotával szemben van a Norrbo, vagyis az északi hid. Közelében nagyszerű középületek vannak. Köztök a nemzeti muzeum és a parkba fekvő nagyszerű

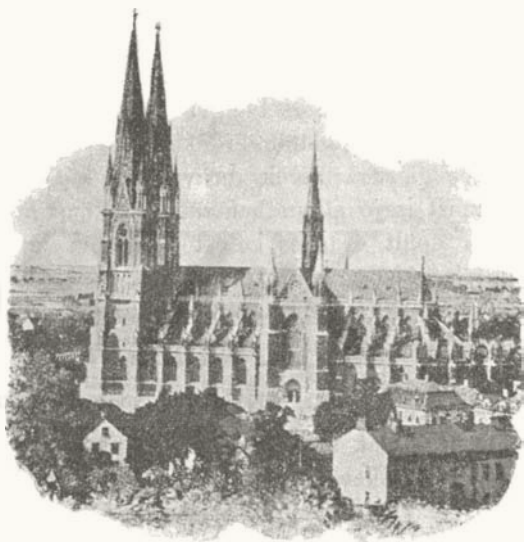
Az uppszalai vár.

muzeumi könyvtár. Az északi városban vannak a legszebb magán-épületek. Az utcák itt a domb természetének megfelelően hullámzó alakúak s fenn a tetőkön egy pár szélmalomnak jár a vitorlája.

A főváros közelében fekvő *Mälartó* számtalan szigetén több szép nyárilak s palota van. Nevezetes ezek közt *Gripsholm*, lovagvár, mely két egymással összeköttetésben álló szigeten van, érdekes fegyvertárral s szép színházépülettel. *Drotningholm*, a királyi család kedves mulatóhelye. *Ulriksdal*, egykor szintén mulató kastély, most rokkantak háza, *Rosendal* igen szép parkkal s állatkerttel.

Stockholmtól északra fekszik a híres egyetemi város *Upsala*

(20,000 l.) termékeny síkságon a Tyris folyó mentében s közel van ide Hammerby, Linné egykori mezei lakása, nemkülönben az a tér, hol a svédek hajdan királyaikat választották s a választás emlékére most is látható köveket (mora) emeltek. Upsala utczái szűkek, nyilegyenesek, de az egyetemi épületeken s a 13-ik században épült dómon kívül, melyek egy kis magaslaton állanak, nincs sok nevezetessége. A város régi volta mellett is új, mert a leginkább fából épített svéd városokat a tűz nem ritkán szokta elpusztítani. Minden leégés után szebb lesz a város. Így történt ez *Gefle* jelentékeny kereskedő helylyel is, mely 1869-ben egészen leégvén, azóta az ország egyik legszebb városa lett. Ettől nyugotra, az öblökben gazdag Runa tó mellett van *Falun*, a hajdani Dalerne tartomány fővárosa (6200 l.), egykor világhírű rézbányákkal, melyek azonban most már hanyatlanak. Legmélyebb az Adolf-Frigyes bánya, (320 m.) hova 180 lépcsőn lehet lemenni. Falun környékének lakossága külön tájszólást beszél s különösen házi iparáról nevezetes.

Az uppszalai dóm.

Nyáron át bányákban vagy gyárakban dol-

goznak, télen otthon órákat, hajfonatokat stb. állítanak elő. Csinos nemzeti viseletök is van, de már nem igen viselik.

Az ország jelentékenyebb helyei a fővároson kívül a déli részeken vannak. Első ezek között *Gottenbourg* (125,000 l.) a Götöelf balpartján majd torkolata mellett. Hajógyárán, kitűnő kikötőjén kívül nagy halászata és fejlődött ipara is nevezetes. Kereskedelmének főczikkei még a vas és diófa. A fővárossal a *Götacsatorna* köti össze, melyen gránitfalakból 58 zsilip van, egyik tótól a másikig való átvezetés czéljából. A zsilipek Skandináviában általában gyakoriak s nagy gondot fordítanak fentartásukra s rendszeren oly czélszerűek, hogy

egy-két ember is kinyithatja s bezárhatja. Jelentékeny hely *Malmö* (58,000 l.) a dán partokkal szemben s sok német lakossal, kik honfitársaikkal élénk kereskedelmi összeköttetésben állanak. *Jönköping* (18,000 l.) a Vester tó mellett, különösen híres óriási gyufagyáráról. Magában a gyárban s még inkább a város környékén egyszerű veresre festett faházakat lehet látni hófehér ablakrámákkal, melyek előtt a gyufacsomagokat száritják. *Jönköping* különben is szép város. Széles nagy utcáin több fényes palota van, köztük egy nagy fogadó s egy gyönyörű gymnasium, mely előtt szőlőkuvt s igen szép sétahely terül el. Közelében híres a *Taberg* nevű hegy delejvaskövérről, a Husquarna fegyvergyár és nyolcz szebbnél-szebb vizesés, melyek majd meredeken futnak le, majd elszélesedve lomhán s tompa szög alatt futnak végig a sziklákon.

A Vester-tón, mely igen szeszélyes s viharos, több sziget van, köztük *Wissingsö* tölgyerdőkkel s kertekkel. *Wadsténaban* van a Vásák régi vára kerek tornyokkal, kőfalakkal s árkokkal, melyek még most is jó állapotban vannak. Közel hozzá egy 1400 körül góth stylben épült érdekes kolostortemplom látható. *Trolhätta* mellett a Göta folyó 102' magas vízuhatagot képez. A Mutala mellett van *Norrköping* (40,000 l.) jelentékeny kereskedő város, érdekes zuhatagokkal. Jelentékenyek végre a tengerparton elszórva levő apró kis szigetek (scheeren), melyek valóságos labirintusok, úgy, hogy a hajók nagy része kikerüli. Nagy részén csak halászok laknak, de némely helyen erdők és sziklák mellett nagyobb telepek is láthatók. A tenger vize itt-ott oly keskeny a szigetek között, hogy két hajó is alig mehet el egymás mellett. A sziklaszigeteken fekszik többek között *Karlskrona* (17,000 l.) erődített hadi révvel s nagyszerű hajógyárral s egyik tengerszoros mellett a történetileg nevezetes *Kalmar*, melynek szintén élénk kereskedelme van. Svédország déli s részben keleti partjai általában roncsoltaknak látszanak, tömérdek sziget s tó van itt, melyek nagy részének csak a helyi lakók adtak külön neveket, míg a földrajzban csak gyűjtőneveikről ismerik. A világítótoronyok, őrházak, itt-ott egyes szigeteket összekapcsoló nagy hidak partoknak különös képet nyújtanak.

A természeti viszonyok tekintetében azonban *Norvégia* határozottan nevezetesebb, mint Svédország. A dombvidékek helyén itt valóságos havasok, a kellemes tavak s vizesések helyett zord zuhatagok s magas sziklafalak közé befuródó fjordok jönnek. A közlekedést a csatornák özöne nem könnyíti meg, sőt vasutakat s kőutakat

építeni is nehezebb egyes helyeken. Vannak vidékek, melyek csaknem megközelíthetetlenek. Részben ennek kell tulajdonitanunk, hogy ez ország még néptelenebb s hogy lakosainak műveltségi foka s különösen ipara hátrább áll, mint a szomszéd Svédországré.

Az ország népessége különben folytonosan s szerfelett gyorsan növekedik, mióta különösen a déli részeken a közlekedési viszonyok javulni kezdenek. Az egészségi viszonyok igen kedvezőek; oly betegségek, melyek az emberek életét lassanként tönkre tennék, itt általában ritkák s lassabban fejlődnek, úgy hogy az átlagos élettartam hosszabb, mint Európa legtöbb országaiban. A férfiak átlag 5·8 évvel többet élnek itt, mint Svédországban, 3·8-al tovább, mint Dániában s 10-el tovább, mint Belgiumban. A nők helyzete e tekintetben még kedvezőbb. A ragályos betegségek közt a sarkkör közelében gyakori egy kiütéses baj (Elephantiasis graecorum), továbbá a rák, mely a halálozások 4%-ának oka. A tüdőbetegségben meghaltak százaléka 14. Kretineket s golyvásokat az országban alig lehet találni, de örült több van, mint a szomszéd országokban. Ezer lakos közül átlag 3.

A norvégek az iskolai kényszert hozták be. Az oktatás ingyenes. A nyolczadik élet-évtől a confirmatioig, melyet rendszeren a 15-ik évben szoktak véghezvinni, kötelező. A magasabb fokú oktatásban is nagy része van a köznépnek.

A lakások nagy része még most is fából készül. Kő- vagy téglaházak inkább csak a nagyobb helyeken fordulnak elő, hol szigoru törvény szerint nem szabad faházakat építeni, kivéven, ha azok igen kicsinyek s jó darab üres tér választja el a többi házaktól. A rendes tüzelő anyag a fa, némely helyeken a turfa s a városokban itt-ott a kőszén. Nevezetes, hogy már ez erdőkben gazdag országban is panaszkodnak a fahiányról s az erdők pusztításáról. A lakosok tisztasági érzéke általában dicséretes, noha a szegényebb vidékeken s ott, hol a halászatot nagyban üzik, sok panasz van ellenük. Vannak nők, a kik hét számra nem mosdanak, ám ezt a falu férfiai, sőt a városi munkások is meglehetősen luxusnak tartják s ezért a mosdást rendszeren csak szombat este vagy rendkívüli alkalmakkor végzik. Oly élénk társadalmi életet, mint Svédországban, nálunk hasztalan keresünk. A norvég sokkal zordonabb s mulatni is inkább magában szeret. A városi lakók körében a kereskedői szellem az uralkodó, bár mindig párosulva a becsületességgel s honszerellemmel.

Fővárosuk *Krisztiania* (225,000 l.) csinos fekvésű és szép hely,

de egyáltalán nem versenyezhet Stockholmmal. Jelentősége is sokkal újabb keletű. 1814-ben még csak 10,000 lakosa volt. Alig van nevezetessége. Legjelentékenyebb épületei a királyi vár, fegyház, színház, börze s egyetem. Nagy kikötőjét Agerhuus nevű sziklavár védi. A képviselőház (storting) szép új épület, melyben az állami levéltárat is őrzik. Mellette egy nagy kopár sziklatömeg emelkedik. A város talaját képező sziklát több helyen láthatjuk az utczákon is, melyek meglehetősen rontják a norvégek fővárosáról alkotott képünket. Az egész várost négy negyedre s 12 külvárosra osztják, melyek szétszórva, hegyek s völgyektől vannak egymástól a szó szoros értelmében elválasztva. Az így szétszórt várost ha egészében valamennyire át akarjuk tekinteni, az Agerhuus sziklatetőre kell felmenni, honnan igen szép kilátás nyílik. Tudományos és jótékonyági intézetei most gyarapodnak. Igen élénk kereskedése, főleg faterményekben, melyeket a város számtalan hajója egész Északamerikáig a világ minden részébe elszállít.

Sok tekintetben nevezetesebb s mindenestre érdekesebb város a híres halászó hely: *Bergen* (54,000 l.). Az északi tenger egy nagy öble mellett két kopasz nagy szikla fedi el, úgy hogy a hajósok jóformán csak akkor veszik észre, midőn az öbölbe jutottak. Közvetlen mellette csinos völgy van rétekkal s villákkal tele. A fjord széles öble, az árbozczokkal telt kikötő, a tornyokkal ellátott erődök, köztük *Bergenhaus* és *Frederiksborg*, melyek fehér kőfalaikkal a fehér, élénk mozgalomban levő városra s nagy ablaku s veres tetőzetű házakra néznek le, vonzó hatást gyakorolnának, ha ezeken a helyeken talán még inkább, mint más norvég városokban, iszonyu sok esőzés nem lenne. A teljesen derült nap itt a ritkaságok közé tartozik. Az élénk kereskedő város sajátos vonzó erejét a kikötő tarka-barka népe teszi, melyek közt sok az olasz és spanyol, mivel *Bergen* a *hering* fő üzleti helye. Nemcsak a város, de az egész vidék heringfogással s halkereskedéssel foglalkozik. Nagy bárkáikkal, melynek közepén egy árboczra négyszögű vitorlát állítanak, messze kimennek e halászok, egy-egy bárkán néha csak ketten-hárman a tengerre s a heringfogás fő idején több ezer ily bárka van *Bergen* kikötőjében, telve heringgel vagy más halakkal, melyek kigőzölgését napokig megérezni és a melyeket az áruházakban hegyek magasságáig hordanak össze. Mindenki erről beszél s valóságos vadászdomák keletkeztek a kis állatok életéről, melyek közül egy pár pl. a heringek mesés hosszú vándorlásáról, a tinhal rendőri szolgálatairól

— egész Európában elterjedt. A norvég hering különben nem olyan jó, mint a hollandi. Ez a hal ugyanis hamar felbomlásnak indul. A hollandiak ezért rögtön a kifogás után felbontják s besózzák, míg a norvégek órákig, sőt napokig sem gondolnak tisztogatásukra. Ebből az egyetlen városból évenként több mint 200,000 tonna besózott hal s 600,000 tőkehal s lazacz megy szét a világ minden részébe. Ipára is főképp ennek szolgáltatában áll. Hajókat, hordókat, köteleket készítenek. A lakosok különben mint zenészek is ismeretesek, és innen származott Ole Bull is. A város négy vagy öt meredek szikla által elválasztott részből áll, nagyobb részt faházakkal, melyek sajtóságos norvég stýlben vannak építve. Szűk görbe utcáikon hat tér is van. Igen szép épülete a börze. Ez valódi palota, míg a színház már csak olyan mint egy kocsiszín.

Bergentől északra aránylag kevesebb eső van s különösen július havában szép az idő. Ily tájon *Tronthjem*-ből (30,000 l.), a régi koronázási helyről, hol még most is sok nézni való van, többek közt a régi szép székesegyház, a lappok tanító-képző-intézete, a rézkohók stb., élénk közlekedés van az északi sark felé gőzhajókkal, melyek feltűnő kényelmet nyújtanak. A Senjen nevű szigetcsoportnak élénk halkereskedése van. A sarkvidéken a legnevezetesebb hely *Tromsø*. Ez északi városban (4000 l.), a sok hajójárat következtében még nyugati civilizatiót találunk, az üzletek kirakatai tükörfüvegekkel borítvák. A város felett nyírfa s fenyőfával borított erdők vannak, néhány csinos villával, melyekről szép kilátás nyílik a szemközti fekvő szigetek dombjaira, de azért, júniuson kívül, mindig hó van itt. A város büszkesége a fából készült keresztalaku templom, mely belől nagyon tiszta és izléses. Leginkább északon fekvő városka *Vard-åhus*, hol talán a legészakibb erőd van a világon. A tenger ezen a vidéken soha sincs befagyva. A leghosszabb éj itt körülbelül két hónapig, a leghosszabb nap pedig harmadfél hónapig tart. Kereskedés nincs. A legészakibb kereskedő hely *Hammerfest* a Kvale szigeten, melyet 1789-ben alapítottak s ma mintegy harmadfélezer kizárólag üzleti dolgokkal foglalkozó lakosa van. Ez a földgömb legészakibb fekvésű nagyobb községe, melyet a turisták gyakran keresnek fel, sőt újabban Spitzberga felé nyáron át élénk forgalma van.

Norvégia nyugati partját a szigetek s alacsony sziklazátonyok annyira őrzik, hogy *Christiansundtól* (a *Torridalsself* torkolatánál fekvő jelentékeny kereskedő várostól) *Hammerfestig* az utasok még a tengeri betegséget is alig érzik meg. A hajó sokszor órák hosszúáig

sziklaszorosok közt halad. Egy ily szorosban, Norvégia ugynevezett kertjében, fekszik a már említett Drontheim s tulajta *Namsö*, a széles Namsen folyó mellett, melynek partján gabonatermő s erdős vidék terül el. Kissé feljebb vannak a *lofodi szigetek*, a part hosszában északkeleti irányban elterjedve, melyek közt nem egy igen termékeny talaju s völgyeiben a lakosok búzát és árpát tenyésztenek. A tömértelen kis szigeteket folyvást a háborgó tenger habjai mossák, de néhány helyen veszélyes örvényt is alkotnak, például Varoe és Moskoe közt van a hirhedt Malstrom, azután kelet felé Saltrom. E szigeteken gyűlnek össze a halászok; januártól május végéig 20—30 ezer ember halászik, mindazonáltal a halmennyiség egy ezredév óta semmit sem csökkent. A lakosok közül sokan még a madarászattal is foglalkoznak, mely szintén igen jövedelmes, tömérdek tojást és tollat szolgáltatván. Déli részén van *Bodö*, jelentékeny kereskedő hely, honnan a lofodi szigetek szikláit úgy néznek ki, mintha egy óriási czápa fogai lennének. A szigetek némely csucsa 1520 méter magasra emelkedik s hóval boritva gyönyörű. Bodöében különben, bár híres kereskedő város s szép dombos termékeny vidéke van, alig ezer ember lakik s környékén már egészen a sarki természet nyomai láthatók, kivévn, hogy a havasi jellegű növények (saxifragák, bogycók, áfonyik stb.) nagyon buján tenyésznek. Általában véve az északi vidéknek főhelyét s a civilisatio központját nem ezeken a kis helyeken, hanem Tronthjembem kell keresni.

A sarkvidéknek tulajdonképeni lakói, kik Tromsö környékén már nagy számmal fordulnak elő, de a kereskedelemben nem játszanak nagy szerepet, a mi rokonaink: a *lappok*. A Skandináv félsziget mindkét országának északi partjait lakják s hazájuk az orosz birodalom szomszéd vidékeire is kiterjed. Két nagy csoportot szoktak köztük megkülönböztetni. Egyik a *hegyi lappok* (fjeld lappok), kik nyáron át a fensikokon tanyáznak, télen pedig a partok felé vonulnak, a másik az *erdei lappok*, kik leginkább vadászattal és halászat-tal foglalkoznak. Az utóbbiak, kik már kevésbé nomád természetűek, még külön nevet is viselnek a szerint, hogy folyókban (elvelappok) vagy a tengeren (säflappok) halásznak-e? A görögkatholikus felekezetűeket, kik leginkább orosz földön laknak, skoltelappoknak is nevezik. Összes számuk alig több 35 ezernél, noha nem kell feledni, hogy sok lapp eredetű ember tagadja meg később eredetét s a norvég nyelvvel s ruhájazzal hazáját is elcseréli. Számuk átlag véve mindenütt emelkedőben van s a legtöbb helyen egészségesek s hosszú

Hegy lappok.

életük. Nagyobb községeik Jockmock, Argeplog, Juckasjärvi, hol templomok és iskolák is vannak. Általában véve azonban községeket nem igen szerveznek.

A községi élet alkotásához szükséges főfeltétel: a földművelés az ő hazájukban az éghajlati viszonyok folytán alig lehetséges. Már a szomszédságukban élő svédok s norvégek gabonája sem érik meg rendszeren s ezért gyakran tüznél szárítják meg a gabonát és a vetőmagot külön szerzik be a városokban. A földművelésből lehetetlen volna megélniök. Kisegítőül használják az állattenyésztést, vadászatot és halászatot. Az állattenyésztésnek is nagy ellensége a sok medve s még inkább a farkas, mely nagy kárt okoz, míg az erősebb, de lomhább medvével könnyen elbánhatnak. A kisebb vadakra s különösen madarakra horgokkal s törökkel vadásznak. A nyil sem régen ment ki a divatból. A halászatot is primitív módon úzik és nem kitaratóan. Hogy azonban van ügyességük, tanusítja az a körülmény, hogy házi eszközük legnagyobb részét maguk készítik. Fő háziállatuk tudvalevőleg a rénszarvas, melyet nagy csoportokban tartanak, mivel ez az állat tapasztalás szerint hamarabb elpusztul, ha kisebb tömegekben van. Ezért egy-egy gazdának 2—300 főből álló nyája van, melyek a nap nagyobb részét szabadon legelészve töltik, éjjelre azonban karámokban őrzik s a család tagjai közül egy-egy felváltva vigyáz rájuk. A rénszarvas-csorda őrzésére szolgáló kutyákat oly jól betanítják, hogy a pásztor egyetlen intésére a kívánt rénszarvast rögtön előhajtják. A rénszarvasok közeledtét elárulja sajátosságos horkolásszerű hangjuk s mozdulataik közben térdcsontaiknak pattogása. A karám közepén a fejős állatokat oszlophoz kötik s úgy fejik meg. A fejés rendszeren nagy nehézségekkel jár s némelyiket le kell fogni. Tudvalevő dolog, hogy a tejen kívül a hus, bőr s szarv egyaránt hasznos szolgálatot tesz a lappnak, sőt igavonó marhának is használják, bár nem általában.

A lappok *lakása*, ha már nomádok lenni megszűntek, állandó, de azért föld vagy galyból készült kunyhóik egyáltalán nem kellemebb, mint vándortársaik sátrai. Ha halászatra mennek, a szél ellenében tetőszerű galyakat készítenek, hogy a halat jobban megszárihassák. Halászni is rendszeren egyenkint mennek, mivel a társas együttlétet nem keresik. Halak husából s fenyőfák héjából készítik kenyeröket, melyet civilizált ember alig ehet meg. Élelmiszerekért pénzt nem fogadnak el, sőt azt sem tartják bűnnek, ha társaik üres kunyhókban talált élelmiszerekből lakmároznak, de a pálinkát

Lapp szánkó rénszarvassal.

mindenkitől szívesen elveszik s kéri is. Kynyhóik mindenfelé füstölögnek. A kynyhók alakja szabálytalan, rendesen azonban tompa

czukorsüveghez hasonló. 16—20 czölöpöt vernek le köralakban s ennek tetőit összekötik, vagy olykor vászonnal avagy gombával borítják be. Egy pár czölöpöt szabadon hagynak s ily módon egész egyszerűen meg van a kémény. A bejárást rendszeren háromszögű posztó-darab fűdi el. A vihar néha az egész kunyhót fölborítja s különösen tél kezdetén, midőn a hóba dugott czölöpök még nem fagytak eléggé oda. Nagy készletük élelmiszerekből nincs, mivel a rénszarvasok mindig kéznél vannak. A tulajdonképi éléskamrát saját-ságosan a fákra helyezik, mint valami fészket. Csak az állatok ellen kell azt megvédeniök, mert a tolvajlás a lappok között egészen ismeretlen dolog. A kunyhó közepén a tűzhely durva kövekből áll s a czölöpökről lánczokon a tűz felett üst lóg le. Az élelmiszereket náluk nem a nő, hanem csaknem kivétel nélkül a férfi készíti. Ő főzi a rénszarvastejet s az eledelt rénszarvas vérrel fűszerezi. Liszt és só sem ismeretlenek a háztartásban, sőt burgonyát is láthatni. A főeledel azonban a hus, a leves és a tej. Asztaluk természetesen nincs, de azért nem esznek a földről soha s még utközben is, midőn szőnyeget vagy fahéjat nem tehetnek le, rendkívül nagy kesztyűiket rakják a földre. — A kunyhó szélén a tűzhely körül vannak az alvó helyek: fagallyak állatbőrökkel fedve, a házi úrnak még ezenkívül külön egy tarka kendővel borított juhbőr vánkosa is van. Rossz időben nappal is itt hevernek. Az ebédnél az ajtóval szemben ül a családanya, mellette felesége s gyermekei s szemben a cselédek vagy szegény rokonok, kik a cselédek helyét pótolják. Ebéd előtt s után rendszeren imádkoznak. Csak a legközelebbi rokonok csókolják meg egymást. Az orrok egymáshoz dörzsölése, ez a régi köszönésmód, már meglehetősen kiment a divatból. Ebéd alatt sok szertartásra figyelnek. A nőknek nem szabad mindenből enni. Az ajtó mellett vízzel, vagy télen olvasztott hóval telt korsó áll, melyet gyakran használnak. Ebéd után kezét fognak egymással, először a férfi a nővel s így sorban. Ezután a nők megmossák az edényeket, a fatányért s az üstöt. A kanalak, ezek néha nagyon csinosak, erős fából vagy rénszarvas csontból valók s rendszeren minden lapp magával hordja. Ebéd után mindent helyreraknak s hogy a kis sátorban megférjenek, sok dolgot rudakra akasztanak vagy rénszarvas bündöböl készült zsákokba teszik, melyekben a tejet is tartják.

Az öltözet férfiaknál s nőknél egyenlő. Rendszeren barna posztó veres vagy kék szalagokkal. Az asszonyok azonban különösen a fejdíszítésben minduntalan újabb divatokat honosítanak meg. Négy-

szögü bádog- vagy ezüstdarabokkal ékitett széles bőrövükben tartják a poharakat, kanalakat, erről csüng le a kés, a gyűrűk s az elmaradhatlan dohányzacskó, a lappok e nélkülözhetlen zsuzsujai. Mindenki dohányozik: férfiak, nők és a gyermekek is. Az övekben néha varázsszerek is vannak. Csizmáikat a nadrághoz erősítik s térdeik körül még külön bőrborító is van erősen lecsatolva. Harisnyát nem igen viselnek, a helyett azonban csizmáikat s néha nadrágjaikat száraz, puhára vert füvel tömik meg, miért bőrük egészen megbarnul. A felső ruhát mindig rénszarvasbőrből készítik.

A lappok általában alacsony termetű emberek. Öt és fél lábnál magasabb egyén ritkán fordul elő közöttük. Arczuk nem szép, különösen kis gyuladt alaku szemek, hegyes szakáltalan álluk s beesett pofacsontjaik kissé kellemetlenek. Igen sok szembeteg van közöttük. Vénségükre megvakulnak, télen, az örök hó fehérsége miatt, hunyorgatni szokták szempilláikat. A tisztaság nem tartozik erényeik közé s kunyhóik környéke mindenféle hulladékkal, benseje apró állatokkal van tele. A legyek csípése ellenszereül valami folyadékot használnak, melylyel nyáron mindig bekenik arcukat, midőn a szabadba mennek.

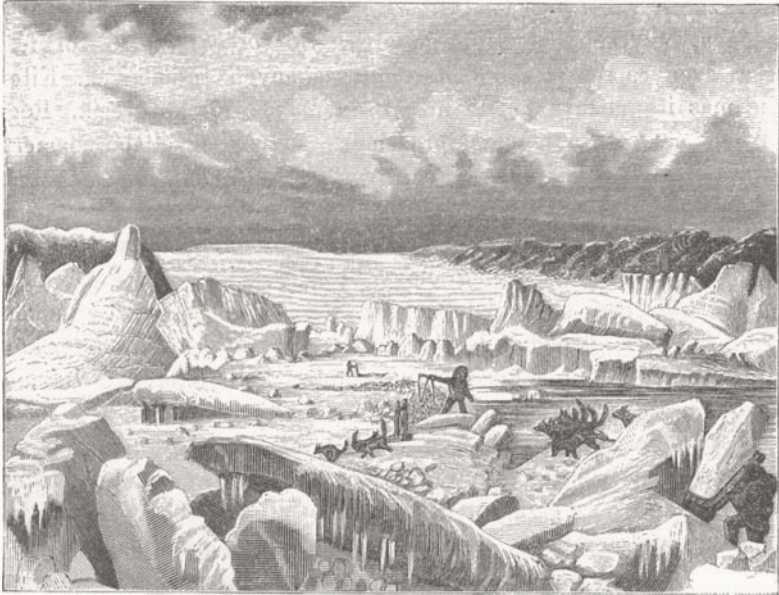
A nomád életet folytató hegyi lappok állapota több tekintetben még rosszabb, mint a többieké. Sátrakban laknak, melyeket oszlopokra állítanak. A sátrakban (goatte) azonban rendesen csak gyermekek, asszonyok s betegek tartózkodnak, az erőteljes férfiak a rénszarvasnyáját őrizve vagy a szabadon, vagy még a sátraknál is nyomorultabb ideiglenes lakásokban tartózkodnak. A vándorlás mindannyiszor megtörténik, valahányszor a rénszarvas már nem talál eledelt. Hogy az állatokra jobban felügyelhesenek, hó-csizmákat is használnak, melyekkel a megfagyott havon igen gyorsan tudnak futni. A farkasokkal, különösen télen, igen sok bajuk van; a lapp embernek ekkor nem is szükség rénszarvast ölnie, elég az a hus, melyet a farkas meghagy, bár elvesz a vér, melyet igen szeretnek. A sőt nem ismerik. Levest sokat esznek, sőt kenyerek s vajuk is több van, mint a letelepedett lappoknak. A főkülönbség közöttük az, hogy a nomád lappok télen is ki vannak téve az idő viharjainak. Nyáron is folytonosan kóborolva, a műveltség áldásaiban kevés részük van.

Általában azonban mindkét törzs *jelleme* egyforma. Főszajátságuk a békés és barátságos hangulat, ámbár irigység és az idegen tulajdon elidegenítésének vágya nem tartozik a ritka dolgok közé. Egészen műveletlen népnek még sem lehet mondani, s kivált a nor-

végiainknak van irodalmuk is, apró dalok s hősköltemények töredékei. Vallásos nézetük is még meglehetősen tisztán fenmaradt, bár egyes régi hittételük babonává változott át. Varázslók gyakran akadnak, vegyesen férfiak és nők. Ezek ősrégi szokás szerint varázsdobot s más eszközöket is hordanak magukkal, és a rénszarvas beléből s a lángokból jósolnak. Hisznek a védőszellemeben is, melyek állítólag láthatlanul követik az élőket. A meghaltak lelkét ez őrző szellemek viszik egy-egy rénszarvas kíséretében oda, hol az elhalt vagy rossz vagy jó tettet követett el, hogy ennek következtében büntetését vagy jutalmát elvegye. A babonás nézetek és általában a műveltségi viszonyok különben az egyes törzseknél nagyon változnak. Leginkább hátramaradt az oroszországi lapp, azután a finn- s svédországi. A norvég lappok kunyhóiban már könyveket is találhatunk, melyek a lappok sajtósági írás-jegyével vannak nyomtatva. A norvég könyveket ujabban a vándortanitók terjesztik.

A társas-üzletek sem ismeretlenek már a lappok közt. Tőkéiket összeadják, különösen halászatra közösen indulnak, de szerződést csak szóval kötnek. Még gyakoribb az, hogy a rénszarvasokat (norvég nyelven renoxe, lappnyelven sarvis) együtt legeltetik s megosztottnak a tejen s más eredményen. A rénszarvassal mindkét nem foglalkozik. A főzés, mint említettük is, a férfi munkája, a varrás a nőé. Az időt s munkaerőt a lappok természetesen nem tudják kellően megbecsülni. Hogy azonban tanulékonyak s fejlődésre képesek, tanúsítja az a körülmény, hogy a divat ujabban a norvég lappok öltözékében s szokásaiban valóságos forradalmat idézett elő. Sok helyütt már kávé is isznak és pedig rendkívül nagy mértékben. Öltözetüket a norvég községek lakóihoz alkalmazzák, s a finn hókorcsolyák divatba jöttek a náluk addig használtak helyett. A köszönési módot a norvégektől tanulták el. Sajnos, hogy e tanulékonyág nagyrészt a történeti érzék hiányával függ össze. A lappok nagy része nagyatyján túl alig tud valamiről, történeti hagyományaik igen jelentéktelenek s részben olyanok, melyek a nomád életből s a rénszarvas sajtóságaiból maguktól is kifejlődhettek s egy kis phantasia segítségével ma is megalkothatók. Rövid idő múlva megtörténhetik, hogy a régi viszonyokról semmi emlékezet sem marad fenn e népnél s a nélkül, hogy észrevennék, a szomszéd nemzetekbe olvadnak.

Sarkvidéki jégfjord.

TIZENHATODIK FEJEZET.

A SARKVIDÉK.

Simonyi Jenő: Sarkvidéki utazások és felfedezések. Bpest, 1890. — *Petermann*: Spitzbergen und die arktische Centralregion. 1865. — *Nordenskjöld*: Ázsia és Európa körülhajózása a Végán. Bpest, 1883. — *Payer*: Die österreichisch-ung. Nordpolar-Expedition Wien, 1876. — *Nansen* Fridtjof: Éjen és jégen át. Bpest, 1898.

Az Európa felett elterülő sarkvidék nagyobb része ma már jól ismert terület. A mult század utolsó éveiben Nansen és az abruzzói herceg a 86-ik fokon túl haladva alig egy pár száz kilométer távolságnyira jutottak el a sarkponthoz; s közben is nagy érdeklődéssel indultak tudományos expedíciók a sarkvidék más-más tájaira, a melyek különben lényegileg ugyanazok, mint azt könyvünk első kötetében az amerikai sarkvidékről, Grönlandról és az eszkimókról szólva már elmondottuk. Így itt aránylag röviden emlékezhetünk meg a többi vidékekről.

Az északi sarkvidéknek Európához legközelebb eső s újabb időkben igen gyakran látogatott, s ezek szerint eléggé ismert tar-

tománya, helyesebben szigetcsoportja: *Spitzberga*. A 76°-tól felfelé terjed s egyes részei a 80°-ot is jelentékenyen túlhaladják. Kiterjedése más irányban a keleti hosszúság 28 és 45° közé esik. Régibb időkben ez volt a legészakibb vidék, melyet egyáltalán ismertek. Nevét czikk-czakkos hegyeitől nyerte, mely körülmény azonban kevésbé jellemző sajátja, mint inkább a sok fjord s öböl, mely partjait rendkívül változatossá teszi. A tulajdonképeni határokat megvonni nehéz, mivel az a négy nagyobb sziget, melynek közös nevéül szolgál, közelben s távolabb egész sereg apró szigettel van körülvéve. Csak ha a közelében lévő szigeteket számítjuk és területét körülbelül 30,000 angol négyszög mértföldre kell tennünk. Legjelentékenyebb szigete, mely mintegy szárazföld jellegével bír, a *nyugati Spitzberga*, melynek különösen nyugati partját a sok fjord és öböl csaknem teljesen szétszaggatta. A közepe táján északkelet felé nyomuló Eisfjord s az északról délre hatoló Wijde-öböl a sziget derekán egymással csaknem érintkeznek s annak egyharmadát a többi részszel alig egypár kilométernyi területtel összefüggő félszigetté alkotják. E félsziget előtt nyulik el hosszan a Prince Charles Foreland. A Nyugati-Spitzberga északkeleti részén fekszik és jobbra a keskeny Hinloopen-csatorna választja el az *Északkeleti földet*, melynek különösen északi partja igen tagozott s környékén számos sziget van. Egy csoportot „Hétsziget“-nek is neveznek. Jóval lejjebb délfelé még két nagyobb s egymástól keskeny csatornával elválasztott sziget van, az északi fekvésű *Barentsland*, mely az Unicorn-öböl mellett csaknem összeér Nyugati-Spitzbergának előfokával, mely leginkább kelet felé nyomul s egészen hegyes. Alatta van a nagyobb terjedelmű *Stans-Foreland* (Edgesland), melynek környékén ismét számos sziget van, köztük délfelé a nagyrészt apró zátonyokból álló s ezért megközelíthetetlen „Ezer sziget.“

Az egyes alkatrészek szomszédságán kívül az egész terület alakja is arra mutat, hogy e földrész hajdan összefüggő szárazföld volt, melyet jégárak szaggattak szét. Széles s délfelé csucsosan végződő szabálytalan háromszögűek, melyek az alig 6—7 foknyi távolságban fekvő norvég partokkal és a közbeeső Medveszigettel is össze van kapcsolva. Hogy valamennyi összefüggő egész lehetett, nemcsak a földtani sajátságok és kövületek igazolják ezt, hanem az is, hogy a tengerben Skandináviával még most is egy hosszú szakadatlan gerincz köti össze, mely némely helyeken jelentékenyen megközelíti a tenger színét.

Ezt a földrészt a híres hollandi utazó Barent fedezte fel, ki 1596. június 19-én látta meg először az északkeleti átjáró felfedezése érdekében tett harmadik útja alkalmával. Ő még Grönland egy részének tartotta s Nieuwland (Uj föld) nevet adott neki. A mult század végéig inkább csak holland s orosz halászok látogatták. Ekkor a norvégek érdeklődése fordult feléje s különösen a nyugati partokon, hol a halászatra igen kedvező talaj volt, évről-évre több norvég halász fordult meg. Egyideig egy Smeerenberg nevű állomást is tartottak fenn, mely azonban sokáig nem maradhatott. A szigetcsoport tudományos megismerését is az északi származású utazóknak népeknek köszönhetjük s különösen Keilhau, Torell s Nordenskjöld nagy érdemeket szereztek maguknak. Elmondhatjuk, hogy az északi sarkon, még a dán telepekkel elhalmozott Grönlandot sem véve ki, egyetlen darab föld sincs, melyet oly alaposan ismernénk, mint Spitzbergát.

Pedig ez a szigetcsoport a mint azt már abból is következtethetjük, hogy állandó gyarmatok itt nem alakultak, — nem tartozik a kellemes éghajlatuak közé. A rövid nyár alatt egész $+20^{\circ}$ C.-ig felemelkedik ugyan a meleg, de csak kivételesen s csaknem kizárólag azért, mivel a nap folytonosan süt, mely ok mellett szól az a körülmény is, hogy nyár folyamán sem ritka a hóesés s árnyékos helyeken a hó s jég soha sem olvad el. E hideg ellenére azok, — kik e vidéken utaznak dicsérik, mint rendkívül egészszséges helyet. Annyi kétségtelen, hogy a baktériáktól mentes és talajból származó betegségeknek itt nincs hazája s az, a ki erőteljes testalkattal jön ide az északi sarkra, nagy fáradságokat kibír betegség nélkül. Nem egyszer merült fel már az az eszme is, hogy itt a rövid nyári idő alatt betegek számára üdülő helyet is lehetne szervezni. Nordenskjöld, ki éveket töltött e partokon, némely öböl s part levegőjét ez okból tanulmányozta is. A nyugati part általában nem oly zord, mint a keleti. Junius elején a hőmérő már gyakran felül van a fagypontra, a délről jövő szelek kellemesek s a part szikláin a megolvadt hó patakokban ömölve le helyébe zöld növényréteg serked.

Növényzetét is csaknem teljesen ismerjük már. Minden tudományos expedíció hozott egy pár új fajt. Az ismert élő növények száma ma már mintegy 200-ra megy. Különösen gazdag a növényzet a partok mellett és mocsarakban. A Leminariakhoz tartozó 3—4 láb magas fű valószínűleg kis erdőket képez s más helyeken, hol a nagyobb füvek hiányzanak, egyes moh fajok (különösen az *Aulacomnium*

turgidum és *Hypnum uncinatum*) mértföldekre kiterjedő vidéken szép zöld puha pázsitot terít. A sziklás talaj aránylag véve kopár, de azért itt is sok virág van gyakran tarka diszben. Különösen a saxifragafajok s törpe fűzfák gyakoriak. A sárga *Ranunculus*, a piros *Pedicularis hirsuta* s a szép fényes veres virágu *Silene acaulis* itt-ott tarka képet nyújt a vidéknek, hogy egyes völgyek egészen sárgáknak látszanak. A tenyészet némely helyeken olyan erős, hogy alluvialis rétegeket is képes alkotni s különösen turfa telepeket igen sok helyen találunk.

Az *állatvilágból* a szigetcsomóban legtöbb a madár. Nagyjában ugyanazok, mint Grönlandban. Van egypár sajátságos faj is. Ezek

Isbjöven öböl Spitzbergán.

közé tartozik a *Mormon arcticus* sajátságos álarczos fejével, a kis természetű *mergulus alle*, mely a sziklák közt levő hasadékokban nagy számban tartózkodik s néha a föld alatt keresi meg fészkrét. A vöcsökök s sirályok különböző csapatai kora tavasszal vonulnak fel, ludak, szalonkák, vadkacsák gyakran találhatóak s különösen gyakori a dunnalud, e nehézkesen döcögő, de kitünően uszó madár, melynek puha pelyhe oly messze földön híres. A *sarki vészmadár* (*Procellaria glacialis*) e vidéknek legjellemzőbb állata. Rendkívül falánk állat s mivel a kopár sziklaormokon százezrével lakik, minden lehetőt felfal, más madarak tojásait s a madár fiókákat is. A hajókat tömegesen kísérik s minden kidobott konyhahulladékra nagy sikoltással rohan-

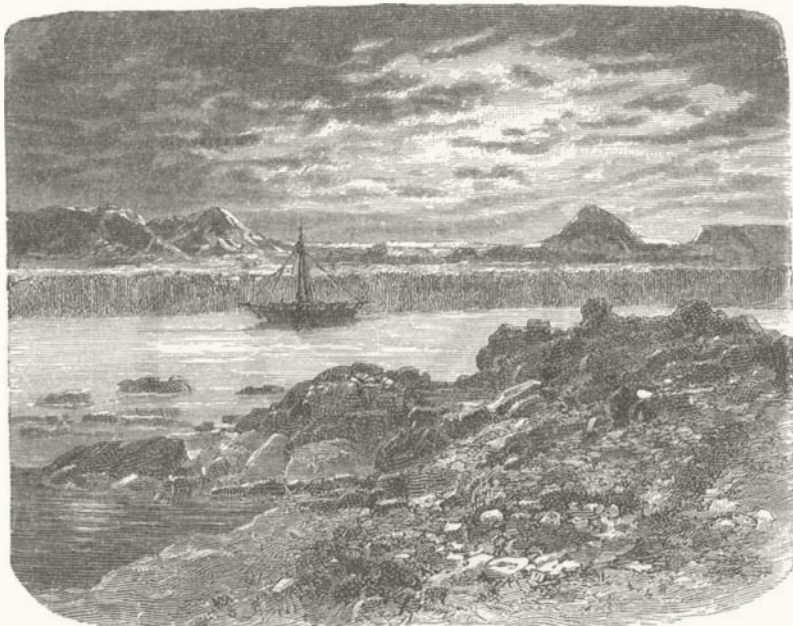
Eszkimó csolnak.

nak le. Nesztelenül repülnek a levegőn át s csak néha-néha szállanak le a tenger vizére pihenni. Ezek s a velök rokon sirályok, de általában az északsark legtöbb madara, mind nagy tömegben vannak együtt, némely parti sziklát a szó szoros értelmében elfednek s ha valami zajra felrepülnek, tömegükkel elfedik az égboltozatot s a vadász egyetlen puska lövéssel 15—20 darabot képes belőlük lelőni. Most már a leglátogatottabb helyeken félnek a vadászoktól, rendesen azonban nemcsak közelükbe repülnek s az elejtett fókák felett versenyezni látszanak velük, de sok madár még a vadászok lövése után is visszatér eredeti helyére s tojásán ülve nyugodtan várja a közeledő embert. Ezek a madarak igen formásak. A matrózok tekintélyes külsejénél fogva egyiket „polgármester“-nek, másikat „tanácsos“-nak nevezték el.

Az állatvilág más csoportja csaknem általában ugyanaz, mint az északi sark többi részein. A czethal e vidéken már a ritkább állatok közé tartozik, régebben azonban egy-egy halász nyári zsákmánya 100—150 darabra rugott s mivel még a kis fehér czethal (Beluga catodon) zsirja is legalább egy tonna s ennek ára Norvegiában 25—30 norvég tallér, halászatuk igen jövedelmező volt. Ép ily erősen pusztítják a *rénszurvasokat*, melyeknek itt egy sajátos fajta van, mely, mivel fülei oly módon csonkítottak, mintha emberi kéz eszközte volna, sok babonára adott alkalmat. Ezek az állatok általában kisebbek, mint a lappok s szamojedek házi állatai, de egészségesebbek. A rozmarok, jegesmedvék, fókák, czethalak, (az utóbbiak csak ritkán) ugyanazok, mint más vidékeken s halászatuk s vadászatuk egyaránt ügyességet s nagy gyakorlatot igényel. Prémies állatok elenyésző csekély számmal vannak s a rovarok száma is aránylag kevés.

Egészben véve tehát Spitzberga világa eléggé változatos és sok érdekes tanulmányra nyújt alkalmat. De maga a föld is igen jellemző sajátosága. A hegyek nagyrésze egészen benyomul a tengerbe s mintegy annak talajából emelkedik ki. A partokon hatalmas jéghegyek állanak őrt s róluk gyakorta vizzuhatok ömlenek szét. Benn a szárazföldön czikk-czakkos tūalaku hegycsúcsok, várromokra emlékeztető halomcsoportok s vulkáni jellegű kupok váltják fel egymást, közben-közben egész mély s széles szakadékok látszanak, mint valami magas partu hóval borított folyó s mellettük, néha a partok felé elvonulva, mocsáros a talaj. A szaggatott s fjordokkal tele partokat a jégárak még inkább összetépi s a partok a tenger szélén felmerülő sziklazátonyokban még folyvást rombolnak.

Csodálatos szép látványt nyújt e part annak, kinek a természet valóban nagy alkotásai iránt érzéke van, különösen mikor a nap teljes pompájában ragyog. A jéghegyek árnyékában a tengervize élénk zöldszinű s semmi sem lehet oly kellemes, mint a színeknek az a különböző árnyalata, melyet a sekély viz felülete a belé nyuló sziklakkal alkot. A hol a jég a víz felett függ, a színezés élénkebb, egy-egy barlang átlátszó zöldszinű, míg a szikladarabok sötétkék színben tündökölnék. Az úszó jégtömegekről egyes darabok nagy

Éjjeli nap Spitzbergán.

zajjal omlanak a vízbe s közel-távol a jégtöredékek repedezésének sistergése hangzik, mely összevegyül a magasban repüli sirály vékony metsző vészkiáltásával. Új látványa a szemnek a napfényen játszó czethal, midőn geyszer gyanánt magasra szökellő vizbugyborékokat köp ki. A parton a néma természet ölében lomha fókák és rozmárok süt-kéreznek s távolabb egy kis mocsáros vidék dús növényzetével az édes otthon kellemét juttatja az európai utazó eszébe. Leghatalmasabb azonban a természet ereje itt is a jégárakban. Óriási magasztos képek ezek, melyek mellett az ember kicsinységét kénytelen érezni.

Sokkal zordabb, de azért teljesen méltóságos ez a kép a hosszú téli éjjelen át. A természet óriási méretekben mutatkozik. A megdermedt üvegalaku tengerből sötéten emelik fel homlokaikat a sziklák, a melyekre felpillantani az örök hó s jég hazájában szinte némi megpihenése a szemnek. A tiszta hideg légkörben tündöklő jégárak mozdulatlan fátyolként bocsájtják le zuhatagaikat a tenger vizébe. Végtelen átlátszó minden. A hold hideg fénynyel világít le. Kelet s nyugat között nem tehetünk különbséget, szárazföld s tenger egyenlő fehér lepelbe van borítva s minden különbség megszűnik. Az örök éj árnyában a természetnek nincs szüksége diszítésre. De azért e tenger, a magasra emelkedő hegy s a méltóságos jégár nem vegyülnek egymással össze, mindegyik teljes önállóságában van elkülönítve. Legnagyobb hatása azonban a teljes némaságnak van. Az élő állatok közül csak a medve s a róka jelenik meg néha. A többi örökre eltűnik. A természet is élettelen. Nincs egyetlen hang, mely a sarkvidék éjjelének néma csendjét zavarná, mely megsiratná e nagy halált, vagy mely némileg felbátorítaná az ide tévedt vándort. Az ég felettünk s a föld lábaink alatt egyaránt pihen s pihenésök végtelennek látszik. Még a csillagok is lomhák s fénytelenek, a száraz gallyaknak, a mi telünk jellemző sajátságai, nyoma sincs többé. A néma csendet kísérteties nagyságában nem érti senki, ki az északi sark elhagyatott vidékén a hosszú hónapokig tartó éjjeleken nem állott.

Valódi ünnep ily hosszú éjjelek után a nap feltünése, mely azután hónapokon át állandóan megmarad, jóllehet néha csak a láthatár szélén, midőn óriási árnyakat vet s nem ritkán számos szép melléknap kíséretében tűnik fel, melyek, valamint a napudvarok itt, a jégkristályokon megtört napsugarak hatása folytán gyakoriabbak, mint más vidékeken.

A napot télen némileg a *sarkfények* pótolják. Nem oly gyakori azonban ez a jelenség itt, mint Oroszország északi részein vagy a Hudson-öböl környékén. Spitzbergán leggyakrabban már csak mint valami fehéres vagy elmosódva derengő felleg mutatkozik vagy mint a talajból felszökellő világosság, mely elég erős, hogy a tárgyakat mellette nagyobb távolságra is meglehessen különböztetni. De valódi nagyszerű sarkfény tünetek is gyakran fordulnak elő és mindannyiszor változatos tündéries alakban, mely a legműveletlenebb embert is bámulatra ragadja. Néha 1—2 napig vagy tovább is eltart. Rendesen azonban esti 10 óra előtt jelenik meg s reggel 4 óra felé eltűnik.

ÉJFÉLI NAP A LOFÓDI SZIGETEKEN

Márczius, szeptember, október hónapokban, tehát a napéj egyenlőség korában a leggyakoribbak. Nyáron csaknem egészen eltűnnek. Spitzberga környékén évenként mintegy 50-et láthatni.

E szigetcsoporthoz kiváló nevezetessége *a talaj folytonos emelkedése*. Északi földgömbünkön több helyen észlelt jelenség ez, magán a sarkvidéken Norvégia partjain kívül Grönland egyes pontjain. Szibíria leginkább északra nyuló vidékén észlelték ezt a nevezetes tüneményt, de, Norvégiát kivéve, sehol sem oly határozottan, mint e szigetcsoporthoz. Tudományosan kiszámították, hogy Spitzberga lassan, de folytonosan közeledik a Skandináv félszigethez s 34 ezer esztendő múlva Európa kiegészítő részét fogja képezni. A mostani tengerpart s a hegyek közt itt általában szelid emelkedésű s 1—4 kilométernyi szélességű régi partlejtőket lehet találni, melyeken egészen 45 méternyi magasságig csetcsontból és jelenkori kagylókból való halmazok vannak és pedig valamennyi havas hegyoldalain. Az emelkedési vonal jóval tovább is tart. Nagyon valószínű, hogy Anglia délnyugati csúcsától Spitzbergáig, valamint Szibíria keleti partjáig a szárazföld a jégkorszak egyrésze s a jelen korszak alatt folytonosan emelkedett s ha ez áll, a föld kerekességének mintegy 160 hosszúsági fokát magában foglaló részére kiterjedő tüneményt nem lehet többé helyi okoknak tulajdonítanunk, hanem el kell ismernünk, hogy itt titkos földalatti erők hatnak, talán éppen azok, melyek egykor a hegyeket s völgyeket létrehozták.

Kétségtelen, hogy a kőszénkorszaktól a miocén korszakig, Spitzbergán s talán általában az egész északi sarkon sokkal melegebb éghajlat volt, mint jelenleg. A fák északi határa ugyanis ma a július-augusztusi 10° C-u isotherm vonalakkal esik össze, azaz oly helyekkel, hol e két nyári hónap alatt legalább átlag 10° C. van; a sarkövnél már csak itt-ott találunk egy kis jegenyét s nyírfát s azokat is korcsosult alakban. A régiebb időkben itt élt fák s azok elterjedése a mi vidékünkével egyenlő, holott több mint 30 fok választja el attól. Azon időben tehát itt is mérsékelt éghajlatnak kellett lenni s a melegség a földön nem úgy oszlott meg, mint jelenleg. A miocén korszakban is nagyobb volt a meleg itt, mint most, de a növényzetben bizonyos hanyatlás észrevehető. Hidegebb lett az éghajlat s az átmenet nem volt lassú.

Feltűnő, hogy a kőületek nagyrésze az északi sark egymástól annyira távol eső vidékein is hasonlítanak egymáshoz s éppen a legjellemzőbb fajok mindenütt egyaránt előfordulnak. Bizonyos rokon-

ságot tanusítanak még a természeti tűneményeken kívül a jelenleg élő állatok s növények elterjedései is. Talajviszonyaik mások, vándormadaraik nem egyik sarkvidéki földről a másikra, hanem rendszeren a déli vidékekre szállingóznak: e tűnemények tehát főképp az éghajlati viszonyok magyarázóí. Ám ezeket még most kellően nem ismerjük.

Legjelentékenyebb önálló sziget Spitzberga közelében Norvégia északi partjaitól számítva mintegy az út felén a kis *Medvesziget*. A golfáramtól keletre fekszik és így klíma-enyhítő hatása rá nincs. Ezért éghajlata sokkal zordonabb, mint geographiai fekvése után gondolhatnók. Jobbára sűrű köd borítja az egész földet, eső, viharok dülnek körülötte s ezért mindenkor nehéz hozzá közeledni. Az uszó jégtömegek gyakran lehetetlenné teszik azt. Valódi kikötője nincs s magas sziklás partjai zátonyokat rejtenek. Némely helyeken a hullámok a partokba óriási barlangokat s mélyedéseket vájtak. Mintha egy rombadólt várost látnánk magunk előtt. Sok utazó csak távolról nézhette meg. Egész alaposan Nordenskjöld kutathatta ki. Régebben halászkok telepe is volt itt, de pár év alatt a skorbut kipusztította valamennyit. A sziget nagyrésze magas fensíkből áll, déli s északkeleti csúcsain egy pár lépcsőzetesen emelkedő hegy van. A nagyobbik mintegy 300 méter, már régóta jellemzőleg Mount Misery nevet visel; a kisebbik, a madár hegy, jelentékenyen kisebb. A hegy alján nagy, a hó olvadása után kopár s számtalan sekélyes mocsárral borított sikság vonul végig. Növényzet alig látható rajta. Még fű is csak nagy ritkán terem meg a kövek közt s csak némely jól védett s madártrágyával ellepelt partrészeken van egy kis növényzet. Az állatvilágot majdnem csak a madár képviseli. Százezrével lepik el ezek a sziklákat. Fókák s rozmárok sem ritkák, de más állatok csak elvétve fordulnak elő. A medve is, melytől e sziget nevét vette, mivel felfedezői itt medvét lőttek, ma már nagy ritkaság s valószínűleg csak a spitzbergai úszó jegekkel kerül ide.

Geológiai tekintetben a Medvesziget nagyon hasonlít Spitzberga némely vidékéhez. A sziget tulajdonképi zöme mészkő, pala s kavicsrétegekből áll oly zürzavarossan összehányva, hogy az egyes rétegek egymás után következését megállapítani sem lehet. Ugyanazok a jelenségek mutatkoznak itt is, mint a Hecla-Mountnál s egyes közegek annyira hasonlítanak, hogy egymástól lehetetlen őket megkülönböztetni. Geológiai tekintetben is legnagyobb nevezetessége e szí-

getnek hatalmas kőszéntelege, mely az északi part több részein párhuzamos egymás mellett futó rétegekben található és valószínűleg messze a tenger alá nyúlik, sőt Spitzbergával is összeköttetésben áll. Valószínű, hogy ez a kincs még hosszú ideig holt tőke marad. Bányászatát a hidegen kívül a kikötő hiánya gátolja. Jégárak nagyobb árnyokban nem fordulnak elő; de a helyett a forráslyukak gyakoriak s a kis területű szigeten egypár patakot is jegyeztek fel, melyeknek iránya és medre mindig tisztán kivehető, bár jég és hó fedje is. Kövületek különösen a kőszénrétegben nagy számmal fordulnak elő.

A többi szigetek közül a 1964 méter magas *Jan-Mayent* kell említenünk, mely különösen arról nevezetes, hogy rajta van a leginkább északra fekvő tűzhányó a földön. Izlandtól északkeletre nem messze Grönland keleti partjától fekszik, eléggé ismeretes s egészen kopár sziget. Az osztrák-magyar kormány itt észlelő állomást rendezett be.

Mielőtt tovább mennénk, meg kell még emlékeznünk a *golf-áram* hatásáról. Említettük, hogy ez áram meleg vizének következtében, hogy Spitzberga s környékének egy része sokkal melegebb, mint északi fekvésénél fogva különben lenne. Nagyobb jelentősége ennek az áramnak az a körülmény, hogy annak vizével néha messze vidékről uszó fák és egyes növények nagy számmal fordulnak elő, Torell Spitzbergában is megtalálta a nyugati Indiákban termő *Entada gigalobium* pillangós növény paszuly alaku magvait, norvégiai fák, halász készülékek, izlandi lágák nem is tartoznak hullámai között ritkaságok közé. Általában e tengeráram úgy a halászsoknak, mint a sarkkutatóknak rendkívül hasznára válik. E hatalmas 60 angol mértföld széles s 3000 láb mély tengeri folyam, melyet az olasz tenger s a genfi tó kékségéhez hasonló színéről mindenütt egész világosan meglehet ismerni, meleg vizével táplálja s életben tartja a tengeri állatokat s emeli az általa érintett partoknak tenyészetét. Nélküle nem volna Irhon oly zöld s nem legelnének Angliában szabadon a barmok, mert hiszen Amerikában hasonló fok alatt már megfagyott a föld. E jótékony áram okozza azt, hogy Norvégiában a 70-ik fok alatt még megéri az árpa s Spitzbergától nyugatra a tenger egy része egész nyáron nem fagy be. Mozgó tükrének roppant szélessége miatt igen nehéz pontosan megjelölni az áramlatnak a nyugat-európai tengerekben való járását. Azt lehet mondani, hogy az Azóroktól Spitzbergáig voltaképpen az egész óceán

fölött szét terjeszkedik; de mivel lüktető erőben annyit veszít, a mennyit terjedelemben nyer, oldalas áramlásokban hajlik meg, míg végre Európa partvidékeinek előhegységei őt utjából egészen félretelrik s csak az a rész tartja meg eredeti irányát, mely Irlandtól északra Izland felé vonul s Spitzberga északi részén még észlelhető. Mint említettük, a Medvesziget mellett ez áram az északnyugatról jövő szürkésbarna színű sarki árammal összefoly s ez érintkezésből keletkeznek azok a nagy ködök, melyek e vidéket elborítják. Az árammal kapcsolatban áll, a mennyire az eddigi észleletekből itélni lehet, a viharok járása s a vándormadarak repülése is. Medre alatt sokszor néhány ezer méterig terjedő mélységben sokkal gazdagabb állatvilágot találunk, mint a jegestenger más vidékein s a közelében levő örök hó felett tenyészik a *Haematococcus nivalis* nevű alga, mely a hónap gyakran meglepő szép rózsza vagy skarlátpiros színezetet ad. Egyszóval a golfáram ennek a vidéknek legjelentékenyebb éltető eleme s nehéz lenne elgondolni, mi lenne itt a föld ezen mesés nagy s kétségkívül legméltóságteljesebb folyama nélkül és egyáltalán megismertük volna-e a magas északon fekvő vidékeket?

Spitzbergától északra az a nevezetes sziget-csoport helyezkedik el a tengerben, melyet 1873-ban az egyetlen nagyobb szabásu osztrák-magyar sarki expedíció fedezett fel s melyhez magyar nevek emléke is kapcsolódik.

A Ferencz József föld, a mint ezt a területet hívják, közös neve a sziget-complexusnak. Két legnagyobb szigete az Ausztria-öböl által elválasztott Wilczekföld (keletre) s Zichyföld (nyugatra). Majdnem a közepe táján északfelé Rudolf trónörökös-föld van s ettől északra ismeretlen vidékekig terjedve keletfelé Petermannföld, nyugatfelé pedig Oszkár királyföld. Délen Hall s Salmszigetek nevezetesebbek a nyugaton pedig a Barentsföld, de szigetek környékén nagy számmal vannak, valamint az Ausztria öbölben is. Az új ország földje nagyobb részét síkság, de a partokon magasra emelkedő fokok és hegyek is vannak, legmagasabb az 1524 méter magas Richthofen csúcs. Zichyföld déli partján; fjordok is rendkívül nagy számmal fordulnak elő.

Az osztrák-magyar expedíció 1872. június 13-án indult el Bremerhavenből s 1874. szept. 3-án érkezett vissza Vardoebe. Vezetésével Weyprecht-t s Payert bízták meg. Kivülök még 22 ember volt a hajón, köztük Kepes Gyula szabolcsi születésű orvos, egy ács, 2. tiroli vadász s 1 külön szakács. Az expedícióra külön hajó, a „Teget-

hoff" készült, 850 kgr. kenyeret és kenyérsütésre való Liebig port, 7000 kgr. pemmicant, 1000 kgr. borsó kolbászt, 3500 kgr. makarónit, 2500 kgr. csokoládét, hus- s főzelék conserveket, sok vajat, kávét, théát, sok bort, 37,000 drb szivart s végül vízben áztatható 7000 kgr lóhust vitt a hajó, melyet a fedélzeten levő 7 szánvonó eb eddelének szántak. A hideg ellen a hajószobák falazata kettős oldalainak belsejét tehénszőrű nemezzel, elejét és hátsó részét egy méter vastagságig fűrészporral, padozatát degetnemezzel, tetejét pedig kőcczal bélelték ki. Az expedíció költsége közel 600,000 korona volt, melynek több mint egy ötödét gróf Wilczek János viselte. Az élelmiszerekre — az adományokat nem számítva — 64, ruházatra 46, tudományos eszközökre $6\frac{1}{2}$ ezer koronát költöttek.

Bremerhavenből a hajó az első állomást Tromsöbentette, honnan július 14-én indultak meg s pár nap mulva már Novaja-Zemlya mellett voltak, melynek partján észak felé hajóztak. Aug. 12-én találkoztak az előre indult Wilczek gróffal, ki előre nem látható balesetek kikerülésére Nassaufök mellett eleség s kőszén

Nansen sarki öltözetben.

raktárt rendezett be s azt a jegesmedvék pusztítása ellen biztosította. Tíz nap mulva elváltak egymástól s a Tegethoff északkelet felé fordult, hogy feladatát, az oly sokak által hiába keresett keleti átjárót (Európából a Behring csatorna felé) megtalálhassa. De már elválásuk napján (aug. 21-én) füstbe ment a reménységük. Estére a hajót körülzárta a jég. Körülzárta örökre. Nem tudtak meg se mozdulni. Szerencsétlenségükre szélcsend állott be, melyet havat hozó nyugati szél váltott fel, mely a gyorsan eső hőmérsékkel egyesülve a zajló jeget szilárd tömeggé ragasztotta össze. Szept. 9-én gyors északkeleti szél állott be, mely a jeget nagyobb darabokra törte, de a hajót

körülfogó jég épen maradt. Gözzel és kézimunkával igyekeztek magukat kiszabadítani, de hiába. A kelet-északkeleti szél csakhamar nyugat-északnyugat felé kergette a jégtáblát s a benne szorult hajót: október 5-én már Novaja-Zemlja partjai is eltűntek szemük elől. De csakhamar még más baj is kezdődött. A jég óriási erővel csapódott hajóikhoz, majdnem naponkint egy-egy ütés, riasztotta meg őket, sokszor oly erős, hogy a hajó szilárdságát ugyancsak kipróbálta. Ilyenkor a fedélzetre rohantak, készen állva a hajó elhagyására, ha az sülyedni kezdene. De a hajó nem sülyedett, ellenkezőleg a természetes vízvonalból mind feljebb és feljebb emelkedett. Megtették a telelésre az előkészületeiket. A jég folytonos mozgásban volt, mindigre új repedések és hasadások támadtak azon, melyek mikor összefagytak, a hajót szoritották össze. Két előrekeszített lakóházat a jég szétrombolt. Okt. 29-én eltűnt a nap is 109 napra. Az év végéig csaknem folytonosan északkelet felé haladtak, a jégárral és pedig önkéntelenül és akaratlanul, már a szélesség 78° s a hosszúság 73° -áig értek s valószínűnek tartották, hogy a hajót a szél Szibíria északi partjai felé fogja vinni, de változott az időjárás, a haladás iránya ezentúl túlnyomólag északnyugati volt.

Febr. 25-én a jégnek veszedelmes nyomása szerencsére majdnem teljesen megszűnt, mert a szél a hátsó részén fölemelt és baloldalára dőlt hajó körül szirtes-csucsos jéghegyekből valóságos körfalat tolt fel. Nagy hidegek is voltak, február végén már — 37° R. A sarkfény a nappal közeledésére ritkulni s apadni kezdett. A nyár kezdetével az expedíció tagjai azt remélték, hogy a jégrög csakhamar szét fog törni s ők teljesen megszabadulnak. De a megkísérelt fűrészelés haszталannak bizonyult, sőt a hajó most már a szabályszerű vízvonalnál hét lábbal állott magasabban és a félredülés veszélyének csak úgy lehetett elejét venni, hogy hatalmas gerendákkal megtámogatták. Julius hónapban az északi szelek valamennyire dél felé terelték a jégrögöt az északi szélesség 79 fokán alul, de már augusztus déli szeleket hozott s ezek a hajót ismét észak felé vitték. Csakhamar oly területre jutottak, hol még ember az előtt nem járt s aug. 31-én távol északon mintegy 14 mértföldnyire a ködből hirtelen magas földtömegeket láttak kibontakozni.

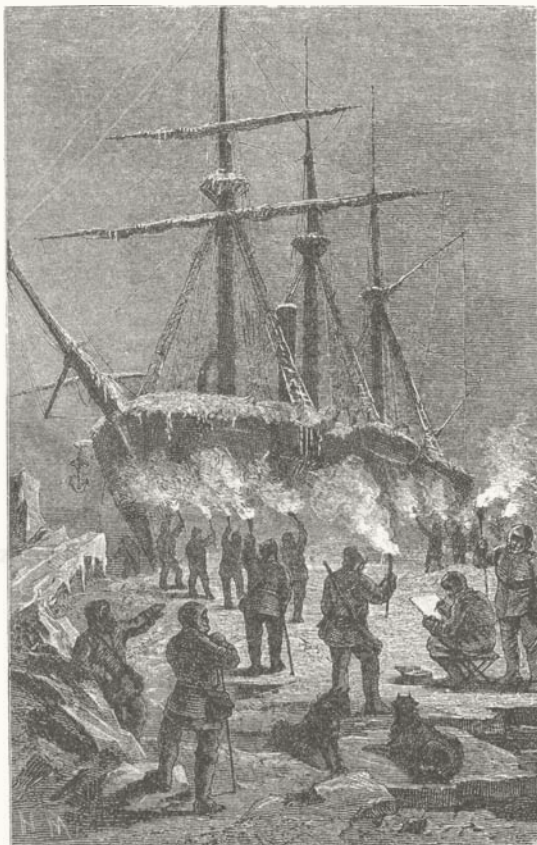
Az új földet felfedezték, oda nem juthattak. Egy óriási jéghegy zárta el utjokat, pedig a jéghegyen túl a tenger szabad volt, melyre már csak azért sem szállhattak, mert a hajó még mindig nyugtalanul bolyongott a szél előtt s így eltávozás esetén hozzá

visszatérni lehetetlen lett volna. Két hónap mulva vagyis október végén a szárazföld előtt fekvő egyik szigethez, körülbelül három tengeri mértföldre, közeledhettek. Az északi szélesség 79'45 alatt szárazra léptek s azt az expedíció pátronusának Wilczek grófnak nevére keresztelték, a nélkül, hogy terjedelméről és sajátságairól tudomással bírtak volna.

A nap már október hó 22-én eltűnt és meg kellett kezdeniök a második keserves és hosszú sarki éjszakát, a nélkül, hogy a közvetlen szomszédságukban levő s már két hó óta észrevett új földet megvizsgálták volna.

Szerencsére a második sarki éj, mely ezuttal 125 napig tartott, már nem volt oly gyötrelmes. A jégtorlaszok nem fenyegették a hajót megsemmisüléssel s a kikötő nélküli hajó jégbörtönéhez lánczolva mozdatlanul be volt oda ékelve. Minden előkészületet megtettek különben arra, hogy esetleges veszély alkalmával a telet a jég hátán tölthessék, többek közt

három hókunyhót is építettek, melyek közt egyben a karácsony ünnepet ülték meg. Látogatóik is akadtak, néhány medve, az egyedüli élő lény a sarki tél alatt. Medvét 67-et ölték le s friss husuk a menüt változatosabbá tette. De az északi klíma betegsége, különösen a súly (Skorbut) kitört, a gépész meg is halt s márczius 20-án heves hózivatarban szánon vitték őt a magas északon bazált oszlopok közé rej-

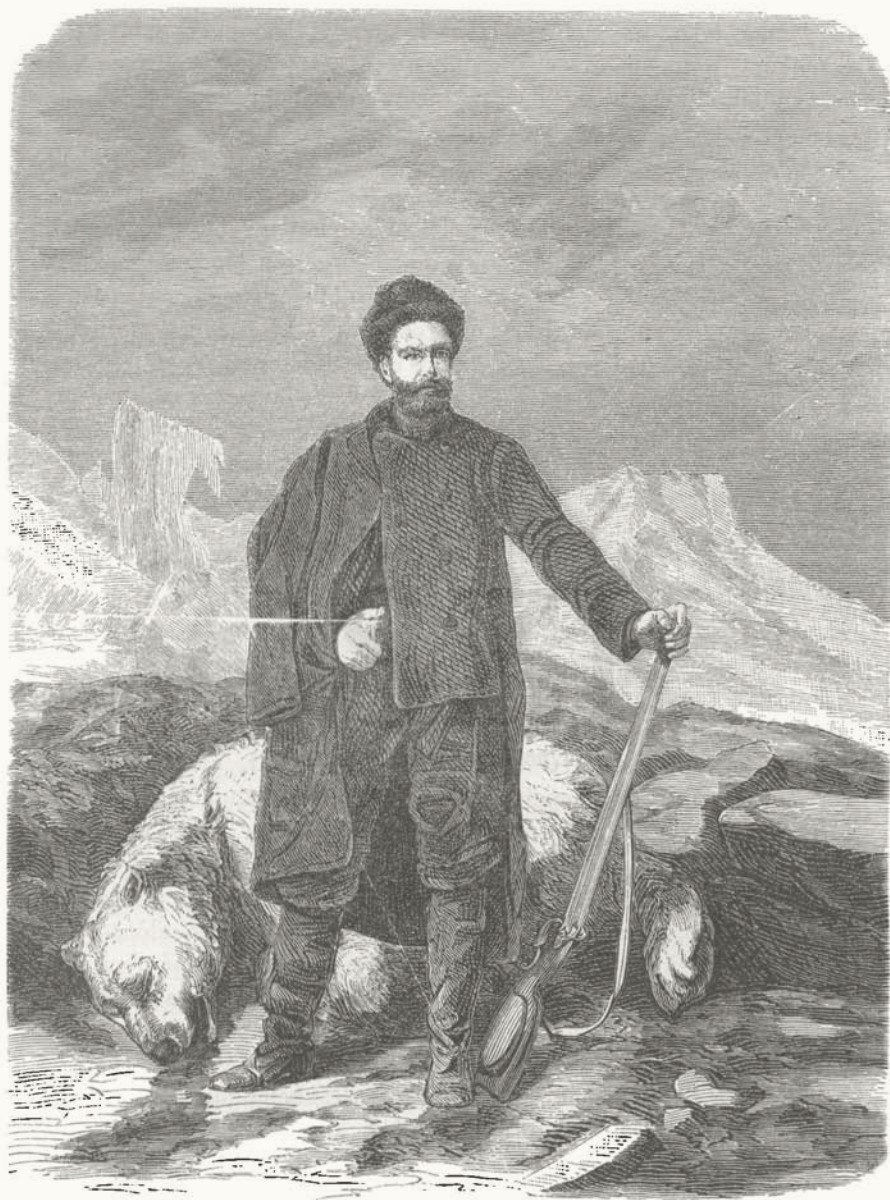
A jégbe szorult „Tegetthoff.”

tett magános sirjába, mely fölött egyszerű kereszt emelkedik. — Mikor aztán újra előtört a nap sugara, az expedíció tisztjei egyhangulag kimondták, hogy a hajó egy harmadik telet egyáltalán képtelen lesz kiállani s ezért tavasszal el kell azt hagyni s csónakkal kell menekülni dél felé, míg a legénység erejének teljes birtokában van. Szükségesnek tartották azonban az előttük fekvő szárazföld megvizsgálását is s ezért márcz. 10-étől kezdve május 3-áig Payer főhadnagy 6 matrózzal három ízben is kirándulást tett, annak a veszélynek téve ki magát, hogy a hajótól elszakadva ezen az ismeretlen földön mindnyájan nyomorultan fognak elpusztulni.

Első kirándulásuk alkalmával a nyugati főterület partját északnyugati irányban utazták be, megmászták Tegethoff s Mac Clintock (750 méter) magas sziklafokokat, a szép Nordenskjöld fjordot, melynek hátterét az állítólag Humboldt jégárhoz hasonló nagyságu Sonklar jégár zárta be. A hegyek túlnyomólag dolerit képződésből alakult meredek kúpokban és fensíkokban emelkednek délfelé és az arányos hegylépcsőzetek oszlopsorai meredeztek ég felé és mintha cukorral lennének behintve. A kőzet sehol sem mutatkozott természetes színében, mint más északsarki vidékeken, mit a sok lecsapódás és a levegőnek állandóan jelentékeny nedvessége okozhatott. E mellett azonban rendkívül hideg is volt. Egy ízben 40' R.-t konstataáltak.

Márczius 24-én indultak el észak felé egy nagy, 16 mázsa teherrel megrakott szánnal, melyet 3 erős kutyával együtt húztak. Az Ausztria átjáró befagyott talaján haladtak felfelé olykor kitéréseket téve egy-egy magasabb hegyre, hogy a vidék felől tájékozást szerezhessenek. A hideg kisebb volt, mint az előtt, 26° R.-nél alább nem esett, ellenben a hóvatarok, a nedvesség, a jéghasadások és az utnak a tenger vize által történt elárasztása mindnyájoknak sok bajt okozott.

Uralkodó kőzet mindenütt a dolerit volt e tájon is. Vízszintes lépcsőzetei s meredek, eltompult kuphegyei, melyek élénken emlékeztetnek Abyssinia Amb-jaira, az egész földnek sajátos jelleget kölcsönöznek. Földtani hasonlatossága az északkeleti Grönlandhoz félreismerhetlen. A csúcsok középmagassága 6—800 méter lehet s talán csak délnyugaton emelkedik a hegység 1200 méternyin felül. A hegylánczok közt lévő roppant terjedelmű bemélyedéseket többször oly hatalmas terjedelmű jégárak borítják, a milyenek csakis a sarkok világában fordulhatnak elő. A partok szélét rendszeren 30—60 méter magas meredekké képezik. A Dove jégár a Wilczekföldön állítólag oly

Wilczek gróf.

nagy, mint a Humboldt jégár a Kennedi csatorna mellett. A növény világa alantabb fokon áll, mint észak bármely földjéé s egyes parto-

kat kivéve talán az egész földkerekségen a legszegényebb. Lehet, egyébként, hogy újabb expedíciók ezt a nézetet jelentékenyen megváltoztatják. Payer a jegesmedve kivételével állatot sem talált e déli vidéken, feljebb rókákat, nyulakat és fókákat.

Felhatolva a Rudolf trónörökös földig, innen keletre a Rawlinson átjáróba mentek be, ezen akarván északfelé hatolni. De a szét-töredezett jégdarabok szeszélyes halmaza miatt a lehető legnagyobb erőfeszítéssel sem tudtak messze menni s ezért a legénységnek egy-részét az északi szél. $81^{\circ} 38'$ -nál a Hohenlohe sziget egyik sziklafala mellett hagyták s Payer két erős matróz kíséretében a Rudolf-földön tovább északi irányban hatolt előre. Megmászták a hatalmas Middendorf jégárt, hol többször veszélyben is forogtak s azután nagy kerülőt téve a Rudolf trónörökös föld nyugoti partján hatoltak előre. Északon sötétkék víztükör emelkedett. A nap alatt mocsossárga ködök gomolyogtak, a hőmérsék emelkedni kezdett, az ut meglágyult s a hófuvatagok zizegtek a lábak alatt. Kellemes látvány volt a madarak megérkezése. Sirályok, csüllök s más sarki madarak tömegesen repültek észak felől s megültek a sziklák falain. Az Oszlopfokon tul, melyet két magányos sziklatorony alkot, a szabad vízterület kezdődött, a sötét tengervizből jéghegy-gyöngyök ragyogtak. Felettük terhes felhők függtek, melyeken keresztül hatoltak a nap izzó sugarai a csillogó vizekre s azután közvetlenül a nap fölött még egy másik, csakhogy halványabb fényű nap tündöklött, mely a távolabb eső jéghegyeket a hullámzó ködtengerben rózsaszínű fénnel vette körül.

Ápril 12-ke volt az előnyomulás utolsó napja. A hőmérsék délben már $+ 11^{\circ}$ R. volt s a jég olvadni kezdett. Az ut sok helyen járatlan volt, egymást kötéllel összekötve haladhattak előre s sok helyütt a hegyek magaslatain kerestek új utat. A legutolsó pont, hová elértek, a Fligely-fok volt, az ész. sz. $82^{\circ} 5'$ alatt. E magaslatról jó messze elláthatnak. Széles vízmedenceze vonul a part hosszában, melyet sokszorosan fed a legujabb képződésű jég, míg a mérsékelt sűrűségű zajló jég a láthatáron nyugatról északkelet felé úszott. Egy távolról látott vidéket Petermannföldnek neveztek el s annak előfoka Bécs nevet kapta. A mi Budapestünkre is egy fok emlékeztet e hideg földön. Ez a Wilczek föld északi részén van.

Miután e helyen ottlétök bizonyosságául egy sziklacsúcson okmányt helyeztek el s Ausztria-Magyarország lobogóját feltűzték, visszaindultak a hajó felé, mely délen 160 mértföldnyi távolságban volt.

Az élelmiszerek s sátrak kivételével minden podgyászt eldobtak s visszahagyott már aggódó társaikkal gyorsan hatoltak előre. De a megragadóan szép Ladenberg sziget jégárain keresztül menve aggódva vették észre, hogy a tengervíz az alsóbb hórétegeken mindenütt keresztül tört s a nagy Marcham átjáró bejáratánál már sötét vizi-tükör állott előttük, holott csónakjuk nem volt. Az Ausztria átjáró déli részéből nyílt tenger alakult s a dagály hullámai 30 lábnyira is be-becsaptak a jégfedte partokra. Két napig tartó ide és tova bolyongás után, óriási hó-zivatar közepette, végre sikerült a visszatérés útjában támadt örvényt a szárazon és hosszú jégfalak mentében kikerülni; s a Frankfurt foknál még feltöretlen jégutat találtak s így érkeztek meg szerencsésen a hajóra. Ezzel utjuk végét ért. Naponta 8—10 órán keresztül huzták a szánt, alig öt órát aludtak s mindnyájuk ereje kimerült.

Payer.

Pár nap múlva egy harmadik kirándulást tettek még nyugat felé egy magasabb hegyre, honnan a Richthofencsucs vidékét s általában az egész környéket kikémlelték. Vigasztalót ez sem nyújtott, a tengert a láthatár széléig sűrű tömör jég fedte.

Ezalatt a hajón maradtak megtették az előkészületeket az elutazásra. Három 15—17 láb hosszú csónakot e célra készített szánakra helyeztek, a fedélpárkányokat vitorlavászonnal egy lábnyival

feljebb emelték s a csónakok egész hosszára sátorfedélzetet tettek. A három csónakot akként készítették, hogy esetleg egymástól elszakadva külön is használhassák. Mindeniken volt egy-egy szán élelmiszerekkel megrakva. Az élelmiszer pemmikánból, konzervált húsból, borsó hurkából, lisztből, kenyérből, csokoládéból s a főzéshez használandó spiritusból állott. A csokoládénak nagy hasznát vették, de sajnosan nélkülözték a dohányt. A naplókön és állattani gyűjteményeken kívül mindent a hajón kellett hagyni.

Május 20-án este hagyták el a hajót. De az út mindjárt kezdetben oly terhes volt, hogy az egész legénység fele része alig volt elégséges arra, hogy egy csónakot vagy szánkát előbbre vihessen. Ily módon minden darab utat ötször kellett megtenni, háromszor szánt vagy csónakot húzva, kétszer üresen. A hó, mely a feltornyosult jégtömbök közt igen mély volt, minden lépésre mélyen besüpedt, úgy, hogy egyes matrózokat sokszor csaknem egészen elnyelt s hogy fentarthassák magukat, négykézlábra guggoltak. Ennek következtében az előhaladás szerfelett lassu volt s a kemény munka mellett naponta átlagosan véve alig tettek meg egy-egy félmérföldnyi utat. Közel kétheti küzködés után egy kis sziget mellett parti jégpárkányra akadtak, de e helyen kisebb-nagyobb jégdarabokból keményen összenyomott jégtajték képződött, melyen szánakkal s csónakokkal egyaránt lehetetlen volt áthatolni. Várni kellett. A kelleetlen szünetet arra használták fel, hogy a legénység egy részével negyedik csónakot is hozattak a hajóról, de ezzel sem tudtak semmire se menni. Junius 17-én a jég annyira szétoszlott, hogy vizre szállhattak, de a jégzajlás miatt nem haladhattak előre. Felváltva, hol a csónakot tették a szánra, ha egy-egy jégmezőn kellett áthatolni, hol meg a szánakat rakták a csónakokra, ha vizen mentek át. Ez vette igénybe munkájuk legnagyobb részét, de e mellett néha napokig tétlen kellett vesztegelni. S mintha minden összeesküdött volna ellenük! Folyvást déli szelek fújtak, melyek mindig visszaűzték őket észak felé, valahányszor nagy fáradtsággal kissé délnek hatoltak. Julius 15-én ismét ama kis sziget mellett voltak, hol először csónakra szálltak s így két hónapi óriási erőfeszítés után is alig két geographiai mértföldre távoztak a „Tegethoff“-tól.

Menthetlenül elpusztulnak, ha végre északi szél nem támad, mely a jeget annyira szét nem nyitja, hogy pár nap alatt az apró jégmezők köréből kijuthattak. Itt is voltak ugyan még jégmezők, melyeken szánnal kellett átutazni, de mégis kedvezőbb lett helyzetük.

Augusztus 7-én már elérték a 78°-ot. Itt először észleltek ingadozó mozgást a jégen, a mi biztos jele volt a nyílt tenger közellétének. A tömör uszó jegek közül a könnyen zajló jég közé aránylag gyorsan jutottak be, de ez utóbbi még nyolcz napig tartóztatta fel őket. Végre augusztus 15-én az éjsz. sz. 77° 40' és a kel. h. 60°-ánál elérték a nyílt tengert s a szánkákat szétbontották. Már a következő nap meglátták Novaja-Zemlya magas csúcsait s attól fogva a part mellett délfelé hajóztak, azon reményben, hogy hajósokkal találkoznak. De egész a Matoskin tengerszorosig hiába mentek. Időközben vihar

A Ferencz József földről.

tört ki, mely a csónakokat egymástól elválasztotta. A legnagyobb zavarban a parton tüzet rakva, várták be egymást s szárították ruháikat is. Szerencsére egy ember sem veszett el s már a vihart követő nap aug. 24-én a Puhova folyó torkolatánál az ész. sz. 72° 40' alatt csónakot pillantottak meg. Képzeltető, mily lázas örömmel rohantak e csónakra. A két hajós utasítása folytán csakhamar két orosz nászádra akadtak, mely őket Európába szállította. Szept. 3-án értek Vardöbe. Utjuk ezentul a tudomány martyrjaihoz méltó diadalut volt.

Weyprecht s Payer utján kívül a legjelentékenyebb ut az volt a Ferencz József földre, melyet 1880-ban Leigh Smith vezetett. Augusztus második felében ért a szigetcsoporthoz. Egyes öbleiben,

melyek közt a legkedvezőbbet hajójáról Eira öbölnek nevezett el igen gazdag növényzetet talált. Weyprecht utjából egyetlen kőemléket látott, de a Tegethoffnak nyomát sem látta. Leigh Smith kutatásai nyomán a Ferencz József föld jóval tovább (mintegy 14 foknyival) terjed nyugat felé, mint Payer hitte s valószínű, hogy a Giles föld is ide tartozik. Azon többen jártak itt és ujabban az a hit, hogy a Ferencz József föld szigetei sokkal kisebbek, mint kezdetben hitték.

Az északi sarknak nincsen olyan zord vidéke, melyen tudósok, halászok oly gyakran fordulnának meg, mint a nagy kardalaku kettős szigeten, mely európai Oroszország felett terül el és melyet Novaja-Zemlya (új föld) név alatt ismerünk. E nagy kettős sziget, mely 92.800 □ kilométer területű, a 71°-tól 77°-ig terjed s így jóval alantabb fekszik, mint a Spitzberga s Ferencz József szigetcsoportok. Mindamellett azoknál zordonabb. Ujabb észlelések szerint az átlagos évi hőmérséklet e sziget déli részén is — 9.45^o C., míg Spitzberga nyugati s déli partjain, melyek sokkal fentebb fekszenek, a hőmérséklet — 7° C. s Grönland nyugati részén még kisebb. Jakuczkban is, hol pedig a hőmérő átlag — 8.7^o C.-t mutat, valamivel enyhébb az éghajlat s csak két pontja van a földnek, hol kisebb átlagos hőmérsékletet találtak, egyik Nisnej Kolümsk Szibiria éjszakkéleti részén fekvő város, hol az átlagos hőmérséklet 10° C., a másik Ustianszk és környéke a Jéna mellett, hol a hőmérsék — 15° C. Igaz, hogy Szibéria legéjszakibb részeiben s az amerikai sarkvidékek nagy részén hidegebb a tél, mint Novaja-Zemlyánál, de azonban e helyeken meleg, sőt csaknem forró nyár van, melynek következtében legalább virágzó tenyészet is van s egyes helyein emberek is lakhatnak, ellenben mindez a Novaja-Zemlyán nincs.

Hogy e kettős sziget oly szerfelett zord éghajlatu, annak oka főképp a keleti partját képező karai tenger sekélysege különösen déli részeiben. Novaja-Zemlya s az Ural hegység nyulványát képező Yalmal (Szamojed) félsziget e tengert mintegy zsácutczává változtatja, hol a felülről jövő jég megtolul s kelet felől az Ob s Jenisei is szaporítja a jeget, mivel e nagy s egész juniusig jéggel borított folyók torkolatai ide nyulnak. A karai tenger ennél fogva az év nagyobb részében járhatatlan s bár eléggé ismert vidékek, köztük a jelentékeny orosz Archangelszk város közelében van, egészen a legutóbbi időkig nagyon kevésé ismerték.

A másik jelentékeny és sok mindent megmagyarázó tényező a tenger áramainak folyása. Bármily kevésbé ismeretes is ez áramok utja, már az is, amit erről tudunk, teljesen elegendő annak konstataálására, hogy míg Novaja-Zemlya nyugati partjait a Golfáram is érinti, legalább némileg, a keleti parthoz absolute nem fér s ennek egyik következése az, hogy bár e nagy szigetet már rég idő óta ismerték, egész 1833-ig csak a nyugati partvonalokat rajzolták be pontosan a térképekbe, a keletieknél ellenben egészen elhanyagolták azt s csak találomra terjesztették ki a határokat, mert alig egy-két tájékozó pontra juthattak el. Valóban nyugaton a part nyáron csaknem mindig jégmentes, kellemes nyugati s délnyugati szelek vannak; a keleti oldalon ellenben rövid ideig nyitott a part és nincsenek rajta jégtáblák és torlaszok.

Beszélik ugyan, hogy Loskin czethalász, már a XVIII-ik században bejárta az egész keleti partot. Ha csakugyan megtette, igen kevés az, a mit erről az utról tudott, még a híres Matocskin vagy Máté tengerszorost is, mely a kettős szigetet valamivel a 73 szél. fokon felül ketté metszi, jóval utána fedezte fel Roszmyszlov; ki midőn nyugat felől az orosz kutató a csatornán keresztül jutott, a jég miatt az ismeretlen keleti partnak igen kis részét vizsgálhatta meg. 1819-től 1824-ig az orosz kormány öt különböző expediciót küldött ki a karai tenger megvizsgálására. Lütke gróf, a híres utazó, négy ízben tett kísérletet, hogy Novaja-Zemlya keleti partjait megvizsgálja; de utjai eredménytelenek voltak. A vihar s jégzajlások meggátoltak minden kutatást. Százanként veszték el az orosz hajósok is, kik csak a déli részekre akartak eljutni. A tengernek ez a veszett hire még maig is fennmaradt. Apránként azonban a keleti partról is elég tiszta ismeretet szereztünk. 1832-ben archangelszki kereskedők, 1837-ben Baer a híres pétervári tudós, 1871 Rosenthal s Heuglin s a legujabb időkben Szideroff s Nordenskjöld sikeres utakat tettek e sziget keleti részein. Mindazonáltal még nem akadt olyan, aki az aránylag kis terjedelmű szigetet körülhajózta volna. Ezt a sikertelen, megannyi dugába dőlt kísérletek után reményleni is alig lehet.

Novaja-Zemlyát hegyek borítják. Ezek a hegyek geologiailag folytatását képezik az Ural hegységnek, melynek szárazföldi nyulványaitól a nagy sarki sziget különben sem esik messze s még a kis Vajgacs sziget által is össze van kapcsolva. A hegyek a sziget közepe táján tömegesek s mind nagyobbak, már a Matocskin szorosnál ugy összetolulnak, hogy sikságot nem is látunk, csak völgyeket s he-

gyeket s egy keskeny partvidéket. A hegyek közül a legmagasabbak 1000—1300 méternyire emelkednek. Ezek a nagyobbbrészt meredek sziklák még inkább emelik a vakító fehér hótömegek hatását, melyek részint az egész hegyek felületét fedik, részint pedig széles csíkokban vonulnak le a csúcstól a hegy aljáig oly módon, hogy a sötét kőzet (agyagpala) mellettük egészen feketének látszik. Távolabb éjszak felé, hol a hegyek fokozatosan alacsonyabbak, s a völgyek a partok felé nyílnak, a hegyeket jégárak borítják. A keleti s déli partok általában laposak s úgy tűnnek fel, mintha a nyugati hegyláncz lejtői lennének. A hegyeken nincs erdőség s általában tenyészet sem. Zömét augit porphyr képezi, melyen az agyagpala tömkelegben jelenik meg.

A nyugati part általában tagozottabb s több sziget is van mellette. Legalul nevezetes a Mesdusarszki sziget, melyet a keskeny Kosztinsar választ el a nagy szigettől. Tovább a Moller öbölre akadunk, fennebb az admiralsági félszigetet s majd Nassau fokot, ezek a nevek az újabb éjszaksarki utazások történetében gyakran fordulnak elő. A szigetek közt a Pankratjeff s Barents szigetek említendők. Az éjszaki részen vannak a Golfáram szigetek, melyeket ujabban fedeztek fel s a legnagyobbat Hellvald szigetnek keresztelték. A keleti parton van a Pachtuszoff s a Zöldsziget. Más nevezetességeit egyes fokok képezik, mindannyi angol s orosz nevezetességek után elkeresztelve.

E zord vidéknek egyáltalán nincsenek lakói, de az utóbbi évtizedek alatt menedékhelyeket állítottak fel s ujabban észlelő állomásokat is. A Matocskinszoros mentén csaknem évről-évre egy-két hajó népe tel. Régebben ilyesmit isten kísérletnek tartottak volna. Willoughby angol s 70 társának megfagyása, Barentsnek nyomorultul való elveszése, sok embert riasztott vissza. De mióta Pachtusoff, bár sok veszély közepette, több szerencsés utat tett ezen a vidéken s sok fókát, s rozmárt hozott haza, a vállalkozási szellem élénk lett s a balesetek a halászokat nem riasztják vissza.

Csakugyan gazdag aratás is vár itt reájok. A karai tengerben, igen sok értékes állat van. A delphinek különböző fajtái, melyeknek igen becses halhéja vagy halzsira miatt, aztán ezer s ezer fajta apró hal van itt, a partokon fóka, rozmár, jegesmedve, kék róka s több prémes állat. Rendkívül nagy számmal mutatkoznak a sarki madarak s egyes helyeken, hol halászok ritkábban fordulnak meg, vadászatuk is rendkívül egyszerű. Még a közelben lakó szamojédek is gyakran

Fókára leső eszkimók.

apró csónakjaikkal felkeresik ezeket a helyeket, s bár vadászeszközeik igen primitívek, olykor dús zsákmánnyal térnek vissza.

A karai tenger déli része sekély vize s a beömlő sok folyó s

parti jég miatt alig sósízű. Hőmérséke 1-től + 2° C.-ig terjed; fentebb a Matocskin csatorna mellett már 7—15 fonal mélységben körülbelül + 5° C. van. A víz felülete s alja között levő ellentét egyik nevezetessége abban áll, hogy a tenger mélyében lakó állatok a felső édesvízi rétegeket, mint valami mérget kerülik s csakugyan a legtöbb tenger mélyéről felhozott állat, ha ily édesvízű felső tengervízbe tesszük, pár perc múlva elpusztul. De a mélyebb rétegek állatokban igen gazdagok. Az Idotheák hazája voltaképpen a karai tenger. A meduzák, puhányok s mindenekfelett gyönyörű echinodermák nemcsak nagy számmal fordulnak itt elő, de vannak oly fajaik is, melyeket más helyen egyáltalán nem találni. Tengeri csigákból s kagylókból egy-egy háló sokszor több százat hoz felszínre, Nordenskiöld kora óta csak a rákfajokat 20%-kal szaporították az itt talált állatok. Itt 1875-ben egy nevezetes holothurioid fajt találtak, mely, mintha „élő kővület“ lenne a múlt geológiai korszakból, különböző állatosztályok jellemző sajátosságait egyesíti magában. Itt találjuk az Umbellula fajnak legsajátságosabb alakjait is. Valóban a természettudósok leggazdagabb forrása e tenger, melyet régebben egészen kopárnak s állat nélkülinek vélték. Pár éve csak, hogy a kincset felfedezték, s már is több ezerre menő állatot ismerünk s közel 200 természettudós tette azokat tanulmánya tárgyává s mindenféle tudományos nyelven egész sereg értekezés jelent meg a tengeri állatokról.

A nagyobb s inkább halászati tárgyat képező állatok közt különösen ki kell még emelnünk a lazaczkokat, melyek Novaja Zemlya folyóinak torkolatánál rendkívül nagy számmal fordulnak elő az úgynevezett tengeri tehenek (manatis vagy rhytina), melyeket azonban, mivel magukat védelmezni nem tudják, a déli látogatott vidékekről már csaknem egészen kipusztítottak. Ez óriási (3—4 fonal hosszú s legalább 50 mázsa súlyú) állatok nagybecsűek, minden testrészüik felhasználható s bőrük oly vastag, hogy bárdal is alig lehet kettémetszeni. Ezek s a fennebb említett állatok a halászokra nagy vonzó erővel bírnak, bár a partokon nem ritkán lehet elhagyatott kunyhókat látni s egyes kereszttel ellátott sirhalmokat.

Némely helyen olyan jelekre is akadunk, melyek határozottan pogány isteni tiszteletre s áldozatokra emlékeztetnek. A keresztyéniséget külsőleg elfogadott, de tényleg pogány állapotban maradt szamojédok telepe az, ám nem a régi korból. Archaeológiai nyomokat egyáltalán e kettős szigeten nem találtak, s nem is valószínű, hogy itt régebben emberek lakoztak volna. Még a geológiai kutatások is

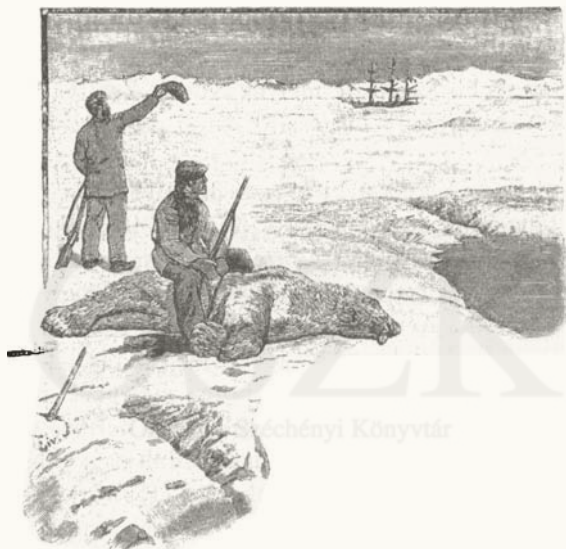
gyengébbek, mint más Európához közel eső éjszaksarki vidékén. De azért a talajemelkedés kétségkívül itt is. A „Roszmyszloff téli állomása“ nevét viselő partvidéken Nordenskiöld egymás felé halmozva, hét világosan megkülönböztethető partréteget talált, a mi világos bizonyítéka annak, hogy e hely a legújabb geológiai korszakban legalább 150 mnyi temelkedett. Kőzettani nevezetességei is vannak a kettős szigetnek. Az agyagpalán néha csillogó jegeczű quarczrétegek vonulnak át, melyek alapján régebben hibásan azt a hirt is terjesztették, hogy itt szép s értékes drágakövek vannak. A kövületek száma igen csekély.

Néhány nagyobb szigetről, melyek Novaja Zemlya körül fekszenek s környékének mintegy kiegészítő részei, különösen is meg kell emlékeznünk.

Délnyugatra, az éjszaksarki kereskedelemben oly nagy szerepet játszó Fehér tenger bejáratát alkotó Kanin félszigethez közel van *Kalgujev* sziget. Az európai parthoz közel esik ugyan s az Archangelszkból a karai tenger felé menő czethalászkodnak útjában van, de kellőkép még sem ismerik. Kerülete 350—400 kilometer lehet. Egészen pusztaság s lakatlan. Partjai laposak, de beljebb a terület mindinkább dombossá lesz s két hegy is látható rajta, melyeket izlandi moha fedi s melyekből több halakban gazdag patak forrása ered. Az a 70-80 ember, ki évenként e szigeten megfordul, nagyobb részt halász. De a nagyobb tengeri állatokra a gyakori s erős sarki szelek miatt itt alig lehet vadászni. — A másik nevezetesebb sziget a már említett *Vajgacs*, mintegy összekötő hid Novaja Zemlyának és az európai szárazföldnek. Területe 3700 □ kilometer, szintén néptelen és pusztaság. Déli s keleti részén meredek agyagpalasziklák vannak, melyek, mint említők is, az Ural hegység nyulványaival állanak összeköttetésben. A svéd expedíció 1875-ben e sziget délnyugati partján nagybecsű felső siluri kövületeket talált, melyek a gotlandi kövületekkel közel rokonságban vannak. A Szamojed félsziget éjszaki csücsán van végre *Fehérsziget* (Bieloi Ostrov), mely az obi öbölnek mintegy őrhelye és egyuttal kapuja a nagy siberiai jegestengernek, melyet csak Nordenskiöld nagy útjai tártak fel az utóbbi években a tudományos világ előtt.

Különben mindezek a jelek arra mutatnak, hogy a földnek ez a „jégpinczéje“, mint Baer elnevezte, állandó rendes kirándulási hely

sohasem lesz. Alig egy pár héten át mentes a jégtől s még ebben az időben is tartani lehet az elzáratástól. Nordenskiöld után két a Jenisszei torkolatához törekvő kereskedő hajó kénytelen volt ily véletlen eset miatt útajából visszatérni.

TARTALOM.

Oldal	Oldal
Első fejezet: Európa általában ... 1	Tizedik fejezet: A Balkán államok 385
Második fejezet: A Pirénei félsziget 11	Tizenegyedik fejezet: Európai Törökország ... 447
Harmadik fejezet: Franciaország 60	Tizenkettedik fejezet: Görögország 473
Negyedik fejezet: Nagy-Britannia 101	Tizenharmadik fejezet: Európai Oroszország ... 497
Ötödik fejezet: Belgium és Németalföld ... 141	Tizennegyedik fejezet: A finnek és rokonaik ... 557
Hatodik fejezet: Németország 169	Tizenötödik fejezet: Észak-Európa 578
Hetedik fejezet: Svájc ... 214	Tizenhatodik fejezet: A sarkvidék 629
Nyolczadik fejezet: Olaszország 245	
Kilencedik fejezet: Ausztria ... 311	

I. Színes melléletek.

1. Panderon a Sierra-Nevada hegy-ségben (Czimkép)	5. Raguza	370
2. Mont-Blanc-részlet	6. Rózsaszítret Bulgáriában	432
3. Lazzaroni Nápolyban	7. Postaállomás az orosz pusztaságon	540
4. A „Rothwand“ a „Rosengarten“ csoportban	8. Éjféli nap a Lofódi szigeteken 636	

II. Egész melléletek.

1. Barrano de Boquiére sziklavölgye Andaluziában	14	9. Az Amstel-csatorna Amsterdamban	164
2. Granada az Alhambrával	52	10. A tyroli Ampezzo-völgy, Misurina-tó és a Lavarero-csúcs	312
3. Az „infánsnők tornyának“ kapuja az Alhambrában	54	11. Cattaró vidéke	363
4. Nizzai sétány	72	12. Konstantinápoly, a perai temetőből tekintve	462
5. A „Köztársaság tere“ Párisban	84	13. Szerail díszterem	464
6. Vivian-gyártelep Swanseaben 132		14. Dolma-Bagdse	466
7. Dublin	136	15. A Kreml Moszkvában	548
8. Gent	150	16. Díszterem a Kremlben	550

III. Képek a szöveg között.

	Oldal		Oldal
Gibraltár	1	Arlesi nők	79
A Bosporus és a Fekete-tenger ...	3	Savojárd fiu	80
A Moldeffjord	5	Párisi képviselőház	81
Déloroszországi síkság	6	Párisi tőzsdetér	83
Hollandi művelt partvidék	7	A Louvre	85
Portus szoros	10	Ujságárulók a boulevardon	87
Ferdinánd és Izabella síremléke a granadai székesegyházban	11	A rokkantak temploma Párisban	88
Pancorbói sziklavölgy	14	Notre-Dame	89
Burgos	17	Concordia-híd Párisban	90
Escuriál	18	Conciergerie	91
Alicanta	19	Pantheon	92
Kapu Valenciában	20	A párisi operaház	93
Murcia	21	Marseillesi gözsikló	95
Gabel'al Tarik (a gibraltári szoros)	23	Római színház Arlesban	96
Uteza Lissabonban	25	Napoleon szülőháza Ajaccióban	97
Cintra vára	27	Corte	98
Belem kolostor	28	Monaco	99
A belemi kolostor kapuja	29	Franczia bucsújárók	100
A belemi kolostor kertje	30	A Tower	101
Harangozás a szevillai székesegy- házban	35	Landsend fok Cromwallban	103
Az Alkazar Szevillában	37	Wight sziget	105
Bikaviadal	39	Loch Lomond tó partja	107
A baszkok	41	Tennyson aldworthi kastélya, ahol meghalt	111
Spanyol cigányok tánca	45	Hitvalló Eduard sirja a Westmin- sterben	113
Hídő és mecset Cordovában	47	Dublini királyi palota	115
Az aranjuzei kastély	49	Legrégibb tőzsde Londonban	117
A Puerta Sol Toledoban	51	A londoni új tőzsde	119
Az Oroszlán-udvar az Alhambrában	53	Yorki székesegyház	121
A Generalife Granadában	54	A londoni szent Pál templom táv- latban	123
Cordobai mecset benseje	55	Ugyanannak harangjai	125
Karthagena	57	Nyakon csípve	127
Abencerrageok terme	59	Combermere kastély	131
Bellevue kastély Szedán mellett...	60	Végrehajtás Irhonban	135
Pásztorok a landeok vidékén	63	Királyi sirbolt a canterbury-i szé- kesegyházban	139
A szent Trophimno templom és az obeliszk Arles piacán	67	Place Royale Brüssselben	140
A pápai palota Avignonban	68	Az antwerpeni tőzsde	143
Hajó-kikötő részlet Toulonban	69	A tanácsház Brüssselben	145
Mont-Dore völgy	71	Brüsssel város főtere	147
Mentone	73	Antwerpeni főegyház	149
A saint-denisi diadalkapu	75	Vásártér Brüggeben	151
Villamos bérkocsi	77		

	Oldal		Oldal
Tanácsház Löwenben	153	Victor Emanuel-híd a Szt-Bernát-	
Heringhalászat	157	hegyen	239
Flamand halászok	161	Részlet a Rígi-vasútból	243
Királyi palota Amsterdamban	165	Rosenloui völgy a berni Alpesek közt	244
Uj piac Amsterdamban	168	Az Apenninek Perugia vidékén	245
A parlament palotája Berlinben	169	A Como-tó partján	247
A Rajna völgye Bingennél	171	San-Remo	249
Helgoland partja	173	Olajfa	251
Lübeck városának főtere	175	Carrara város	253
Rüdesheim a Rajna mellett	179	A római Campagna	255
Heidelberg	181	A Colosseum és környéke Rómában	256
Heidelbergi palota udvara	183	Subiaco	257
Részlet a thüringiai erdőből	185	Sorrento	258
Prebischthor	186	Arraccia	259
Hullaégető Hamburgban	187	A tengerpart Sorrento és Castella-	
Parasztleány Felső-Bajorországból	189	mare között	261
Sváb paraszt	189	Az Aetna látvája Cataneánál	262
Elszászi nők	191	A Vezuv Strabo korában	263
A strassburgi münster	193	Velence kikötője	265
A berlini királyi vár legrégibb		Milanói dóm	267
része	195	Nyilvános irnok Nápolyban	269
A berlini muzeum	197	A velencei Szt-Márktér galambjai	271
Parkrészlet Sanssoucinál	199	Vándorló olasz muzikusok	272
Az Elbe hídjá Hamburgban	200	Cavour szobra Turinban	273
Brémai színház	201	A Superga székesegyház Turinban	274
Régi vár benseje Stuttgartban	203	Genua	275
Neuschwanstein Bajorországban	205	Mantua	277
Drezda	206	Velencei kilátás a Riva Degli	
Északkeleti tengeri csatorna	207	Schiavoniról	279
A kölni székesegyház	209	A Szent-Márk-tér Velenczében	280
Az erfurti székesegyház	211	A Szt-Márk templom Velenczében	281
A wittenbergai vártemplom	212	A Certosa kolostor Páviában	282
Sigmaringen kastély	213	A San-Vitale Ravennában	283
Szálloda a Pilátuson	214	A ravennai bazilika	284
Az ördög hídjá a Szent-Gotthard-		Ferde tornyok Bolognában	285
uton	217	A Medici-palota Flórenczben	286
Via mala	219	A pisai székesegyház	287
Átkelés a Mont-Blanc jégmezején	221	A sienai székesegyház	289
Materhorn	222	Assisi	291
A Rígi vasút	223	Urbino, Rafael szülővárosa	292
Interlaken és a Jungfrau	225	Loretto	293
Bellinzona Tessin kantonban	227	A Laterán Rómában	295
Pihenő kunyhó a Mont-Blancon	229	Colosseum	296
Luzern	233	Capitolium Rómában	297
Montreux	235	Sirok utcájá Pompéjben	301
Schaffhauseni vizesés	237	Observatorium a Vezuvon	302

	Oldal		Oldal
Ischia vára ..	303	Bukovinai magyarok ..	361
Gaeta ..	305	Lacroma ..	362
A székesegyház Palermóban ..	307	Dalmát leány ..	363
Az Aetna kitörése ..	309	Spalatói dalmát nő ..	364
Pillantás Rómára ..	310	Spalatói dalmát férfi ..	365
Az új parlamenti palota Bécsben	311	Dalmaták a Bocche-ból ..	366
Alpesi tófenyvesekkel és sziklacsúcs	313	A szárazföldi kapu Zarában ..	367
Alpesi tengerszem (Königs-See Ba- jorországban) ..	314	Zára főtere ..	369
A Vajolett-Droy megmászása a Rosengarten-csoportban ..	315	Spalato ..	370
A Dráva eredete ..	316	Diocletian palotája ..	371
Kalvaria-hegy az adelsbergi bar- langban ..	317	Mohamedán szláv ..	373
Miramare ..	319	Bosnyák család ..	374
Dalmát partok a Cattarói öböl nyi- lásánál ..	321	Bosnyák kecsketolvaj ..	375
Részlet az Óriás-hegységből ..	324	Herczegovinai leányok ..	376
Karlsbad vidékéről ..	325	Mohamedán ház Herczegovinában	377
Királyi vár Krakóban ..	331	Bosnyák mezőváros utcája Bródon	379
Új börze Bécsben ..	333	Vásár Banjalukában ..	381
Burgring ..	335	Narenta-híd Mostarban ..	383
Szent-István templom ..	336	Bosnyák bég ..	384
A bécsi fogadalmi templom ..	337	A Duna bolgár partjáról ..	385
Az új operaház ..	338	A Kazán-szoros ..	386
Az új udvari színház ..	339	Részlet a dunai Vaskapuból ..	387
Régi császári palota homlokzata ..	340	A Duna deltája ..	389
A bécsi új városház ..	341	Athos-hegyi zárda ..	391
Az új egyetemi épület Bécsben ..	342	Az Iszker hegyszoros ..	393
Az Erzsébet-híd ..	343	Hainkői szoros a Balkánban ..	395
Schönbrunn ..	344	Tirnova ..	396
Salzburg ..	345	Az oláh határon ..	398
Triest ..	347	Vagyonosabb oláh férfi ..	399
Az aranykapu Polában ..	349	Oláh nő ..	400
Tengermelléki szlávok ..	350	Oláh paraszt és pópája ..	401
Innsbruck ..	351	Oláh cigány muzsikusok ..	403
Ambras vára Tirolban ..	352	Oláh katonaság ..	405
Tyrol vár Meran mellett ..	353	Bukaresti vizmú a cismegui ker- tekben ..	407
Prágából ..	354	Oláh leányok Turn-Severinből ..	409
A Hradschin ..	355	A csernavodai Duna-híd ..	410
A Kolozsváry-testvérek Sz.-György szobra Prágában ..	356	Szerb parasztok Belgrád környé- kéről ..	412
Karlsbadi ivócsarnok (Collonade)	357	Előkelő szerb nő ..	413
A Flórián-kapu Krakóban ..	358	Szerb kanász Nis vidékéről ..	414
Krakó főtere ..	359	Szerb főpap ..	415
Krakói egyetem ..	360	Egyetem Belgrádban ..	416
		Székesegyház Belgrádban ..	417
		Mihály fejedelem ércz-szobra és a színház ..	418

	Oldal		Oldal
A kragujeváczy fegyvergyár	419	Görög nő szkafióta öltözetben	481
Nis török negyedéből	420	Görög leány Korfuból	482
Nisi várkapu	421	Az athéni akadémia	483
Előkelő montenegrói nő	423	Piraeus	485
Montenegrói őrszem	425	Theseus temploma	486
Antivari erődje	427	A korinthusi csatorna	487
Montenegrói martalóc	428	Patras	489
Czigány nő Sophia környékéről	431	Larissa	490
Bolgár férfi	432	Korfu	491
Bolgár nő	432	Vásárosok Korfuban	492
Bolgár leány	432	Délország síkság	494
Paraszt asszonyok Sophia környékéről	433	Délország pusztaság	497
Bolgár parasztház belseje	434	Kercs	499
Buzanyomtatás a bolgároknál	435	Odessza kikötője	501
Sophia	437	Boulevard Odesszában	503
Sophiai székesegyház	438	Yalta Krim félszigetén	505
Fejedelmi kastély Sophiában	439	Kozák fő	506
Ruscuk	441	Alupka Krimben	507
Várna	443	Czári nyaraló Livádiában	509
Maricza-híd Filippopolban	444	Medvevásár Beresowban	513
Tirnova	445	Bölcények	515
Bolgár pásztor	446	Orosz paraszt	519
Sophia templom	447	Kancsuka (nogajka)	520
Egy lap a Koránból	449	Szentpétervári képek	521
Török asszony és leánya	451	Vallásos körmenet Szentpétervárt	522
Háremhölgy	452	Szentpétervári képek	523
Előkelő hárem belseje	453	Kozák tánc	524
Török kávéház	455	Délországi parasztnő	525
Albán	457	Lengyelek	527
Albán hadi tánc	459	Blagovjecsenszkij templom Moszkvában	528
A török képviselőház első ülése	461	Orosz parasztház	529
Nizam-csapat	462	Orosz parasztszoba	531
Konstantinápoly vidéke	463	Orosz pópa	533
Utczai alakok Konstantinápolyban	465	Asztali áldás	534
Csilandari Athosi zárda udvara	467	A molokáni felekezet istentisztelete	535
Részlet Szalonikiból	469	A szentpétervári akadémia	536
Skutari	470	Orosz női viselet	537
Kandia kikötője	471	Orosz bojár nő	538
Török asszony Káneából	472	Orosz troika	539
A mai Athén és az Akropolis	473	Halászok a Kaspi-tengeren	540
A Parnassus völgykatlana Delphivel	474	A tőzsde-tér Szentpétervárott	541
Királyi palota Athénben	475	A téli palota Szentpétervárott	543
A Parthenon	476	Az Izsák-templom Szentpétervárott	544
Görög kávéház Piraeusban	477	Nagy Péter szobra Szentpétervárott	545
Görögök nemzeti viseletben	479	II. Katalin czárnő szobra	547

	Oldal		Oldal
Peterhof	549	A Dyraffjord Izland szigetén	593
A moszkvai nagy harang	550	A nagy geyszer Izland szigetén	594
Troitzkij klastrom Moszkva mellett	551	Christiansborg palota Kopenhágában	596
A varsói királyi palota	552	Christiansborg palota udvara	597
A nisni-novgorodi vásár	553	A Thorwaldsen-muzeum	599
Részlet Kiewből	554	Frederiksborgi várpalota	600
A kiewi lánczhíd	555	Kronborg várkastély Helsingörben	601
A kiewi Lavra-zárda főhomlokzata	556	Izlandi népviselet	603
Helsingfors	557	Izlandi népviselet	604
Finn népviselet	559	Vacsora egy izlandi templomban	605
Finn halász	561	Halottszállítás	606
Turku	565	Uteza Rejkjavikban	607
Laplandi	566	Kiásott Vikinghajó	611
Szamojédek	567	Skandináv fatemplom	613
Szamojéd kunyhó és szánka rénszarvas fogattal	568	Vásártér Stockholmban	614
Osztyák vadászok	569	A stockholmi emelőgép	615
Tatár férfi	570	Az upszalai vár	616
Öreg tatár nő	571	Az upszalai dóm	617
Tatár gyermekek lóháton	572	Hegyi lappok	623
Tatár postás	573	Lapp szánkó rénszarvassal	625
Kalmukok	574	Sarkvidéki jégfjord	629
Lapp kunyhó	575	Ibsjöven öböl Spitzbergán	632
Zsilip Skandináviában	578	Eszkimó csolnak	633
Norvég fjordok	580	Éjféli nap Spitzbergán	635
A Moldefjord	581	Nansen sarki öltözetben	641
Trollhätta vizesése	585	A jégbe szorult „Tegetthoff“	643
Norvég földmives	586	Wilczek gróf	645
Norvég asszony	587	Payer	647
Éjszaki sarkfény	589	A Ferencz József-földről	649
Laplandi vidék	591	Fókára leső eszkimók	653
		Sarkvidéki táj	656

